

Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Doktori Iskola

Aparicio Zoltán Gergely

A portugál és spanyol jogi kultúra hatása a latin (ibero) -amerikai jogrendszerekre

PhD-értekezés

Témavezető: Dr. Dr. h. c. Visegrády Antal professzor emeritus
egyetemi tanár

Pécs 2020

I.

Az Ibériai-félsziget lakossága a római hódítás előtt

Jelen tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy felvázoljuk az ibériai jogi kultúra kialakulásán keresztül a portugál-spanyol jogi kultúra fontosabb állomásait, csomópontjait az e földrajzi területen (Pireneusi-félsziget) letelepedett népek, népcsoportok és az őket meghódító külső hatalmak állami-jogi berendezkedéseinek figyelembe vételével.

1. Az Ibériai-félsziget lakossága a római hódítás előtt (i.e. 218-ig)

A földrajzi értelemben vett Pireneusi-félszigetet sokan és sokszor úgy emlegetik, hogy Afrika itt kezdődik, illetve itt ér véget. A Gibraltári-szoros, összeköt és elválaszt. A politikai és a gazdasági földrajz valamint a régészet és az antropológia oldaláról szemlélve ez a megközelítés elfogadható, hiszen Mauritánia és Karthágó felől jönnek az erősebb hatások, de a Földközi-tenger más területei (pl. Fönícia, Görögség, Róma) is jelentős impulzusokkal segítik a félsziget fejlődését. A Pireneusok sem áthatolhatatlanok, így az európai szárazföldről is érik behatások e térséget.

Nem célunk egy – mondjuk – a neolitikumtól levezethető fejlődési vonal megrajzolása, inkább a jogi kultúra irányából történő megközelítés látszik jobb módszernek.

A félszigeten megtelepedő első embercsoportok nem indoeurópaiak. A legújabb régészeti-antropológiai kutatások arra az eredményre jutottak, hogy a bronzkorban, kb. az i.e. III. évezred közepén, egy az oroszországi sztyeppek felől a mai Közép-Európa területeiről érkező népek áramlottak be a félszigetre és félévezred alatt ez az új népesség lett a génkészlethordozó. A keveredés érintette az észak-afrikai és a földközi-tengeri népeket a hasonló vadászó-gyűjtögető életmódjukból adódóan.

A legkorábbi ismert paleohispán népcsoport és nyelv a baszk. A baszkok napjainkig tartó történelme arra is példa, hogy a későbbi római uralom kommunikációja nem volt teljeskörű.

Szintén nem indoeurópai nyelv az ibér. Az őskelta törzsek beáramlása, a népek keveredése hozta létre az immáron indoeurópai keltibér nyelvű népcsoportokat, törzseket. A turdetánokat a rómaiak, mint a legműveltebb ibérek tartották számon. A luzitánok is ibér eredetűek lehettek, a félsziget nyugati részén telepedtek le, s a később érkező keltákkal való szimbiózis eredményeként lettek azonos nyelvet beszélő népcsoporttá.

A meginduló kereskedelmi kapcsolatok következtében az Ibér-félszigeten megjelentek a föníciaiak majd a görögök. A hellén civilizátorikus hatást Karthágó befolyása és túlsúlyossá válása váltotta fel. I. e. 238-ban a punok elfoglalták a félsziget középső és keleti részét, létrehozva Új-Karthágót mint gyarmatot és annak fővárosát. A Karthágói befolyási övezethez tartozás névváltozással is járt. A görögök Ibériának nevezték e térséget, a punok Spanihanak (a.m. nyulak földje) nevezték át. A kifejezést a punokat legyőző és kiszorító rómaiak is átvették Hispania névalakként. A II. pun háború eredményeként i.e. 198/197-ben a félsziget római fennhatóság alá került Hispania citerior és interior provinciaként.

2. Hispánia helye és szerepe a Római Birodalomban (i.e. 218 – i.u. 476)

A két tartományra osztott félszigeten a keltiberek és a luzitánok majd Augustus alatt a cantabriatok lázadoztak – sikertelenül. Egyedül a baszkoknak sikerült hosszabb ideig megőrizniük függetlenségüket.

Hispánia tartományokra történő felosztása többször változott pl. Augustus majd Hadrianus idején. A IV. századtól az ötre emelkedett provinciaszámú állandósult és a későbbi államfejlődésre is kihatott.

Ezen időszak a félsziget romanizációs folyamatait erősítette és gyorsította, de nem vált a térség homogénné nyelvileg. Elterjedt a hispani kifejezés használata, a latin vált a legfontosabb közvetítő nyelvvé, a közigazgatás és bíraskodás alapját a római jog képezte.

A magánjog területét is ez hatotta át, a más nyelvű közösségek jogi (szokásjogi és egyéb normák) megoldásai háttérbe szorultak (az északi peremterületeken élő baszkokra és más kevésbé romanizált népekre pl. zsidók, hellének stb.).

3. A népvándorlás és következményei

Közismert, hogy a népvándorlásnak nevezett történelmi folyamat mögött az ázsiai térségből kiinduló hun katonai nyomás és előrenyomulás állt. Egyfajta dominóelvi érvényesült, mozgásba lendültek a sztyeppék népei kimozdítva életterükből azokat, akik útjukba kerültek. A sor végét a Római Birodalom limesei jelentették. Rövid idő elteltével világossá vált, hogy elkerülhetetlen a határok térségében feltorlódott, elsősorban germán eredetű törzsek beengedése – betelepítése, foederatiként azaz szövetségesként történő elismerésük. Maga a Római Birodalom is belső átalakulásban volt, melyet ezek az eseménysorozatok szintén felgyorsítottak. 395-ben a birodalom kettévált, melynek messzire

ható következményei lettek. A keleti rész látszólag jobban járt, 1453-ig maradt fenn államként, míg nyugati fele már 476-ban megszűnt létezni. A római jog oldaláról szemlélve hasonló a helyzet. Keleten az állam a római jog őrzője, Justinianus révén kódexbe foglalója, de fokozatosan elgörögösödik, eltűnik latinsága, míg Nyugaton a romanizált lakosság körében tovább él, az egyház kánonjogának és latin nyelvűségének segítségével vulgarizált formát ölt és áthatja a jogi kultúrát. A germán népelemek, megszerezve a politikai-katonai főhatalmat, saját népjogukat teszik meg irányadónak, de legtöbbször az alávetett romanizált lakosság nagy száma miatt kettős mércét alkalmaznak. Egyet a győztes germánok saját tagjaikra nézve és egyet a romanizáltak között, meghagyva számunkra a korábbi római jogot.

A Hispaniába betörő és betelepülő germánok maguk is több törzset / törzsszövetséget képviselnek. Elég ha csak a vandálokra, szvébekre (szvév) és a vizigótokra gondolunk!

Utóbbiak hagyták közülük a legtöbb nyomot a tanulmány címében megfogalmazott ibériai jogi kultúrára.

4. A vizigót állam kialakulása

Fontos forrás Hydatius: *Chronica* (379-469) c. műve¹, mely Hispania / Iberia V. századi történetébe enged bepillantást. A germán törzsek közötti harcok, árulások és szövetségekötések, túl a személyes bosszút is megengedő germán szokásjogon, kiegészül egy vallási problematikával, nevezetesen a catholicus, azaz a római rítusú kereszténység küzdelmével az elhajlónak, eretneknek nevezett arianus hitűekkel, a priscillánusokkal, a pelagiánusokkal szemben.

Így a törzsi szembenállások vallási színezetet is öltöttek, érvként szolgálva beavatkozáshoz, háborúhoz, szerződészegéshez.

A vizigótok legnagyobb ellenfelei a szvévek voltak. Létszámukban is jelentős népcsoport, akik i. sz. 409-ben érkeztek – a vandálokkal és alánokkal (ez iráni eredetű nép) – az akkori Gallaecia provinciába és Bracara (a mai Braga) központtal államot alapítottak. Nagyon fontos, hogy ez a terület számított az egyik legkevésbé romanizált vidéknek a baszkok által uralt térségen kívül. Baetica és Lusitania provinciákat 441-ben foglalták el. Ezután királyuk Rechiarius (Rechiar/Rekiar) az arianus hitről a római kereszténységre tért át – elsőként a

¹ Széll Gábor: Hydatius Bevezetés *Documenta Historica* 68. 2005: 5-14.p.

germán uralkodók közül – népével egyetemben. (A vizigótokkal való katonai vetélkedésből 584-ben Leovigild támadását követően, vesztesen kerültek ki.)

A vizigótok nagy utat tettek meg úgy földrajzi, mint politikai tekintetben. 332-ben váltak a Római Birodalom szövetségeseivé a Kárpátok térségében és 348-ban telepedhettek le Moesia Inferior provinciában.

382-ben már Thracia területén élnek. Alaric királyuk vezetésével 410-ben elfoglalják és kifosztják Rómát. Athaulf az új király a rómaiakkal kötött egyezmény értelmében Aquitániában telepedhetett meg és 419-ben Tolosa lett a vizigót állam székhelye 507-ig (Chlodvig bevonulásáig). Hispániában már 415-ben megjelentek s több lépcsőben vereséget mértek a szvévekre és a luzitanokra, 418-ban elhagyták Hispániát, hogy 456-ban visszatérve fokozatosan átköltözzenek Aquitániából a hispanorómai többségű félszigetre.

A korai vizigótokról és államuk kezdeteiről Hydatius ír fentebb említett Chronicájában, melynek időbeli fonalát Iordaness és Sevillai Izidor vitték tovább.

5. A vizigót államberendezkedés

Amikor Chlodvig 507-ben elfoglalta Tolosát, a vizigótok új fővárosa először Barcelona majd Leovigild alatt Toledo lett. Az általuk uralt területek többségi lakosainak a hispanorómaiak számítottak, jóval felülmúlva a gótokat valamint az egyéb népcsoportokat (pl. szvévek, zsidók stb.).

Három kérdéskört szeretnénk alább érinteni az V-VII. századból:

- magát az államot és szerveit
- az egyházszerkezetet és a hispaniai kereszténységen belüli vitákat
- az új gót jogi kódexet és a római jog továbbélését

5.1. A vizigót államszervezet és működése (V-VII. század)

Akár a 418/419-ben létrejött Nyugati Gót Királyságot nézzük Dél-Gallia területén akár az 507-ben Hispaniába költöző átszervezett nyugati gót államot vesszük szemügyre, közös bennük, hogy az általuk uralt területeken túlnyomóan romanizált népesség lakott és körükben egy vulgarizálódó római jog élt tovább.

A vizigót állam legfontosabb szerve az ún. Oficio Palatino nevű összetett feladatköröket ellátó intézmény volt. Ez a szerv szekciókat alkotva működött, melyek élén grófi rangú személy állt (pl. a kincstár grófja, a királyi birtokok grófja, jegyzők grófja, királyi istállók

grófja stb). Magyar viszonylatban az ezekhez legközelebb állónak tekinthető tisztségviselők: a kamarás, a nádorispán és a kancellár. Természetesen az összehasonlítással óvatosan kell bánni. Fenti szekciók az Aula Regia részét is képezték, egyfajta politikai tanácsadó szerv, ahol a világi és egyházi előkelők részesei lettek a törvényelőkészítésnek, politikai vitákat generálhattak és az uralkodó döntése alapján bíróságként is működhettek. A fejlődés egy kövek fokán a VII-VIII. században olyan választási testületté vált, mely kihatott a királyválasztásokra.

Az államszervezet egyik legfontosabb gót ismertetőjegye a fegyveres erő központi szerepe. Mind a belső rend fenntartása, mind a külső hódító/védekező hadi események állandó katonai készséget követeltek. A Toledóban rendszeresen ülésező – eredetileg egyházi szervezésű és tematikájú – tanácskozások olyan politikai fórummá intézményesültek (általános gyűléssé, azaz consilios generales-sé), hogy szinte megkerülhetetlenné váltak az idők során.

A közigazgatásban a provinciák élén a politikai – katonai vezetők hercegi rangban a gót arisztokrácia tagjai közül kerültek ki. A comitatusok élén grófi rangú személy állt, helyettesei a vicariusok (algrófok) voltak, szintén vizigót származásúak.

Az állam adóztatás és birtokpolitika útján igyekezett intézményeit és társadalmi berendezkedését fenntartani. A vizigótok államfenntartó erejét csekélyebb számarányuk és az időnként fellépő belviszályok korlátozták. A romanizált lakosság döntő többsége elfogadta a kialakult helyzetet és a római városi jog a vidék római vulgárjogával együtt elősegítette a gót joggal való egymás mellett élést. A gót vezető rétegek körében meginduló hispanoromanizáció a vizigót jog lassú átalakulását vetítette előre.

5.2. A hispaniai kereszténység helyzete vitáik az egyházszervezet kiépültsége és fórumai (V-VII. század)

Legalább három szempontból tartjuk fontosnak e kérdéskör ismertetését: elsőként azok a belső viták lehetnek érdekesek, amelyek az arianus majd a priscillánus és a római (catholicus) kereszténység között zajlik dogmatikai és szervezeti téren, másrészt a római (catholicus) egyházszervezet tanácskozásai (zsínatai), melyek jelentős kihatással voltak a későbbi állam és jogfejlődésre, s harmadsorban utat nyitott a kánonjogot is alapul vevő egységes kódexek megalkotásához, átvezetve bennünket annak részletező ismertetéséhez 5.3. alatt.

5.2.1. Az ariánus kereszténység névadója Arius (Areiosz) a IV. század második évtizedétől amikor az ortodox kereszténységgel szemben azt hirdette, hogy Krisztus nem egylényegű (homousziosz), Istennel, hanem annak teremtménye, így csak hasonlólényegű (homousziosz). A problémát jól megvilágítja Madách Az ember tragédiája c. műve is. Arius tanítását a 325-ös niceai zsinaton elítélték majd rehabilitálták. A vitának a 381-es constantinopolisi zsinat vetett véget: eretnekségként tiltották be. Igen ám, de Wulfila², a gótok püspöke, amikor gót nyelvre fordította és értelmezte a Bibliát, az arianus formát/formulát használta, így a gótok az e formájú kereszténységet vették fel.

Amikor a catholicus frankok katonailag legyőzték a vizigótokat már csak idő kérdése volt az ő áttérésük is.

Addig azonban, Marton szerint „kiépítették sajátos etnikai színezetű egyházukat³”. További fontos sőt lényegi jegyeik: gót nyelvű igehirdetés, államegyházi státus, ahol a döntő szó a törzs katonai vezetőjéé majd a fejedelemé, királyáé, aki jogosult zsinat összehívására, püspökök kinevezésére illetve leváltására. Marton azt tételezi, a papok katonalelkészek is egyben, tekintettel a vizigót állam törzsi-katonai jellegére. Ily módon „a gótok között saját egyházi jogrendszer és államegyháziság alakult ki birtokaikon templomokat alapítottak és papokat neveztek ki, az állam vezetője pedig az egyház legfőbb ura volt⁴”.

5.2.2. A priscilliánusok olyan keresztény irányzat, melyet Priscillianus alapított a IV. században és leginkább Hispaniában örvendett nagy népszerűségnek és elterjedtségnek. A dogmák nélküli kereszténységet hirdette, ezért eretneknek bélyegezték és boszorkányság vádjával perbe fogták és lefejezték. Ez az irányzat teljes aszkézist hirdetett, elvetették a törvényeket is. Priscillianus alakjába beletartozhat a későbbi aszketikus szerzetesség előképe éppúgy, mint a javíthatatlan eretnek prototípusa, akiben nem munkál Isten végtelen kegyelme, ezért eretnek az ilyen nyavalyás. A későbbi Avilai Terézre és Keresztes Jánosra gondolva az ő esetükben se volt egyszerű az egyháznak eldöntenie, hogy szentek vagy eretnekek, akik ilyenek.

² Wulfila (Ulfilas) 311-383; gót püspök, aki létrehozta a gót betűs írást, gót nyelvre fordította a Bibliát vagy annak egy részét, talán kivonatot készítve – mai kifejezéssel – módszertani-gyakorlati útmutatót alkotott. Elfogadva Marton József megállapítását, Wulfila „A gót Bibliával nemcsak hatalmas eszközt adott a barbár nyelven folyó hitterjesztéshez, hanem a gót, „sőt általában a germán nyelvnek és irodalomnak első munkása lett.” (Marton József: A keresztény ókor Egyháztörténeti tanulmány II. kiadás Mentor Kiadó Martonvásárhely, 2009:224.p.)

³ im. 225.p.

⁴ uo.

5.2.3. A vizigót állam egyházszervezete kettősséget mutat.

Az ariánus hitű, országirányító gótok államegyházat és invesztitúrát építettek ki, a szertartásrendjüket bizánci rítus szerint gyakorolták.

A lakosság ~90 %-át kitevő romanizált lakosság római catholicus-ként gyakorolta vallását, de jelentős számban éltek zsidó vallásúak is a félszigeten. Csakhogy a római rítusú keresztények mögött nem állt – katonai erő. Ezt volt hivatva pótolni és ellensúlyozni Róma kánonjoga és a római arisztokrácia közpolitikai és gazdasági ereje. A zsidók is inkább a korábbi velük együttlakókat támogatták. A római catholicus egyházmegyéik és vezetők zsinatai, az ott hozott határozataik összességében nagyobb befolyást és hatást gyakoroltak a népekre és a közhangulatra mint a katonás vonásokat mutató ariánus állami egyházszervezet. Távlatosan is elfogadható megoldásnak a kétféle rítust követő, de keresztény egyházszervezetek összevonása mutatkozott a római catholicus szertartásrend hegemoniája mellett. E folyamatban sajátos szerepet töltöttek be az ún. toledói zsinatok. Az első 400-ban, a másodikat 527-ben, a harmadikat – az ortodox (katolikus) és az ariánus egyházakat egyesítő – 589-ben tartották. A legutolsó vizigót államiséghez tartozó XVIII. zsinatra 702-ben került sor.

Toledo 554-711 között volt a nyugati vizigót királyság fővárosa, egyben orthodox és ariánus püspöki – majd érseki – székhely. A germán népek vándorlásuk során, melyet a hódítástól kezdve a hazakeresésig sokféle módon közelíthetünk meg, óhatatlanul is közvetlen kapcsolatba kerültek a Római Birodalommal, annak egyre inkább széttartó (nyugat és kelet eltérő fejlődési dinamikája) provinciáival. Mivel keleten az arianizmus gyorsan terjedt, a gótok a kereszténység ezen formájával ismerkedek meg először és hosszú időn át, nyugatra vándorlásuk során a germán vizigótok pogányból lassan ariánusokká váltak. A birodalomba történő befogadásuk, szövetségessé (foederatívá) válásuk majd elsőkénti önálló államiségük (418/419) még Galliában a vallás kérdését még alig érintette. Valószínűsíthetően a két első toledói zsinat az ariánus egyházszervezet elismeréséről, a római ortodox keresztények a velük való együttműködés jegyében történő kölcsönös toleranciájáról szólhatott. És ne feledjük: Toledo csak jóval később vált fővárossá.

Témánk szempontjából megkerülhetetlen, hogy Eurich uralkodása (466-484) idején az ariánus államegyház erős ortodoxellenes „valláspolitikát” folytatott, melyet fia Alarich (484-507) úgy kívánt lezárni, hogy a két egyházszervezet vezetőit regionális zsinatra hívta 506-ban Agdeba. Célja egy gót-római kiegyezés megvalósítása, mivel a frankok felvenni

tervezték a római rítusú kereszténységet. A zsinat eredményeként 507-re újabb zsinatot irányoztak elő, de a frank-vizigót háború és annak a gótok számára negatív kimenetele ezt lehetetlenné tette. Nevét ismertté az 506-ban kiadott Breviarium Alaricanum tette. Azzal, hogy a galliabeli területek elvesztek, gyakorlatilag Hispaniára korlátozódott a vizigót állam. A hispanorómai lakosság döntően ortodox vallású míg a germánok (szvébek, vizigótok) ariánusok ebben az időben.

Leovigild (569-586) jelentős jogi lépésként eltörölte az ún. vegyes házasságokat tiltó törvényeket, ugyanakkor az arianizmust akarta államvallásként alkalmazni. Ennek érdekében 580-ban ariánus zsinatot⁵ hívott össze Toledóba. Ez a tanácskozás azt eredményezte, hogy a szentháromság értelmezésében egy félfordulatot hajtottak végre az ortodoxia irányába. Elismerték a Fiú egylényegűségét (homouzion) az Atyával, de a Szentlélek esetében megmaradtak eredeti álláspontjuknál valamint arról is határoztak, hogy az ortodoxiáról áttérőknek nem kell újrakeresztelkedniük, elég az egyszerű kézzrátétel ehhez. Összességében a régi római arisztokrácia és a hispanorómai irányító pozíciókat betöltők közül sokan ariánusokká lettek, ahol ellenállás mutatkozott, főleg a püspöki karnál, ott eltávolították és száműzték az ortodox vezetőket (pl. Biclarensist, Leandert). Az erőszakolt áttérítés az ariánus germanizáció nem hozta a várt eredményt, ezért Rekkared (586-601) 589-ben új zsinatot hívott össze, hogy a dolgokat megfordítva az arianizmusról a római (ortodox) hitre térítse a vizigótokat és a szvébeket és hogy e vallási alapon újítsa meg a hispanorómaiakkal, különösen a római vezető réteggel, az államirányításban való részvételüket. A gót katonáállam elmozdulni látszott egy római ortodox vallású állam és egyháza felé annak minden következményével együtt.

Így került sor 589-ben a III. toledói zsinatra az ariánus és a katolikus (catholicus) püspökök részvételével (72 püspök). A tanácskozást a király hívta össze és most ellentétben az 580-as zsinattal a római katolikus egyház vált befogadóvá, az ariánus pedig befogadottá. Innen számítjuk Róma meghatározóvá válását. Az ariánusoknak nem volt olyan centralizált szervezetrendszere mint akár Rómának, akár Bizáncnak.

A zsinati határozatok az új helyzet visszatükröződései voltak. A vizigót államban a zsinati határozatok – kánonok – révén megjelent az egyházi jog és azok gyűjteményei (pl. a

⁵ Horváth Emőke: Johannes Biclarensis Krónikája, Aetas 23. évf. 2008. 1. szám 116-127.p.

Collectio Hispana 635-636 körül)⁶. Hispania – zsidó lakosságát leszámítva – római katolikussá vált.

A IV. toledói zsinat (633) 69 püspök részvételével Sevillai Izidor elnöklete alatt ült össze. Szabályozták a királyválasztást illetve a király elismerését, az egyházi zsinatot világi peres ügyek eldöntésére is felhatalmazták, ami felsőbbíróvási funkciót jelentett. Zsinati hatáskörként kanonizálták a püspökök megválasztását, mely csak érseki jelenlét mellett volt lehetséges.

A vizigót államot mór betörés lehetetlenítette el 711 után, egyházi zsinatot Toledóban 702-ben tartotak utoljára.

5.3. Vizigót jogkönyvek 419-711 között; a nyugati gót népjog és a római jog egymás mellettisége és egymásra hatásuk, a kánonjog közvetítő szerepe

Mielőtt elkezdenénk a hispániai jogi kultúrák koraközépkori tárgyalását, érdemes megnézni, milyen kisebb etnikumokat különíthetünk el a félszigeten, a nyugati gót állam által uralt területeken. ÉNY-Hispániában romanizált keltiberek, luzitánok továbbá germán szvévek és a többé-kevésbé autonóm baszkok; a középső területeken – melyek kevésbé romanizáltak maradtak, így a főváros Toledó és környéke – vizigótok és keltiberek; a délkeleti részeken görög-latin romanizáltak és bizánciak, a városokban, kereskedelmi gócpontokon zsidók éltek mindennapjaikat.

Fentiekből következően a lakosság ~90 %-át kitevő romanizált népesség nyitja a sort a germán népcsoportok, a baszkok, a zsidók és más írásos emlékekkel alig vagy egyáltalán nem rendelkezők előtt (pl. szappok, asztúrok, kantábriaiak).

Kezdetől meghatározó jelentőségű az államalakulat nevét adó gótok törekvése, hogy minden más néptől, különösen a politikai hegemoniájukat vesztő római arisztokráciától és megmaradt adminisztrációjuktól elkülönüljenek és származás alapján tegyenek különbséget uralkodóréteg és az alávetettek között. Ennek első jele a vegyes házasságok tilalmazása. Nem is lenne ebben semmi kivetni való, ha így hatvan évvel a Codex Euricanus vagy más nevén Leges Visigothorum előtt 414-ben Athaulf nem vette-vehette volna feleségül Honorius császár húgát Galla Placidiát, a szép, okos és művelt római nőt. A császárok

⁶„A VI-VIII. századi hispániai jogalkotás tehát hosszútávra meghatározta az egyetemes egyházfegyelem egyes területeit és a toledói zsinatokon keletkezett kánonok közvetett módon a jelen korig éreztetik hatásukat.” Szuromi Szabolcs Anzelm O. Praem.: A VI-VIII. századi toledói zsinatok szerepe a hispániai és az egyetemes egyházfegyelemben, Studia Caroliensia 2005. 4. szám 25-32.p.

szövetségi politikája közé tartozott a barbár törzsekkel házasság útján megerősített kapcsolatok, feltéve, hogy „az illető » barbárnak « megfelelő kultúrával és előkelő ranggal kellett rendelkeznie a római szokás szerinti [ceremónián] Placidia mellé Athaulf is római ruhát öltött, a jelenlévők tiszteletükre klasszikus mintájú nászdalokat (epithalamia) énekeltek”⁷. Mi változott meg? Először is a politikai helyzet: 414-ben még nincs gót önálló állam, 469-476 között már van; a római jog még külső, *ius gentium*ként a szövetségi (foederati) politika írásba foglalására 414 került sor és a meghódított hispaniai provinciák hispanorámai lakosságának vulgáris római joga hatvan évvel utána.

5.3.1. A germán népjog elemei, a vizigót szokásjog kódexbe foglalása (Leges Visigothorum)

A germán népek írásbelisége a rúnáíráson alapult. Emiatt elsődlegesen latin nyelvű iratokból tájékozódtak szokásjoguk felől. A gót írás megjelenése után vált lehetővé, eredetiben is olvasni, a vizigót nép addig inkább memoriter megőrzött jogszokásait. A germán népek vérségi kapcsolatainak erősségére enged következtetni, hogy okirati formuláskönyveik kölcsönösen áthatották egymást, új tartalommal töltődve gazdagították azokat a népeket is, ahonnan az eredeti átvétel történt.

A germánság legfontosabb jogi fóruma a népgyűlés. Az itt végzett ítélezést a sok egyedi esetből kikristályosodó szokásjog alapján végezték, melyet kultikus elemek tarkítottak. Már a gyűlés kiválasztásának helye is szertartásos körülményeket követelt meg. Elengedhetetlen volt az istenségek véleményének kikérése is. A szabad germán férfit harcostestvéri kapcsolat fűzi a nagycsaládhoz, a nemzetséghez, a törzshöz, mely területileg jól körülhatárolt. A szabad germán nő valójában az özvegyi állapot következményeként állhatott elő.

Leggyakoribb jogi problémát a bűncselekmények jelentettek. Kezelési módjai pl. a bosszú (ez elsősorban a közhatalom hiányából fakadt), a párviadal illetve az elégtétel (vérdíj) fizetése vagy a törzsből való kitaszítás.

Maga a bíráskodás népi jellegű, istenítéleti, tehát esküt tesznek, eskütársakat vonnak be. A szóbeliség elve nagyjából az V-VII. századig fontosabb maradt az írásbeliségnél.

⁷ Bubnó Hedvig: Rómaiak vagy barbárok? – Akkulturáció és kultúramegőrzés a barbár államokban, különös tekintettel az afrikai Vandál Királyságra, Orpheus Noster A Károli Gáspár Református Egyetem történeti és filológiai folyóirata V. évfolyam (2013), 2. szám 19.p.

A germán törzsek közül a vizigótok tekinthetők a legfejlettebb népnek, a rómaiakkal való közvetlen kereskedelmi kapcsolatok, katonai erejük és felkészültségük alapján.

Mint, arról már szó volt Eurich nevéhez fűződik a nyugati gót állam által elsőként összefoglalt vizigót szokásjogi gyűjtemény a *Leges Visigothorum*, ismertebb nevén a *Codex Euricianus* összeállítása és megjelentetése latin nyelven.

A *Codex Euricianus* (*Leges Visigothorum*) I. és II. Theoderich törvényein alapulva – *Edictum Theodorici* – lett összeállítva úgy 469-476 között (Conrad 475/476-ot jelöli meg kiadási dátumként⁸). Eurich a római jog ismerőjeként jelenik meg kódexe lapján. Az így összeállított jogkönyve az általa uralt valamennyi vizigót területre (Gallia és Hispania) kiterjedt, de csak a nem római eredetűekre! Rómaiakra csak azon esetben, ha pl. birtokvitából eredő túllépések adódtak. A *ius hospitalitas* szabályai szerint betelepülő szövetségesi státuszú vizigótokat megillette a földek és a rajta található *colonusok*, rabszolgák, állatok kétharmad része, kiszakítva eredeti közegükből (*Sortes Gothical* illetve *tertiae Romanorum*). Ötven év állt nyitva ezen helyzet kifogásolására, az idő lejárta elévülést vont maga után.

Eurich intézkedéseivel megtartotta a területi beosztást (a provinciákat), élükre *duxokat* (hercegek) nevezett ki, a közigazgatás központjai a *civitasok* (városok) maradtak. A régi római adókat a közigazgatást ténylegesen működtető római arisztokrácia és helyismerettel rendelkező „*serviensei*” (adószedők) hajtották be. Tilalmazott volt a rómaiak és a vizigótok közötti házasság, rómaiak nem katonáskodhattak de egymás között a római jog szabályai szerint élhettek, bírakat és más tisztviselőiket maguk választották. Mint 5.2.3. pont alatt kifejtettük, a római lakosság és a vizigótok között látszólag a keresztény valláson belül húzódott a választóvonal *ortodoxia contra arianizmus* hitelvi szintjein.

Eurich uralkodása idejére esik a Nyugat-római Birodalom formális megszűnése 476-ban. A vizigótok országában még szigetszerűen fennmaradt római igazgatású területei hirtelen uratlanná lettek, így azok bekebelezhetőkké váltak, melyre Odoaker névlegesen fel is hatalmazta Eurichot.

Az a Góthia, mely immár Gallia felére és Hispania jó öthatodára terjedt ki, apja halála után II. Alarichra szállt át (484-507).

⁸ Conrad, H: *Deutsche Rechtsgeschichte* I. Karlsruhe 1962. 59.p.

5.3.2. A Breviarium Alarici (Lex Romana Visigothorum) 506. évi kibocsátása

Fentebb már említést tettünk az 506-os adgei zsinatról és az ott kidolgozott új törvénykönyvről (Adgében volt az első barbár uralom alatt tartott zsinat, mely végső elemzésben a gót-római kiegyezéshez vezetett).

A Breviarium Alarici tartalmilag három részre bontható:

egyrészt a Codex Theodosianus kivonatolt változtatásaira a késői római császárkorból, másrészt ugyanezen időszakból származó császári rendeletekre és harmadrészt Gaius Institutionak rövidített és megváltoztatott szövegére.

A Breviarium Alaricianum legfőbb sajátossága, hogy a vizigót állam keretei között élő római-romanizált lakosság jogait gyűjtötte egybe, így ez tekinthető az első, az összefoglalás igényével készült nagyszabású római jogi joggyűjteménynek! Ami figyelemre méltó még az két további sajátossága: egyfelől családjogi és öröklési jogi kérdésben a germán népjog szerint házassági vagyonközösséget rendelt, miközben a római jogban a vagyoni elkülönítés szabályai érvényesültek, másfelől akadtak olyan rendelkezései amelyek a vulgarizált joggyakorlatot követték, így özvegy nő is rendelhetett a gyermekének gyámot és az adásvételre reálszerződésként tekintett konszenzuál szerződés helyett.

A Breviarium Alaricivel, melyet a zsinat püspökei a római előkelők és a gót arisztokrácia is jóváhagyott az Eurik-féle szokásjogi kódexszel együtt megteremtette a vizigót állam alattvalóinak származáson alapuló két kategóriáját: a gót-germánt és a romanizáltakét. A két eltérő kultúra és együttélésük, a követendő joggyakorlat ily módon (törvényi) szabályozást nyert.

5.3.3. Leovigild Codex revisus-a: a törvények javítása és kiegészítése

Leovigild, mint arról 5.2.3. alatt már említés tétetett időszerűnek találta, hogy korábbi elődje Eurich kódexét az általa fontosnak ítélt változtatásokkal „feljavítsa” és kiegészítse. Erről említést tesz sevillei Izidor: „A törvényekben kijavította azokat a cikkelyeket, amelyeket szerinte Eurich megalapozatlanul hozott, sok hiányzó törvényt pótolta és számos fölöslegeset eltörölt.”⁹ Bár továbbra is megmaradt a gótok és a más eredetű lakosság közötti jogi kettőség, a római jog erősödő befolyását jelzi, hogy Leovigild törvénye immár megengedte e különböző eredettel bíró országlakosság egymás közötti

⁹ Sevillei Izidor: A gótok, vandálok és szvévek története. Fordította Székely Melinda JATE Press Szeged 2014 48.p.

házasságkötését. Igaz, a Codex revisus nem maradt fenn és csak közvetett ismeretek állnak rendelkezésre, de Rekisvint király 654-ben, a toledói zsinaton egységes törvénykönyvet fogadtatott el és léptetett életbe és az általa kiadott jogi összefoglalása utal olyan régi (antiqua) szabályozásra, mely Leovigildre vezetődik vissza.

5.3.4. A kánonjog és a liturgia közvetítő szerepe

Az a sajátos helyzet, amely Hispaniában (és a gót Galliában) kialakult röviden összegezve a következő: a hispanorómainak tekinthető romanizált lakosság döntő többsége ortodox római vallású, ám fogékony a különféle eretnek eszmékre (ls. 5.2.-nél).

A gótok (és szvévek, vandálok) ariánusok, míg a szintén szép számú zsidóság judaista. A gótok arianizmusa vallási türelmetlenséggel párosult a másik két vallási közösség irányába. Ehhez társult, a nyelvi különbözőség. A gót nyelv germán eredetű és saját írásrendszere volt, a másik két tábor is hasonló elkülönültséget tudott felmutatni.

Az ortodoxia (katolikus római (hitű és rítusú) lassú, de biztos terjedése számbeli fölényükből és egyházszerkezetük centralizáltságából egyként magyarázható. A gótok, azzal, hogy lassan, módszeresen és visszaesésekkel ugyan, de fokozatosan, kiterjesztik fennhatóságukat Hispaniára, Toledót nemcsak királyi, de „hercegprímási” székhellyé is teszik. A toledói zsinatok az ortodox római egyházszerkezet, különösen erős hatását mutatják a katolikussá vált vizigót királyság államszerkezetére. A vizigót katonai nemesség ariánusként az ortodoxia és a zsidóság ellen vívott vallási harcát felváltotta egy militáris antiszemitizmus, melyben a római egyház is segítségére volt. A zsidók kikényszeríteni kívánt áttéréséhez a kánonjogot éppúgy felhasználták, mint a pápa által kiadott rendelkezéseket (brevék, bullák). Az állandósulni látszó háborúk és polgárháborúk összességében a vizigót hegemonia és katonai fölény gyengítése irányába hatottak, főként a trónöröklés kérdésének rendezetlensége miatt. A társrégensség vagy a közös uralkodás nem fedhette el, hogy a főhatalom megszerzése az állam anyagi és szellemi (egyház!) erőforrásai feletti ellenőrzés hatékony gyakorlásán nyugodott¹⁰.

Külön említést érdemel a római liturgia kérdése. Az egyetemes zsinatok hitvallásai (pl. niceai, konstantinápolyi, ephezoszi stb) érintették a követendő ún. egyházfegyelmi

¹⁰ Is. Fernando Garcia de Cortázar – José Manuel González Vesga: Spanyolország története Osiris Kiadó, Budapest 2001 Különösen 103-109.pp. Majd I. Fülöp és Johanna illetve I. Károly kasztíliai uralomgyakorlása mutat ezzel formai hasonlóságot.

kérdéseket Chadwick szerint¹¹ Charlemagne (Nagy Károly) előtt a nyugati keresztény egyházak nem tudtak egységes római liturgiát bevezetni és követni. A szerző abból indul ki, a hívő már nem bűnös, de ennek ellentmond a gyónás, mely a keresztség alatt elkövetett bűn megvallása és amit feloldozás követ a penitencia teljesítése után. A liturgia az egyház megerősödésével a pápaság létrejöttével (Damasustól Nagy Szent León át) Charlemagne Filioque-betoldású dogmájának általánossá válásával nyerte el középkori formáját.

5.4. A vizigót állam jogfejlődése 654-711 között

A germán ún. törzsi birodalmak közül a vizigót királyság eme sajátossága figyelembe vételével késő ókori fejlődése utolsó szakaszába lépett. Uralkodó rétege túlságosan megkésve ismerte fel a azonos hitű, bár különböző etnikumú és kultúrájú országlakosai egyazon, politikai-egyházi keretben egyesíthető társadalmi struktúra kialakításának szükségességét. (Persze ebben nem voltak egyedül: így jártak a vandálok és a langobárdok is. Kivételt egyedül a frankok képeztek!) Ily módon az arianizmussal történő szakítás megkésettsége és a trónöröklés vizigót szabályozásából eredő (melyet csak a 633-as toledói zsinaton rendeztek Sevillai Izidor közrehatására) anarchikus folyamatok együttesen vezettek el ezen állam 711 utáni gyors bukásához. Godefroid Kurth kissé patetikus megfogalmazásaival élve, a vizigót birodalom – miként a langobárd állam is – „ha ugyan használhatjuk ezt a kifejezést, nem volt életképes és csak a VIII. századig tudták létüket fenntartani, amikor egyetlen ütközet következtében egyik is másik is elpusztult. De a civilizáló alapelv, melyhez csatlakoztak, új életre keltette romjaikat és teljesen katolikus alapon újjászervezte nemzeti létüket. A nyugati gótok nemzete nem pusztult el, újjászülettek az ibériai félsziget nemes királyságaiban. Az Egyház, miután újra szülte őket, halhatatlanságát is közölte velük.”¹²

Vizsgáljuk meg a vizigót állam „megóvását”, utolsó jogtörténetileg is fontos szakaszát.

5.4.1. Rekisvint egységes törvénykönyve

A korábbi fennálló, de egyre anakronisztikussá és tarthatatlanná váló kettőséget – a germán népjogon alapuló vizigót jogkönyveket és a tovább élő, ám vulgarizálódó római jogot – nem lehetett elkülönültségükben fenntartani. Szükségessé vált egységesítésük.

¹¹ Henry Chadwick: A korai egyház; Osiris Kiadó Budapest, 1999 225.p;

¹² Godefroid Kurth: A modern civilizáció kezdetei Szent István Társulat Budapest, 1928. 246.p. Hasonló véleményen van a vizigót államfejlődésről Arnold Angenendt is. Lásd korai középkor. A nyugati kereszténység 400-tól 900-ig. Bp. Szent István Társulat 2008. különösen a 163. kk. oldalak.

Ennek előkészítése, megtárgyalása majd elfogadása és uralkodó általi kibocsátása 654-ben történt, a toledói zsinaton¹³ illetve azt követően.

Az egységesítés kovászálul egy harmadik összetevő, a kánonjog szolgált. Rekisvint egységes törvénykönyve¹⁴ által hatálytalanította II. Alarich kódexét és megnyílt az út a személyhez tapadó jog területi elvvé emelkedése előtt.

Az egységes törvénykönyv két nagy csoportját az ún. régebbi (antiqua) illetve az újabb királyi jogszabályok alkotják. Az előbbiek Leovigild törvényeivel záródnak, az újak az utána élt uralkodókéi Rekisvinttel bezárólag.

E jogkönyv a vizigót szokásjog, a római jog valamint a kánonjog épülését, ötvöződését, létrejövő hispaniai/ibériai (portugál-spanyol) jogi kultúra alpműveként vehető számításba. Fontosságára utal, hogy e joggyűjteményt egészen a XII. századig, a kasztíliai törvények körében pedig egyes részeit még 1240-ben is alkalmazták.

5.4.2. A Lex Visigothorum renovata és a Lex Visigothonam vulgata

Előbbit 681-ben adatta ki Erwig király, mely Rekisvint kódexének egy újraserkesztett változatának tekinthető.

Utóbbi kiadási – megjelenési ideje ismeretlen, de tartalmazza Egica király (uralkodott 702-ig) jogi novelláit, melyekkel a korábbi szabályokat kiegészítette.

6. A vizigót népjog, a római jog és a kánonjog főbb társadalmi elemei a nyugati gót állam jogforrásaiban

A 418/419-ben létrejött vizigót királyság egy germán népcsoport által katonailag meghódított és alávetett ibériai és galliai más germán törzseket (pl. szvévek, vandálok), őslakosokat (keltibereket, turdetánokat, baszkokat stb), romanizáltakat (hispanorómaiak), görögöket, zsidókat és más ott élő népelemeket foglalt magába.

A győztesek az országuknak nevet adó vizigótok a germán népjogok egyik legismertebbévé tették a gót elnevezést.

¹³ Szuromi Szabolcs Anzelm egyik tanulmánya (A VI-VIII. századi toledói zsinatok szerepe a hispániai és az egyetemes egyházfegyelemben, Studia Caroliensia 2005. 4. szám 30.p.) szerint az időrendben nyolcadik zsinatot 653-ban a kilencediket pedig 655-ben tartották. A 654-es év nem szerepel a felsorolásban! Ugyanúgy 653 van említve a Cortázar-Vesga ím. 108. oldalán is.

¹⁴ A kódex több közkeletű néven is ismert a jogirodalomban. Leggyakoribb elnevezései: Lex Visigothorum; Lex Visigothorum Reccesvindiana; Forum Iudicum és Liber iudiciorum.

Fontosnak tartjuk annak kihangsúlyozását, hogy a kevesebb mint két évszázadig fennálló vizigót Királyság/Birodalom csak a főhatalmat tekintve felelnek meg a gótság követelményének. Az alávetett népek szokásjoga, beleértve a lakosság többségét adó hispanorómaiaknak, a vizigótok népjogától többé-kevésbé eltért. Láttuk, hogy a gótok a germán népek közül elsőként kerültek tartós napi kapcsolatba a Római Birodalommal és építették be szokásjogi rendszerükbe megváltoztatva, egyben egymáshoz is közelítve a két eltérő alapelveken nyugvó jogi kultúrát. Legfontosabb közvetítővé az írásbeliség lett. A gótok Wulfila által kialakított önálló abc-je lehetővé tette az írásbeliségen alapuló információcserét éppúgy, mint a kereszténység ariánus formában való elterjedését. Az ortodox hitre való áttérés az alfabetizáció oldaláról nézve semmilyen problémát nem jelentett, de a klérus értelemszerűen a latin abc akkor használatos írásmódját használta. A középkorra való átmenetben három tényező egyidejűsége és egymás mellettisége játszott szerepet: a barbár törzsi államok társadalmi – politikai szervezete, az antik civilizáció és a kereszténység.

6.1. A vizigót népjog főbb tartalmi elemei

Maga a vizigót népjog is jelentős fejlődésen és módosulásokon ment keresztül a Codex Euricianustól, a Leovigild-féle Codex revisuson és Recisvind Lex Visigothorumon át a Lex Visigothorum renovataig (és –vulgataig). A germán népjog, benne a vizigótokkal, jellemzően a büntetőjog területét igen részletesen és részletekbe menően szabályozta. A következőkben említést teszünk néhány fontosabb bűncselekményről (büntettről) és azok joghátrányairól a büntetésekről.

6.1.1. A vizigót „büntetőjog” büntetési módozatairól

Alapvetően három módozat jöhetett számításba: testi és vagyoni büntetés valamint a megszégyenítés. Ez utóbbi inkább feltételes önállóságú, mert legenyhébb formája a hajlenyírás testi büntetésként is ismert, de a közösség előtti megszégyenítés („pellengérre állítás”, gyakrabban megostorozással) inkább pszichikai jellegűnek minősíthető. A harmadik módozathoz soroljuk a tanúskodási jogtól való megfosztást is.

Legsúlyosabb büntetés a halálbüntetés.¹⁵ Ez volt a büntetési tétele a király vagy az állam (ami sokáig azonos volt a hűtlenség fogalmával) elleni nagyon súlyos cselekményeknek. Ez „járt” a szándékos emberölésért, a magzatelhajtásért (abortusz) és a mérgezés (méreggel ölés) okozásáért is. Abortusz esetén a szabályozás a tettesi körbe tartozóként tárgyalja a terhes nőt és azt aki ilyen szert ad át vagy be az állapotos nőnek. E kérdésre a kánonjogi principiumok tárgyalásakor még visszatérünk. Az orvos – beteg kapcsolatról pedig a magánjognál fogunk említést tenni.

A testi büntetések közül a leggyakrabban előforduló eset a vesszőzés. Bűncselekmények széles köre (állam, személy elleni, erkölcsöt sértő, igazságszolgáltatás elleni stb) esetén szabták ki, szabadokkal, szolgákkal, nőkkel szemben egyaránt alkalmazták.

Testi büntetésként alkalmazták a megvakítást, csonkítást, kasztrálást, kézlevágást.

Vagyoni hátrányként büntetési bírságokat szabtak ki, melynek részeként részben vagy egészben vagyonek Kobzásra is sor kerülhetett (az állam, azaz az uralkodó számára egyrészt bevétel, másrészt ingatlan esetén tovább adományozható jutalmazási mód, de esetkörei korlátozottak voltak), lopás esetén a dolog értéke kétszerese volt a büntetése hasonlóan a római jog megoldásához. A vizigót büntetőjog közjogi voltát erősítette a római késő császárkori hagyomány átvétele, különösen annak államelmélete. A római jogi kultúra folyamatosan zajló átvétele átalakította a germánjogi szokásokat e téren is. (A „büntetőjog” tényleges elkülönülése-elkülönítése a glosszátorok működéséhez köthető, erről a III. részben írunk részletesebben)

6.1.2. A vizigót család mint egyének társulása

A vizigót népjog sajátossága, hogy a család felnőtt tagjai egyrészt „az öröklési jogok teljességével és a jogi kezdeményezés képességével rendelkeznek.”¹⁶ A nőt is fiútestvéreivel egyenlő mértékű kielégítés illeti meg a szülői örökségből, beleértve a szabad birtoklást és ha házasságra lép, öröksége (haszonélvezője) marad. A házastársi vagyon kétféle módon eredhet: egyfelől a házastársak közötti adományozásokkal, másfelől amikor az anya a gyermekeire férje javaitól elválasztva ruházza át. A nő teljes értékű jogalanyiságát mundium hiányában az sem érinti, ha kiskorúsága idején az apa, házaságában férje

¹⁵ Pado Delogu: Rothari király törvényei és a 7. századi langobard társadalom. Fordította: Galamb György, Aetas (19) (2004) 2. 22-40.pp(Babják Ildikó találó megfogalmazásával: „a germán szokásjogi gyűjteményeket a büntető jog szelleme hatja át”.)

¹⁶ im. 28. p.

potestas alá van vetve. Ha özvegyiségre jut – ami elég gyakori lehetett – az atyai hatalmat is magára vehette fiú gyermekei felett, ezzel együtt „kezelheti a családi vagyont és élvezheti a férj javainak egy adott hányadát”.¹⁷

A nő, mint „teljes értékű jogalany” a római jog késő császárkori hatásmechanizmusa adoptálásra utal a vizigót jogban.

Ezek figyelembe vétele mellett sem feledkezhethünk el arról, hogy azért a vizigót társadalom és szokásjoga a szülői vagyon öröklésénél prioritást biztosít a fiúk jogainak, szigorúbban védelmezi. Büntetőjogi következmény, amikor 6.1.1. alatt vagyonekobzásról tettünk említést, nos ilyen esetre nézve nem a kincstáré vagy a károsulté lesz, hanem az a gyermekekre száll át. Gyermekek örökségből való kitagadása csak súlyos sérelem bekövetkezése esetén volt megengedett. A szigor alapja egy ilyen praktikus szemlélet érvényesítése: „ha meg lennének fosztva a családi javaktól, a fiúgyermek nem lennének képesek az állam iránti kötelezettségeiket teljesíteni, s így az károsulna kitagadásuk által. Az örökséghez való elidegeníthetetlen jog csupán az egyenesági leszármazás esetén érvényes; ennek hiányában a tulajdonos szabadon rendelkezhet javaival akár idegenek javára is, míg a távolabbi rokonok javai csak akkor számítanak, ha végrendelet nélkül hal meg.”¹⁸

Az egyébként törvények által is tilalmazott „vegyes házasságok” éppen azért nem érték célt, mert a Vizigót Királyságban a romanizáltak és a germánok (vizigótok, vandálok, szvévek) közötti népkeveredés és összeolvadás az ilyen tiltásokat egyszerűen figyelmen kívül hagyta, átlépett rajta. A régi provinciákbeli római arisztokrácia beépülése az eredendően katonai kíséretre épülő vizigót előkelők csoportjába a hispanorómai/hispano-vizigót népelem kialakulása irányába mutatott.

6.1.3. Egészség-betegség szokásjogi szabályozása¹⁹

Már Isidorus Hispalensis is fontosnak tartotta az orvoslással összefüggő kérdések leírását. Az egyház kezdetben a betegségeket a bűnből vezette le mint büntetést, s gyógyírként a bűnbánati kezelést írta elő. A vajákosok, bűbájosok, kuruzslók ellen minden eszközzel küzdöttek. Az ókori orvoslási módok többsége a középkorban is használtban

¹⁷ uo.

¹⁸ uo.

¹⁹ Ennél a problémakörnél különösen Nótári Tamás egyik tanulmányában írtakra támaszkodtunk: De rebus verbisque medicinalibus in lege Bainwariorum – orvos beteg és betegség a kora középkori bajor népjogban Állam és Jogtudomány 2014/1.szám 97-121pp

maradtak. Persze a betegségek köre is bővült. A vizigót szabályozás „önálló titulust rendelt az orvos és a beteg jogi helyzete szabályozásának.”²⁰

Ami az orvos és betegek közötti kapcsolatot illeti, az a szabályozásból egyértelműen kiderül: olyan magánjogi szerződés (placitum), mely kölcsönös biztonságra épül. De nem gazdasági e kötelem, hanem eredményt, a beteg gyógyulását kívánja meg. Díjazás csak utóbbi esetekben jár. E viszony azt azért kizárja, hogy a beteg halála után rokonai az orvossal szemben bosszút vagy emberölés vádját emelhessenek.

Az orvos – úgy mond kora középkori habeas corpora – kihallgatása mellőzésével nem volt őrizetbe vehető. Szándékos emberölés beállta után viszont kezet kellett állítania az általa fizetendő compositio (megegyezés, kibékülés) miatt. A jogszabály rendezte az orvos és tanítványa közötti bizalmi viszonyt, mely pénzben is kifejezésre jutott: tizenkét solidus járt ellenértékként.

Szabályozták a gyengeelméjűek és elmebetegek ügyét a római jog megoldásai átvételével (nyilatkozataik saját ügyükben csak lucidum intervallum – tiszta pillanataik – estén voltak érvényesek). Tanúként nem voltak figyelembe vehetők.

Magzat halálát okozó bűncselekmény alapesetei száz, ha már „emberi alakot öltött” esetkörben százötven solidus váltságpénzt kellett fizetnie az elkövetőnek, aki maga a terhes nő is lehetett.

A magzatelhajtás tényállása az egyházi hatás jelenlétére mutat. Több esetkörét sorolja fel: abortív szerv át- és beadása (ls. 6.1.1. alatt is); a tettesi kör tagja lehet a terhes nő is, ha az rabszolganő, úgy korbácsütés a büntetése; ha szabad állapotú, úgy ezen szabadságát elveszíti.

Germán jogszokás a compositio összegeinek körülírása és római jogi megoldás a büntetésnek (testi halálra ítélet illetve szabad jogállástól megfosztás) alkalmazása. Kánonjoginak tekinthető a Lex Visigothorum megfogalmazásai többségének szellemisége. Abortusz esetén az egyház „nem az emberi alak felvételének, hanem a lélek beköltözésének időpontját vette álláspontja alapjául.”²¹

²⁰ im. 105.p.

²¹ im. 112.p.

6.1.4. Magánjogi elemek és megoldásmódok a vizigót törvényekben

Már az orvos-beteg kapcsolat szabályozásánál láttuk, hogy egy alapvetően magánjogias viszony is igényelheti az állami beavatkozást, hogy más nép- és jogszokáscsoport ne veszélyeztethesse a védeni kívánt jogviszonyt és jogi tárgyat.

A késő ókori-kora középkori vizigót királyság által alkotott és használt jogi formák és eljárások paralell módon együtt éltek többé-kevésbé jól megfértek a régi római provinciális, romanizált társadalom szokásaival. A vizigót törvények írott volta lényegi eleme a jogok dokumentálásának. A keltezett iratok rendelkeztek a jogi érvényesség feltétlen kellékeivel: a keltezés éve, hónapja, napja, a lejegyző és a jogügylet tanúinak a neve-aláírása vagy pecsétlenyomata. A jogügylet elengedhetetlen velejárója, hogy feleken túl a tanúknak is teljes körűen ismerniük kellett, azt elolvasták vagy előttük felolvasták. Az okirathamisításokkal szemben a törvény szigorával jártak el. Az okiratok elvesztése, megsemmisülése vagy eltulajdonítása esetén másolat készítéséhez újból megkívánták az eredeti irat tanúinak, más esetekben csak a dokumentum kedvezményezettjének esküvel megerősített bizonyágtételét.

Lehetséges volt szükséghelyzetben a saját kezűleg (autográf módon) történő okiratrendelés. Előzetes írásminta szolgált a kézírás és aláírás hitelességének megállapításához.

Gyakran alkalmazták a római „formuláskönyveket”, melyek korai blankettának tekinthetők.

Az ún. Gesta municipalia átvétele az ajándékozás és a végrendelkezés tárgyköreiben volt jelentős. Ezeket elsősorban és nevéből is kitűnően a városi hivatalok jegyzőkönyvei – kvázi közhitelességi funkciót ellátva – tartalmazták. Tudnunk kell azt is, hogy „a Gestába való bejegyzés hiányában nem volt érvényes az adott ügylet. Ez a szokás a római talajon megszilárdult germán királyságokban is elterjedt, elsősorban Galliában, a frankok és a vizigótok lakta területeken.”²²

Miközben e formulagyűjtemények,²³ Gesták teljes képet adnak az okiratok fajtáiból, típusaiból, addig az egyedi okiratok, melyeket egyházi intézmények (templomok, kolostorok) levéltárai őriztek, erős kiválogatódáson estek át, kevésbé tekinthetők teljes körű kordokumentumoknak, leszűkítik az ügylettípusok számát és fajtáit.

²² Dr. Babják Ildikó: Árucser-ügyletek a germán népek szokásjogában. PhD értekezés; Miskolc 2005: 20.p.

²³ „A vizigótok formulái (Formulae Visigothicae) 46 okiratmintát foglalnak magukba... Különlegessége, hogy vannak olyan formulái... amelynek nemcsak formája római eredetű, de tartalmi szempontból is a római jogra támaszkodtak az okirat szerkesztői.” im. 23.p.

A vizigót szokásjog egyik leggazdagabban szabályozott területe az árucseré-ügyletek köre (pl. csere, adásvétel).

Se a csere, sem az adásvétel nem érvényes, ha azt kikényszerítették, akkor se ha „erőszak vagy megfélemlítés hatására csikartak ki, semmilyen körülmények között nem érvényes.”²⁴

A vizigótok híresen hírhedtek voltak rabszolgaszerző akcióikról.

Ezek nem szabad jogállású emberek, akiket úgy a rómaiak mint a germánok inkább dolognak – ingóság – tekintettek s nem személynek. A colonusok, a servi casatiki és servusok mint társadalmi csoportok a rabszolgákkal együtt alkotják majd a feudalizáció előrehaladtával a jobbágyparasztságnak nevezettek körét.

A germán szokásjog ismerte a rabszolgává válás eseteit: hadifogság útján, rabszolga anyától születéssel, az a szabad jogállású, aki rabszolgával házasodott, adósrabszolgasággal és bűncselekmény elkövetése miatt (jogállapot változás). Az önkéntes rabszolgaság széles körűen elterjedt a germánok körében, így a vizigótoknál is. A Lex Visigothorum szabályozza azt az esetet, amikor szabadok direkt azért adják el magukat rabságba, hogy „a vevőt becsapva az eladóval osztozzanak a vételáron. Ha ez bebizonyosodott, a »rabszolga« nem indíthatott pert szabad állapotának igazolása érdekében, hanem rabszolgasorban kellett maradnia [mert] »nem illeti meg a szabadság azt, aki önként adta rabszolgaságra fejét.«”²⁵ Tilalmazták a szülőknek, hogy gyermekeiket szerződéssel rabszolgának adják el, vagy zálogba adják vagy elajándékozzák.

Az ellenség kezére került rabszolgává lett vizigótok kiszabadítása érdekében törvény mondta ki (LV. V, 4, 21), hogy aki visszavásárol vagy „visszarabol” vizigót rabszolgát, azt korábbi urának adja át, feltéve, ha az a vételárat vagy díjként, jutalomként megfizeti. Adásvétel körében a vizigót szabályozás ismerete a részletfizetés kiegészíteni és a fizetési haladék megoldásait is. Utóbbi esetén a szerződésből kitűnően vevőnek vagy kamatot kellett fizetnie, vagy vissza kellett adnia a jogügylet tárgyát.

Adásvétel körében lehetőség volt foglaló (arrha) adására is. Mivel a teljesítési határidőket igen szigorúan kezelték, aki a foglalót mint átadott előleget nem tudta kielégíteni a teljes vételár erejéig, elveszítette vételi jogát, eladó pedig megtarthatta a kapott összegét és ezen dolgot ismételten eladásra kínálhatta fel.

²⁴ ih. im. 27.p.

²⁵ im. 34. p.

6.1.4.1. Jogügyleti formák, „tartozások és felelősségi viszonyok”

A germánság – így a vizigótok – körében jogügyleteikre a messzemenő formalizmus a jellemző. Szokásjoguk a lehető legnagyobb tömörségre törekszik, melyet könnyű memorizálni (pl. akié a tehén, azé a borja). A germán mitológiát is segítségül hívhatták úgy esküerősítésre mint felelősségvállalásra. Ezek a jogügyletek a törzsi társadalmakban a nagy nyilvánosság előtt zajlottak. Szigorú formaságok („rituálék”) érvényesültek, s ez alól a perjog sem volt kivétel. Nyilatkozattétel írásban és szóban („kézzel és szájjal”) is megkívántatható.

Az ingatlanügyletekhez kapcsolódó birtok- és tulajdonátruházások nyilvánosan, ünnepélyes külsőségek között zajlottak. Minél többen tudnak egy ügyletről annál nagyobb a kötőerő, mely a felelősségre is kihatott. Ingatlan átruházásával összefüggésben latin kifejezéssel: *invesztitúra*val – történt a birtokbaadás/-utalás, a bevetés, a felruházás/beiktatás és a tulajdonról lemondás. Ez az aktus egy kvázi szakrális folyamat, mely a teljes érvényességet szavatolta. Minden jog és kötelezettség innen hatályosult a külső harmadik személyekkel szemben.

A jogügyletek szabályozták a tartozásért való személyes helytállás eseteit. Tartozásból eredő szolgaság a hitelező hatalma és tényleges uralma alá vonást jelentette, melyet szintén nagyközönség előtt és ünnepies formák között kellett végrehajtani. Itt a „látható és hallható” elvet érvényesítették.

Vagyoni felelősségvállalásnál is előre koreografált eseménysort mutattak be. Ennek egyik legismertebb formája a *wadiatio* volt. Bár a *wadia* zálogjogi eredetű, tehát dologi jogi, ám személyi jogi elem súlyosította: az adós amikor a *wadiát* átadta (pl. botot, kesztyűt, pálcát stb) azzal vállalta „hogy mentesítése esetén aláveti magát a hitelező zálogolási jogának.”²⁶

A felelősség fogalma abban áll, hogy „valaki aláveti magát azon személy intézkedésének, akinek nem teljesítette azt, amit teljesítenie kellett volna.”²⁷

²⁶ im. 277.p.

További fogalmi körülhatárolást ad: „A *wadia* egy fogadalom, egy biztosítéki ígélet, egy *cautio*, és ebben az értelemben megfelel a római *sponsio*nak. Minden olyan, fogadalomnál szerződészerűen átadnak egy zálogtárgyat, amelynek többnyire nem a minősége lényeges, nem azt a célt szolgálja, hogy ezzel a hitelező biztosítékot kapjon a fizetés elmaradása esetén. Ezt a fajta zálogtárgyat is *wadiának* hívják. A *wadia* jogi jellegét tekintve egy jelkép, mely jelkép a *wadia* átadásakor lényeges szerephez jut, hiszen a kötelezettségvállalás szimbolizálása mellett megerősíti a jogügylet érvényességét, sőt a tartozás bizonyítékaként is szolgál, továbbá – nem utolsósorban – a felek konszenzusát is megtestesíti.” (279.p.)

²⁷ im. 285.p.

A felelősség alapvetően két csoportra osztható: dologi illetve személyi, melyekről fentebb már szó volt.

6.1.4.2. Koraközépkori germán magánokirati típusok

A germán népek között a Római Birodalommal való mindennapos érintkezések előtt ismeretlen volt az írásbeliség, de volt szokásjoguk. Wulfilának köszönhetően a gót írásbeliség is megjelent. A kulturális kölcsönhatásoknak köszönhetően a germán barbár törzsek nagy érdeklődést mutattak a római-görög civilizáció majd az ariánus kereszténység iránt is.

Róma áhított és óhajtott célként tündökölt. Kis túlzással azt mondhatnánk, mindenki római polgár szeretett volna lenni. Miközben a germán törzsek a birodalmon belülrre szerettek volna szövetségesként (foederati) letelepedni, a keletről meginduló népvándorlás e folyamatot meggyorsította, felerősítette és erőszakos lépések megtételére ösztönözte a megtámadott népcsoportokat! A gótok az elsők között léptek – léphettek a birodalom területére. Nyugodtan kijelenthető, hogy nyitottságukból és fogékonyságukból eredően egyre szélesebb körűen vették át a római civilizáció összetevőit közül: a római jog elemeit, a kultúrát, a latin/görög nyelv elsajátítását.

A tanulmányban már utaltunk ugyan fenti folyamatokra, hogy egy új jogi kultúra volt kialakulóban a régi római jog örökölt és továbbvihető elemeivel és a germánság szokásjogával. A germán törzsi királyságokban élő igen jelentős számú római eredetű nagy romanizált lakosság az általa ismert római jogot vulgárjogként közvetítette a germánság felé. E kapcsolatkomplexum vezetett el a szokásjogi gyűjtemények, municipiális jegyzőkönyvek és okiratok összeállításához -illetve- kialakításához. Ehhez még hozzá kell tenni a keresztény egyház által kiadott vagy közreműködésével készült iratokat, okleveleket stb. A római kor jegyzői a notariusok kiemelten fontos szerepet töltek be. Képzett írástudóként, okiratkészítésben jártasként közvetítették a római joggyakorlatot. Állami, városi és egyházi szolgálatban álltak, de nem volt ritka, hogy „magánpraxisban” láttak el jegyzői, okiratszerkesztői feladatokat.”²⁸ De ismertek voltak a germánság körében az árucsereszerződéseiket elkészítő jegyzők is.

²⁸ im. 289.p.

Az egyedi okiratok elnevezése tabellio, melyeket a formuláskönyvekben található okiratminták alapján állították össze. Ezzel elősegítették a szerződéskötéshez szükséges idő lerövidítését, a Gesta municipia-követelményének is eleget tettek.

A koraközépkori magánokiratok két típusa a carta (epistula) és a notitia.

A carta egy konstitutív okirat, mely a jogügyletet létrehozza, míg a notitia csak egy bizonyítóokirat, melyre a jogügylet tanút jegyezték fel, hogy szükség esetén megtalálhassák őket, ha bizonyítaniuk kell a jogügylet létrejöttét és tartalmát.

A carta átadásával jött létre a kötelelem, s ez a bizonyíték arra, hogy ezzel a germán népek joggyakorlatában egyben a wadia helyébe lépett (ls. 6.1.4.1.). Ily módon a carta diszpozitív (megengedő) jellegű okirat, mely az átruházó oldaláról nézve szubjektív, mert vagy saját maga a (köz)jegyző foglalja írásba. A notitia stílusa túlnyomóan objektív, s ezt átvevő illetve (köz)jegyző jegyzi le. Míg a carta posztklasszikus kori római eredtű, a notitia nem vezethető vissza római jogi eredetre.

A cartát, ha római kori ajándékozásról szóló konstitutív okiratként az ajándékozó állított ki, úgy epistulanak is nevezték, egyben a koraközépkori carta előzményének is tekinthető.

Az epistula: „Ez az antik eredetű levélforma nemcsak a későcsászárkorban a papság által legszívesebben alkalmazott okiratokra hatott, hanem a germán királyok okirati szokásaira is, de a koraközépkori magánokirati szokásoknak is kedvelt formája lett.”²⁹

A notitia objektív megfogalmazású, egyszerű bizonyító erejű iratként sorolja fel a tanúkat, de a két okirati forma közötti különbségtétel a középkori okiratokban a szubjektív-objektív formaiságra alapozva nem igazán mutatkozik meg.³⁰

²⁹ im. 294.p.

³⁰ „Végül érdemes megemlíteni a VIII. századi carta-használat egyik érdekes, több germán nép körében elterjedt módját. Szokásban volt, hogy a szerződéskötés szimbólumaként a cartát annak kiállítója azon kijelentése kíséretében, hogy a carta pontosan tartalmazza a megállapodást, tanúk jelenlétében a földre helyezte, illetve a kedvezményezett lábai elé dobta, majd azt onnan felemelve adta át a címzettnek, kedvezményezettnek. Ez volt a cartam levare. Az is előfordult, hogy nemcsak a pergament, hanem az íróeszközt és a tintásüveget is a földre helyezték, és onnan emelték fel, de igen változatos volt azon szimbólumok köre (tőzegdarab, gally, bot, mérőeszköz, kesztyű, stb.) amelyet az ingatlanok tulajdon-átruházásakor használtak a germán népek.” im. 298.p.

6.2. A kánonjog hatása a vizigót törvényekre

Abból a feltevésből kiindulva, hogy az egyház a Római Birodalomban „látta meg a napvilágot” és ez visszatükrözi a valóságot, maga a kereszténység a zsidó vallás kebelén belül, de ezzel szembehelyezkedve, attól dogmatikailag eltérve szektaként jött léte. Pál apostolnak köszönhetően – maga is római polgár, foglalkozását tekintve adószedő – igyekezett a római jog biztosította kereteket messzemenően kihasználni és az új vallás és gyülekezetei, kiépülő intézményei javára kamatoztatni. Róma hosszú évszázadokon át sikeresen támaszkodott a hellenizmusra épülő latinitásra, azaz a latin-görög műveltségre, a római jogra, a róma polgárjogra és a latin, (valamint görög) nyelv együttes (ma úgy mondhatnánk) integrált alkalmazására.

A zsidó kereszténység nem tudott kitörni a zsidóságon belüli elzártságából, Pál viszont felismerte a „pogányok”, a birodalom más népei körében végezhető evangelizációt, majd utódai már a „barbárok” a birodalmon túli népek megtérítését is napirendre tűzték. A Római Birodalom lassú hanyatlási folyamata ellenpólusaként a kereszténység sikeresen vette a más vallások felől érkező kihívásokat éppúgy, mint a saját kebelén belül támadó ellentétes vagy ellentmondó nézeteket, melyeket összefoglalóan eretnekségnek nevezünk (ls. 5.2. pont és alpontjait).

A római egyház sokat köszönhet úgy Theodosianusnak mint Instinianusnak valamint a pápáknak, mert a kánonjog alapelemei előbbiek, továbbá az egyetemes zsinati határozatoknak köszönhetően nyerték el későbbi formáikat.

Már a Codex Theodosianus több rendelete tartalmaz megszorító vagy tiltórendelkezéseket egyházi személyekkel (szerzetesekkel/betegápolást végző parabolanusokkal) szemben, akik akár erőszakosan is felléptek az általuk vélt igazságtalanságokkal szemben. Így például előbbiekre hivatkozva akadályozták egyes bírósági ítéletek végrehajtását. Ezt egy jól működő államhatalom nem tűrhette, nem nézhette tétlenül és a vége az lett, hogy az így fellépő szerzeteseket kiutasították a városokból. E dolgok gyakran ismétlődtek, már-már erőpróbának is beillettek. A császár – II. Theodosius – végül eltiltotta a klerikusokat a közügyektől.

Az egyház másik nyomásgyakorló lehetősége a püspökök azon előjogához kapcsolódott, hogy kegyelmet kérhetek büntető ügyben a terheltek (vádoltak) számára.

Amikor a vizigótok 418/419-ben létrehozták önálló törzsi államukat, azzal szembesülhettek, hogy az itt élő lakosság döntő hányada a római ortodoxia híve, ők maguk

ariánusok, és területükön élnek még az ortodoxokhoz képest eretnekek, pogányok, zsidók (judaisták) és mások.

A Codex Theodosianus a pogányból kereszténnyé váló Római Birodalom jogkönyve. A házasság és a család védelme érdekében a kereszténységre tekintettel megnehezítették a válást és a házasságtörésre halálbüntetést rendeltek. Az erkölcstelenség visszaszorítását a lányok prostitúcióra kényszerítésének akadályoztatásával vélték megoldhatónak. (Már Solon is kísérletezett ún. családvédelmi törvényekkel – mindhiába. A magánszférába történő jogkiterjesztés és beavatkozás egy bizonyos határon túl értelmetlen és eredménytelen is.)

Az egyház jogi helyzetének rendezése érdekében számos uralkodói privilégiumot kaptak adományként (pl. a már említett bírói jogkör vallási-egyházi ügyek elbírálásában, klerikusok mentesítése a világi bíróságok joghatósága tekintetében stb).

A vizigót ariánus egyház államegyházként működött: a törzs vezetője nevezte ki, hívta vissza a püspököket, zsinatösszehívási joggal rendelkezett. Az ariánus papság-Marton József interpretációjában³¹ – katonalelkészként szolgált, míg a püspökök a törzsi vezérek környezetéből, azoktól függésben éltek.

A sorsdöntő változást I. Rekkared uralkodása és az 589. évi III. toledói zsinat határozatai valamint az erre épülő immár római ortodox indíttatású türelmetlenségi hullám hoznak. Innentől számítható a katolikusnak nevezett római kereszténység egyeduradalma és az állammal való szoros szimbiózisa. Óriási hittérítő kampány indult minden nem római ortodox vallású irányába, beleértve az eretnekeket, pogányokat és zsidókat is. A vizigót állam fennállása alatt tizennyolc katolikus és több ariánus zsinat megtartására került sor.

6.2.1. A vizigót egyházi jog Sevillai Izidor munkásságában

Sevillai Izidor (Isidorus Hispalensis) Hispania szülötte Sevillában (Hispalis) született valamikor 556-560 között. A koraközépkor egyik legértékesebb tudásanyagát hozta létre műveiben. Enciklopedikus ismereteiről a húsz könyvből álló Etymologiarum (Etimológiák) tesz tanúbizonyosságot. Behatóan foglalkozott vallási és politikai kérdésekkel egyaránt. Művei közül témánkhoz kapcsolhatóan azokat igyekeztünk tekintetbe venni, amelyekben a gót állam és a római egyház, tágabban a keresztény vallás teológiai problémáiban megnyilvánul, állást foglal.

³¹ Marton József: A keresztény ókor; Egyháztörténeti tanulmány II. kiadás; Mentor Kiadó; Martonvásárhely, 2009 226.p.

Történeti műve a *Historia Gothorum, Vandalorum et Suevorum* (A gótok, vandálok és szvévek története). Hispanorómai család szülötteként, a valóság talaján állva a gótokat Róma örökösének tekintette.³²

Művében nagy hangsúlyt helyez Reccared „pálfordulására”, aki 586-os hatalomra kerülése után szakított az arianizmussal, római ortodox lett és a III. toledói zsinat 589-ben határozataival egy immáron névleg katolikus országot irányított.

Sevillai Izidor az *Etymologiarum* V. könyvében értekezik a jogszabályokról és az időbeliségről (*De legibus et temporibus*).

Ez azért fontos, mert római jogtechnikai felfogást római jogi forrásokon alapulva azt a kánonjogi rendszer részévé teszi. Jól látszik elméleti megoldása, amikor az egyes szintjeiről és kategóriáiról szól a jogszabályok definíciójával: *lex divinis, lex humanis, ius naturale, ius civile, ius gentium, ius publicum* stb.

Helyesen mutat rá Szuromi Szabolcs Anzelm, hogy „Ez nem pusztán egy meghatározott típusú szerkezeti felosztást, oktatási vagy értelmezési módszert jelent a jog területén, hanem alapvető részévé vált a kánoni jogfelfogásnak, biztosítva szakrális karakterének megőrzését.”³³

6.2.2. A toledói zsinatok határozatainak hatása a vizigót állam jogalkotására

A szakirodalom tizennyolc Toledóban tartott római ortodox zsinatot tart számon, ehhez még hozzászámolhatók lennének az ariánus zsinatok, de dogmatikai okok miatt ettől eltekintünk.

Az első zsinatot 400-ban tartották, amikor még gót állam sem létezett, hanem a római provincia ortodox hitű püspökei értekeztek egyházfegyelmi kérdésekről.

Az igazi áttörésre 589-ben került sor (ls. 6.2.1. alatt is), amikor Reccard áttért az ariánus hitről a római ortodoxiára (katolikus lett) és a vizigótok számára is kötelezővé tette az áttérést. E III. toledói zsinaton, melyen ariánusok és ortodoxok egyként részt vettek, a katolikus egyház mindenkit befogadott és keblére ölelt, aki elfogadta a Róma által hirdetett egyetemes hitvallást (mely több egyetemes zsinat kánonjait foglalja egységbe).

³² Sevillai Izidor: Ez a mű Johannes Biclarensis krónikáját alapul véve íródott, úgymond világtörténetet kívánt elénk tárni. Sevillai Izidor munkája nem lép fel ilyen igénnyel, megmarad e germán népek eredettörténete kifejtése körében, saját koráig.

³³ Szuromi Szabolcs Anzelm O.Praem: Az erkölcs, a jog és az emberi méltóság hármasságának harmóniája a szakrális jogban. *Iustum Aequum Salutare* XIV. 2018. 1. 124.p.

A vizigót egyház katolikussá (ortodoxzá) egyben államegyházzá vált. Az egyház a gót állam mellett tekintettel volt a keleten tartott egyetemes zsinatok határozataira is, de szemét elsődlegesen Rómára függesztette.

Miután a gót állam katonaállamként funkcionált, ez kihatott a katolikus egyházszervezet egészére is. Itt a hierarchia élére – minden szempontot mérlegelve helyesen – a toledói érsek került. Az egyház növekvő befolyását mutatta, hogy a toledói zsinatokon egyre érzékelhetőbbé váltak a püspökök egyházi és világi jogszabályalkotó hatalmának megnyilvánulásai, mint amilyen a consilium generaleként történő zsinattartás, a felsőbb bírósági feladatok elnyerése, egyházi és világi ügyekben történő ítélkezés, a trónöröklés szabályozása stb. A vizigót uralkodók, ha elég erős volt hatalmuk és uralni tudták az intézményrendszeren keresztül a még mindig mozgásban és változásban lévő országlakosokat, még akkor is figyelemmel voltak az egyház érdekeire, mert patrimoniumként tekintettek rá. Gyenge kezű királyok esetében az egyház nemcsak önállósulni mutatkozott, de befolyásolni is a politikai folyamatokat.

Azáltal, hogy a zsinati határozatokat (kánonokat) az uralkodó külön törvénnyel (*lex confirmationis*) hagyta jóvá és hirdette ki (*promulgatio et publicatio*) még tovább erősödött a XII. toledói zsinattól (681), amikortól a kánonok betartása és betartatása érdekében állami szankciókat helyeztek kilátásba. A toledói zsinatok szövegét a *Collectio Hispana* tartalmazza, melyet 633-702 között állíthattak össze s ez lehetett a *Decretales Pseudo-Isidorianae* alapanyaga is mely a régi kánongyűjteményt hamis kánonokkal egészítette ki (kb. fele-fele arányban).

Fent említett *Collectio Hispana* azért igen jelentős gyűjtemény, mert eredetileg még Sevillai Izidor életében állították össze és sorban, ehhez adták hozzá a toledói zsinati kánonokat egészen 681-ig. Újabb kiegészítésekre 694-702 között kerítettek sort. A *Collectio Hispana* „a kora középkor egyik legjelentősebb gyűjteménye, a *Decretales Pseudo-Isidorianae* egyik fő forrásává vált, amelynek kánonállománya alapvetően meghatározta a XI. századdal meginduló gregoriánus reformok hatása alatt álló kánoni gyűjteményeket.”³⁴

Nagy vonalakban előttünk áll a vizigót állam és a katolikus egyház közötti – a későbbi jogfejlődésben is meghatározó – „véd- és dacszövetség”.

³⁴ uő: A VI-VIII. századi toledói zsinatok szerepe a hispániai és az egyetemes egyházfegyelemben *Studia Carolensia* 2005. 4. szám 32.p.

Van azonban ennek a kapcsolatrendszernek egy sötét oldala és nehezen lenne eldönthető, melyik szereplő, a vizigót állam vagy egyháza játszott-e rá jobban ennek kiélezéséhez – kiéleződéséhez ama harmadik szereplő tekintetében. Ez nem más, mint a vizigót királyságban élő, judaista zsidóság.

6.3. A zsidóságra vonatkozó vizigót törvényekről

A zsidóság a gótokat évszázadokkal megelőzve telepedett meg a hispániai római provinciákban. A kereszténység megjelenésével majd elterjedésével a zsidóság új helyzetbe került. Már Theodosius törvényei tilalmazták, hogy zsidók keresztény rabszolgát tarthassanak, hogy kereszténnyel házasságot kössenek, hogy körülmetéljék őket, hitvallásukat se változtathatták meg erőszakkal és zsidó nem állhatott közszolgálatban.

Ahogy Sály Pál fogalmaz: „A zsidók jogainak korlátozására sem elvakult gyűlöletből került sor, hanem a keresztény hit védelme érdekében.

Ha valóban keresztény birodalmat akarnak létrehozni, akkor a kereszténység legádázabb ellenségeit nem tarthatják meg a fontos állami pozíciókban.

Ahhoz, hogy helyesen értékeljük a zsidók jogait korlátozó császári rendeleteket, figyelembe kell vennünk a zsidók rendkívül heves keresztényellenes magatartását. Az egyház születésétől fogva ki volt téve a zsidók támadásainak. A római keresztényüldözések idején a keresztényekkel szembeni gyűlöletet elsősorban a zsidók szították.

A határozottan keresztényellenes és erősen zsidóbarát politikát folytató Julianus uralkodása alatt a zsidók »nyíltan« fenyegetően léptek fel a keresztényekkel szemben, és dicsekedve, azzal fenyegették meg őket, hogy olyat tesznek velük, amit a rómaiaktól szenvedtek el”³⁵ – idézi Szókratész Egyháztörténetét a szerző.

A vizigót törvénykönyvek római jogi magját képezték a Codex Theodorianus és Iustinianus törvénygyűjteményei. Az ariánus gótok körében, - katonanép lévén – a gazdagok lehetséges megsarcolása nem állt távol gondolkodásuktól, de nem voltak eredendően se faji, se vallási előfeltevéseik.

³⁵ Sály Pál: Pogány birodalomból keresztény birodalom. A Római Birodalom keresztényé válása a Codex Theodosianus tükrében, Szent István Társulat, Budapest 2009 125-126.p.

Előzetes megjegyzésünk, hogy úgy vizigót állam bukásában mint a XIII. századtól egyre erősebben érvényesült a zsidóknak a keresztényekkel szembeni, valójában kölcsönös bizalmatlansága, de ezt a létrejövő spanyol nyelvterületeken intranzigensebb antijudaista fellépésekhez vezetett, mint a később portugál nyelvűvé vált területeken. Itt teszünk említést Sevillai Izidornak egy a nővérehez írt munkájáról is (Contra Iudeos ad Florentinam sororem/Contra Iudeos de fide catholica). Florentina kifejezett kívánságára, neki ajánlva írta művét, mely korán népszerűvé vált. Az ebből készült kivonatokat prédikációk részeként használták fel.

Ibéria/Hispania vizigót államában (sokáig a Pireneusokon túli Galliával együtt) a zsidóság a romanizált hispanorómaivá alakuló többségi lakossággal egy tekintet alá esett a törvények által biztosított vagy tilalmazott jogok vonatkozásában.

Míg a vegyes házasságok tilalom alá estek, a római arisztokrácia szívesen házasodott be a gót vezetőréteg családjába és ez kölcsönösnek bizonyult, addig a zsidók körében erről alig van tudomásunk. A zsidó judaizmus a kiválasztott nép axiómájára épült, melyből még saját sémi fajrokonai is ki vannak zárva (arabok), a kereszténység Pál apostol interpretációjában faji toleranciát hirdet: „tegyetek tanítványommá minden népet” (Mt 28,19).

Érdekes módon 589 után, a III. toledói zsinatot³⁶ követően kerül sor államilag maga Rekkared király által és egyházilag is támogatott szervezetnek tekinthető zsidóellenes fellépésekre.

Tartós nyomásgyakorlásról van szó, mert a folyamat elhúzódik Sisebut (612-621) uralma végéig. A cél: kikényszeríteni a zsidók áttérését, ahogyan a gótokat „központilag” ariánusból ortodoxszá (katolikussá) tették. A kényszer, az erőszak nagy úr, látszólag kimutatható eredményei vannak, de zsidók tömegei választják az exodust. A represszió eredménye: a zsidók, karanténba zárása. A kialakult helyzetet tovább mérgesíti Honorius pápa beavatkozása. Honorius a zsidók szigorú megbüntetését követeli. A IV. toledói zsinat 633-ban tulajdonképpen a felek közötti kibékíthetetlennek tűnő ellentéteket kívánta olyan *modus vivendivel* felváltani, melyben a vizigót állam és katolikus egyháza beleegyezik a zsidóság „integrálásának” lassításába, de nem halandók az erő alkalmazásáról lemondani, viszont a tömeges asszimiláció gondolatáról időlegesen eltekintették. (A problémára III./4 alatt még visszatérünk)

Hogy a helyzet nem lett stabilabb, arra példa Khintila (636-639), aki törvényben tiltotta meg a nem katolikus hitűeknek, hogy a vizigót államban éljenek. Az újabb törvények érdekessége abban mutatható ki, hogy a judaizáló kikeresztelkedettek, akik bár

³⁶ A zsinaton kimondták illetve megismételték mind az aránusoktól mind a zsidóktól való elhatárolódásukat a katolikus hitre történő ünnepélyes áttérés jegyében. A zsinat XIV. kánonja mondta ki tételesen, hogy zsidók keresztény szolgát nem tarthatnak, közhivatalt nem tölthetnek be. A prozelitizmust (zsidóvá válást) bűncselekménnyé nyilvánították és tilalmazták.

Horváth Emőke álláspontja szerint „Rekkaredet nem a zsidóság helyzetében történő változás szándéka vezérelte, hanem a sokkal inkább a keresztények elhatárolása tőlük. Ez a felfogás pedig jelentősen eltér a későbbi, a 7. századi vizigót uralkodók zsidókkal kapcsolatos politikájától, amikor az erőszakos térítés gyakorlatával találkozhatunk és az Ibériai-félszigetről történő kiűzésük gondolata is felvetődött.” Horváth Emőke: A zsidóság helyzete a vizigót királyságban Rekkared (586-601) uralkodásának idején in. Zsidók és keresztények az évszázadok sodrában. – Interpretációk egy témára szerkesztette: Horváth Zita és Sz. Halász Dorottya, Miskolci Egyetemi Kiadó 2015 45.p.

megtagadták hitüket mégis a régi szertartásaik szerint élnek, nos ezek ellen is büntető intézkedéseket alkalmaz.

A 711 előtti utolsó huzamosabb ideig tartó zsidóellenes fellépésre Rekkesvind (649-672) uralma alatt került sor. A VIII. toledói zsinat 653-ban a húsz évvel korábbihoz képest nem hogy nem kompromisszumkész, ellenkezőleg: kényszerintézkedések sokaságával kívánja a zsidó vallást megszüntetni a vizigót államban.

Amikor a vizigót királyság 672-711 között intézményrendszerei leépülése következtében a széthullás küszöbére jutott, a zsidóság az üldöztetések ellenére is mind számbelileg mind gazdaságilag megerősödve egy másik vallás, az iszlám és annak berber katonáitól várta a politikai megoldást. Witiza király 710-ben bekövetkezett halála után hívei hívták be az Ibériai-félszigetre az iszlamista berbereket, akik az északi keskeny távot kivéve elfoglalták és felszámolták a vizigót államot. A zsidók és a keresztények is egyként új bár korántsem azonos helyzetbe kerültek.

6.4. Az ibériai jogi kultúra kialakulása (késő ókor –koraközépkor)

Fentebb vázolt esemény- és fejlődéssor következményeként a vizigót állam a benne élő különböző népelemek tekintetében létrehozott egy latin nyelvű jogrendszert a kornak megfelelő büntetőjogias dominanciával és szemléletmóddal, mely a germán népjog mellett jelentékeny részben római jogtechnikai megoldásokkal is telítődött. A latintól eltérő és írásbeliséggel rendelkező népek közül csak a gótok és a zsidók jöhettek számításba. A szvévek történetét Sevillai Izidor dolgozta fel, latin nyelven. Mivel a vizigót szokásjogi gyűjtemények latinul íródtak és bocsátották ki őket, ezért a gót nyelvű írásbeliség az ibériai félszigeten csak periférikusan volt jelen. A zsidóság mint elkülönült – főleg városi – entitás saját nyelvét és írásbeliségét az egymás közötti belső kapcsolatokon túl, se a gót állam, se más külső hatalom felé nem tudta érvényesítőleg használni. Viszont a kánonjog – akkor és még hosszú ideig – az ibériai jogi kultúra szerves részévé vált!

7. Összegzés és kitekintés

A tanulmány első részében azt igyekeztünk bizonyítani, hogy a Ibériai-félszigeten az őslakosok majd a bevándorló kelták, ibérek és más népek belső jogfejlődési folyamataik révén létrehozhattak törzsi szokásjogokat, melyek a leginkább tartósnak bizonyult római hódítást követően kezdeti – bár hosszú – szimbiózis után háttérbe szorultak a gyorsan terjedő romanizáció hatására. Ezt azzal is alátámaszthatjuk, hogy az Itáliából és Rómából a hispán provinciákba áttelepülő patrícius családok klientúrákat alakítottak ki új lakóhelyeiken és a beolvadó helyi elit immáron mintegy hispán klánokként térnek vissza Rómába és 98-ban Traianus révén a császári trónt is megszerzik. Ez az időszak minden téren felgyorsította Hispaniában az expanzív latin-görög civilizáció terjedését. A folyamatnak az adott különlegessége, amikor a kelet felől terjedő kereszténység elérte Hispaniát. Addig a rómaiságot, a római polgárjogot a nyelv átvétele és a latin-görög kultúra ismerete szimbolizálta. Az új vallás gyorsan terjedt és a hívek közösségeire épülő egyházi intézmények kezdték behálózni az egész félszigetet. Megjelent körükben az eretnokség is, (melyekről 5.2. pont alatt írtunk).

Róma gyengülése, a kereszténységen belüli eretnokségek mint nehézségek azzal tetéződtek, hogy a népvándorlás hullámai is elérték Ibériát. Több – főként germán – népcsoport hatolt be, lepte el Hispania különböző vidékeit. A szvévek és vandálok államépítő kísérletei nem bizonyultak tartósnak.

A vizigót nép tudta 418/419-től 711-ig egy állam keretei között katonai túlerőjére támaszkodva egyesíteni a félszigetet.

A vizigót szokásjoggyűjtemények, a gótok katonai sikerei jó kiindulási alapul szolgálnak majd a középkorban a későbbi spanyol vitézség és virtus ezen ősökre való visszavezetésére, a toledói zsinatok harcos és kirekesztő kánonjai pedig az inkvizíció kiépülésekor szolgálnak tájékozási pontul militáns megnyilvánulásaikhoz.

Az írásbeliség korlátozott volta miatt, a rendelkezésre álló kevés forrás- és leletanyag miatt úgy gondoljuk, hogy külsőleg-formailag az ibériai jogi kultúra egységesnek tekinthető. A későbbi történelmi fejlődési folyamatok fogják a hispanorómai, gót és más népekből létrehívni a portugálul és spanyolul beszélő ibériai lakosokat. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a Pireneusi-félsziget a mai napig soknemzetiségű, mert mindig az is volt és remélhetőleg ez így is marad. Arról, hogy ezt a történelem további folyamán nem mindenki gondolta így, arról a későbbi fejezetekben lesz szó.

„Elmondhatjuk, hogy a római jog romjain megjelenő barbár törvénykezés jóvoltából a jog Európája mégiscsak tovább élt a kora középkor évszázadaiban is.” – írta a nagy középkor-történész Jacques Le Goff.³⁷

³⁷ Jacques Le Goff: Európa születése a középkorban. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 2008 48.p.

II.

Ibéria/Hispania keresztény államai 711-1212 között

A vizigót királyság élén álló Witiza király 710-ben elhalálozott. Azonban nem a fiai közül választották meg utódját, hanem a befolyásos katonai arisztokrácia jelöltjét Rodrigót (711-714/718). Ő a zsidók pénzügyi támogatásával mintegy behívta a berber iszlamisták katonai erőit, hogy saját javára döntse el a hatalmi harcot. A beavatkozás menete és kimenetele viszont egészen másként alakult. A vizigót királyság felmorzsolódott egy eredetileg polgárháborúnak indult hatalmi vetélkedésben. A berber beavatkozást további arab-mór csapatkontingensek beáramlása követte a tengeren át. A felek közötti küzdelemben először paktumokkal igyekeztek saját helyzetüket stabilizálni és ellenfeleiket gyengíteni. A döntő fordulat 719-ben következett be, amikor Hispania Citerior (Ibéria az Ebróig) adófizetéssel ismerte el vereségét és a mórok győzelmét.

Ibéria északi Pireneusok felőli peremtája kivételével a félsziget a mórok kezére jutott. A hódítás végállomását a covadongai csata jelentette (718-722 között), de a szakirodalomban a 722 év is elfogadott.

1. A vizigót királyság utódállamai

A mór katonai beavatkozás a vizigótok polgárháborújába az állam összeomlásához, egy adózásra kényszerített bábállam létrejöttéhez majd ennek is gyors felszámolásához vezetett.

Csupán Ibéria/Hispania északi sávjában tudott létrejöve megmaradni Asztúria néven, egy a gót hagyományokat vállaló állam;

„A VIII. század első felében, a covadongai szimbolikus győzelem (722) után szilárd keresztény hegyi állam jött létre Asztúriában, Kantabriában és Galiciában.

A VIII. század közepétől a IX. század közepéig azonban a belső viszályok védekező állásba kényszerítették az asztúriai királyokat.

785-811 között ez a védelmi pozíció mégis a visszahódításnak kedvez azzal, hogy keleten lehetővé teszi a frankok kísérleteit.³⁸

³⁸ Pierre Vilar: Spanyolország története
Gondolat
Budapest, 1984 19.p.

Tekintve, hogy Vilar fenti sorokat még a múlt század '40-es éveiben vetette papírra, Anderle Ádám az újabb kutatásokra támaszkodva már arról írt: „A vizigót előkelők és a hispanorómai arisztokrácia egyesüléséből létrejött vizigót állam ugyanis a rómaiak által kialakított – kialakult földrajzi-gazdasági-politikai egységet vette birtokába. Az északi partvidéki peremsávon – a mai Galiciától a Pireneusokig húzódó ívben különböző germán és baszk törzsek a vizigót államtól viszonylag függetlenül fejlődtek a feudalizmus felé, s váltak alapjaivá a későbbi évszázadban születő északi keresztény államoknak.”³⁹

Utal arra is, hogy a vallási különbségek tovább mélyítették az amúgy mozgásban levő területi választóvonalakat és „a hit ugyanakkor etnikai konfliktusok ideológiai köntösét is jelentette.

A földrajzi, etnikai és vallási határok azonban nem estek teljesen egybe: az északon most (8-10. század) születő katolikus királyságok nagyvárosaiban jelentős számú zsidó polgárság élt, ahogy a mór Hispania is integrált zsidó és katolikus tömegeket, magukat az iszlám hiten levőket is mély etnikai – törzsi konfliktusok osztották meg.⁴⁰

Az északi részeken létrejövő kis keresztény államok formálódásához az is nagyban hozzájárult, hogy a katolikus frank állam és az iszlám világ ütköző zónáját alkották a IX. századtól. Ahogy Anderle találóan nevezi: „mozaik-Hispánia.”

Szerzőnk egy másik művében⁴¹ nem hagy kétséget afelől sem, a korábbi államegyház milyen „lélektani sokkot” szenvedett el: „Az igazi nagy vesztes a katolikus egyház és egyházszervezet volt, mely hatalmas vagyonát elvesztette, s ezzel együtt híveinek millióit is.”⁴²

³⁹ Anderle Ádám: Államfejlődés és nemzeti kérdés Spanyolországban, Acta Universitatis Szegediensis: acta Historica (77) 1983 31.p.

⁴⁰ im. 32.p.

⁴¹ Anderle Ádám: Spanyolország története
Móra Ferenc könyvkiadó 1992

⁴² im. 19.p.

1.1. Asztúria létrejötte

Ezen az északnyugat-hispaniai tájon, ahol germánok és baszkok éltek, a romanizáció meglehetősen felületesnek volt mondható, szemben a keresztény vallási egyöntetűséggel. A vizigót katonai nemesség ebbe a térségbe visszavonulva és koncentrálódva elsősorban a kereszténység, másrészt személyi szabadsága védelmében sikeresen akadályozta meg az iszlamista erők előretörését. A védelem főszervezője egy vizigót katonanemes Pelayo (Pelagius Asturias) volt – Roderik király feltételezett unokatestvére, s ezen alapulhatott trónigénye is -, aki 718-737 között viselte az általa alapított Asztúrai Királyság királyi címét (e kérdésre III. Alfonznál térünk vissza).

722-ben Covadongánál⁴³ győzelmet aratott a mórok felett. A következménye kettős módon nyilvánult meg: egyrészt Asztúria fennmaradása és relatív erősödése, másrészt ehhez a dátumhoz kötik a reconquista elindulását, azaz a visszahódítást, mely 1492-ig elhúzódott. Pelayo lánya Ermesinda Alfonz (I. (Katolikus) Alfonz-Alfonso el Católico) feleségként a Kantábriai-ház alapítói lettek. I. Alfonz 742/43-ban Galícia jelentős részét elfoglalva baszk területekre is kiterjesztette befolyását. Asztúria kapcsán (Asturias) érdemes előrebocsátani, hogy az alapítónak tartott Pelayot fentebb leírt előkelő származása és a szűk környezete törekvései miatt kötik a vizigót államiséghez, szervesebb kapcsolatot majd III. Alfonztól tulajdonítanak e tényezőknek.

III. Alfonz (a „Szűz”) király (791-842) vényt szerez a trónöröklés örökösödési elvének és magát a gót hagyomány örökösének tekinti, mely államszervezeti lépéseiben is megnyilvánult.

⁴³ A covadongai ütközetről hadtörténeti szempontok alapján. Igaz Levente, annak a véleménynek ad hangot, hogy „Az asztúriai állam szervezésének folyamatába illeszthet a legendává minősült Cavadonga melletti csata, a vizigót államiség megszűnése utáni első keresztény hadisiker. A katonai szempontból gyakorlatilag jelentéktelen ütközetben, amely 718-ra vagy 722-re keltezhető, Pelayo a hegyi terepet kihasználva meglepetésszerű rohammal szétvert egy expedíciós kontingenst Cavadonga ezért olyan jelkép csupán, amelyet előszeretettel, ámde tévesen tartanak az Ibér-félszigeten defenzívában lévő kereszténység történetében valamiféle fordulópontnak.”

Igaz Levente: Háborúzó államok a IX-XIII. századi Ibér-félszigeten és a Kárpát-medencében.

Az európai középkori hadtörténet két útjának összevethető elemei
Doktori értekezés, Szeged 2012 58.p.

Szerző kifejti továbbá, hogy „Pelayo pedig csak Európa felől nézve az ibériai história [az] első »középkori« királya, akinek utódai a következő évszázadban megtették az első lépéseket a »pireneusi feudalizmus« sajátos arculatának létrehozására. (59.p.)

1.1.1. Asztúra mint vizigót utódállam

A jogfolytonosság kérdését először III. Alfonz (866-911) veti fel, kontinuitást tételez a vizigót állam és saját királysága között. Ezt tetézi azzal, hogy felveszi és használja a császári titulust, melyet több utód is áthagyományozott címként tételez. Asztúriának a keresztény észak államának további sajátossága, hogy a gót elit a korábban volt állama uralmi elemeit is igyekszik átültetni ebbe az állandó katonai készséget hordozó államgépezetébe. A vizigót militantizmus a parasztság szabad elemeinek alávetésén „fáradozik”, de a katona-védelmi szempontokra tekintettel inkább a hitre helyezi a hangsúlyt, mely kiváló hívószó a hitetlenekkel szembeni összefogásra.

III. Alfonz nevéhez kötődik a *Chronica Visigothorum* összeállítása 911 környékén. E krónikák mai értelemben véve is olyan állami-ideológiai propagandát hordoznak és terjesztenek, hogy azok mintául szolgálhassanak az olvasó számára. Olvasóként persze először az elit, az olvasni tudók köre vehető számításba.

Innentől nagy karrier előtt állt a krónikairódalom, mert az összes utódállamként számba vehető majd portugálnak vagy spanyolnak nevezhető keresztény állam ebből kiindulva, ezt átvéve és továbbfejlesztve fogja létrehozni a maga saját krónikáit megteremtve ezzel irodalmukat is Asztúria, Leon és Cantabria (Kantabria) elfoglalásával jelentős hatalmi tényezője lett Ibéria északnyugati részének a Duero folyóig.

Fontos annak kiemelése, hogy „II. Alfonz volt az első, aki már távolabbra tekintett: 795-ben diplomáciai kapcsolatot létesített a frankokkal, ami a későbbiek szempontjából messze vezető következményekkel járt. Frank hatásra kezdte meg az államépítés ideológiai oldalának erősítését: az Iria Flavia mellett 812 körül talált »rejtélyes« sír fölé épített templommal és kegyhellyel megalapozta a Szent Jakab-kultuszt, ami az általa ténylegesen ellenőrzött földrajzi terület asztúr, cantábriai, észak-aragón és gallego lakosságának egységesülése irányába mutatott. A vizigót államiság egyes elemeinek most már tudatosnak mondható újrarakásában azonban nem a gót, hanem sokkal inkább a frank háttér volt jelentős. A hadseregszervezés terén azonban a gót elemek is előbukkantak.

Az egységesülési folyamatból egyedül a baszkok maradtak ki, a frankokkal szembeni ellenséges viszonyuk okán.”⁴⁴

⁴⁴ im. 61.p. A Szent Jakab-kultuszról Jacques Le Goff ekként vélekedik:

„A galíciai Compostellában a »csillagmező« (Campus Stellae elnevezésű dűlőn, egy hajdani vizigót temetkezési helyen szokatlan fények és más rendkívüli jelenségek közepette valamikor 820 és 830 között fölfedezték Szent Jakab sírját, akinek teteme az apostol mártírhalála után állítólag ide érkezett egy bárkán. Ezután

Szintén II. Alfonz kezdte meg az ún. hegyvidéki keresztények betelepítését a baszkok lakta és uralta területek közvetlen szomszédságába. Ez a későbbi nagy karriert befutó földrajzinév egy monostor alapítólevelében fordul elő: Territorio Castelli, azaz Kasztília formájában.

III. Alfonz a már említett vizigót krónika megszerkesztésén, a jogfolytonosság tudatos hangsúlyozásán, ily módon a vizigót állam örökösekéntiségén túl ideológiai szempontból Compostellát zarándokvárossá tette. Elkerülendő az anarchiát, országát a halála előtt utódai között megosztotta.

1.2. A Frank Birodalom spanyol örgrófsága (Marca Hispanica)

Ez a földrajzi terület egy központosított hatalmi rendszerű birodalom részeként nyilvánvalóan nem volt „utódállam” ám a frankok számára politikailag, de főként katonailag stratégai jelentőséggel bírt.

A Karoling-birodalom a katonai védelmező szerepét sikeresen látta el, és a feudalizációs folyamatoknak (pl. birtokadományozások, vazallitás) köszönhetően az örgrófság lényegében 12 „grófság”-ra – inkább nevezhetők miniállamocskáknak – bomlik, de ismeretese Katalán Grófságok elnevezés alatt is. A Karolingokkal 952-ig fűzte össze hűbéri viszony e területet. Megemlítendő a vizigót lakosság asztúriaikat jóval meghaladó mértékű számaránya, ily módon az a nyelvi-kulturális – más kifejezéssel élve: identitásbeli – különbség is kimutatható, ami a Pireneusokon túli okcitán népelemektől ezt a területet megkülönböztette. A katalán térség előtt megnyílt az út a függetlenedés felé.

1.3. Navarra

Baszkok lakta és klánjaik hatalma és uralma alatt levő pireneusokbeli területeket foglal magába. A lakosság névleg keresztény, valójában inkább pogány vagy katolicizmusa pogány rítusokkal kevert.

egyre pompázatosabb szentélyek épültek a sír fölött, amely lassanként zarándokközponttá, pontosabban a XII. századtól Jeruzsálem és Róma után a harmadik legfontosabb keresztény zarándokhellyé vált. A mohamedánokkal vívott harcok idején Szent Jakab fokozatosan a keresztény katonák patrónusává lépett elő, és megkapta a Matamoros (»mőrölő«) melléknevet. Santiago de Compostella a keresztény világ minden szegletéből vonzotta a zarándokokat...

Mindenesetre a jelentős spanyolországi zarándokhely megjelenése is azt jelzi, hogy a középponttól távol eső területeknek is fontos szerep jut Európa létrehozásában.

Jacques Le Goff: Európa születése a középkorban Atlantisz Könyvkiadó Budapest, 2008 71.p.

Asztúria és a spanyol Őrgrófság közé ékelődve és az ezektől eltérő nyelvi különbözősége miatt állandó lavírozásra kényszerült. Ehhez járult a délről fenyegető mór veszély. Önállósága is ezek együttes figyelembe vételének, alkalmazkodóképességének, szövetséges kereső ügyes politizálásának köszönhető. A klánok közötti vetélkedés egyben frakcióharc a politikai érdekviszonyok érvényesítése oldaláról nézve.

A Navarrai Királyság baszk államként jelentős szerepet töltött be Ibéria középkori történetében. A dinasztikus családi kapcsolatok vezettek az Aragón Grófsággal perszonálunióhoz (970-1035 között), majd dinasztikaként uralkodtak (1162-ig). Kasztília viszonylatában dinasztikakénti uralmuk 1037-től 1126-ig tartott.

1212-ben, a reconquista részeként, a Las Navas de Tolosa melletti csatában a győzelemhez döntő módon járultak hozzá. Navarra 1512-ig sikeresen őrizte meg függetlenségét.⁴⁵

2. Az utódállamok közötti kapcsolatok az ezredévtől (millenium) 1212-ig

A keresztény királyságok kezdetben nem tekinthetők többnek mint kvázi tartományurasságoknak, mintegy anarchia szülte változó területű ám túlnyomórészt magát katolikusnak valló népességgel rendelkező territóriumnak.

Ami közösnek mondható elem, az a vizigót katona nemesség jelenléte és határa a keresztény királyságok hadszervezetében, politikaalakító képessége és az államszervezetben betöltött integrációra törekvése. Ezek természetesen tendenciaszerűen érvényesültek.

Az ezredfordulón lépett trónra Navarra uralkodójaként III. (Nagy) Sancho Garcés (1000-1035). Egységtörekvése eredményeként uralma alá került Leon királysága és több grófság például Kasztília, Aragón és Ribagorza. A trónöröklési szabályok szerint aztán e területeket fiai örökölték, így az egység sem tartott sokáig.

Nem érintve tovább e lokális történeti fejlődést, de III. (Nagy) Sancho után állama szétesett és létrejött több új királyság, köztük Aragónia és Kasztília.

2.1. Portugália kialakulása

A valamikor Luzitániával is azonosított területet a népvándorlás során germán törzsek (vandálok majd szvévek) foglalták el. Leovigild 585-ben megszállta és a vizigót államhoz csatolta. 711 után mór birtokba került. Asztúria majd a Spanyol Őrgrófság katonai

⁴⁵ A mai baszk szeparatizmus a Navarrai Királyságra mint önálló államra, mint mozgalmuk számára is elérendő célra tekint.

sikerei lehetővé tették a déli irányú terjeszkedést. A portugál történelmi szakirodalom „Condado Portucale/Condado Portucalense néven két, egymástól időben elhatárolható államképletet ismer. Az első Vimara Peres galíciai hadúr 868. évi hódításától számítjuk, ez az Ave és a Douro (Duero) folyók között jött létre nagyjából az egykori Braga központú vizigót egyházmegye déli részén, mint III. Alfonz asztúriai királyságának közvetlenül a Condado de Castilla létrehozása utáni újabb határterülete. Az ettől kezdve Terra Portugalense/Terra de Portugale néven ismert területen”⁴⁶ az újratelepítés emberhiány miatt késedelmet szenvedett és gyakorlatilag lakatlan volt.

Újabb területfoglalása 878-ban került sor: Coimbra és környéke megszerzésével új ütközőzónát alakítottak ki Condado de Coimbra néven. (Nem egyenletes és nem is egyenesvonalú a hódítás, mert 997-ben a mórok a 868-as vonalakig vetik vissza a keresztényeket.⁴⁷)

Csak a XI. század második felében szerveződik újjá ugyanazon területen mint korábban a (II.) Condado de Coimbra. A két condado egy személyben történő egyesítését az északról származó Nuño Mendes hajtotta végre.

A portugál történészek többsége ezt tekinti az első portugál államnak (Igaz Levente szavaival: államképletnek.) A függetlenségnek katonai vereség vetett véget, s a terület a Galíciai Királyság része lett. 1093-ban VI. Alfonz vejének (Burgundiai Henriknek) adományozta a Condado Portugalet, s 1096-ban Condado de Coimbra is a kezére került. Halála után fia Alfonso Henriques helyett anyja gyámkormányzósága következett, de a fiú szembeszegülve anyjával 1128-ban fegyveres hatalomátvételt hajtott végre. Célja: öröksége függetlenítése VII. Alfonzzal szemben.

Alfonso Henriques nemcsak az apja vazallusaira támaszkodott, hanem a municipiumok lakóira is. Utóbbiról egy fennmaradt kiváltságlevele (foral) tanúskodik.

Az általa kibocsátott kiváltságlevelekből „ugyanaz a kép rajzolódik ki, mint a félsziget más területein: a katonáskodás korántsem csak a lovagok feladata volt, a háborúra szervezett társadalom itt is ugyanazokat a sajátos nem nemesi származású hasonló rétegeket vonultatta fel mint Kasztíliában és Aragóniában. Ezek itt is vagyoni helyzettől függően gyalogosként,

⁴⁶ Igaz Levente im. 82.p.

⁴⁷ Azért írtunk keresztényeket, mert a források latinul íródtak, s nem tudható teljes biztonsággal, hogy az itt élők milyen nyelven kommunikáltak egymás között.

vagy lovasként teljesítettek katonai szolgálatot és külső, de belső háborúk esetén is komoly erővel támogatták a királyt – vagy éppen az ellenkirályt.⁴⁸

Amikor Alfonso Henriques 1139-ben döntő győzelmet arat a mórok felett a ránk hagyományozott történet szerint harcosai „először nevezték »El Rei«-nek, azaz királynak. Ourique a nemzeti mítoszgyártás portugál példája.

Az önálló állam kiépítése a zamorai szerződés (1143) néven ismert megállapodással folytatódott, ahol a bragai érsek és a pápai küldött Guido de Vico jelenlétében, gyakorlatilag megszületett a Portugál Királyság, noha Alfonso Henriques továbbra is vazallus maradt, hiszen VII. Alfonz titulusa szerint ekkor »császárként« uralta Hispaniát.⁴⁹

Portugália önállóságát 1179-ben III. Sándor pápa is elismerte (Kasztília és Leon Királysága már 1143-ban elismerte a portugál önállóságot.)

Az 1212-es Las Navas de Tolosa-i csatában a portugál katonák is győztes oldal seregeit erősítették.

2.2. A Katalán Grófságok

A Spanyol Őrgrófság hűbéri függését lerázva illetve névlegessé téve e nyugati hispán területeken két nagyobb területi politikai egység alakul ki: az aragón és a katalán-barcelonai grófságok.

A katalán területeken került sor előbb az őrgrófok tisztségének – és vele hatalmuk – örökletessé tételére.

Aragónia és Katalónia politikai egyesítésére 1151-ben került sor, amikor Barcelona grófja IV. Ramon Berenger megszerezte mindkét ország trónját.⁵⁰

Az Aragón Királyság 1167/68-ban hűbéresévé tette Provance-t majd Roussillont is (1217). Aragónia és Kasztília 1179-ben a reconquista útján szerzett területek felosztásáról szintén megegyezésre jutott. /A rendi gyűlés kezdetei a XII. század végén mutatkoznak meg:

⁴⁸ Igaz Levente im. 84.p.

⁴⁹ im. 85.p.

⁵⁰ Sipos Katalin egyik tanulmányában az alábbiak szerint tárgyalja az aragón-katalán társállamiságot:

„Ez a Katalónia / Godolónia (a gótok országa) egyesült 1137-ben (végleg 1164-ben) Aragóniával egy korona alatt, melynek nevét – Aragóni Korona – ugyan a szegényebb, belső királyság adta, de a név mögött ott vannak a gazdag tengerparti vidékek is, a kora uralkodói pedig az egyesüléstől a XV. század elejéig mind katalánok voltak, s a további hódítások is katalán indíttatásúak.

Az Aragón Korona tagjai az egyesülést követően és a későbbi bővülésekkor is sajátos konföderációt hoztak létre.”

Sipos Katalin: Katalónia: az autonómia-statútum 2006-os reformja
(történelmi előzmények, jogi háttér)
Kisebbségkutatás 22. évf. 2013/1.szám 61.p.

először 1188-ban Leonban ültek össze, de tanácsadói szerepkörnél többet nem sikerült elérniük./

3. Latinból újlatin nyelvek az Ibér-félszigeten (kulturális áttekintés)

A nyelv és vele az irodalom vagy a törvénygyűjtemények nyelvezete és stílusa nem kifejezetten szokott a jogi kultúrák összetevő elemei között szerepelni.⁵¹ Azért gondoljuk azt, hogy ezt a kérdéskört is érdemes vizsgálat alá vonni, mert a római Hispania hivatalos nyelve a római nép anyanyelve a latin volt és a romaniált népek is ezt próbálták elsajátítani. A vulgáris latin megléte és terjedése arra enged következtetni – akár Jordanest is vehetjük példaként - , hogy jelentős számú népesség a korábbi anyanyelve megtartása mellett nem kellő mélységben sajátította el a birodalom nyelvét (tudjuk, hogy a keleti részekben a görög a latinnal egyenrangúnak számított) ezért nem is tudta-tudhatta „cizelláltan” körülírni, amit közölni szeretett volna.

Természetesen azzal szintén tisztában vagyunk, hogy a modern jogrendszerek világos, érthető, logikus fogalomhasználatot kívánnak meg, ahol a szavak általánosan elfogadott értelmét kéri számon és ha ettől eltérnek értelmező rendelkezések alá vonhatják minden nehézség nélkül.

Nyelvről és írásbeliségről a krónikairódalom kapcsán már említést tettünk 1.1.1. pont alatt.

A romanizáció egységesnek tételezett latin nyelve a keresztény királyságok régi és új lakosságának együttéléseként máig ható jelleggel négy nyelvet „választott ki”, melyből három erről a közös töről, őstől származik: a gallegoportugál a kasztíliai és a katalán, míg a negyedik a baszk nyelv.

A régebbi irodalomtörténet⁵² a korai spanyol nyelvet romance néven említi, melyet olyan latin vulgáris nyelvű okmányok is tartalmaznak – egyes „össpanyol” szavak – említésével, mint például Sevillei Izidor Etymologiae c. könyveiben, a Lex Romana Visigothorumban adománylevélben (Olona 781) a hermói végrendeletben (857), adásvételi szerződésben

⁵¹ Is. 7. o-on! Azért gondoljuk azt, hogy ezt a kérdéskört is érdemes vizsgálat alá vonni, mert a római Hispania hivatalos nyelve a római nép anyanyelve a latin volt és a romaniált népek is ezt próbálták elsajátítani. A vulgáris latin megléte és terjedése arra enged következtetni – akár Jordanest is vehetjük példaként - , hogy jelentős számú népesség a korábbi anyanyelve megtartása mellett nem kellő mélységben sajátította el a birodalom nyelvét (tudjuk, hogy a keleti részekben a görög a latinnal egyenrangúnak számított) ezért nem is tudta-tudhatta „cizelláltan” körülírni, amit közölni szeretett volna.

⁵² Körösi Albin: A spanyol irodalom története
Szent István –Társulat
Budapest, 1930. 448 pp

(1078) továbbá glosszában (Glosas Emilianenses és Glosas Silenses), ez utóbbiakban baszk nyelvtörödékek is megtalálhatók.

A születőben – alakulóban levő portugál-spanyol jogi kultúra nyelve és szókincse forrásvidékének feltérképezéséről van szó. Ide tartoznának még a már említett krónikák és később kerül tárgyalás alá a kiváltságlevél (fuero) kérdésköre. A tartós hideg- és melegháborús időknek „köszönhetően,” a hősi énekek sora születik a nép és urai szórakoztatására. A verseket ének (és zene) kísérte, megalkotván a cantarokat-cantilénákat a népdalok elődeit (erre 3.1. pont alatt még utalni fogunk). A IX. századtól a szavaló juglárokat trubadurok, énekesek, zenészek, komédiások kísérték „turnéjukon”. Az egyszerű néptől természetbeni étel-ital vendéglátást is elfogadtak: „Dat nos del vino, si no tendes dinneros”!⁵³ (Adjatok bort, ha pénzetek nincs). IV. Alfonz uralkodása alatt (1072-1109) a gót betűs írás helyébe a frank-francia minusculát teszik hivatalossá. VII. Alfonz (1126-1157) királydalnokként is ismertté tette a nevét.

„Köztudomású az a nyugateurópai nézet, amely egyébként közel jár a valósághoz, hogy a hűbériség, ez a gall-római intézmény termelte ki a mondakörökben megnyilatkozó lovagiasságot, a megalkuvást nem ismerő becsületet oly formán, mint a mély vallásos érzület a szent legendákat. Mind a hősi énekeknek, mind a legendáknak történeti magva azonban meglehetősen sovány. Ez mondható a frank Roland-énekről, a Gestákról és a velük rokon, vagy forrásukból meríthető spanyol hősi énekekről: a cantarokról is a francia minták bevándorlása előtt, vagyis a X. században már keletkeztek spanyol hősi énekek, mint a Lara-fiúk esete és Fernán González.”

A hősi énekek kalandos epizódjai a szereplők körül kristályosodtak ki. A frank mondakör Nagy Károlya, Roland és társai a spanyol Bernardo del Carpio, Fernan Gonzalez, az első kasztíliai-leóni gróf, a Lara-fiúk, a Cid így lettek hősi énekek típusai.”⁵⁴

Sokat mondó a Bernardo del Carpio hősi ének tartalma: a roncesvallesi ütközetet írja le, amely Nagy Károly unokaöccse, Roland halálával végződött. E mű szerint nem a mókrok, hanem spanyolok és baszkok okozták a veszét, melyről önálló baszk hősi ének fennmaradt Altabizkarako Kantua néven.

⁵³ im. ih. 30.p.

⁵⁴ im. 31-32.pp.

X. és XI. Alfonz Királyoknak köszönhető, hogy krónikaikba befoglaltak a korai hősi énekeket, misztériumjátékokat stb.

Végül, de nem utolsó sorban a legismertebb korai spanyol eposz a Cantar de Mio Cid/Poema de Mio Cid rövid bemutatása következik. Valós személy – Rodrigo Diaz de Vivar (1043-1099) – dicső (és kevésbé dicső) tetteit írja le, hogy ezzel dicsőítse kasztíliát, a királyságot és pengessen nemességellenes hűrokat.

3.1. Népi kultúra és vallásosság: az akkulturáció irodalmi emlékei a koraközépkorban

Jacques Le Goff a középkori társadalmak kapcsán két kultúráról tesz említést: „a klerikusok »tudós« kultúrájáról és a népi »folklorisztikus« kultúráról.”⁵⁵ E két kultúra soktényezős viszonyrendszert takar. Talán e sok tényező között is első helyen a belső akkulturáció, a kultúrák kölcsönös alkalmazkodásának eszméje⁵⁶ áll.

A VI-XIII. század tele van homályossággal úgy a népi kultúra mint a keresztény vallásosság tekintetében. Hiányosak a forrásaink, de a leírt gondolatok dekódolása, mögöttes tartalmának fel- és megfejtése az, ami igazán gondot okoz.⁵⁷

A vallás oldaláról nézve a latin szakrális nyelv, az egyház és szervezetrendszere írott-beszélt nyelve. A kérdés: hogyan vihető át, értethető meg a vallás egy még más nyelven/nyelveken beszélő néppel? Kézen fekvő megoldásként adódott a megoldás: „A plébániák papjai, a szerzetesek, a misszionáriusok dolga volt, hogy értelmezzék a nép számára a hittan alaptételeit, sugalmazzák a keresztény viselkedés normáit és kiírtsák a téveszméket. Speciális irodalom keletkezett, amely népszerűen fejtette ki a keresztény tanokat és utánozandó munkákat nyújtott a híveknek. Ezt az irodalmat részben a plébánosoknak szánták, akik kötelesek voltak ezt mindennapi tevékenységük során felhasználni. Ilyenek például a gyóntatási segédletek, a pönitenciálék, amelyeket a hívek rendszerint nem olvastak. A híveknek címzett művek a következők voltak: hitszámoklatok, prédikációk »példabeszédek«, a csodákról és gonosz szellemekről, a lélek túlvilági szenvedéseiről és a látomásokról szóló elbeszélések, a szentek élete, a katekizmusok. Mindezek az anyagok széles hallgatóságot tételeztek fel és számításba vették az érthetőséget.”⁵⁸

⁵⁵ A.J. Gurevics: A középkori népi kultúra
Gondolat Budapest, 1987 12.p.

⁵⁶ uo.

⁵⁷ Itt utalnánk vissza az előző pont alatt tárgyalt latinból újlatinba (gallegoportugal, kasztíliai, katalán) nyelvfejlődési folyamatnál írtakra.

⁵⁸ im. 19.p.

„Az is nyilvánvaló nem klasszikus skolasztikus „nagyagyúk” számára íródott, oly annyira nem, hogy illet olvasva „nehéz egyszerűségét eltúlozni.”⁵⁹

Tényszerűen megállapítható, hogy az egyházi irodalom e műfaja az analfabéta tömegekhez szóló, a nép érületét célba vevő propagandagyűjtemény volt. De nem feledkezhettünk meg arról, hogy egy merev egyoldalúságra épülő érvrendszer nem lehet túlságosan hatékony. Szükség van a másik fél bevonására, megszólítására. Talán az alsópapság, mely a legközelebb állhatott az egyszerű (és együgyű?) nép lelkiálságához közvetíthette a felsópapság irányába azokat a népi hiedelmeket és elképzeléseket, melyek szilárd alapját képezték e népi elképzeléseknek.⁶⁰ Ilyennek tartjuk például a dicső gót múlt és önazonosság szívós továbbélését különösen a nemesség körében (hős germán elődök, bátrak, harciasak, lovagiasak, stb.). De ez az a kor, amikor az emberek meg vannak győződve arról is, hogy akármelyik pillanatban bekövetkezhet a csoda, bármi bármikor megtörténhet.

Az egyház által bevetett irodalmi fegyverek, mint például a prédikációgyűjtemények, intelmek, szentek éltajzai, látomásos elbeszélések folytathatók két különösen hatásos módszerrel: a gyónással és a bűnbánattartással. A gyónás – tudomásunk szerint – ekkor még nyilvános, az egyházközség hívei előtt zajlik és ez vonatkozik a bűnbánatra (bűnök nyilvános megbánása) is. Az ún. „bűnbánati könyvek” (libri poenitentiales) tartalmazta a bűnök felsorolását és az ezt „kiváltó” vezeklési tételeket (tarifákat): pl.: ima, böjt, kiűzés a közösségből stb. Maguk e könyvek is vulgárlatin nyelven íródtak, mert azért az alsópapság ezt értette, ezt fordította le vallási közössége anyanyelvére. A gyónás-gyóntatás módszertanát leíró „gyóntató értekezések jellege olyan, hogy önkéntelenül kínálkozik az összehasonlításuk a kora középkor szokásjogáról szóló feljegyzésekkel. Mind a gyóntatókönyvekben, mind a barbár törvénykönyvekben felsorolják a büntetteket és az értük járó büntetéseket. Egy sor esetben a hatalom által kirótt büntetés mellett az egyház által kiszabott vezeklést is teljesíteni kell.⁶¹ (ls. III. toledói zsinat utáni törvénykönyv represszív intézkedéseit.)

⁵⁹ ih. uo.

Ezzel ellentétben „aki művelt (azaz latinul tud), természetesen úr a tudatlanok fölött” sh. im. 21.p.

Az újlatin nyelvek kialakulásával nemcsak a klasszikus, de a vulgárlatin is idegen nyelvvé vált e területeken.

⁶⁰ „A középkor kezdetén a keresztény hitoktatók tevékenységében az első helyek egyikén a pogányok új hitre térítése és a régi kultuszok maradványainak kiirtása állt, míg a későbbi korszak hitszónokai más problémákkal találkoztak, részben a széles körben terjedő eretnkséggel. A különbség igen lényeges.” im. 35.p.

Az iszlám is eretnkségnek számított!

⁶¹ im. 61.p.

Fontos azonban kiemelni, hogy a „bűnbánati» könyvek és a barbár törvénykönyvek az intellektuális háttér azonossága ellenére más viszonylatokban élesen különböznek egymástól. Mindenekelőtt a bűn koncepciójában. A világi jog nem érintette a bűnös indítékait, csak maga a jogellenes cselekedet ténye volt fontos, a büntetést pedig a tettes lelkiállapotától és szándékaitól függetlenül szabták ki. A koraközépkor szokásjogi emlékeiben az emberek objektíve vagy bűnös vagy ártatlan képében jelennek meg⁶², de proceduális eljárással hozzák meg a döntést s nem a vádlott esetleges beismerő nyilatkozata alapján. Ezért a terhére rótt vétek megalapozza a bűnt, melyre enyhének ítélt esetekben csak vezeklést szabtak ki. A gyónás azon a feltételezésen alapult, hogy az ember eredendően bűnös, ezt be kell ismernie és bűnbánatot kell tartania – nos ilyet a törvénykönyvek (szokásjoggyűjtemények) nem követeltek meg a vádlottól (terhelttől). A törvényi-szokásjogi kódexek alapvetően a bűnelkövetőkre, a törvénszegőkre irányultak, a törvénsértőket vették célba, s nem foglalkoztatták a hívőkre irányuló erkölcsi nyomás – gyakorlás egyházi módszerei, ahol állandóan azt sulykolják, ahol felüti fejét a bűn, ott az ördög (a sátán) az úr.

Mint azt 3. pont alatt jeleztük, a zene, a tánc, a komédia megjelenik nyíltan is a nép körében. Az egyház szemében a tánc ördögi tevékenység, maga a sátán szállja meg az embert. A vitustánc, mint az extázis egyik lehetséges formája másfelől a „szent betegség” (epilepsziás roham) megjelenési formája is lehet. Az egyház csodaszere: az ördögűzés, mivel – Jérôme Baschet szavait idézve – „az ördögi univerzum lehetővé teszi a legkülönbözőbb fantáziák kifejlődését.”⁶³

A keresztény ibériai királyságok és népei, azaz e népi kultúrák talán ösztönösen, de ráéreznek, hogy az egyház „azokon a területeken képtelen lerombolni a népi kultúrát, ahol ő maga nem tud kielégítő kulturális termékeket kínálni: tovább élnek tehát a táncok és az álarcos felvonulások. Az egyháznak többnyire (de nem mindig) sikerül ezeket a tevékenységeket a templom falán kívülre – általában közvetlen szomszédságába száműznie.”⁶⁴

E kor talán legjelentősebb didaktikai műve a Honorius Augustodunensisnek tulajdonított Mécses (Elucidarium) című mű. A XI-XII. század fordulóján keletkezett és az egész katolikus Európában elterjedt. Latinul íródott – talán Canterbury Anselmus is hatással volt

⁶² uo.

⁶³ Le Goff im. ih. 90.p.

⁶⁴ im. 91.p.

összeállítására. Hatása egészen a XV. századig kimutatható (másolták, lefordították, kiegészítésekkel látták el és átdolgozták).

A Mécses egy tanító-tanítvány dialógusa, mely végighalad a Biblia tereméstörténetétől az apokalipszisig és az utolsó ítélettel, feltámadással, Krisztus második eljövétlével zárul.

A Mécses hatása és hatásossága a keresztény teológia addig nem ismert és nem gyakorolt új fajta népszerűsítő, tanulságokkal szolgáló didaktikus megközelítésében rejtett. A rengeteg közhely, klisé alkalmazásával a visszájára lehetett fordítani azok értelmét, lehetővé tette a sorok közötti olvasást, az összekacsintást, így „mindig az általános kontextustól függött, hogy a szerzők által felvonultatott »közhelyeknek« éppen mi a konkrét értelmük.”⁶⁵

4. A katolikus egyházszervezet reformja VII. Gergely idején az ibériai keresztény államok szemszögéből

Szükségesnek mutatkozik egyfajta visszatekintést adni a Róma által követett pápai állásfoglalások mozgósító – befolyásoló hatásmechanizmusokon keresztüli érvényesüléséről. Az egyház és a hit védelmezése egyaránt fontos célként fogalmazódtak meg.

4.1. A pápaság szerepe az észak-nyugat hispániai keresztény államok politikai-katonai törekvései megvalósításában

711 után a kereszténység (Christianitas) a „nyugati latin Európa” közvetlen muszlim katonai expanziót szenvedett el Hispániában (Ibériában). Az addigi külsődleges vallási egység – mely, mint tudható belsőleg korántsem nevezhető homogénnek – a muszlimok térnyerése miatt állandósuló konfrontációhoz és háborúskodáshoz vezetett. Ehhez társult a keresztény hit védelmének újragondolása.

A népi kultúra kapcsán merült fel az akkulturáció – asszimiláció problémaköre. Ez a kérdés – erősen a hit oldaláról közelítve – a másik vallásra majd nyelvre való áttérés lehetőségét, esetleg kényszerét is magában hordozta. Nyilvánvaló volt, hogy e földrajzi térség „nem vált

⁶⁵ Gurevics: im. 269.p.

vallási értelemben homogénné, a zsidók, valamint a katolikus keresztények, a muszlinok uralma alatt, vagyis adó fizetése fejében tovább gyakorolhatták hitüket.⁶⁶

A muszlimoktól fenyegetett vagy már alávetett keresztények három lehetőség közül választhattak: 1, arab nyelv és kultúra átvétele a kereszténység megtartásával; 2, áttérés az iszlámra asszimiláció útján; 3, először passzív ellenállás, majd aktív felszabadító háború vállalása; Ez utóbbi nézet vált uralkodóvá a kis keresztény utódállamokban is, ebből nőtt ki a reconquista. Nagy utat járt be a kereszténység míg Augustinustól Sevillai Izidoron át VII. Gergelyig és II. Orbán pápáig míg az igazságos és jogos háború (*bellum iustum*) fogalmából levezetik, beleértik majd azonosítják a keresztes háború, a „szent háború” terminus technicusokat.

A korai keresztények az Újszövetség fő mondanivalójának megfelelően „békepártiak” voltak.

Amikor államvallássá lett, a birodalomnak éppen a germán barbárokkal szemben kellett (fegyveres) erőt felmutatnia.

Augustinus nyitja a sort, hogy erkölcsi kérdésként vesse fel a háború kérdését.

4.1.1. Augustinus és Sevillai Izidor nézetei az igazságos háborúról

Augustinus (Szent Ágoston) hippói püspök, a római egyház egyik legkiemelkedőbb teológusa a Nyugatrómai Birodalmat szinte minden oldalról támadó barbár népek háborús cselekményei kapcsán újragondolta a háborúról vallott keresztény álláspontot. Látván, hogy élethalálharcról van szó, elvetette a „pacifizmust” és legitimálta a háborút. Nézete szerint engedélyezett a hadakozás, ha az igazságos célért folyik a törvényes hatalom irányítása mellett: „Igazságosnak azokat a háborúkat szokás minősíteni, amelyek jogtalanságokat torolnak meg, ha valamely nemzet vagy város, amely ellen a háború indul, elmulasztja megtorolni övéi (polgárai) gonoszul tettek, vagy visszaadni, amit jogtalanul elraboltak. De az a fajta háború is kétségtelenül igazságos, amelyet Isten parancsol, akinél nincs igazságtalanság, és aki tudja, hogy kivel minek kell történie.”⁶⁷

⁶⁶ Klaus Herbers: Európa: keresztények és muszlimok kapcsolata és konfrontációja – Itália és az Ibériai-félsziget a hosszú IX. században
(Barabás Gábor)

Klió (27.) 2018/2. szám 12.p.

⁶⁷ ih. Erdő Péter: Hadviselés és háború a Katolikus Egyház tanításában
Magyar Sion Új folyam XI./LIII. (2017/2) 271-272.pp.

/Ilyen isteni parancs szólította fegyverbe Józsuát és Judas Makkabeust, akik győzelmet is arattak ellenségeik felett./

Ágoston definíciója az újkorig döntő módon hatott a kereszténységre. Sevillai (Szent) Izidor az *Etymologiae* című művében az igazságos háború kapcsán egészen Cicero azon megállapításáig nyúl vissza, hogy igazságtalan az ok nélkül kezdett háború, tehát negatív oldalról közelít hozzá. Igazságos pedig akkor, ha sérelem megbosszulása vagy az ellenség kiűzése a cél. Sevillai Izidor követelményként állítja a hadüzenetet is!

4.1.2. A háború szakralizációja: a keresztes háború

A történetírás hosszú ideig nem kezelte, illetve elhanyagolta azt a tényt, hogy a reconquista is keresztes háború, szent háború volt, hasonlóan a Szentföldre vezetett hadjáratokhoz.⁶⁸ Továbbá mindkét harc pápai támogatásban részesült.

Kezdetben Asztúria volt a vizigót utódállamok közül, amely előbb önállóan, majd Karoling támogatással területviszafoglalásokat hajtott végre. (Sokáig az ún. senki földjén, mely az iszlám Cordobai Kalifátustól elválasztotta.)

Nagy Károly (Charlemagne) – meglepetésre muszlim előkelők kérésére a 777. évi Padenbornban tartott birodalmi gyűlésen – 778-ban hadjáratot indított a Pireneusokon túlra. Az eredmény: az eredménytelenség, s Roncesvallesnél –lásd Roland- ének 3. pont alatt említve – súlyos vereséget szenvedett. Van azonban a frank beavatkozásnak egy kevésbé figyelembe vett szempontja: a „háború a hitért” elképzelés valóságossága. Itt ugyanis az ágostoni *bellum iustum* nevében történt beavatkozásként is értékelhető a katonai akció.⁶⁹

A Karoling frank állam és Nagy Károly is szeretett háborúzni és fenti példa mutatja, hogy a korlátozás már jól összeegyeztethető a kereszténységgel. A vizigót származású utódállamoki királyok és főpapok egyre szívesebben vállalták a harcot immár a keresztény

⁶⁸ Lásd erről: - Joseph F. O’Callaghan: *Reconquest and crusade in Medieval Spain*
University of Pennsylvania Press Philadelphia, 2003 322.p.p.

- Sághy Marianne az első keresztes háborúnak azt tekinti, amikor a Saragossai Királyságban fekvő Barbastro várát egy odaküldött frank-francia sereg sikeresen megostromolta lásd *Európa ezer éve. A Középkor I.* szerkesztette Klaniczay Gábor Osiris Kiadó, Budapest, 2005 255.p.

- „A muzulmánok elleni harc Hispániában kezdődött 1014-től, és ezt a pápaság is támogatta. II. Sándor pápa 1063-ban búcsút engedélyezett azoknak, akik az iszlám visszaszorításáért harcolnak Hispániában. Így a szent háború eszméje belekerült a köztudatba.” – írja Deák Viktória Hedvig OP az Egyetemes Egyháztörténelem Középkor I. Sapiencia Szerzetesi Hittudományi Főiskola 2006 85.p.

⁶⁹ Barabás Gábor interpretációjában „A király és Hadrián pápa (772-795) levelezéséből is védekező háború képe rajzolódik ki, más források pedig egyenesen a keresztények megszabadításának célját emelik ki. Herbers felhívja a figyelmet arra is, hogy ugyanazon, esemény milyen eltérő értelmezési kereteket kaphatott a különböző művekben; ezek közül talán a Szent Ágoston-i *bellum iustum* fogalma a legfontosabb (az úgynevezett háború liturgiája elmélettel összefüggésben). Klaus Herbers im. 13.p.

hit védelmezőiként. (Amikor a papság térítő tevékenysége kibontakozik az Újvilágban kard és kereszt ott is egybeforrnak!)

A háború szakralizációja több fokozatban, egyre szélesebb társadalmi rétegek bevonásával ment végbe.

Kezdetben az egyházi birtokok és intézmények védelme szerepel a prioritások között. A következő fokozatban – mivel a Pápai Állam is ki van téve a muszlim invázióknak – a pápai javak és legértékesebbjének Szent Péter sírjának megoltalmazása a cél: „A többnyire reakcióként érkező katonai akciók mellett az egyházfők eszköze a szó, liturgia és a jog lehetett, ha összetűzésbe kerültek a muszlimokkal! A hadakozás szakrálissá tétele, a háború és liturgia kölcsönhatása különösen fontos ebből a szempontból. A pápák az egyház védelmezőjének szerepében jelentek meg, ami egyfajta legitimációt is jelentett számukra. A szaracénok elleni harcra különböző jutalmakkal igyekeztek motiválni, például az örök élet ígéretével, de ekkor a későbbiekkel ellentétben még nem volt szó bűnbocsánatról.⁷⁰

Harmadik fokozat Krisztus sírja s ezzel együtt az első számú keresztény szent hely Jeruzsálem visszafoglalása. (Ez nem tartozik jelen tanulmány témakörébe.)

Az egyház prédikációiban egyre nagyobb szerephez jutnak a katona-szettek: ilyen a „mórölő” Szent Jakab, a „Sárkányölő” Szent György, az égi seregek ura Szent Mihály arkangyal. A kialakulóban levő új haderőnem, a lovagság új szerzetesrendnek, katonai rendnek számít. A gyors egymás utániségben, létrejövő Templomos Rend, a teutonok Szent Mária-rendje stb. mellett az Ibériai-félsziget lovagrendjei is jelentő szerepet fognak betölteni a reconquista folyamatában.⁷¹

⁷⁰ im. 14.o.

⁷¹ A lovagrendek „alapvetően azért jöttek létre, hogy karddal, imádsággal és térítéssel küzdjenek a mohamedánok és a pogányok ellen. Megjelenésük eltérést jelez attól a szabálytól, amely tiltotta a vérrontást az egyházi emberek számára. Az újdonságokat többnyire elutasító cisztercita Szent Bernát is dicsérő szavakkal emlékezik meg a nova militia kereszties hadjáratra kelt lovagjairól. De e sajátos katonai rendek léte a katonai erkölcsök általános keresztényesítési folyamatába ágyazódik. A vallásnak nincs ugyan militáris jellege, most viszont militáris lesz. Ekképp jelenik meg egy újabb nagy jövőnek elébe tekintő magatartás, a militantizmus. Le Fogg im. 88.p. Ibériában ez a régi vizigót harci szellem újraéledése – élesztése képében jelent meg.

Továbbá a lovag csak akkor lovag ha olyan lova van, amely őt teljes vértetében elbírja!

Lásd erről: Mircea Eliade: Vallási hiedelmek története III.

Osiris Kiadó Budapest, 1996 79-81.p.p.

4.1.2.1. Lovagrendek a spanyol királyságokban

A XII. század közepétől jönnek létre az egyházi lovagrendek a félsziget katolikus királyságaiban.

A reconquista, a muszlimok elleni „hadakozás – jelképesen ugyan, de mélyrehatóan – áthatja a lelkeket és a vallásos érzületet is. Az emberek üdvözlése egyre inkább annak a csatának a végkimenetelétől függ, amelyet az erények és a bűnök vívnak. Az erényeket tetőtől talpig felfegyverkezett lovagokként, a bűnöket pogány harcosok gyűlevész seregként képzelik el.⁷²

Nézzük sorra előbb a spanyol majd a portugál lovagrendeket, természetesen figyelembe véve, hogy spanyol oldalon több királyság is alapítóként szerepel:

- 1151: Santiago-rend (Szent Jakab-rend; Orden Militar de Santiago)
II. Ferdinánd leóni király idején alapítja tizenkét lovag a mók elleni harcra, a zarándokok védelmére. Eredeti elnevezésük: Cáceres lovagjai 1494-ben királyi hatalom alá került, az uralkodó lett a nagymester. (Orden Militar de Alcantara)
- 1156: Alcántara-rend II. Ferdinánd király és a pápa további kiváltságok juttat a rendnek 1177-ben.
1183: közvetlenül a Szentszék felügyelete alá került.
1213-tól lett Alcántara a rend székhelye.
1494-en királyi hatalom alá került. Utolsó nagymestere Don Juan Zuñiga a pápa áldásával lemondott, bíboros és Toledo érseke lett.
- 1158: Calatrava-rend (Orden de Calatrava)
II. Sancho kasztíliai király alapította Calatrava vára mók elleni védelmére (a templomosoktól vették át a feladatkört).
A rend lovagjai hozták létre a Montesa-rendet Aragóniában.
1487-től Kasztília mindenkori uralkodója lett a nagymester.
1540-ben – a Jézus társasága létesítésekor – a rendtagokat a pápa (III. Pál) mentesítette a cölibátus alól.
- 1201: Szent György-rend (Orden de San Jorge de Alfama)

⁷² im. 89-90. p.p.

II. (Katolikus) Peter Aragónia és Katalónia királya alapította és az Alfama sívatagról nevezte el.

I. Márton 1400-ban egyesítette a Montesa-renddel. Állandó konfliktusa volt a Calatrava-renddel.

- 1317: Montesa-rend (Orden Militar de Montesa; Orden de Caballeria de Nuestra Señora de Montesa) II. Jakab Aragónia uralkodója idején jött létre a muszlimok elleni harcra.
A felosztott templomos end itteni birtoka jogutódlására alapították. A rend első tagjai a Calatrava-rendiek közül érkeztek. 1400-ban az Alfamai Szent György rend olvadt be közéjük. 1494-ben királyi hatalom alá kerültek.
1587-ben II. Fülöp spanyol király e rend nagymestere lett, jóval később mint a „triumvirátus” másik két rendje!

4.1.2.2. Portugál lovagrendek

Portugália kapcsán három egyházi lovagrend szerepel:

- 1166: Avis Rend Alfonso Henriques király alapította Ávora védelmére a mórok ellen.
1187-ben a Calatrava-rend reguláját vezette be, magukat pedig a Calatrava-rend Avorai Hada néven nevezték.
- 1295: Szent Jakab-rend Önállósul e spanyol rend portugál ága
- 1318: Krisztus Lovagrendje (Ordem de Cristo)
Ez a rend a templomosok portugál jogutódja, valódi katonai erényekkel. Legismertebb nagymestere Tengerész Henrik portugál királyfi volt.

4.2. **Katolikus egyházi reformok a XI. században**

Az alakulásban levő portugál-spanyol jogi kultúrában különösen kiemelkedő hely jutott a keresztény egyház – Róma – kánonjogának intézményrendszere működtetésében. A reconquista idején egészen másképpen vetődött fel a pápasághoz való viszony, a függőség-függetlenség egyházpolitikai vetülete, mint mondjuk a katolikus királyok idején. A nyugati egyházreform kibontakozása időben egybeesik az ibériai reconquista újabb sikerhullámával: Toledo 1085-ös visszavételével – ami azonnali feszültséget keltett, lévén ez a város volt a vizigót állam és egyháza központja: Ez a hispániai érseki primátusság kérdéséről is szólt –

valamint még mindig ezzel összefüggésben a mozarab liturgia felváltása a rómaival, végül de nem utolsósorban a Las Navas de Tolosa-i csata 1212-ben, melyben döntőnek bizonyult győzelmet arattak a muszlimok felett.

A katolikus egyház megújítása a Cluny kolostorhoz kötődő reformmozgalommal kezdődött a X-XI. század fordulóján. Három kérdésben fogalmazták meg álláspontjukat: egyrészt felléptek az elharapózó simonia, az egyházi hivatalok pénzért vásárlása ellen, követelve tilalmát, másrészt a papi nőtlenség – coelibatus (cölibatus) – következetes érvényesítését a klerikusok körében és harmadrészt, hogy a pápát ne a császár, hanem a bíborosok és a püspökök válasszák.

A szerzetesi mozgalom kezdeményezéseit először IX. Leó, majd X. István, II. Viktor, II. Miklós és II. Sándor pápák is felkarolták, de a nagy áttörés VII. Gergely (Hildebrand) nevéhez és pápaságához kötődik. Az eseménytörténetet kevésbé érintve a reform központi elemére az invesztitúrára igyekszünk érvelésünket bemutatni.

4.2.1. VII. Gergely egyházfőisége (1073-1085)

Hildebrandot a római nép kiáltotta ki és a bíborosok beleegyezését követően a pápai trónra ültették, a Gergely nevet vette fel. Nép általi megválasztása, a német-római államfő, IV. Henrik távolmaradása okán és eleget tenni akarván II. Miklós pápa pápaválasztásról szóló rendeletében foglaltaknak, a bíborosok jóváhagyása után levelet írt IV. Henriknek, tudatta az acclamatiot és kérte tisztségében történő megerősítését. Ez tulajdonképpen patronatus illetve a főkegyúri jog gyakorlása volt.

VII. Gergely a megerősítés birtokában kettős célja megvalósításába kezdett, egyfelől megkezdte a papság szigorú elvek mentén történő alárendelését végső soron, a pápaságnak, hogy függetlenedhessenek úgy a világtól, mint a világi hatalmasságoktól, másfelől a pápaságot legfőbb lelki és világi hatalommá kívánta tenni. A simonia, a coelibatus és az invesztitúra eme célok érdekében lettek pro vagy kontra fegyverek, mert az igazi hön áhított végcél a szentszék univerzalizmusa, Sacerdotium és Imperium keresztény egyház feje általi gyakorlása.

VII. Gergely felismerte a hűbériségben rejlő hajtóerőt és vazallusi hódolatot követelt a világi hatalmasságoktól. IV. Henrik Canossa-járása a legismertebb behódolás, függetlenül a mögöttes megfontolásoktól, ugyanakkor Hódít Vilmos, aki II. Sándor pápa által adott zászlóval és érte mondott áldással kelt át a Csatornán, Anglia királyaként megtagadta a hűbéri eskü letételét (de a Rómának járó Péter-filléreket mint egyházi adót évente megfizette).

VII. Gergely elindította, a pápaságot azon, az úton, amely megkerülhetetlen döntőbírává tette a mindenkori egyházfőt avignoni fogságukig bezárólag.

4.2.2. VII. Gergely és a Dictatus papae

1075-ben született meg a Dictatus papae című irat, melyet sokan a pápaság Magna Chartájának tartanak (pl. Gergely Jenő⁷³).

Politikai programnak is tekinthető ez az irat, amely huszonhét, úgymond vezérgondolatot fogalmaz meg. Csak a témánk szempontjából fontosakat említve: (3.) püspököket egyedül ő tehet le és helyezhet székekbe vissza; (5.) a pápa távollevőket is letételre ítéltet; (7.) egyedül neki szabad a korszükségletnek megfelelően új, törvényeket hozni, új püspökségeket alapítani, káptalant apátsággá alakítani és fordítva, gazdag püspökségeket felosztani és szegényeket egyesíteni; (8.) egyedül ő használhat császári jelvényeket; (12.) jogában áll császárokat letenni; (13.) jogában áll, ha a szükség úgy kívánja, püspököket az egyik püspöki székből a másikba áthelyezni; (16.) rendelete nélkül nem lehet egyetemes zsinatot összehívni; (18.) – ítéletét senki meg nem változtathatja, míg ő egyedül minden ítéletet megmásíthat; stb.

Peter de Rosa A pápaság árnyoldalai alcímet viselő művében⁷⁴ a VII. Gergely által létrehozott pápai „hamisító műhelyt” úgy tekinti mint tudatos törekvést fenti céljai elérésére. Az általa átdolgoztatott betoldásokon átesett eredetinek látszó „dokumentumok” fogják Gratiánus később tárgyalandó Decretuma kiindulási anyagát képezni.

4.2.3. VII. Gergely II. Orbán és a reconquista

A pápa, bár a IV. Henrikkel való rivalizálása jórészt lekötötte erejét és idejét, átfogó célja elérése érdekében meglepően nagy figyelmet fordított az Ibériai-félszigetre, melyet irataiban Hispania néven nevez meg. Itt is feltétlen elismerését követelte a pápai főségnek, leveleiben buzdította katolikus testvéreit és híveit a muszlimok elleni keresztes háborúra, a szent harcra.

Andreas Holndonner⁷⁵ kutatási eredményei megerősítik fentebb írtakat. A német szerző VII. Gergely világi uralkodókkal szemben felállított és megkövetelt elvi megfontolásai

⁷³ Gergely Jenő: A pápaság története

Kossuth Budapest 1982 92-93.p.p.

lásd még: Jog- és politikatörténeti szöveggyűjtemény a Debreceni Egyetem BTK politológia szakos hallgatói számára

Válogatta és szerkesztette: Kocsis Zsolt László
43-44. p.p.

⁷⁴ Peter de Rosa: Krisztus helytartói

(A pápaság árnyoldalai)

Panem Budapest, 1999 98-102 p.p.

⁷⁵ Andreas Holndonner: Kommunikation – Jurisdiktion – Integration

Das Popsttum und das Erzbistum Toledo im 12. Jahrhundert (ca 1085 – ca 1185)

Berlin – München – Boston, 2014

Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen

Neue Folge. Bd. 31: Studien zu Papstgeschichte und Papsturkunden

kapcsán, hogy személye teljes hatalmi súlyával „beleáll” egy vita eldöntésébe; rámutat a mozarab liturgia betiltására törekvése káros következményeire. A pápa konfliktusos személyisége sokáig nem juttatta nyugvópontra e kérdést.

Amikor a reconquista újabb hadjárata készülődött Roncy grófja a pápától évi adófizetése mellett előzetesen megkapta azt a földet pápai hűbérként, melyet még ezután kívántak elfoglalni. A pápa a katonai egység burgundi származású lovagjait figyelmeztette, a terület régen is, ezután is Szent Péteré, ezáltal a Szentszéké. Ismertette a Roncynak tett adományt és tilalmazta, hogy e területre lépjenek a pápai joghatóság elismerése nélkül. Holn Donner a toledói érsekség kapcsán a térség vizigót államiségára is kitér. Foglalkozik a toledói érsekség jövőbeni sorsával, a Braga-Burgos-Polencia főpapjai által maguknak vindikált hispániai egyházi primátus kérdésével.⁷⁶ A személyi képletet VI. Alfonz leon-kasztíliai király és Bernát toledói érsek színesíti. Utóbbi több ízben is felkeresi Rómát, sikeresen javítja a kapcsolatokat, de a mozarab liturgia sok templomban, megmarad. Az 1088-ban kapott pápai privilégiumok sorában első helyen említendő az érseki pallium Bernátnak történő átadása. 1093-ban Bernát újabb privilégiumban részesül: állandó legátusi rangra emelik. II. Orbán, amikor a palliumot adta mint a primátusérsek jelképét, indokolásul a korábbi vizigót hagyományokra utalt. Jelen esetben viszont elmaradt az e hagyomány felemlítése, sőt a primátus kérdésével se köti össze közvetlenül.

Bernát megpróbálta a VI. Alfonz uralta ország püspökségeit ugyanúgy alárendelni (centralizálni), ahogy VII. Gergely tette a nyugati államok egyházaival (több-kevesebb sikerrel). Ez várt Bernátra is, mivel Santiago de Compostela és Valencia főpapjai is exempt, azaz mentesített, joghatóság alól kivett státusszal rendelkeztek.

Bernát nem tudta megakadályozni a portugál bragai püspökség érsekséggé emelését se.

Santiago de Compostelával a toledói érsekség vitába bonyolódott a vizigót tradíció és Jakab apostol sírja kapcsán.

E kérdések Toledó oldaláról legitimációs igényekként vetődtek fel.

A pápaság a XI-XII. században sikeresen ültette át a főpapok közötti pápai eljárásrendeket és átformált kánonjogát az Ibériai-félsziget keresztény államaiban.

⁷⁶ II. Orbán pápa 1088-ban Toledót teszi meg primásérsekké

5. Összefoglalás és kitekintés

Ebben a fejezetben vizigót állam helyén a Pireneusok lábainál létrejött utódállamok létrejöttét kísértük figyelemmel, majd szükségszerűen kialakuló és egymásra ható viszonyrendszerükről is említést tettünk. A fejezet további részében a kultúra és a népi vallásosság valamint az irodalom oldaláról igyekeztünk azokat az elemeket meghatározni, amelyek a jogi kultúra összetevői közé is tartoznak vagy tartozhatnak. Ennek kapcsán a háború, az igazságos háború, a szent háború problémakörébe is betekintettünk, melyek a keresztes háború szakralizációjában öltöttek testet. A háború esetünkben a reconquistát jelenti, ezért bemutattuk a lovagrendeket (melyek egyébként Ibériában a XII. század közepétől alakulnak meg) és a VII. Gergely nevével összefonódó egyházi reformokat is bemutattuk valamint ezek átgyűrűződését a Pireneusi-félsziget keresztény államaiba. A katolikus egyház államba és társadalomba integráltsága már ekkor is jól kimutatható, s ez a későbbiekben még szélesebbé és mélyebbé fog válni.

A következő fejezetben a jogi kultúra államközi- (és magán) jogtörténete ibériai összetevőit kívánjuk bemutatni.

III.

A portugál-spanyol jogi kultúra főbb elemei a IX-XV. században

Ebben a fejezetben a létrejövő portugál-spanyol jogi kultúra köz- (és magán) jogtörténete kerül felvázolásra, továbbá a vizigót és germán elemek továbbélésére, beépültségére, majd háttérbe szorulásuk bemutatására is figyelemmel leszünk.

Tudatában vagyunk, hogy a IX. századra még korai a „portugál-spanyol” jelzős szerkezet, a hispanorómai még jobban visszaadná az akkori állapotokat, de a választott szakaszhatár végén már kétség sem fér a fejezetcím valóságtartalmához.

1. A vizigót államra (és a germán szokásjogra) hivatkozások a keresztény utódállamokban

Indításként, gondolatfelvetésként és megállapításként Pierre Vilartól egy hosszabb idézet: „León a IX. századtól a XI. századig, Kasztília a XII. század közepéig magát tartotta a vizigót uralkodók örökösének; királyaik mindvégig » egész Spanyolország császáranak « nevezik magukat. Az eszme azonban nem fért össze a realitásokkal. Földrajzilag a harc a hegyes, teljesen elszigetelt vidéken indult meg. Történetileg a mórok elleni háború a függetlenségi törekvéseknek kedvezett. Kasztília elszakadt Leóntól, Cid kis híján megalakította a valenciai államot, Portugália önállóan fejlődött; Keleten a XII. században a reconquista szövetségi formát öltött: Valenciát és Mallorcát Aragónia és a Katalán grófság mellett a királyság rangjára emelték; s a mór Spanyolország taifákra osztása is az elaprózódást segítette. Asztúria, León és Kasztília, Galicia és Portugália, Navarra, Sobrarbe, Aragónia, Ribagorza, a Katalán grófságok hosszú évszázadok során hol egyesültek, hol szétváltak – a házasságoktól és az örökléstől függően.

Végül is valamennyi kis állam megszervezte és büszkén őrizte címeit, harcai hagyományait és óvakodott szomszédaitól.

...a hit egysége, a keresztes hadjárat szelleme, a mórok elleni keresztény közösség érzése mindennek fölött való volt...

...A fő választóvonalak még a XIII. században is megmaradnak, azon jelentős egyszerűsítések ellenére is, amelyeket 1137-ben Aragónia és Katalónia, 1230-ban León és Kasztília egyesülése jelent. Még ha Navarrát (amelyet egy dinasztikus véletlen egy időre

Franciaországhoz köt) és a meg nem hódított Granadát nem is tekintjük, Ibériában súlyos hármass megosztottságot állapíthatunk meg: Portugália, Kasztília és keleten az Aragónia – Katalónia – Valencia föderáció között. A jövőbeli egység szempontjából ez azért nagyon veszélyes, mert e megosztottságnak három különböző emberi vérmérséklet és földrajzilag három orientáció felel meg: az Atlanti-óceán, a fennsíkok és a Földközi-tenger. A félsziget e három részre tagolt keretébe illeszkedő spanyol késő középkor nagymértékben befolyásolja majd az ország jövőjét.”⁷⁷

Vilar megfogalmazta gondolatait a XIV. századra vonatkozóan is:

„A XIV. század, úgy látszott, valóban tönkreteszi a visszahódítás és az egységesítés jövőjét. Már csak Kasztília harcol a mórok ellen. Politikai hatékonyságát azonban veszélyeztetik a dinasztikus válságok, nemesi felkelések, a X. Alfonz (1275-1295) örökösei közti harcok; IV. Ferdinánd és XI. Alfonz (1312-1325) kiskorúsága, a Kegyetlen Péter és fattyú fivére, Trastamara Henrik (1350-1369) közötti tragikus csatározás és a kasztíliai trónra pályázó Lancaster-ház követelőzései.

Portugália ezalatt a félszigettől függetlenül indult nagy fejlődésnek. 1383-ban forradalom emeli trónra az Avis uralkodóházat; 1385-ben az aljubarrotai csatában a kasztíliai beavatkozás vereséget szenved. Az uralkodóház és a kikötők kereskedő-polgárai ettől kezdve nagy hajóutakat szerveznek.

Az „aragóniai koronát” (az elnevezés rossz, mert a nagyon szegény belső királyságon kívül Aragóniához tartoznak a gazdag tengerparti vidéket, uralkodói pedig katalánok) a Földközi-tenger felől hasonló hatás éri. A hatalmas kikötők, a XIII. században nagyot fejlődő levantei kereskedelem, a szerencsés uralkodóház – 1276-tól 1410-ig hét nagy király követi egymást békében – Aragóniát rövid idő alatt földközi-tengeri nagyhatalommá tették.”⁷⁸

1.1. Vizigót jogfolytonosság kérdése Asztúriában és Leónban

III. Alfonz (866-910) király uralkodása ideológiai szempontból kiemelten fontos szerepet játszik témánk szempontjából. Egyik elődje II. Alfonz (791-842) nevéhez kötik a Santiago de Compostela-i zarándoklat megindítását III. Alfonz felkarolja „menedzseli” ennek kultikussá válását, Szent Jakab nevét és tiszteletét az egész keresztény világban

⁷⁷ Pierre Vilar im. 25-26.pp.

⁷⁸ Vilar a XIV. századról: im. 27.p.

ismertté, elfogadottá teszi. Ehhez a vallási jelképhez teszi hozzá államának a vizigót királysággal való jogfolytonosság eszméjét. „E két ideológiai pillér alapozta meg a keresztény » visszahódító háborút », s tette azt valóságossá, amikor muszlim ellenféllel szemben már tényleges katonai erőt lehetett felvonultatni.”⁷⁹

Asztúria királyai e jogfolytonosság jegyében a korábbi vizigót (és a frank) intézményeket átvette (mind állami, mind egyházi tekintetben), s az ún. személyi garanciákat az idemenekült klerikusok és gót előkelők (a katonai arisztokrácia és a fegyveres nemesség) jelentették. III. Alfonz⁸⁰ létrehozta és működteti a királyi tanácsot, országát grófságokra osztotta (ez frank adaptáció) és a vezető tisztségek meghonosítása, mint a majordomusé, a comes palatinusé, a notarius regisé, a stratoré, stb.

Az igazságszolgáltatás terén a Liber Iudiciorum (Lex Visigothorum) volt a zsinórmérték, egészen a XII. századig ennek alapján bíráskodtak.

Mint Vilar fentebb idézett gondolatmenetéből is láttuk, III. Alfonz⁸¹, akit a muszlimok elleni harcok tettek „Nagy”-gyá, s kapta előnévként még életében, egységes és általa vezetett hispán birodalom megteremtését ambicionálta, s hivatalosan császárnak (magnus imperator; imperator noster) nevezte, neveztette magát. Hegemóniára törekvése mögött személye és állama kiemelkedő szerepére következtethetünk. Halálával Ausztúria is más irányt vett, a birodalmi gondolatot – neogotizmus – a regionalizmus váltotta fel.

Az Asztúriai Királyság helyébe a Leóni Királyság lépett.

II. Ordeño (914-924) az imperator legionense, II. Ramiro (931-951) a magnus basileus címet vette fel és használta uralkodása idején.

1.2. León és Kasztília valamint a vizigót örökség

Fentebb látható, hogy a leóni királyok kezdetben a gót jogfolytonosság hívei, ezt felvett címeik is bizonyítják.

A történelmi fejlődés XI-XII. századaiban, különösen Toledó 1085-ös visszafoglalása, érsekséggé majd prímásérsekséggé válása a vizigót időszak egyházi revitalizációjához

⁷⁹ Igaz Levente: im. 4-5.pp.

⁸⁰ lásd erről: Anderle Ádám: Spanyolország története 34.p.

⁸¹ Tanulmányunk II. részében említést tettünk III. Alfonzzal összefüggésben a nevéhez fűződő krónikákról, mint például a Chronicon Albeldense (Crónica Albeldense ~ 881), a Chronica prophetica (Crónica profética ~ 883) és a Chronica Visigothorum (Crónica de los reyes Visigodos / Crónica de Alfonso III. E krónikákból világosan kiderül magát és államát a vizigót királyság örökösének tekinti.

ls. még erről: Cotarelo Valledor, Armando: Alfonso III. el Magno. Último rey de Oviedo y primero de Galicia. Madrid, 1992

hasonló helyzetet teremtett. Ebben a kérdéskörben igazából mindkét oldal elégedett lehetett: egyrészt VI. Alfonz León-kasztíliai király és Bernát érsek, mert Toledó visszakapta 711 előtti kiváltságait (sőt az érsek még legatusi címet is kapott együttműködési készsége jutalmául) míg a pápaság elérte, hogy a mozarab liturgia helyébe a római rítus lépjen és a bencés szerzetesség is megtelepedhetett a térségben.

VI. Alfonz király sem volt kivétel a vizigót örökség továbbvitelében: a jogfolytonosság jegyében vette fel az *imperator totius Hispaniae* címet, mely a valóságban nem lépte túl országa határát. Bernát érsek pápai udvarban élvezett kivételes helyzete a XII. század elején megszűnt, mert II. Pascal pápával nyílt konfrontációba került, ami abban is megmutatkozott, hogy a portugál (*galliegoportucale*) Braga püspökség érseki székhellyé emelését csak ellenezni tudta, megakadályoznia viszont már nem sikerült.

Az államon belül Toledo és Santiago de Compostela rivalizálása kettős alapjait – a vizigót örökséget és Szent Jakab tradícióját – is kezelni kellett. A pápák által a reconquistának nyújtott támogatás és a Toledónak adott újabb apostoli privilégiumok segítségével voltak az államnak abban, hogy a területet vizigótok által elfoglalt territóriumként láttassák, ahol egy mórölő szent vitt végbe csodákat, s e két történetet kellett a krónikák segítségével egybeötvözni.

A León és Kasztília közötti politikai kapcsolatok ellentmondásosak Kasztília Fernán Hernandez gróf (930-970) alatt gyakorlatilag önállósult és az ezredfordulótól aktív külpolitikát folytatott a félsziget többi keresztény állama felé.

A Navarrai-ház trónra kerülése -I. Ferdinánd (1037-1065)- Kasztília-León előtt új perspektívát nyitott. A legnagyobb hatást VI. Alfonz uralkodása (1065-1109) gyakorolta az országra. Az általa vívott sikeres reconquista egyik következményeként a visszahódított területek benépesítése és a lovagoknak adott földadományok miatt a magát a vizigót örökség letéteményesének tartó és nevező király azzal szembesülhetett, hogy ebben az új helyzetben éppen a vizigótság alakult át korábbi romanizációja, hispanorómaiakkal majd újabb népcsoportokkal való keveredése, egyébként is jóval kisebb létszáma és háborús veresztéseinek következtében.

1.3. Aragónia és Katalónia

Az Ibériai-félsziget északkeleti részén hozta létre Nagy Károly a barcelonai központú Marca Hispanica-t. Tőle kicsit nyugatabbra alakult ki az aragón grófság majd királyság.

A katalán területek a Katalónia, azaz Godolónia a gótok országa elnevezést hordozta – hordozza. Valójában a frank állam katonai örgrófsága jött létre vegyes etnikumú – vizigót, hispanorómai, germán, görög, zsidó stb. – lakossággal.

A grófságok 1137-ben egyesültek, így jött létre az Aragón Korona és társállama Katalónia mint egy sajátos korai konföderáció. A XIII. században déli irányban jelentős területeket hódít vissza a móroktól és a XIV. századra immár a Földközi-tengermenti hatalmak között tartható számon. Kereskedelmi kapcsolatai révén a római magánjog, eredeti örgrófsági előzménye folytán pedig a frank-germán jog szabályait alkalmazza leginkább.

2. Társadalmi szerkezet, privilégiumok, hűbérjog, szokásjoggyűjtemények, kánonjog, glosszák és a jogegységesítés kezdetei az ibériai keresztény államokban

A gyakori háborúk egyik következménye, hogy az ember- és anyagvesztéséget valamint a természeti károkat pótolni és helyreállítani, reprodukálni szükséges. Pótlólagos emberi élőerőt a túlnépesedést mutató északi hegyvidéki részekről, a déli muszlimok uralta területekről és külföldről (hospes) lehetett betelepíteni. Igen komplex kérdéskörrel van szó. A folyamat maga is több lépcsőben, egymásra épültséget se nélkülözve, hosszabb idő alatt ment végbe. Visszahódítás és betelepítés a két alapfogalom és ehhez kapcsolhatók: a privilégiumok, mentességek, hűbérjog, társadalmi szerkezet és rétegződése, az újabb törvénykönyvek, az egyházi kánonjog, a glosszátorok, a jogegységesítés, az államszervezet a sor még folytatható.

2.1. A határvidéki társadalom (frontier society) szerkezeti sajátosságai

A címben jelzett kifejezést⁸² Frederick Jackson Turner (1861-1932) használta először a XIX. századi amerikai Vadnyugat jellemzésére és leírására. De ez a terminus

⁸² E kifejezés megjelenik Igaz Levente doktori értekezése 55. oldalán magyarul, Berend Nóra: A kereszténység kapujában c. 2012-es művében, egy angol nyelvű 2002-es szerkesztésű könyvében, s utóbbi kettő Klaniczay Gábor 2013-as BUKSZ-beli recenziója 296. oldalán.

technicus nem ismeretlen a spanyol középkortörténészek körében sem *frontera caliente* (azaz meleg határ) elnevezés alatt.

A határvidékség, a határhelyzet kettős jelentéstartalommal írható le: egyfelől, s ez a domináns oldala, az állandó háborús feszültség és készültség, másfelől, s ez a kevésbé látott része, az állandó mozgásban lévő határokon átívelő interkulturális, nem háborús kapcsolatok szinte mindenkori újraindulása, egy nagyon sajátos szomszédságon az érdekek ideiglenességén nyugodva.⁸³

Abból kiindulva, hogy se a területfoglalás, se a területvédelem nem ért semmit azt biztosító stratégiainak tartott erősségek – erősített helyek uralása nélkül, ez megkívánta, hogy a katonai fontosságú pontok új urai, immáron birtokosokként hozzájuk messzemenően lojális népeiséget vonjanak be telepesekként. A XI. század közepén felpörgő visszafoglalási hullám egyik hozadéka a relatíve túlnépesedett francia területekről kikerülő lovasság-lovagság és jelentékeny számú paraszti hospes népeiség Ibéria keresztény országaiba áramlása volt.

Le Goff a középkori Európa körülírására Robert Fossier kifejezését vette át, ez az *encellulement*, a „sejtekbe zárkózás”. Így foglalja össze a lényegét: „Melyek a létrejött új szervezet legfontosabb sejtjei? Természetesen maga a vár, valamint három másik alapsejt: az uradalom, a falu és az egyházközség. Az uradalom a vár ellenőrzése alatt álló területeket foglalja magába, pontosabban azokat a földeket és azokat a parasztokat, amelyeknek, illetve akiknek az uraság a gazdájuk. Az uradalom tehát földeket, embereket és jövedelmeket jelent (utóbbiak részben termőföldek hasznosításából, részben paraszti szolgáltatásokból erednek), valamint jogok együttesét, amelyeket a hűbérúr bannumnak nevezett parancsolási jogából eredően élvez. Minthogy ez a szervezeti forma gyakorlatilag az egész keresztény világban megjelent, egyes történészek hűbéri rendszer helyett a

⁸³ Vilar plasztikus látásmódról tanúskodó művben szerintünk helyesen mutat rá a lényegre, arra „hogy a két világ nem volt elvágvá egymástól. A kis keresztény és a kis mór csoportok között voltak háborúk, de volt csereforgalom, politikai manőver, egyezkedés és udvariassági gesztus is. A győztes jogait eléghamar biztosították. Mindegyik társadalom gúla alakban épült fel. A muzulmánok hierarchiája: arab főnökök, katonák, berberok, hitehagyott keresztények, végül kereszténységüket őrző őslakosok, ún. mozarabok. A keresztényeké: papok és nagyurak, régi keresztények, újra befogadott mozarabok, megtért „új keresztények” és mudejarok, akik megtartják hitüket, erkölcsüket és bíráikat. Ne feledjük a zsidókat, őket sokáig nem háborgatták. És a rabszolgákat se feledjük. A kulturális kapcsolat folyamatos. Vannak algarabiado keresztények -akik beszélnek az arab nyelvet- és ladino muzulmánok – akik a latint beszélnek. Az egyik visszahódító király hármasként (arab, héber, keresztény) egyetemet alapított. Röviden: a középkori, sajátos és életteli spanyol iszlám gazdagságával, gondolatvilágával, komplexitásával legalább annyira előkészítette a jövő Spanyolországának nagy sikereit, mint a keresztény reconquista.”

Vilar im. 18-19.p.

földesúri rendszer terminust javasolták, arra hivatkozva, hogy a „hűbériség” valójában szűkebb szerveződést jelöl: az uraság vazallusként egy olyan hűbér birtokosa, amelyet fölöttes hűbérurától kapott, s a kifejezés csak szűk, jogi értelemmel bír.”⁸⁴

2.1.1. Az asztúr-leóni határvidéki társadalomról

Ibéria északi részén az ott már korábbról is ismert és rendszeresen gyakorolt zsákmányszerző harcokat a IX. századtól kiegészíti majd felváltja egy több jellemzőjében is katonai társadalomnak mutakozó III. Alfonz alatti asztúr-leóni királyság⁸⁵, erős vizigót felhanggal.

2.1.2. Katalónia és Aragónia

Ibéria keleti részén, a katalán örgrófságokban az örgrófi cím és hivatal örökletessé tételével megnyílt az út egy frank cím és hivatal örökletessé tételével megnyílt az út egy frank mintájú hűbéri rendszer kialakulása előtt. A korábbi nemesi (miles) katonáskodás helyét egy képzett, az erődítésekben élő, foglalkozásszerűen fegyverforgató réteg foglalta el (castellanus, caballarius). Az aragón-katalán háborús konfliktusban a lovagok mellett „egy sajátos katonaelem tűnik fel a forrásokban, amelyik a kettős királyság hispániai területi expanziójának befejezéséig, majd az aragón tengerentúli katonai vállalkozásokban is végig elkísérte a lovas katonai egységeket. Az almogávar (a » portyát végrehajtó «) néven ismert katonaelem – » polgári foglalkozása « alapján – bizonyos érelemben a törökkori Magyarország hajdúival is párhuzamba állítható.”⁸⁶

A határvédelemben minőségi ugrást jelentett, amikor III. (Nagy) Rajmund (Raimundus) Berengár király 1109-ben a johannita, majd 1123/26 között a templomos lovagrendeket letelepítette.

2.1.3. Kasztília háborúra szervezett társadalma

Kasztíliában is kimutatható a vizigót hatásmechanizmusok továbbélése. Az uralkodó e régi hagyományok szerint hívja össze a fegyverforgató réteget korábbi funkcióik

⁸⁴ Le Goff im. 77.p.

/A hűbéri rendszer a senior-vazallus viszony kifejeződése, míg a földesúrirendszer az úr-paraszt viszonyra vonatkoztatható./

⁸⁵ A szakirodalom gyakran használja a „háborúra szervezett” kifejezést Asztúria-Leon társadalma leírására: pl. Amancio Isla, Carmen Diez Herrera.

⁸⁶ Igaz Levente im. 74.p.

ellátására. A katonai szolgálat ellentételezése: beneficium adása (földdel történő javadalombirtok).

A mindennapos hadikészenlét megkövetelte, hogy az érintett területen élők egymás közötti munkamegosztása e cél sikerének rendelődjön alá (várépítéstől az utánpótlás szállításán, az őrszolgálaton át a harcoskénti bevetésig).

A X-XI. században jelenik meg a milites palatii és a militia regis. Előbbi a gazdag nagyurak (ricos hombres), utóbbiak az uralkodó katonai kísérete.

A vazallusok hűbéruruktól fizetést húztak (solidata) és természetbeni ellátást kaptak. A rendszer újdonsága, hogy az is lovas katona lehetett, aki szabad jogállású és képes lova és fegyverzete kiállítására. „A X. századtól nevezték őket caballeros villanos-nak. Nevük ebben a formában először Castrojeriz 974-es kiváltságlevelében bukkan fel.”⁸⁷

Az egyenlőként számon tartott caballero villano és az infanzón (alacsonyabb rangú, korlátozott öröklési jogú nemes) rétege „a háború szükségletei által életre hívott csoport a középkori keresztény Hispánia társadalmának Nyugat-Európában sehol másutt elő nem forduló jellegzetessége. E békeidőben otthon gazdálkodó, háborúban katonai szolgálatot adó réteg a VIII. századtól egészen a rekonkvizta végéig komoly szerepet vitt mind Kasztíliában, mind a Portugál Királyságban.”⁸⁸

Speciális esetkörnek tekinthető a behetria intézménye. Azért különleges, mert nem a hűbériséghez kapcsolódik, hanem egy sajátságos „patronátus” a földesúr (nemes) és szabadparaszt vagy azok közösségei (a falu) között. Ráadásul a szabad költözködési jog érvényesüléseként Kasztíliában és Leónban még a XII-XIII. században is maguk választhatták meg földesurukat. Lényegében egy béke idején paraszt, harcok idején katonai szolgálatra kötelezett rétegről van szó. Az egyéni és kollektív engedmények a privilégiumokhoz (fuerók) mérhető hatással jártak, különösen a falvak és városok esetében. Igazat adunk Igaz Leventének, hogy a León-Kasztília vezetett európai expanzió egyértelmű katonai sikerként értékelendő. Az okok között a nyugat-európai és hispán feudális gyakorlat közötti fontos különbséget mindenképpen számításba kell venni. A pireneusi feudalizmus rendszerében az uralkodó nem szolgálat fejében adta át a föld feletti szuverenitását a nemességnek, hanem lényegében a saját jogkörét delegálta a határvidék új tartományaiba. Egyben ez magyarázza azok függetlenülésének folyamatát is a háborúra szervezett

⁸⁷ im.79.p.

⁸⁸ im.80.p.

társadalom hátterével. Ennek érdekeltté tétele a háborúban Kasztília másik titka. Az ibér-félszigeti monarchák (illetve államuk függetlenülése előtt már grófjaik is) a déli irányú expanzió folyamán mindvégig bőkezűen osztogatták a fuero-kiváltságokat és persze a birtokokat is alattvalóik különböző csoportjainak (az egyháziaktól az infanzones-en át a városlakóig); ezek a rétegek az időközben kiforrott ideológiai és mentalitásbeli háttértámogatásnak is köszönhetően folyamatosan magukénak érezték a területi terjeszkedés illetve a muszlim nyomás elleni védekezés katonai feladatában történő részvételét.”⁸⁹

2.1.4. Portugália háborúzó társadalmi csoportjai

Kasztília és Aragónia – Katalónia – Valencia után a harmadik sikerország: Portugália.

Államalakulása több fázisban a megtorpanásokat se nélkülözve, de igen sikeresen történt. A Condado Portucale (Condado Portucalense) grófság létrejöttét a portugál történészek 868-ra datálják, „nagyjából az egykori Braga központú vizigót egyházmegye déli részén, mint a III. Alfonz asztúriai királyságának közvetlenül a Condado de Castilla létrehozása utáni újabb határterülete.”⁹⁰

Új elnevezése Terra Portugalense (Terra de Portugale) lett, de a terület lakatlannak volt tekinthető.

A XI. században a Galíciai Királyság része. A függetlenséget Alfonso Henriques vivja ki, a vazullusaira és a városokra támaszkodva.

Itt sem csak a lovagok harcoltak, hanem a határvidéki társadalom háborúra szervezett felépítéséből adódóan azok a nem nemesek is, akik vagyoni lehetőségeikhez mérten válhattak gyalogos vagy lovas vitézzé. A dolog sajátosságához tartozott, hogy a belső hatalmi harcok eldöntéséhez is kiválóan fel lehetett használni őket.

A portugál előrenyomulás a dél-ibériai területek megszerzésére irányult. Az 1139-es évben lett önálló, melyet az 1143-as zamorai szerződés tett pápa által is elismertté, de iure 1179-ben! (A zamorai szerződés létében erősen kételkedik Saraiva portugál történész.)

⁸⁹ im.81.p.

⁹⁰ im.82.p.

A katonai rajtaütések sajátosságát két kifejezés is remekül visszaadja: a *quasr per latrocinium* és a *furto* (az éjjel, lopva-settenkedve elkövetett cseles foglalások – abban a korban a sötétséget kihasználva elkövetett cselekmények súlyosító megítélés alá estek).

A portugál uralkodók a lovagrendek harci tapasztalatait éppúgy igényelték és igénybe vették, mint a spanyol királyok.

2.2. A privilégiumok és a hűbérjog tartalma; szokásjoggyűjtemények

A privilégium olyan kiváltság adományozása, mely lehet általános, azaz személyek csoportjainak vagy testületek számára és különös vagy egyedi, személyre szóló.

A rendiség létrejöttével a privilégiumok – előjogok – immunitással – további mentességek, mentesítések vagy újabb többletjogok – egészülnek ki.

A hűbérjog (feudáljog) azokat a viszonyokat szabályozta, amely a hűbárirtok kapcsán senior és vazallusa között jött létre, melyből kölcsönös jogosultságok és kötelezettségek keletkeztek (pl. hűbéri eskü – *homagium* -, segítségnyújtás és tanácsadás, bíraskodásban közreműködés: *auxilium et consilium* stb). Ezen kívül kiterjedt a büntető-, az öröklési-, a család-, a szerződési- és az eljárásjog kérdéseire is. Gyűjteménybe foglalva a *libri feodorum* tartalmazza a XII. századból. (*Accursius* glosszálta, ebből lettek a *glossa ordinariák*.) A hűbérjogvita egy érdekes esetkőre IV. Rajmundus Berengár (1114-1162) barcelónai és a baux-i gróf közötti vita Provence birtoklásáért. A barcelónai örgróf azzal is megvádolta ellenfelét, hogy infidelitást, hűtlenséget követett el a német-római császárral szemben (*Barbarossa Frigyes*). A császári bíróság előtt előbbit *Bulgarus* glosszátor, utóbbit *Rogierius* (*Bulgarus famulus*) védte. Az az ügy pikantériája, hogy a tényleges hatalmat a baux-i gróf gyakorolta, s midőn a vitát a császár 1162. augusztus 18-án lezárta és a barcelónai örgrófnak ítélte Provence-ot, a gróf ezt már nem élte meg, augusztus 7-én elhunyt. A katalán örgrófok 1245-ig fenntartották igényüket Provence-ra – mindhiába, nem jött létre egy nagy okcitán állam a Földközi-tenger eme részén.

2.2.1. Szokásjoggyűjtemények

Az ibériai keresztény királyságok mindegyikében megtalálhatók a régi jogok összefoglalására, az új privilégiumok írásban foglalására irányuló kezdeményezések, törekvések és ezek megvalósulása.

A fentebb említett privilégiumokat nevezi a spanyol nyelv *fueros*nak.

A rekonkvisztához (reconquista) kapcsolódó be- és visszatelepítés (repoblacion) hozta létre a fuerók rendszerét. Sípos Katalin álláspontja szerint „a fuero/fueros (lat. fórum) jogi-politikai kifejezés volt, amely egy személy, népréteg, város vagy terület javára megadott privilégiumokat mentességet vagy szabadságjogot jelölte.”⁹¹

Ezen a nyomvonalon haladva a fuero jelentéstartalma szűkebb értelemben olyan kiváltságlevél, mely egyes személyekre, néprétegekre, egyes városok, települések előjogaira és jogállására terjedt ki. Ha tágabb értelemben közelítünk a fuero fogalmához, akkor beletartoztak mindazon kollektív jogi- politikai privilégiumok és törvények gyűjteményeikkel egyetemben, melyek területiális vagy országos hatályúaknak minősültek; „Az Aragón Korona minden egyes tagja rendelkezett saját fueroival (fuerosfurs), illetve azok gyűjteményével.”⁹²

A későbbi időszakban a jogszabálygyűjtemények is fuero elnevezés alatt fognak megjelenni.

2.2.1.1. Aragónia – Katalónia szokásjogi-jogi gyűjteményei

Huescában 1247-ben a rendi gyűlés elfogadta I. Jakab aragón király (1213-1276) javaslatát a Fueros de Aragon (Código de Huesca) kiadásáról, mely a gyakorlatban is használt joggyűjtemény volt.

„Katalóniában a fenti Fuerókhoz hasonló gyűjtemény kettő is volt. Az egyik neve Costums de Cathalunya, s csak a 13. században ismeretlen szerző állította össze. A másik, ugyancsak 13. századi... gyűjtemény a Costumas generales de Cathalunya entre senyors e vassals. Mindkét mű a nyugat-európai típusú katalán feudalizmus szokásjogát fogta át. A másodikat a 15. században a Katalán Corts is elfogadta.”⁹³

⁹¹ Sípos Katalin: A regionalizmus történeti és jogi aspektusai (Spanyolország, Olaszország, Franciaország) MTA Állam- és Jogtudományi Intézete kiadványa Budapest 1993 34.p.

/uő: Katalónia: az autonómia – státútum 2006-os reformja (történelmi előzmények, jogi háttér) Kisebbségkutatás 2013/1. szám 60-90.pp. 63.p. a továbbiakban: Sipos (a)/

⁹² im.35.p.

⁹³ uo.

továbbá „ez utóbbi munka alapja az a gyűjtemény, amely 1140 körül Barcelonai Usatges néven foglalta össze azokat a jogi szövegeket, amelyek a katalán területi jog alapját alkották.” (uo.)

2.2.1.2. Navarrai és baszk fuerók

A XIII. században állították össze a Fuero General de Navarra szokásjogi és törvénygyűjteményt. Navarra 1512-ben lett Kasztília része és 1528-ban végeztek változtatásokat fenti gyűjteményen. (Kis túlzással máig egyfajta „alkotmánynak” tekinthető.)

Kifejezetten baszk fuerók szokásjogi úton talán még a vizigót éra időszakában létrejöhettek, de tényleges kodifikációjuk a XII-XIII. században következett be.

A baszk fuerók osztályozhatók aszerint is, hogy városaik autonómiáihoz, vagy az uralkodótól eredeztetett privilégiumokhoz kapcsolódóak-e. Előbbibe az adózást, katonai kérdéskört, közigazgatást, statutumokat érintő helyi fuerók tartoznak.

A baszkokra vonatkozó első görög-római híradásoktól kezdve a középkoron át a jelenig jellemző az önrendelkezéshez-önigazgatáshoz való ragaszkodásuk. A ránk maradt fuerók azt mutatják, „valamennyi lakos szabad volt és egyenlő jogokkal bírt. Elméletileg minden lakos kisnemesnek (hidalgo) számított.”⁹⁴

2.2.1.3. Kasztíliai fuerók

Elsőként Sepulveda kapott adómentességet, lakosai nemesi rangot és önkormányzatiságot 1076-ban VI. Alfonztól, mely a későbbi kiváltságlevelek mintájául szolgált. A XIII. század közepén két távlatosan is nagyhatású gyűjteményről illetőleg törvénykönyvről kell említést tenni. Az első egy magángyűjtemény a szokásjogokról (Fuero viejo de Castilla) a másik X. (Bölcs) Alfonz nevéhez fűződik: a Las Siete Partidas pedig már törvénykönyv. A nagy tekintélyt kivívott mű 1256-1265 között lett összeállítva, melyet áthatnak a nagy glosszátor Accursius gondolatai. Ebből adódóan „A törvénytű római jogi jellege annyira nyilvánvaló volt, hogy bevezetése ellen széles körű ellenállás bontakozott ki és csak az ún. Ordamiento de Alcalá-val vezették be 1348-tól mint szubszidiárius jogforrást.”⁹⁵

X. (Bölcs) Alfonz 1255-öt követően a római jogra alapozva megkezdte a jogegységesítés jegyében országa települései normaanyagának összefoglalását, amelyek Fuero real néven

⁹⁴ im. 36.p

⁹⁵ Bónis Péter: Accursius és hatása az európai jogtudományra és a középkori magyar jogi kultúrára Sectio Juridica et Politica, Miskolc Tomus XXIX/1.(2001) 35.p.

A Las Sietas Partidas már tartalmazza a „természet elleni bűnök” között pl. a szodómiát, melynek büntetése két fokozatú: először kasztrálás, majd megkövezés a bűnös halála bekövetkeztéig.

X. (Bölcs) Alfonz kortársai a „spanyol Iustiniaus” néven is emlegették.

lettek kiadva. (Apja III. Ferdinánd nyomdokain haladt eme lépéseivel, aki a Fuero Juzgo megjelentetésével írta be nevét Kasztília történetébe.)

2.2.1.4. Portugáliai privilégiumok

Az első ismert kiváltságlevél (foral) Afonso Henriques nevéhez – később I. Alfonz néven király, - fűződik. 1128-ban állította ki Guimarães vára-városa számára. A többi városnak adott privilégiumokat ennek figyelembe vételével adták ki. Jelentősebb mérvű törvényhozói munkát III. Alfonz (Afonso) (1248-1279) végzett, összefüggésben hatalma és uralmi rendszere megszilárdításával. Hatályosította a portugál nyelvre átültetett Siete Partidast, de a Codex Euricianus vizigót jogkönyv is a gyakorlati joganyag részét képezte. Majd 1446/47-ben adnak ki egy jogforrásgyűjteményt (Ordenações Alfonsinas), mely előírja a bíróságoknak a Glossa Ordinaria és Bartolus munkái akceptálását, ha a döntés során kétség merülne fel egy jogkérdésben.

2.3. A Collectio Pseudo- Isidoriana és Decretum Gratiani hatása a kánonjog és a ins commune fejlődésére

A régi vizigót jogkönyv, a Lex Romana Visigothorum felől közelítve jelen kérdéskörünkhöz, a jogtörténetírás már régóta tisztában van azzal, hogy az ebben közölt római jogi idézetek eredeti szöveggörnyezetből és folyamatosságot mutatva, feldarabolás nélkül lettek átvéve. Ez lehet a római jog továbbélésének és recepciójának első előképe. A vizigót királyság 711 után megszűnt korábbi formájában létezni, de az Ibériában fennmaradó, átalakuló – nevezhetjük ezeket elvi megszorításokkal utódállamoknak – királyságok a vizigót „identitásból” nemcsak a katonai arisztokráciát és fegyveres nemességet mentették át, hanem jogkönyveiket és egy nagyon értékes embert az életművével együtt: Sevillai Izidort.

2.3.1. A Collectio Pseudo-Isidoriana mint hamisított pápai dekrétumgyűjtemény

Sevillai Izidor igen nagy tekintélynek örvendett a vizigót királyságban és államegyházában egyaránt. A húsz kötetes Etymologiae című műve egy polihisztor érdemdús nagylexikonja semmint kompendiuma. Az ötödik kötet tartalmaz jogi fogalmakat pontos tartalom-meghatározásokkal.

A szóban forgó *Collectio Pseudo-Isidoriana* viszont bár a szövege szerint „In nomine Domini nostri Iesu Christi incipit praefatio Sancti Isidori episcopi”⁹⁶, mégsem ő jegyzi e művet, mivel ezt a IX. század harmincas-ötvenes éveire datálják (vagy még későbbre).

Alapvetően jogi és dogmatikai szövegeket tartalmaz, több pápa dekrétumát, leveleiket. A *Collectio Hispana* átdolgozott és mesterien feldúsított bővítésének is tekinthető a Pseudo-Isidor-i hamisítványhalmaz.

E Hispániában összeállított, de frank-germán még átdolgozott gyűjteménynek a *Collectio Hispania Gallica* kinevezést adták. 71/72 olyan jogi formulát ölel fel, melyek forrásául a *Breviarium Alaricianum*, a *Dionysio-Hadriana* és más ilyen kódexek szolgálhattak.

Az egész gyűjteményre nézve a legfontosabb hamisítvány a *Donatio Constantini*, az ún. constantinusi adománylevél volt. A Gratianus-féle *Decretum* összeállításakor ez az „okirat” szolgált a pápaság autoritása alátámasztásául! Felvethető egy olyan – inkább a katolikus egyházat – foglalkoztató kérdés: mi végre vannak a donációkat, dekrétumokat, kánonokat meghamisító „munkálkodások”? A válasz: a hamisítás is egyfajta eszköz lehet az egyházi jogi anyag szisztematikus aktualizálására.⁹⁷

2.3.2. A kánonjog anyagának összeállítása Gratianusig

Hamza Gábor meglátása szerint „A kánonjog anyagának tudományos feldolgozása csak a XI-XII. században, a skolasztikus módszer elterjedésével vehette kezdetét. Az ebből az időből származó gyűjtemények már a joganyag szisztematikus elrendezésének igényével

⁹⁶ ih. Benyik György: *Biblia és egyházjog*
Ünnepi kötet Blazovits László egyetemi tanár 70. születésnapjára
Szeged, 2013 120.p.

⁹⁷ Szuromi Szabolcs Anzelm igen megengedő és elnéző álláspontot vall:
„Amennyiben egy kánoni szabályt érvényesen, megfelelő tartalommal és címzettek számára alkottak, úgy az időbeli korlátozás nélküli hatállyal bírt. Ez teszi érthetővé a kánonjog történelmében megjelenő jelentősebb hamisításoknak az elméleti háttérét is, hiszen a jogszabály értelmezés fejlett formáinak hiányában és a korábbi egyházi állapotokat tükröző joganyag alapján a szöveg utólagos átalakítása, a hamis szerző megjelölés, vagy az egyszerű hamisítás szolgálhatott pusztán eszközként a régi de hatályban lévő joganyag aktualizálására. Erre a legjobb példa maga a több mint felében hamis Pszeudo-Isidor gyűjtemény (847-852). Az egyháztörténelem különböző korszakaiban alkotott kánoni rendelkezések egyöntetűen hatályban voltak, ami komoly nehézséget jelentett a jogalkalmazónak. Az egyházjogi gyűjteményekben kronologikusan vagy tematikusan felsorolt kánonok nem egyszer egymással részben, vagy teljesen ellentétes intézkedést tartalmaztak, mivel legtöbbjükét konkrét esetre, de különböző körülmények (földrajzi, társadalmi, történelmi) között írták. Az egymással ellentétes kánonok problémájának feloldása a kánonjogtudomány fejlődésének köszönhető, nevezetesen Chartres-i Szent Ivo Liège-i Alger és Gratianus Mester munkájának. Ezt egészíti ki a zsinati jogalkotás különböző szintjeinek világos hierarchikus egymással alá rendelése a IV. Lateráni Zsinaton (1215), melynek rendelkezéseit az egyetemes zsinatok történetében először maga a pápa hirdette ki.”
lásd: SZ SZ A: A kánonjog hatása az európai jogi gondolkodásra in. Összehasonlító módszer az alkotmányjogban szerkesztette: Csink Lóránt-Schanda Balázs Pázmány Press Budapest, 2017 48.p.

készülnek. Szisztematikus összeállítás Burchard wormsi püspök (†1025) 1008 és 1012 között keletkezett, egy évszázadon át igen nagy elterjedtségnek örvendő, 20 könyvből álló Decretum-a, Gratianus számára is alapvető jelentőségű forrásul szolgáló rendszeres összeállítás Anzelm, Lucca püspöke (†1086) Collectio canonum-a, amelynek összeállítására 1081 és 1086 között – valószínűleg 1083 után – került sor.”⁹⁸

Yves de Chartres (Chartres-i Ivo püspök) (~1040-1115) 3760 fragmentumot közlő Decretum 1084 körül, de még VII. Gergely pápasága alatt készült el. A nevéhez fűződik a Collectio tripartita is – zsinati határozatok, pápai decretalisok, egyházatyáktól származó idézetek, a római jog kivonatosan – 26 titulusba rendezve.

Jelentősnek számít Deusdedit bíboros reformkódexe a Collectio canonum is.

Ezek a joggyűjtemények a maguk belső logikája és egybefoglaltsága szerint a katolikus Európát (helyesebbnek tűnik a római pápák főségét elismerő egyházakat említeni) olyanként mutatják, mint ahol „állami jogkövetkezmenyt vagy szankciót kapcsoltak a kánoni előírásokhoz, azaz közvetlen tanúi a két jogrend egymásra gyakorolt kölcsönhatásának.”⁹⁹

Ez nem más, mint a capitularia, melyekkel a karoling királyok birodalmukat, benne államegyházzal kormányozták. A birodalmi gyűléseken alkotott capitulárék közül szempontjainkra figyelemmel kettőt említünk meg: az első a capitularia legibus addenda-t (a korábbi – barbár – törvényeket módosítja, egészíti ki), a második a capitularia ecclesiastica (az államegyházi kérdéseket szabályozta), amelyek megszavazásában a püspökök is részt vettek.

2.3.3. A Decretum Gratiani (~1125-1140)

A mű eredeti címe: Concordia discordantium canonum. Három részből áll, közel 3500 fragmentumot tartalmazó, skolasztikus didaktika jellemzi a doktrinális feldolgozás módját, ebbe a keretbe illeszti a forrásait: a szent könyveket, a korai természetjogot, a pápai döntvényeket, zsinati határozatokat s jut még a római jog elemeinek is helye változatos palettán.

A Decretum jelentős tekintélyt vívott ki magának a jogi oktatásban – így Salamancában is -, az egyházjog innentől ezen a pályán mozogva haladt előre, pedig külön

⁹⁸ Hamza Gábor: Áttekintés a kánonjog (ius canonicum) kialakulásáról és fejlődéséről

Revista critica de Derecho Canonico Pluriconfesional

Recibido el 20 de junio de 2013 y aceptado el 20 de marzo de 2014 158.p.

⁹⁹ Szuromi im.52.p.

se egyházi, se zsinati elismerést nem kapott. Az egyházi és a világi hatalom kettőssége, szétválasztottságuk egymáshoz képesti autonómiájuk kétélű fegyvernek bizonyult a pápai univerzalizmusra törekvés idején éppúgy, mint avignoni fogságuk során.

A *Decretum*¹⁰⁰ első része elméleti alapokat és az egyházi személyek jogát taglalja. A második részében kapott helyet 36 jogeset, melyek tárgyai egyházi javak, a bűnbánat és a házasság szentségével kapcsolatos jogkérdések. A harmadik rész az öt további szentséggel vagyis a szent dolgokkal foglalkozik (de egy kommentár hiányzik a gyűjteményből).

Gratiani kétségtelenül hiánypótló munkát végzett el korának megfelelő szakmai színvonalon (glosszátori mivoltából következett felkészültsége).

Utat nyitott művével a nyomába lépő dekrétistáknak, akik a római jogi elveket és technikákat még szélesebb körű érvényességgel alkalmazták.

A *Decretum* megjelenése utáni időkben a pápaság intenzívebb jogalkotó tevékenységbe kezdett, melyhez nagyban hozzájárult a III. és IV. vatikáni zsinat a maga kánonjaival. Leginkább a büntetőjog került előtérbe s ezzel karöltve az eretnekség kérdése valamint a magánjog területe.

Alább ezeket a kérdésköröket kívánjuk bemutatni ibériai kölcsönhatása és kisugárzása miatt.

¹⁰⁰ im.54-55.pp.:

„Itt újra szükséges felhívunk a figyelmet Szt. Izidor *Etymologiarum* című művére, aki előszeretettel támaszkodott Cicero (Kr.e. †43) írásaira, és akinek munkája alapvető befolyást gyakorolt a *Decretum Gratiani* tartalmára és a benne alkalmazott jogtechnikai módszerre. A joganyag általa kialakított felosztási rendje erőteljesen kötődött a római jog forrásokhoz, amely alapján érthetőbbé válik számunkra a két jogrendszer egyetemeken meghonosított hasonló jogtechnikai módszerére, annak ellenére, hogy a kánonjog, továbbra is megőrizte szakrális karakterét. Valójában ekkortól datálhatjuk az úgynevezett *ius commune* időszakot. A „*ius commune*” definiálására több, hangsúlyaiban egymástól eltérő szakmai álláspontot is ismernünk.

...James Brundage szerint egyesek pusztán a római magánjogi szisztéma leírására használják a *ius commune* fogalmát, szembeállítva a helyi (városi, tartományi) szintű jogalkotással. Legtágabban pedig talán a Gaiusnál megtalálható (Dig.1.1.9) minden emberre kiterjedő jog normák összességét érthetjük alatta. De a kánonjogtörténet talán legkiemelkedőbb alakjának, Gratianusnak a *Decretum*-ában még a természetjog összefüggésében is szerepel. Az is tény, hogy a 12-13.században megerősödő a virágzó egyetemi oktatás megteremt, elsősorban a római- és kánonjogi (*utrumque ius*) képzéssel azt az egységes szemléletet, amelynek hatása a városi és nemzeti jogok jellemzőinek kialakulásában érhető tetten. Itt szükséges megjegyezni, hogy a 12. századot követő érett középkori európai kánonjogi kéziratokban számos esetben találhatunk városi jogból átvett kiegészítéseket, sőt akár a keletkezési hely teljes a városi jogkönyvének szövegét. Látható tehát, hogy így létrejön a latin kereszténység vallási egysége mellett a közös jogi, jogalkotási és eljárás jogi alap is.” Érdemes még figyelemmel lenni spanyol nyelvű szakirodalomként Carlos Larrainzar: *La mención de Cicerón entre las «auctoritates» canónicas*. *Revista Española de Derecho Canónico*, 71. (2014) 93-118 különösen 107-109.pp. munkájára.

2.4. Ius commune – ius crimen; ius canonicum – haeresis / apostasia / paganus – inkvisitio

A 24 l-j-ben idéztük a ius commune egyfajta fogalmi megközelítéseit, de fontosnak tartjuk annak kiemelését, hogy a római császárkorból – megőrizve kontinuitását – hagyományozódott át, hogy a ius commune azon törvények köre, melyek a világi jogot szabályozzák. A Keletrómai majd Bizánci Birodalomban ismertek voltak az ún. nomokánonok, olyan kettős célú „törvénykánonok”, melyek a kánoni előírásokat állami jogkövetkezményeket, szankciókat fűznek, így adva nyomatékot a vallási előírásoknak. Ez a methodus a római egyház uralta területeken nem honosodott meg (ls. 2.3.2. alatt is).

A ius commune kisegítő jognak számított a városi jogkönyvek joghézagjai kitöltésénél is.

A ius crimen a büntetőjog területe.

A bűncselekményeket már a római jog két csoportba sorolta:

1. államilag üldözendő → ez volt a crimen!
2. magán deliktumok.

A római jog ezen megoldásmódja ismert volt a középkori jogkereső közösség előtt is.

Amikor Iustinianus császár Institutioi, a Digesta, a Codex és a Novellae előkerültek, ismertté váltak és a bolognai iskola ezt Irnerius és tanítványai révén glosszálni kezdte, csak idő kérdése volt, hogy rájöjjenek a lehetséges és nagyhatású következményre: a katolikus egyház örököse a Római Birodalomnak (és ne felejtsük, Iustinianus a keleti birodalomrész és DK-Hispánia ura!), tehát joga van az államra veszélyt jelentő személyek és csoportjaik üldözésére. Már csak a célcsoportok kellettek – és nem is telt el sok idő, megjelentek a különböző „tévelygők”, az eretnekek.

A katolikus egyház éppen lelki és világi hatalomra tört a középkori államok és társadalmaik felett, ezért minden olyan nézetet elutasított, amely ebben akadályozhatta. Azok a cluny szerzetesek, akik a pápai reformok elő- majd élharcosai lettek, álltak az eretnekek elleni küzdelem élére (különösen Petrus Venerabilis: 1122-1156 között apát).

Így 1140 után nemcsak Gratianus műve indult el hódító útjára a jog területén, hanem az eretnekség elleni küzdelem is lángot vetett.

Le Goff úgy mutatja be az apátot, mint akinél nem a büntetőjogon van a hangsúly, hanem „az új természetfelfogásnak megfelelően az eretnekséget betegségeknek – leprának vagy

pestisnek – nyilvánította. Óva intett a fertőzés veszélyétől, minek folytán az eretnységek rettenetes veszélynek tűntek az emberek számára.¹⁰¹

Az albigens és kathar eretnység térben is közel volt az ibériai keresztény királyságok számára, a betelepülni kívánók között pedig a frank-francia elem igen jelentősnek számított. A bogumil eretnység viszont távolinak és érdektelennek mutatkozott a félsziget felől szemlélve. A pogányság kérdése viszont még nem zárható teljesen ki a Pireneusok hegylakói között még ekkoriban sem. Majd a rekonkvisztával szoros összefüggést mutató zsidókérdés fog állandósulni látszó problémát okozni, melynek vizigót előzményéről másutt már említést tettünk.

A III. (1179) és a IV. (1215) lateráni zsinatok az itt tárgyalt kérdéskörökben határozottan militáns és intranzigens álláspontot foglaltak el. A zsinatokon elfogadott határozatokat az egyes katolikus államok többé-kevésbé akceptáltak.

Egy távlatosan nagy jövő előtt álló intézményt is létrehoztak: az inkvizíciót.

VIII. Bonifác a „jogász pápa” (1294-1303) juttatja csúcsra a pápaságot - jogi értelemben.¹⁰² Feleleveníti elődei (IX. Gergely és IV. Ince) római jogra alapozott érveit, hitet tesz a pápát megillető plenitudo potestas, azaz a tejhatalom (a hatalom teljessége) mellett. Ezt fejt ki mintegy allegórikusan a két kard elméletét tartalmazó Unam Sanctam kezdetű 1302-es bullájában. A kánonjog¹⁰³ megkerülhetetlennek tűnt és ez így is volt.

2.5. A római jog (ius civile) recepciója – a glosszátorok által

Jelen tanulmány 2.3. és 2.4. alatti részében a kánonjog oldaláról vettük szemügyre az egyébként is jelen levő, hol csak „beszüremkedő-betüremkedő”, hol a ius commune

¹⁰¹ Le Goff im. 117.p.

Petrus Venerabilis három értekezést szentelt a leeszélyesebbnek tartott fenyegetések leírására: 1., Pierre de Bruys plébános; 2., Mohamedet boszorkánysággal vádolta; 3., a zsidók, akik istengyilkosok.

Megjegyezni kívánjuk, hogy II. Alfonz (1211-1222) portugál király tünetei alapján leprás lehetett...

¹⁰² „A világiakra is kiható egyházi jogalkotás és jogalkalmazás mellett a 12. századtól fokozott szerepe lett a kánonjog tudományos művelésének a tanításának az egyetemeken. A glosszátorok mellett kialakult kanonista iskola professzorai ugyanazon skolasztikus módszerekkel éltek, mint a legisták, ám mivel maguk nem voltak kötve a justinianusi joganyaghoz, az átvett intézményeket a morálteológia szellemében sokkal bátrabban és hajlékonyabban alakíthatták, mint a római jogot hatályos törvényként tisztelő civiljogászok. E két iskola művelői ellentmondásaik ellenére is együttműködtek; nem is tehettek mást, hiszen diákjaik jórésze mind a két jogot hallgatta. Az európai ius commune közös munkálkodásuk eredménye lett.” – írja Ruzsoly József

Ruzsoly József: Európa jogtörténete Püski 1996 58.p.

¹⁰³ „A pozitív egyházjog, a kánonjog (ius canonicum) mellett az egyháznak volt még elvileg ezt és a világi jogot is eszmeileg befolyásoló, természetjogi jellegű „isten jog” (ius divinum) is, melynek hatása különösen a pozitív jog elméleti továbbfejlesztésében volt jelentős.” im.59.p.

meghatározó elemeként a joggyakorlatot és – technikát megszabó római jogot¹⁰⁴. Ez a megállapítás a perjogra¹⁰⁵ is érvényes.

„Bolognában a glossátorok – előbb csak a római jog, nem sokkal később a kánonjog művelői – a 11-13. században indították el azt a jogi tudományosságot, amely a tételesjogok dogmatikájában máig érő és élő hatással van.” – írja könyvében Ruszoly József.¹⁰⁶ A glossátoriskolát Irnerius hozta létre. Tanítványai közül Bulgarus „adott példát a glossátorokra jellemző mozaikstílusra, mely végtelen fáradsággal összeszedte a különböző forráshelyek összevágó szavait, és – minél kevesebb saját szöveggel – egybefűzte őket. Az ő oktatása tehát szigorúan ragaszkodott a törvények hangzatához, és szorosan értelmezte forrásait; ez vált hosszúr időre a bolognai jogi studium hivatalos irányává. Vele szemben ifjabb kortársa, Martinus Gosia a méltányosság alkalmazásáért tört lándzsát. Az *aequitas canonica* a Gratianus *Decretum*ában kikristályosodó kánonjognak régtől fogva vezető gondolata volt; így Martinus munkásságban először figyelhetjük meg az egyházjognak és általa a germán (longobárd) jogfelfogásnak a hatását. Jellemző volt tárgyválasztása is: a hagyományos glosszák tömegén kívül értekezéseket írt a rokonsági fokok számításáról, a dos jogintézményéről stb.”¹⁰⁷

A római jog mint világi jog miközben lényeges szerkezeti elemévé volt a kánonjognak, a korszellemből következően legfeljebb e két jogrend autonómiáját hangsúlyozhatták egymás viszonylatában, netán különleges kapcsolatról (*specialis coniunctio*) írhattak, mely az egyházat (*Ecclesia*) fűzi a világhoz (*Imperium*).

¹⁰⁴ „a tudományos művelésben és a gyakorlati alkalmazásban az egyházjog és a világi jogok kölcsönhatásáról beszélhetünk.

A kánonjog által átfogott több magánjogi területeket tárgyi és személyi alapon kategorizálhatjuk.

1. Az egyházi fölfogás szerint tárgyak folytán (*ratione materiae*) az egyházjog körébe tartoznak

a) a kizárólag lelki jellegű ügyek (*causae mere spirituales*), melyeknek legfőbb csoportját a házassági jogviszonyok alkották;

b) a vegyes, az egyházi-lelki ügyekkel kapcsolatuk miatt ide vont esetek (*causae spiritalibus annexae/mixatae*), mint pl. a kegyuraság, javadalom- s tizedviták, eljegyzési, hozomány-, státus- és végrendeleti ügyek, perek.

2. Az érintett személyek sajátok helyzete (*ratione personae*) miatt a kánonjog hatálya alá vonattak

a) az egyházi személyek ügyei (*causae clericorum*), legalábbis akkor, ha alperesként (vádltként) az illető igény tartott a szentszék eljárására (*privilegium fori*);

b) az ún. nyomorúságos személyek (*miserabiles personae*): a szegények, az özvegyek, az árvák és keresztesek ügyei, különösen, ha világi fórum megtagadta tőlük a jogi segílyt.

A gyakorlat ennél természetesen bonyolultabb és érdekesebb volt.” im.62.p.

¹⁰⁵ „A perjogba visz át, ám anyagi jogi hatásai is fölmérhetetlenek annak, hogy a kánonjog az irracionálissá vált germán eredetű istenítéletek helyett az anyagi bizonyítási eszközöket (*inquisitio*, oklevél stb.) már a 13. századtól uralkodóvá tette. A kánonjog jelentősen hatott ugyan a civiljogra, ám ez inkább a perjogban és a büntetőjogban vezetett átfogó változásokra.” im.64.p.

¹⁰⁶ im.71.p.

¹⁰⁷ uo.

Az egyház az *inquisitio* (inkvizíció) létrehozásával bíraskodási fórumot hozott létre külön eljárásrenddel, melyet jogban jártas személyek végeztek. E hierarchikusan kiépülő rendszer nagyban hozzájárult a pápai univerzalizmus átütő sikeréhez a XII-XIII. században. A glosszátorok közül a vonatkozó szakirodalom Accursius (~1182/85-1263/69) nevét emeli ki, mert mintegy összefoglalta saját és elődei munkásságát a *Glossa ordinaria* című művében és ő szerkeszthette a *Libri feudorum* (redactio accursiana) is. Mindkét könyv zsinórmértékül szolgált Ibériától Itálián át Írorszáig. Az a mondás járta, hogy „amit nem ismer el a glossza, azt nem fogadja el a bíróság sem.”¹⁰⁸ A városok bíróságai szubszidiárius jogként, jogforrásként kezelték szerte Európában.

2.6. Néhány magánjogot érintő kérdés és kezelési módjuk

A római jog korszakokon átívelő megőrződésében kiemelt hely és szerep illeti a vizigótokat, akik többet tettek mindegyik barbár germán népnél a *leges Romanae* legteljesebb körű alkalmazására (lásd *Lex Romana Visigothorum* / *Breviarium Alarici* / *Breviarium Alaricianum* 506-ban), hogy Leovigild *Codex Revisus*ával majd Rekisvint *Lex Visigothorum* / *Forum Iudicum* / *Liber iudiciorum*ával egyetemben a frank uralkodók már *ius originisként* tekintsenek rá. Persze kellett a katolikus egyház kánonjoga ehhez, melynek – mint előző pontokban bizonyítani igyekeztünk – lényegi oldalát is a római jog alkotta (*ecclesia vivit lege Romana* vagy a *Lex Ribuaria* szerint „*Ecclesia vivit secundum legem Romanam*”).

Az alábbiakban néhány problémakört írunk körül, amelyek a hétköznapi világában az áruforgalom (csere és kereskedelem) területén merültek fel úgy a személyek mint a dologi jog vonatkozásában az Ibériai-félszigeten is.

2.6.1. Szerződés hitetlenekkel

Klaus Herbers¹⁰⁹ kimerítően vizsgálta és értelmezte azt az elsődleges kérdést, hogy lehetséges-e a hitetlenekkel szerződni? A válaszok többretegűek: ha adó fizetése vagy a „védelmi pénz” azaz a védelem (*patrocinium*) megvásárlása a tét, nos ezek egészen más megítélés alá estek, mint a kereskedelmi célú „üzletelés”. Utóbbi létfontosságú lehetett a

¹⁰⁸ ih. Jogi lexikon

KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft. Budapest, 1999 227.p.

¹⁰⁹ Klaus Herbers im. 112.pp. (Csak érdekességgént utalunk rá, hogy a rabszolga kérdés a nagy földrajzi felfedések utáni gyarmatosítás felől nézve akár „elő-indián-problematikaként” is tárgyalható lehetne...)

„határvidéki társadalmak”, mozgó „meleg határai” (frontera caliente) mentén fekvő városok számára. Mivel Róma (a pápaság) is „üzletelt” a muszlimokkal (tőlük szerezték be az oklevelek kiállításához nélkülözhetetlen papiruszt a IX-XI. századokban), így e ténytet felhasználták önmaguk lelki megnyugtatóására és a kereskedelem folytatólagos lebonyolítására. Ez volt a dologi – áru – oldala a kérdésnek.

A személyi oldal már bonyolultabbnak tűnt. Az emberkereskedelemtől van szó. Nem szabad megfeledkezni arról a vizigót/germán jogszokásról, mely lehetővé tette a hadifogságba került vagy elrabolt néptárs kiváltását, visszavásárlását vagy váltságdíj fizetését. A katolikus vallásra való áttérést követően a rabszolgatartás kiváltotta az egyház rosszallását, mivel azt összeegyeztethetetlennek tartották Jézus tanításaival, az evangéliumokkal valamint az apostolok cselekedeteivel (pl. a páli levelek). Megint más dimenziót kapott e kérdés akkor, ha a muszlimok vagy a zsidók keresztény rabszolgáiról volt szó. A zsidók számára keresztény földön tiltották a keresztényhitű rabszolga vásárlását, de „odaát”, a muszlim territóriumban mindez nemcsak lehetséges volt, a valóságban is gyakori jogi tárgynak számított.

2.6.2. Kánonjogi hatás a középkori magánjog világában

A középkori egyház a jogegységesítés jegyében igyekezett minden jelentős előrehaladást pl. jogi kódexeket, a glosszátorok által összeállított gyűjteményeket az egész Nyugatot behálózó intézményrendszerén keresztül, beleértve a klerikusok közötti személyes kapcsolatokat és együttműködést, szétteríteni, hogy befolyását ezáltal is tovább növelje. A jogász végzettségű VIII. Bonifác 1302-ben kibocsátott Unam sanctam kezdetű bulláját tartjuk még e téren fontosnak, valamint V. Kelemen pápa Constitutiones Clementinae című kódexe 1314. évi kihirdetését.

Az e gyűjteményekben használt római jogi fogalmak és jogtechnikák természetes módon találtak utat a keresztény Nyugat államaiban. Így a *ius commune*¹¹⁰ ugyanúgy gazdagodott mint a kánonjog. A jogi kultúra oldaláról nézve az ókori Róma és a középkori Európa között nincs se szakadás, se szakadék, inkább akadozó folyamatosság, kontinuitás és formai-

¹¹⁰ lásd Ruszoly im.355.p: „a kötelmi jog az, ahol a római jog – a *ius commune* révén is leginkább behatolt a hazai jogokba.”

tartalmi átalakulás jellemzi. Ahogy Rudgley mondja: „A szegény római a gótokat utánozza, a tehetős gót pedig a rómaiakat.”¹¹¹

2.6.2.1. A bona fides¹¹², az aequitas¹¹³, a nudum pactum¹¹⁴, iustum pretium¹¹⁵ és a boni mores¹¹⁶ fogalmairól

A jó erkölccsel és ellentéte a jóerkölcsbe ütközéssel (contra bonos mores) szoros összefüggést mutató glosszátori és kommentátori jogtechnikákat veszünk szemügyre az alábbiakban.

Azo bolognai glosszátor (1150-1230) a forrásanyagokat nemcsak rendszerezte, hanem kialakította a summae műfaját, amelyben új megközelítésű értelmezést adott a pactumoknak. A „pactumok három fajtáját határozta meg. A törvényellenes (contra legem), a törvényes (secundum legem) és a se nem törvényellenes se nem törvényes pactumok (neque contra legem, neque secundum) csoportját. Ide sorolta a harmadik személy javára szóló megállapodásokat.”¹¹⁷

A contra legem csoportot tekintette és minősítette a legjelentősebbnek. Három részét különböztette meg aszerint, hogy a lex, a constitutiones vagy a boni mores normáit sértette a pactum. Arra a belátásra jutott – mint a rómaiak is -, hogy a megoldás a poena intézményben (a magánjogi delictum kötelmi jogilag szankcionált bűncselekményekre törvényben megállapított pénzösszeg) rejlik. Így értelmezve „az elsőben sem az alapügylet, sem a kötbér nem érvényes, de ha a harmadik személy részére nem történik meg a teljesítés, a poena kifizetendő.”¹¹⁸

¹¹¹ ih. Babják Ildikó im. 310.p.

¹¹² bona fides = jóhiszeműség, a római jog kiemelkedően fontos alapelve
aequitas = méltányosság, igazságosság, enyhítés a jog szigorával szemben; Arisztotelesz etikája tartalmazza a kalon kai dikaion kifejezést, jelentése: jó és igazságos (latinul: bonum et aequum);
törvény előtti jogegyenlőséget is jelentett

¹¹³ aequitas = méltányosság, igazságosság, enyhítés a jog szigorával (szemben; Arisztotelesz etikája tartalmazza a kalon kai dikaion kifejezést, jelentése: jó és igazságos (latinul: bonum et aequum);
törvény előtti jogegyenlőséget is jelentett

¹¹⁴ nudum pactum = alakszerűtlen megállapodás: „nem peresíthető pactum”

¹¹⁵ iustum pretium = igazságos (vétel) ár

¹¹⁶ boni mores = jó erkölcsök

Tacitus: „plus valent boni mores, quam bonae leges” („többet ér a jó erkölcs, mint a jó törvény”)

¹¹⁷ Deli Gergely: A generális klauzulák dogmatikai, történeti és összehasonlító elemzése, különös tekintettel a jóerkölcsbe ütköző szerződések tilalmára
Doktori értekezés
Budapest 2009. június 111.p.

¹¹⁸ uo. A kötbér ez esetben a poena.

A bona fides (jóhiszeműség) kérdésében, egy olyan jogeset szolgált alapul Baldus de Ubaldis (1327-1400) kommentátor számára, ahol egy eljegyzés a jogvita tárgya. Jóerkölcsbe ütközik-e, ha egy korábban már házasságot kötött férfi eljegyez egy nőt? Akkor ütközik a jóerkölcsbe „ha a feleség méltóságát csorbítja és a hamis viselkedés révén a házasság tisztaságát veszélyezteti.

...Az eljegyzés ideje alatt elkövetett házasságtörés sem maradhatott büntetlenül, bármelyik fél követte is el azt.”¹¹⁹

A jóerkölcs fogalma, mint láttuk, a keresztény értékrend teljes beépültségét mutatja e magánjogi kérdésben.

Martinus Gosia (? - 1158) szerint az *aequitas canonica* gondolata (méltányosság) tételezetten is erkölcsi fogalom volt. Jacobus de Ravanis (1230/40-1296) a jóerkölcsökbe ütköző *pactumok* kapcsán jutott arra a megfontolásra, hogy abban az esetben, ha valaki egy kéjnőnek a kéjtelgéséért fizet, tekintve, hogy az ilyen aktus büntetendő, ezért a pénz visszakövetelhető, hiszen az aktus semmissége *ipso iure* beállt, viszont az összeg a kincstárt (*fiscus*) illeti, mert ilyen esetben a visszakövetelt dolog jogutódjává vált. Jacobus megoldása zseniális: „nem a pénz elfogadását, hanem a kéjtelgést tekintette turpiter (erkölcstelen, parázna) cselekménynek a kéjnő részéről. Ennek következtében a kifizetett pénzösszeget sem az átadó fél, sem a *fiscus* nem követelheti.”¹²⁰

A *nudum pactum* olyan megállapodás, mely alaktalan, nélkülözi a jog minden külsőségét, úgy is mondhatnánk, egy nem peresíthető *pactum*, nincs joghatása, kivéve, ha törvényi rendelkezés kikényszeríthetővé teszi.

A *iustum pretium*, az igazságos árat jelenti. A szerződési szabadság körében merül fel az értékarányosság kérdése. A három jog a csereegyenlőség elvét vallotta. A modern korban a feltűnő értékaránytalanság vagy a felén túli sérelem tekinthető ilyen kérdéskörnek.

A *boni mores* (jóerkölcs) a *contra bonos mores* fogalmával együtt értelmezendő: a jóerkölcs mint generálklauzula „derivátuma” a tisztességtelen emberi magatartás, mely egy *praetori iniuria* – *edictumban* jelent meg, tényállásként.

A kánonjogász Accursius két *boni mores* típusa, a *naturales* és a *civiles*. A *naturales* a keresztény erkölcsöt, míg a *civiles* a pozitív emberi jog fogalmát takarta. Accursius a jog és az erkölcs egyház által is vallott egységét glosszatroi tevékenysége tengelyébe állította.

¹¹⁹ im.118.p.

¹²⁰ im.115.p.

Az *ius commune* terén „a boni mores klauzula ... összekötő kapocsként funkcionált a pozitív jog és az erkölcs között.”¹²¹ A szerződési jogba keresztény hatásként került be a *pacta sunt servanda* generálklauzulája és a *causa* tantételen keresztül fejtette ki jótékony hatását. Az *aequitas* kánonjogi indíttatása a magánjogban és irodalmában egyfajta fogalommodosuláson ment keresztül.

2.6.2.2. A *ius commune* önállósulási folyamata a glosszátorok – és kommentátorok – tevékenysége eredményeként

Eddig a római jog újrafelfedezése és a kánonjoggal való szerves kapcsolata állt elemzéseink tengelyében, míg most arra teszünk kísérletet, hogy bemutassuk a *ius commune*¹²² önállóvá alakulását, főbb tartalmi elemei kiépülését, elsődlegesen a szerződésekhez kapcsolódóan.

A kötelmi jog az a magánjogi terület, ahol a *ius commune* a leginkább az egyes országok belső jogává – „hazai joggá” – válhatott.

A glosszátorok több újítása a szerződések terén abban is megnyilvánult, hogy például a *Digesta* leírásain túlnyújtózkodva már a szerződés fogalmánál nem elégedtek meg a pusztán kölcsönös és egybehangzó akaratnyilatkozattal, az érvényességet biztosító nyilatkozat hibátlanságával hanem hozzátették a célzott joghatás szükségességét, s az feleljen meg az előírt jogrendnek is. Csak az ilyen módon létrehozott szerződés keletkeztet kötelmet. A

¹²¹ Deli Gergely: A jó erkölcsökről

Medium, Budapest 2013 147.p.

¹²² Szuromi olvasatában: „A *ius commune* sajátosságairól, különös tekintettel a római jog továbbélésére... egyértelmű, hogy az nem azonos a császárkori római joggal. Látható, hogy a római jog középkori érvényesülésében alapvető jelentősége van a különféle népekhez kötődő egyedi jogalkotásnak és az újfajta egyetemi képzési rendszernek. A római jogi hagyomány nem szüntette meg teljesen az egyes területek jogi gondolkodásának sajátosságait, pusztán lehetőséget teremtett egy egységes jogi szemlélet kialakítására, az alapelvek közös értelmezési horizonton való alkalmazására. Példaként említhető a germán jog jellegzetességeinek fennmaradása.”

Szuromi Szabolcs Anzelm im. 57.p.

Bónis Péter igen kritikus hangot üt meg a *ius commune* helyéről és szerepéről: „A tekintélyes középkorkutató német jogtudós, Erich Genzmert idézve Bónis György ezt írja: „Ha itt (ti. a sötét századokban) tudományról akarunk beszélni, az grammatika, nem jogtudomány. Az európai jogtudomány csak a forradalmian új bolognai iskolával kezdődött. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozza Bónis György, ismét Erich Genzmert idézve, hogy a *Digesta* tanulmányozásának megindítása immár nem a római jogi elemek továbbélése volt, hanem egy új jog, a *ius commune* születése. Ezek a megállapítások mintha nehezen jutnának el a római jogászokhoz és nem találnak utat a mai magyar római jogi tankönyvekhez sem.

A római jog és a *ius commune* közötti különbség a különböző felépítés, a különböző szerkezet a glosszátorok tevékenységének eredménye, akik a középkori jogi reneszánsz, vagyis az európai jogtudomány születésének kulcsszemélyiségei voltak. A glosszátorok által megalkotott *ius commune* nem pusztán római jog, mert ennél lényegesen több.”

Bónis Péter: A joghatás hibái miatti érvénytelenség az európai *ius commune* rendszerében
Jogtörténeti Szemle 2013 2. szám 1.p.

másik újításuk, hogy ezt minden szerződésre kiterjesztően értelmezték (a kötelem jogi értelemben sokkal tágabb mint a szerződés fogalma).

Harmadikként a pactum vestitum vagy pacta vestita – pacta induta kifejezéseket említjük. Placentinus úgy 1170 körül írt summájában szerepelnek e fogalmak a következő jelentéstartalommal: felruházott megállapodás – felöltöztetett megállapodás. E felruházás/felöltöztetés a peresíthetőség feltételeit tartalmazta. Accurius szerint kétféle pactum peresíthető, köztük a reál-, a verbál- és konszenzuálszerződések. Negyedik nagy horderejű „találmányuk” a pacta sunt servanda (generálklauzula) alapelve kialakítása. Abból a kánonjogban 1180 körül kialakult nézetkülönbségről van szó, hogy aki ígéretet tesz, de azt nem tartja be, az hazugság, így bűn is. Míg a pacta nudum formátlan ígéreteinek betartása is erkölcsi kötelesség (tisztességesség). Ezzel előttünk áll az új jogelv: a megállapodást (szerződést) be kell tartani (pacta sunt servanda).

Bónis Péter nevesített utalása szerint „Kiemelendő például az 1348-ban Spanyolországban kiadott Ordenamiento de Alcalá, amely a formátlan megállapodások és ígérek kötelező erejéből rendelkezett. E jogszabály külön is említi, hogy az ilyen formátlan megállapodások ellen nem lehet felhozni azt a kifogást, hogy a stipulatio külsőségeit nem tartották be, vagy hogy a felek személyesen nem voltak jelen.”¹²³

Ötödsorban a causa kifejezés (ok) eltérő jelentéstartalmairól és jogon belüli helyéről fejtjük ki álláspontunkat.

A skolasztika és arisztotelianus filozófiája alaptételként hirdette az ok-okozat összefüggést (helyesebbnek tűnt volna fel az ok és következmény kapcsolat). A glosszátorok – anélkül, hogy Arisztotelész eredeti anyag-forma tanát ismerhették volna – a skolaszticizált arisztotelianus filozófiai elveket átvitték a jog területére, s ott rögvest alkalmazták is: nincsen pactum ok (causa) nélkül! Több fajtára osztották a causát: például lehetett múltbeli tény vagy jövőbeni ellenszolgáltatás is. A causa mint ok természetesen önmagában nem állt meg, azt bizonyítani volt szükséges. A causa előírásai biztosították, hogy a kiszélesedett értelmű szerződési szabadság ne lehessen parttalan, anarchikus, így azt bírái kontroll alá vonták. Absztrakt kötelezvényeknek nem biztosítottak érvényességi lehetőséget. Igaza van

¹²³ Bónis Péter: „Szerződés”

in. JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.):

Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Jogtörténet rovat, rovatszerkesztő KOMÁROMI László) [29]

Bónissal szemben is meg lehetne fogalmazni előbbi lábjegyzethez kapcsolódóan, mert 1348-ban Spanyolországról ír, holott akkor olyan entitás még nincs is...

Bónis Péternek a causatan a szerződés csak a szolgáltatás – ellenszolgáltatás egymáshoz való viszonyában vizsgálja.

A szerződésekkel szoros összefüggésben merülnek fel az ún. szerződésbiztosítékok. Alapjában véve a *ius commune* öt ilyen jogot ismert: a) a kötbért (elősegítette a szerződésszerű teljesítést; kárátalány jellegű és kikényszeríthető már a római jogban is); b) a foglalót (a Codexben ez az arrha és büntető jellegű annak, aki nem tartja be: Bulgarusnál minimálkártérítésként van jelen, ameddig a kárt nem kell bizonyítani se; Azonál viszont maximálkártérítés – és Martinusnál szintén - , mert aki adta a foglalót, de nem teljesített, tőle a foglalót meghaladó kár nem követelhető; c) a zálogjogot (két fajtája az ingó – mely lehet élőlény és dolog – valamint az ingatlan); d) a kezességet, mely a létrejött kötelem személyi biztosítéka (a kezesi kötelezettség járulékos adós főkötelezettségéhez képest); e) az esküt: kiemelten fontos jelentőséggel bírt, mert bizonyítékként vették figyelembe az eljárásjogban, megerősítésként az anyagi jog területén vagy kötelemkeletkeztető jognyilatkozatként tekinthettek rá.

Végezetül röviden ismertetjük a kárfelelősség vagy kártérítési jog glosszátorok által kimunkált elveit. Megjegyezni kívánjuk, hogy a középkorban még nincs külön polgári és külön büntetőjog, de elkülönülésük jogi kategóriákban is megjelenik, megindul a büntetőjog jogággá fejlődése.

Mint arról már szó volt a *crimen* a közjog, a *delictum* a magánjog birodalmába tartozott és utóbbi pénzben megfizetendő, törvényben megállapított büntetése volt a *poena*. Ennek kikényszerítése *actio* („keresetlevél”) útján történt. Korán elválasztották egymástól a glosszátorok a szerződéses és a szerződésen kívüli (jogellenesen és vétkesen okozott) kárt, károkozó megtérítési kötelezettsége kimondásával.

A glosszátorok személy elleni sértések esetén *iniuriáról* beszéltek és három típusát különböztették meg: a) szóbeli becsületsértés és rágalmozás (*verbaliniuria*); b) más személy megverése, ruházata megrongálása, folyadékkal leöntése, sőt a magánlaksértés is (*reálniuria*) és c) amit írásban követnek el: gúnyvers vagy képi ábrázolása (*litteraliniuria*).

A középkori városfejlődés a pénzgazdálkodásra való áttérés a hazai és a távolsági kereskedelem stb. fellendülése következtében felértékelődött úgy a hibás áruval kapcsolatos jogügyletek mint más jogellenes károkozások kihatásainak jogi útra terelése és kezelése.

A károkozás kiküszöbölése kapcsán is kiemelendő az eredeti állapot helyreállítása iránti igény felbukkanása, mely fontos generálklauszává válik a későbbiekben.

3. Az ibériai katolikus államok hatalmi rendszere, területi igazgatása a XIII-XV. században

A XIII. század elején a Los Navas de Tolosa-i csata (1212) következményeként félévszázad alatt (1265-ig) a korábbi keresztény kisállamokból nagyobb-közepes területű királyságok lettek, a mór uralom gyakorlatilag Granadára szorult vissza.

Leginkább Kasztília volt a területnyereségek fő haszonélvezője, az Aragón Korona Valencia anektálásával szinte egyidőben a Földközi-tenger felé fordul politikai, katonai és kereskedelmi szempontból egyaránt. Navarra nem profitál e harcokból, de Portugália szinte megduplázza területét.

Vilar olvasatában az éremnek két oldala van: az egyik a partikularizmus a másik az univerzalizmusra törekvés: „Végül is valamennyi kis állam megszerezte és büszkén őrizte címeit, harcai hagyományait, és óvakodott szomszédaitól. A kalandor főurak és a szabad törvényhatóságok tovább erősítették a partikularizmus szellemét. Igaz, a hit egysége, a keresztes hadjárat szelleme, a mórok elleni keresztény közösség érzése mindennek fölött való volt, ezt a helyi összeütközések, alkalmi szövetségek sem fedhetik el előttünk. A spanyol jelenség újabb kettősségére ismerhetünk ebben is – talán az egyik alapvető forrásra - : egyrészt a helyi különállásra, partikularizmusra való törekvésekre, a nemzet alatti (infranacionalis) kötődésekre, másrészt az univerzalizmusra, az eszményi nemzet feletti (supranacionalis) szenvedélyekre. A kettő között csak nehezen formálódik a spanyol csoporttudat; ez ma is érvényes.”¹²⁴

Wolf ennél szélesebb alapokat gondolt el, s a hatalom központosítása oldaláról közelített a kérdéshez: „A központi király uralma alatt végbemenő politikai konszolidáció folyamata azon múltott, hogy sikerült-e két egymással szorosan összefüggő feladatot megoldani: be tudták-e szedni a háborúk finanszírozásához szükséges adót és ki tudták-e fejleszteni a politikai törekvés mértékével arányos hadipotenciált. Lényegében három megoldási mód kínálkozott. Az egyik a kifelé, vagyis az ellenséges hatalmak rovasára történő terjeszkedés volt, hogy ily módon elragadják az ellenségektől a többletterméket. Egy második stratégiaként új erőforrásokat lehetett feltárni – ezek vagy a saját országból, vagy zsákmányként kerültek birtokukba -, a kereskedőknek eladni, és így hozzájutni a szükséges javakhoz vagy hitelhez. A harmadik megoldási mód a királyi család birtokainak növelése

¹²⁴ Vilar im.26.p.

volt, vagyis azé a területé, amelyre a király közvetlenül, közvetítők közbeiktatása nélkül támaszkodhatott.

...Külön források megszerzése volt a fő stratégia, amelyet az ibériai államok, vagyis Portugália, León-Kasztília és Aragón követetett az iszlám Spanyolország visszahódítása, a reconquista során.”¹²⁵

Sipos Katalin kifejezetten az Aragón korona oldaláról vizsgálta a mórok elleni küzdelmet, s a XIII. század közepétől számítja – I. Jakab (a Hódító) uralkodásától (1213-1276) – az új terület – és befolyásszerző politikát, midőn I. Jakab elfoglalta a muzulmánoktól Valenciát és a Baleárok (Mallorca), s azokat a Korona tagjaként, de független királyságokként szervezte meg. Utódai megszerezték Szicíliát, egy időre még Athént is, és bázisokat alakítottak ki Észak-Afrikában is. A XV. században mindezt tetézi Nápoly megszerzése. A XV. századra a katalán-aragón konföderáció földközi-tengeri nagyhatalommá vált.¹²⁶

A Cortazar-Vesga szerzőpáros is a hatalomért folyó küzdelemből indul ki mind belső mind külső erők tekintetében, ám azt is hozzáfűzik: „Ahelyett, hogy lecsillapodnának a kedélyek, a későbbi uralkodók királysága alatt még inkább felborzolódnak. A Navarra miatti torzsalkodások Kasztília és Aragónia között, a félsziget hegemoniájáért folytatott harcok és a földközi-tengeri hódítások mind szükségessé tették a király együttműködését a nemességgel, amit ez utóbbiaknak sikerült busásan megfizettetniük. Vészhelyzetekben lázadással esetleg a másik oldalra való átállással fenyegetőzve, a nemesek birtokadományokat csikarnak ki.”¹²⁷

Végezetül Kagay¹²⁸ álláspontját említjük előzőhöz is kapcsolóan (aragón-kasztíliai viszály, egy tízéves katonai konfliktus).

Kagay a két állam háborúja okaként a visszafoglalt muszlim területek elosztása közül kialakult vitát nevezi casus bellinek. A dél-valenciai Murcia város hovatartozása a tényleges ok és indok az ellenségeskedére. Pápai legátusokat is igénybe vettek a viszály (és háború) lecsillapítására. A háború egyetlen eredménye aragón oldalon a meghódított területek megtartásában mutatkozott meg, a kasztíliai I. (Kegyetlen) Péter pedig 1369-ben csatában

¹²⁵ Eric R. Wolf: Európa és a történelem nélküli népek
Akadémia Kiadó Osiris-Századvég
Budapest, 1995 124.p.

¹²⁶ Sipos (a) 62.p.

¹²⁷ Cortazar-Vesga im.143.p.

¹²⁸ Donald J. Kagay :The Defense of the Crown of Aragon Luritzg the war of the Two Pedros (1356-1366)
The Journal of Military History 71. 2007. január 11-33

vesztette életét, s legyőzője egyben mostohatestvére Trastamara II. Henrik foglalta el trónját.

3.1. A király jogállása, képviseleti intézmények és területi igazgatás az Aragón Korona országaiban a XIV. századig

Aragónia és Katalónia sok tekintetben párhuzamos és a külső körülmények befolyásoló hatásai miatt hasonló léptékű és irányú fejlődése tanúiként osztjuk azt a véleményt, hogy „Az Aragón Koronában a monarchia nem vált abszolutisztikussá, mivel a királyi hatalmat korlátozták az egyházi doktrínából következő és az erkölcs által diktált normák, korlátozta a jog és az adott ország szokásai, amelyek a királyság és az alattvalók általános érdekeit védték.

A királyi hatalommal felruházott uralkodó kötelezte magát a királyság törvényeinek és szokásainak megtartására. A király minden egyes Cortes előtt külön-külön köteles volt felesküdni a fuerókra. A nép pedig a maga részéről arra vállalt kötelezettséget, hogy hűséget tanúsít irányába. Ennek a kompromisszumnak lett az eredménye a „monarquía pactista”, mely tehát egyfajta megállapodásos rendszer a király és alattvalói között, s amely különösen Katalóniában teljesedett ki.

A XIII. század végétől a képviseleti intézmények osztoznak a monarchiával a szuverenitásban. A királynak bírnia kell a Cortes hozzájárulását törvényhozói, fiskális és végrehajtási döntéseihez. Az Aragón Korona keretében a XIV. század közepétől intézményi egyensúly alakult ki, egyrészt a monarchia, másrészt a Korona egyes „tagállamai” és a különböző társadalmi csoportok között.”¹²⁹

3.1.1. Az Aragón Korona intézményei és működési módjai

Aragónia és Katalónia személyegyesülés révén alkották az Aragón Korona országait. A visszahódító háborúk eredményeként a királyságokká szervezett Valencia és Mallorca is a korona részei lettek, hasonló jogi megoldás alkalmazása mellett.

¹²⁹ Sipos(a) 64.p.

3.1.1.1. Aragónia állam

Az Aragóniai Királyság 1035-ben jött létre. Határvidéki társadalomként a kereszténység és az iszlám konfliktuszónáját alkotta. Az aragón nemesség érdekelt volt a háborús konfliktusokban, mert támogatásáért cserében földbirtokhoz jutott (ha győztek). Az uralkodók gyakran rászorultak a nemességre, ugyanezen háborús időszakok miatt. 1264-ben addig nem voltak hajlandók auxiliumba X. Alfonzhoz, amíg a király, létre nem hozta Aragónia bíróságát (Justicia de Aragón), továbbá azt is „hogy kiterjessze Aragónia kiváltságait azokra az aragóniai urakra is, akiknek Valenciában voltak birtokaik, valamint azt, hogy a királyságon kívüli hadba vonulás önkéntes legyen.”¹³⁰

1118-ban Zaragoza és környéke került aragón kézre. 1137-től beszélhetünk aragón-katalán államról. A belső erőviszonyokról árulkodik az 1282-es Aragóniai Unió, mely egy nemesi társaságot takar, akik kölcsönös véd- és dacsövetségbe tömörültek saját uralkodójukkal – (Nagy) Péterrel (1276-1285) – szemben!

A Zaragózában összeült rendi gyűlésen az uralkodó megerősíti a nemesi előjogokat, a Justiciára (Királyi Bíróságra) bízta a peresített ügyeiket és még abba is beleegyeznek, hogy háború indításra csak a rendek előzetes beleegyezése esetén van lehetősége.

3.1.1.2. Katalónia államisága

Korábban már írtunk arról, hogy tizenkét államocskából a Barcelónai örgrófság bizonyult a legéletképesebbnek. A hűbériség megerősödése itt is a katonaelemek fontossága válását segítette elő. Kezdetben nem ritka az Aragóniával való harc sem, utóbbi terjeszkedő politikája miatt.

Egy dinasztikus házasság vezetett 1137-ben az aragón-katalán „konföderáció” létrejöttéhez. A fellendülő, gazdaságilag megerősödő kikötővárosok kivívják autonóm törvénykezési jogukat a fuerost. „Más sors vár a parasztságra: Katalóniában az uraságok ismét maguknak követelik az uradalmaikon való ítélkezés jogát, oda a királyi hivatalnok nem léphet be. Még nagyobb jelentőséggel bírnak majd a politikai jellegű engedmények: évente össze kellett hívni a rendi gyűlést, a Cortes jóváhagyása kellett a törvények kihirdetéséhez, és ellenőrizték az állami hivatalokat. Mindez visszaesést jelentett a királyság modernizációs törekvéseiben.

¹³⁰ Cortazar-Vesga uo.”

...A kialakult gyakorlatot újból az írott törvények fölött állónak ismerik el és a nemesség számára különleges igazságszolgáltatást biztosítanak. III. Alfonz még azt is elismeri, hogy a monarchia törvényesen alkalmatlan arra, hogy elítélje az unió híveit, ha nem rendelkezik a rendi gyűlés, azaz a Cortes vagy a Justicia előzetes ítéletével, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy elismeri a nemesség büntetlenségét.”¹³¹

Az Aragón Korona tagjaként Katalóniában a Cortes 1213-ban jött létre, három rendből – egyházi, katonai, királyi/népi – állt. Törvényhozó hatalommal és adómegajánlási joggal rendelkezett. A soron következő Cortes visszavonhatta az elődje által hozott döntéseket. Létesül egy állandó szerve – 1359-től -, mely az ülések közötti időben választmányként működött. Ez volt a Diputacio del General.¹³²

Az uralkodó politikai naivitásában a régi vizigót birodalom helyreállítását jelölte meg célként, mely minden realitást nélkülözött.

3.1.1.3. Kasztília államisége és rendies intézményei

¹³¹ im.144.p.

¹³² A Diputacio del General, ma is ismert nevén a Generalitat főleg a XV. században a Cortes, vagyis Katalónia állandó képviselőjévé alakult, s a kezdeti adószedési funkciók mellé olyan jogkörhöz jutott, mint a törvények végrehajtásának ellenőrzése, a királyi hivatalnokok eskütelésének fogadása, a kereskedelem fejlesztése, a Cortes dekrétumainak értelmezése, a közrend biztosítása. Mindehhez saját hadsereget állított fel és saját adókat vetett ki. A Generalitat súlyát a XV. század második felében az immár új, kasztíliai dinasztiából kikerülő aragón uralkodók ellensúlyozták, adminisztratív funkciókra korlátozva azt.” – írja Sipos Katalin.

ls. Sipos(a) 65.p.

Továbbá részletes közigazgatási-hivatali leírást is ad: „Aragóniában egy-egy terület igazgatását, mint tisztséget vagy címet adományozták, la honor néven, mely örökölhető volt. (→ ez feudum!)

Az Aragón Korona különböző területein a királyi hatalmat különböző képviselők látták el. A késő középkorban az Aragón Korona minden egyes tagállamának irányítását a király megbízottja (procurador del rey) látta el. Az egyes tagállamokban ez a tisztség volt a legmagasabb politikai és közigazgatási méltóság. A 14. századtól az elnevezés főkormányzóra változott. Aragónia területi beosztása: a már említett honores, a municipiumok vagy universidades és a merinatos, mely utóbbiak fiskális célú beosztást jeleztek. A hatalmat ezekben a merino/bayle gyakorolta.

Katalónia tehát vegueriákra oszlott, ezek mindegyike élén a király katalóniai megbízottjának alárendelt, bírói és katonai kormányzási feladatokat ellátó közhivatalnok állt. A veguer gyakorolta az igazságszolgáltatást, vezette a sereget, felügyelt a közrendre, és körzetében gondoskodott a királyi megbízatások teljesítéséről. A vegueria a későbbi (és mai) provinciánál kisebb közigazgatási területi egység, mely a XIII. század közepétől a XVIII. század elejéig Katalónia területi beosztásának alapja.

Mindezen túlmenően a katalán területeken gazdasági-pénzügyi célokat szolgáltak az ún. battlias. Ezek mindegyike élén a király által kijelölt közhivatalnok (battle general) állt, aki ellátta a királyi vagyon gazdasági-pénzügyi igazgatását, a funkciójából eredő kérdésekben pedig igazságszolgáltatást gyakorolt, de általános igazgatási és katonai feladatokat is ellátott.” 66.p.

A Cortazar-Vesga szerzőpáros a XIV. századra nézve arra a megállapításra jut, mely szerint „A kasztíliai-aragóniai háborúk (1356-1369) és a kasztíliai polgárháború (1365-1369) még inkább megerősíti a nemesség nagyobb hatalmát mindkét királyságban. Aragóniában a IV. Szertartásos Péter (1336-1387) kénytelen engedni a rendi gyűlésnek, amikor az első támadások nyilvánvalóvá teszik egy invázió veszélyét: ily módon az 1359-es katalán rendi gyűlés kiharcolja Katalónia Általános Gyűlésének (Diputación General de Cataluña) a létrehozását, melynek feladata az adók behajtása és felhasználásának ellenőrzése” im.145.p.

„Amikor kasztíliai X. Alfonz (1252-1284) és aragóniai I. Jakab (1213-1276) uralkodása idején a visszahódítási folyamat (reconquista) veszít a lendületéből, felerősödik a hatalomért folytatott küzdelem az uralkodók és a nemesek között. A kiváltságok (fueros) és a politikai jogok hangzatos jelszavai mögött a nemesek sokkal hétköznapiabb érdekei rejtőznek: a pénzszerzés és az udvari hivatalok megkaparintása a céljuk. Még a kasztíliai uralkodó nagyszerű szervezőmunkája sem kerülhette el a veszélyt. A királyi család néhány tagja által vezérelt nemesség eléri, hogy az almagrói rendi gyűlésen felfüggeszék Kasztília saját törvényeit (Partidas) – és velük együtt a római jogot, mely törvényben biztosította a király számára a nemesi előjogok korlátozását – és hogy mentességet kapjon a forgalmi adó az alcabala fizetése alól.”¹³³

X. (Bölcs) Alfonz – német anyja felkérésére – még a német-római királyi illetve császári cím megszerzésére is kísérletet tett, de a pápák mondjuk így: elgáncsolták törekvésében. Anderle gátlástalanként utal rá, ha a hatalomtechnika oldaláról közelítjük e kérdést. Utódai és örökösei „megpróbálták korlátozni a hatalmaskodók csoportját, a városokkal kötött szövetségek és a jogi hivatalok munkája révén. Az hemandad ellensúlyozta a hatalmasok kapzsiságát a királyság legerőtlenebb éveiben... A monarchiának nyújtott segítségért a hála a városok kiváltságainak elismerése, a városoknak a nemességgel szembeni függetlensége, az egyházi és az udvari kiváltságok különválasztása.” A középkorban alapított milícia és városi szövetségi rendszer, amit a mindenkori uralkodó gyakran a nemesség ellen és a belső rend fenntartására használt fel.

Az adományok osztogatásának ez a kettősége – mind a nemesség, mind a városok felé – megkönnyítette a saját érdekei szerint hol erre, hol arra billenő korona függetlenségét, miközben az arisztokrácia városi vetélytársainak szárnyát szegte azzal, hogy a carrioni rendi gyűlésen (1317) feloszlatta az hermandadot. Addigra már elmúlt a királyság intézményét fenyegető legnagyobb veszély. IX. Alfonz nagykorúságával (1325) a monarchia eléggé megerősödik, hogy akaratát rákényszerítse a köztes erőkre. A rebellis arisztokraták fegyveres erővel történő manu militari térdre kényszerítése – Juan el Iuerto de Lara halála és a vizcayai uradalom megvásárlása – váltakozik a pénz- vagy földadományokkal és egy sajátos jogi rendelkezés közzétételével (Nájera, 1348). A királyság visszanyert erejének jeleként királyi küldötteket, corregidorokat küldenek a városokba; mindenesetre IX. Alfonz

¹³³ Cortazar-Vesga uo.

ügyesen megvédte a városok kiváltságait a földesuraktól, 1348-ban az alcalái rendi gyűlésen elismerik a királyt mint a jog forrását, felhatalmazzák, hogy egyedül törvénykezzen és kiváltságokat meg jogokat módosíthasson.

A járvány rákényszeríti, hogy elfogadja a nemesség minden követelését, ami annyira megijeszti a városokat, hogy hadsereget állítanak a király védelmére. Ennek segítségével és tisztogatások sorával, amivel kiérdemelte a kegyetlen jelzőt, a kasztíliai király megpróbálja lerázni a nemesek túlzott hatalmának koloncát; a közigazgatást polgári hivatalnokok és zsidó szakértők kezébe adja. Az 1365-1369 közötti kasztíliai polgárháborúban a hatalom e kétféle felfogása méri össze erejét.”¹³⁴

Nem lesz jobb a helyzet Trastámara II. Henrik (1369-1379) alatt sem, mert fattyú származása nem növelte hatalma tekintélyét, a támogatásnak juttatott kiváltságok a nemességet erősítették, miközben azt a következtetést vonta le, hogy (az erős nemesség súlyos veszélyt jelent,) ismét azzal az ötlettel álljon elő, hogy gazdasági és társadalmi engedményekkel eltávolítja őket a kormányzásból és hidalgókat meg jogászokat emel állami szolgálatba.”¹³⁵ A két következő uralkodó I. János (1379-1390) és II. János (1406-1454) alatt az egyház a királyi hatalom mellett kötelezi el magát, de még nem elég erős ahhoz, hogy a nemesség „egységfrontját” áttörje, így a központosított királyi hatalom se jöhetett létre: „Attól a pillanattól kezdve a kasztíliai nemesség korlátlan hatalommal rendelkezik. Az új király, IV. Henrik (1454-1474) sosem fogja tudni meggátolni előretörésüket, melynek csúcspontja 1465, amikor Avilában nyilvános ünnepségen jelképesen megfosztják trónjától, és helyére mostohatestvérét, a még gyermek Alfonzót ültetik, aki ennél fogva könnyű játékszer az oligarchia kezében.

...IV. Henrik olmedói győzelme szövetségben az hermandaddal és a trónörökös halála lecsillapítja a lázadókat, akik mégiscsak elérik, hogy a gyenge király a guisandói egyezményben elfogadja örökösként lánytestvérét, Izabellát, miután megfosztja jogaitól lányát, Johannát. Ám az események váratlan fordulatot vesznek, és Izabella házassága Aragóniai Ferdinánddal 1469-ben felborítja a Villena márkija által kitervelt egyensúlyt.”¹³⁶

¹³⁴ im.144-145.pp.

¹³⁵ im.145.p.

¹³⁶ im.147.p.

3.1.1.4. Portugália: az államszervezet intézményi kereteinek kiépítése

A portugál hűbériség az ország északi részében jóval erősebben volt jelen, mint a déli, a rekonkvizta által visszacsatolt területeken.

A városok fejlettsége is változatos képet mutatott, így a helyi autonómia (önkormányzatiság) terén leginkább Guimaraes és Coinbra jeleskedett.

Nem kedvezett a városoknak az sem, hogy a királyok gyakran ajánlották fel „mintegy fizetségként a segítségnyújtásért cserébe – az elfoglalt városok kifosztásának jogát. Ilyen módon vette be Alfonz Henrik 1147-ben Lisszabont.”¹³⁷

A háborúk a nemesség politikai befolyását erősítette és ugyanez mondható el az egyházi katonai rendekről is. Óriási birtokadományokat kaptak valamint az e területek igazgatását – irányítását is ők szervezték meg. A területen lakók dologi és személyi függésbe hozásának minden feltétele adottnak volt tekinthető.

A XIII. század közepétől (1252/53) 1297-ig Kasztíliaival¹³⁸ háborús konfliktusba keveredett, ami hátráltatta az államszervezet működését is.

Nemcsak az egyházi lovagrendek, hanem maga az egyház is az új királyság támasza lett. Braga püspöke – Toledo majd Sevilla ellensúlyaként – érsekké, egyházmegyéje érseki tartománnyá (érsekség) vált. A kánonjog védelmében királyi kiváltságokkal kiegészítve (pl. pénzverési jog, adományok, Braga városa feletti egyházi joghatóság stb.) a portugál egyház jelentős világi befolyásra tett szert.

A túlzott szerepvállalás egyben szereptévesztés volt abban az értelemben, hogy a szerzetesrendek túlzott földvásárlása, mely lakóingatlanokat is érintett a városokban, kiváltotta az uralkodó ellenlépését: királyi tisztségviselőkből bizottságokat állított fel (pl. II. Alfonz (1211-1222), kivizsgálendő a birtokok jogi státusát, a privilégiumokat és immunitásokat pedig érvényesíttetni kellett).

¹³⁷ José Hermano Saraiva: Portugália rövid története
Equinter
Budapest
2010 43.p.

¹³⁸ A konfliktus megváltoztatta a portugálok Szent Jakabhoz fűződő szakrális viszonyát. A rekonkvizta hőse, a compostellai apostol, a Matamoros (mórölő) – erről másutt már említést tettünk - , aki a legenda szerint fehér lovon sietett a keresztények segítségére. De mert Santiago a háborús ellenfél legfőbb pártfogójának számított, ezért a portugáloknak őt „ejteniük kellett”, hogy hozzá mérhető másik patrónust találjanak. Így esett a választás – a Lancaster – házzal való kapcsolat következtében – az angoloktól átvett Szent György lovagra.

II. Alfonz trónra léptekor (1211) Coimbrába gyűlést (cortes) hívott össze, melyre meghívta a főpapokat, bárókat és a nemeseket.¹³⁹ Ezt tekintjük az első portugál törvényhozó szervnek illetőleg itt születtek meg a legrégebbi törvénycikkek.

A XIII. század közepén – 1258-ban – az uralkodó országos összeírást (regiszter) rendelt el, melynek több pozitív következménye lett: egyrészt újjászervezték a területi közigazgatást, másrészt erősítették az önkormányzatokat, jogkörét és harmadrészt felléptek azon nemesekkel szemben, akik visszaélésszerű joggyakorlatot folytattak. 1290-től az állami intézmények latinról a vulgaris latin nép által beszélt nyelvére a portugálra tértek át.

IV. Alfonz (1325-1357) udvara és kancelláriája sok jogász foglalkoztatott, mely a törvényalkotás minőségében éppúgy megmutatkozott, mint az igazságszolgáltatás precízebbé válásában és a központosításban. A bírák kinevezése uralkodói jogként egy olyan tisztviselői kart eredményezett, mely átvette a városok és más települések korábbi választott bírának szerepét.

A királyi ítélőtábla létesítése az állami igazságszolgáltatást erősítette. Tilalmazta – a talán vizigót eredetű – személyes, illetve az egyéb bosszút.

Hasonló jogszerűségre törekvés jellemezte – *nomen est omen* – I. (Igazságos) Péter (1357-1367) uralmát.

1385-től került hatalomra az Avis-ház I. János révén (aki az Avis-rend nagymesteri tisztét töltötte be megválasztása előtt). Szövetségre lépett Angliával, hogy ellensúlyozza Kasztília portugálelles lépéseit. A XV. század elején a belső politikai – társadalmi – jogi rend szilárdnak mutatkozott, ezért – főleg Tengerész Henrik 1460 évi haláláig – az észak-afrikai és Atlanti-óceáni térség felé folytatott expanziót. Ezt a folyamatot a portugálok – kicsit szemérmesen és eufrémizmust sem nélkülözve – felderítésnek, felfedezésnek nevezik. Ami persze az ő szemszögükből nézve valóságos folyamatot takar. A tengeri kereskedelem fellendülése kedvezően hatott vissza a portugál államra és társadalmára.¹⁴⁰

¹³⁹ „A tanácskozó gyűlés hagyománya vizigót királyságok idejéből eredeztethető... létezett ugyanis az ún. királyi tanács (*curia regia*), amely a tisztségviselő bárókból és más nagyurakból, területi kormányzókból és a királyi család tagjaiból állt. Ezek több alkalommal összegyűltek, hogy Alfonz Henrik király kancelláriai okleveleit közösen írják alá; ez azt igazolja, hogy az ilyen jellegű gyűlések voltak már az első uralkodó idejében is.” Saraiva im.70.p.

¹⁴⁰ Wolf szemében a portugál feudalizmus XIV-XV századi fejlődése elsősorban azt jelentette, hogy a Portugália és Kasztília elsősorban rablóállamok voltak, amelyek a muszlim Spanyolország erőforrásaiból éltek. A portugál állam embrionális formája az Aviz-lovagok katonai rendje volt, amelynek nagymesterét 1384-ben Portugália első királyává koronázták. A kasztíliai állam hasonló módon támaszkodott a Calatrava, Az Alcantara és a Szent Jakab vallási-lovagi rendekre, amelyek egytől egyig a XII. században keletkeztek.” Wolf im.127.p.

3.2. Az Aragón Korona és Kasztília államai a XV. században

Az ibériai keresztény királyságok államfejlődése Anderle kifejezésével élve „a reconquista ritmusával szoros összefüggésben alakult.”¹⁴¹ Arra is felhívja a figyelmet, hogy a címben jelzett két korona „nemzetközösség”-jellegű államrezonként létezett. Ennek alátámasztásával utalhattunk az uralkodói címekre és még az összevonások után is öt királyság alkotta 1482-ben. Kasztíliát (maga Kasztília, Leon, Toledo, Murcia és Andalúzia). Az Aragón Korona tagjai a névadón kívül Katalónia, Barcelona grófsága és három királyság: Valencia, Mallorca és Szicília (egy időben Nápoly és más területek is).

De e két nagy államegységen belül „Az egyes, immár integrált kisállamok... politikailag saját, oszthatatlan, elidegeníthetetlen jogokat birtokoltak, melyeket mind a kasztíliai, mint az aragóniai uralkodó elismert.

...Ezen alapult az a hispán sajátosság, hogy a rendi struktúra is kisállamonként szerveződött, minden ilyen államnak saját rendi intézményei és cortese volt a koronán belül. Maga a rendi gyűlés (cortes) neve utal arra, hogy a király által (corte-királyi udvar) összehívott – kezdetben rendkívüli – gyűlésekből, a XIII. század corte generaljából nőtt ki, s vált olyan politikai intézménnyé, mely elsősorban a király által szedhető adókról rendelkezett.”¹⁴²

Az Aragón Korona országai rendi intézményeiket tekintve strukturáltabbak voltak kasztíliai társintézményeiknél.

Aragóniában, Valenciában a cortes egymástól négy elkülönült rendet számlált: főnemességet (ricos hombres), a lovagokat (caballeros), a klérust és a városok képviselőit.

Majd arra hívja fel a figyelmet, hogy „Portugália volt az első európai állam, amely az expanzionista aktivitás központja lett a gazdaságért folyó hajsza során. Ugyanakkor éppen Portugália az, amely a terjeszkedésben részt vevő országok közül a legnagyobb rejtvényt adja fel nekünk.” im.129.p

Miért is – tehetjük fel a kérdést. Válasz: „Portugália szegény ország volt, amelynek az európai középkor végén legfeljebb egymillió lakosa volt. Ezt követően gyors ütemben olyan egymástól távol eső gyarmatokra tett szert, mint az amerikai földrészen Brazília, az afrikai földrészen Mozambik és Délelkelet-Ázsiában Malakka. Goa érkeke még 1725-ben egy portugál birodalomról álmodozhatott, amely „Isten azon csálthatatlan ígéretein alapul, hogy uralma alá hajthatja a földkerekséget” (idézi Boxer 1973a: 376).

...hogy a portugálok kezdetben mennyi erőfeszítést és lelkesedést fektettek bele abba a terjeszkedésbe, amely olyannyira korlátozott ökológiai erőforrásokon alapult.” im.130.p.

¹⁴¹ Anderle im.46.p.

¹⁴² im.46-47.p. Anderle megállapítja: „A spanyol történészek a corte general, azaz a cortes összehívását összekapcsolják azzal a ténnyel, hogy a pénzgazdálkodás térhódítása idején a király pénzügyeivel kapcsolatos tanácskozásokra szükséges volt meghívni a városok képviselőit is. A kasztíliai rendi fejlődés tehát a városok aktív részvételével indult. Kezdetben minden város képviselőt kapott a rendi gyűlésekben. Később, ahogy a tartományuralások kialakultak, és a XIV. századtól létrejött az elsőszülöttség jogán alapuló, elidegeníthetetlen, feloszthatatlan señorío vagy mayorazgo, a legtöbb város ilyen óriási birtokokban integrálódott, és elvesztette képviselői jogát. A XV. század második felére már csak 18 kasztíliai városnak maradt képviselője.” in.47.p.

A mayorazgo kérdéséhez: Aparicio-Kocsis Jura 2019/1:186-194. pp.

Évente három alkalommal ülésezett – 1307 után – Katalóniában a rendek száma három: urak/katonák (señorial), az egyház és a népi rétegek / a „királynépe”. Három évente hívták össze. Barcelona túlsúlyának csökkentésére megalakították az ún. generalitot, „mely 1365-től állandóan ülésező szervként funkcionált.”¹⁴³

Az Aragón Korona országaiban az uralkodó pactismora kényszerült a rendekkel, hogy a vitákat és nézetkülönbségeket valamilyen modus vivendivel hidalják át.

Kasztíliában a királyi hatalom jóval erősebbnek és központosítottabbnak mutatkozott, mivel a rendek erőtlenebbek, kevésbé önállóbbak voltak és ami a legfontosabb, ülésezéseik a király személyes jelenlétéhez kötöttek voltak.

A kasztíliai társalomszerkezeten belül a grandok (főnemesek) olyan meghatározó pozíciókba jutottak, melyeknek nemcsak a királyi hatalom gyakorlására volt kihatása, hanem fenyegetést jelentettek más rétegekre is. Ennek ellensúlyaként jelent meg a hermandad, (testvériség), a városok és a kisnemesség szövetsége a grandok ellenében.

A hermandad a kasztíliai rendiség része, alapvetően a lovagrendek – lásd a Santiagot a cáceresi hermandadból – létéhez kapcsolódott, katonai, vallási, biztonsági és egyéb megfontolások érdekében hozták létre őket. A belső lázongások többször vezettek „népi háborúhoz”, de megoldásként kínálkozott az is, ha bűnbako(ka)t keresnek – és találtak – az országon belül.

Már a XIV. században is, de a XV. században fokozott mértékben kiújult a küzdelem a központi hatalom kiépítéséért és megerősítéséért.

A harci terep az adózás frontján húzódott: a alcabala, a forgalmi adó képezte a vita tárgyát: „Az alcabalát eredetileg XI. Alfonz vezette be 1342-ben a mohamedánok elleni harc céljaira, alkalmi adóként, melynek kivetéséhez sokáig a cortes hozzájárulása is kellett. A XV. században azonban már ettől függetlenül, a kasztíliai koronához tartozó összes államban mindenkire kivetették, beleértve a nemességet is.

¹⁴³ Anderle im.47.p.

A Cortázar-Vesga szerzőpárosnál a XV. század közepi helyzetkép a következő: „Katalóniában a földközi-tengeri ambíciókhoz való visszatérés, valamint V. Nagylelkű Alfonz (1416-1458) cselszövései testvérei és kasztíliai javak védelmében azt eredményezik, hogy az Általános gyűlés (Diputación General) sokkal merészebben követel előjogokat, és a királyt arra kényszeríti, hogy aláírja a békét a Kasztíliai Királysággal (majanói fegyverszünet, 1430). II. János idején (1458-1479) a parasztlázadások és a városi megmozdulások hathatós kényszerítő eszközt jelentettek, amellyel gyengíteni lehetett a kiváltságosok erejét, vagy zsarolni lehetett őket a pénz reményében. Ezt nem felejtette el a hercegség oligarchiája, és amikor az uralkodó és a fia, Viana hercege közti családi viták elfajulnak, manőverezni kezd és a királyi hatalom korlátozására létrehozza a Katalóniai Hercegség Képviselőtanácsát (Consejo Representante del Principado de Cataluña). A Villafranca del Penedes-i szerződésben (1461) aragóniai II. Jánosnak engednie kell csakúgy, mint Kasztíliai Henriknek Guisandónál.” im.147.p.

Ez lett a legnagyobb adó: 1429-ben a királyi jövedelmek 61 millió maravédi nagyságú összegének 75 %-át tette ki, a korábbi fontos adók eltörpülnek mellette. Az alcabalára alapozva széles, jól szervezett „összkasztíliai” pénzügyi apparátus is kialakult, Ezt azonban nem követte az állandó, királyi kézben levő hadsereg felállítása. A hadseregben az arisztokrácia súlya növekedett a királyi csapatok és a városi milíciák visszaszorításával. Az uralkodó ugyanis a királyi jövedelmekből hatalmas összegeket juttatott főnemeseknek, hogy azok meghatározott létszámú állandó katonaságot tartsanak fenn.”¹⁴⁴

Egy másik fontos előrelépés az igazságszolgáltatás terén történt, létrejött az audiencia, mint legfőbb bírói fórum, melyet három egyenrangú testületté választottak szét. A közigazgatás regionális szereplőinek, a tulajdonképpeni koronaországok területi igazgatásának ésszerűsítése érdekében 1430-ban Andalúzia élére alkirály (virrey) lett kinevezve, míg a városok nyílt tanácsai helyébe a király jelöltje a regidor lépett (ezt a posztot a király áruba bocsátotta, mely később örökölthetővé vált, élethosszig szólt eredendően.

A corregidor – a város király által kinevezett kormányzói főbírája – tisztség is e században vált általánosan bevezetetté és elfogadottá a polgárság körében. A fejezet végére maradt két évszám: 1469 és 1479. Előbbi Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd titokban kötött házasságát, utóbbi amikor Ferdinándé az aragón, míg a kasztíliai korona Izabelláé lett. Velük mindenképpen új időszámítás kezdődött az ibériai spanyolság s a velük együttélő népek történetében. A változás a jogi kultúrát sem hagyta érintetlenül.

¹⁴⁴ Anderle im.51.p.

4. A portugál-spanyol jogi kultúra rejtőzködő dimenziói: a nem keresztény ibériai kultúrák és jogi megfontolásaik

A tanulmány célkitűzései és megvalósítása során többször és több felől felmerültek olyan jog- és elmélettörténeti összefüggések illetve problémakörök, amelyek befolyással voltak vagy lehettek arra a történeti-történelmi ívre, pályára, melyet a portugál-spanyol jogi kultúra a XV. század végéig, de még inkább az ún. burgosi törvényekig (1512) bejárt.

Az ibériai félszigeten, amióta a vizigótok arianizmusról katolicizmusra váltottak vallásilag, elvileg négyféle kihívás érhetette őket: egyik a pogányság (például a Pireneusok népei népi kereszténysége sok pogány rítust megtartott), a másik az eretnokség, melyre korábban is voltak próbálkozások, a harmadik a zsidóság judaizmusa és ennek terjesztése végül a negyedik az iszlám, mely 711 után – a legkésőbb – tűnt fel, de ez tűnt a legharcosabbnak és 1492-vel sem tűnt el a félszigetről.

Az általunk feltérképezni kívánt portugál-spanyol jogi kultúra szempontjából csak két utóbbi tényező és kihívás tekinthető relevánsnak.

A jogtörténeti irodalom elsősorban a zsidóságra koncentrál lévén az iszlám későbbi eredetű, más összetevőjű és dinamikájában se hasonlít rá.

Azt szeretnénk láttatni, hogy a többségi társadalmaknak és vezető rétegeinek mindig nagyobb a felelőssége a kisebbséget alkotók irányába, mint fordítva, de a minoritás felelőssége is az együttműködés elősegítése, a kompromisszumkészség és – képesség fenntartása. Vallásilag az időbeli elsőbbség rangbeli elsőbbséggé változtatása vagy a másik tantételeinek kigúnyolása, a hübrisz (gőgösség) állandó éreztetése stb. sem szolgáltak a megérték szellemét.

4.1. A zsidóság a vizigót államban

Az Ibériai-félszigeten a régi római Hispaniában megtelepedő, államot alapító vizigótok, a hispanorómai lakosságon kívül más germán (vandál, szvév) és iráni (alán) törzseket, a városokban jelentősebb számú zsidó lakosságot találtak.

Sevillai Izidor a gótok történetéről szóló munkájában az alábbiakról tudósít: 612-ben Sisebut lett a király: „Uralmának kezdetén keresztényhitre térítette a zsidókat, de tudtán kívül bűnt követett el vakbuzgóságában, mert erőszakkal kényszerítette azokat, akiket a hit

meggyőző erejével kellett volna megnyernie. De mint az írás mondja: »Csak Krisztust hirdessék bármi módon, akár érdekből, akár tiszta szándékkal.«¹⁴⁵

Az idézet azért érdekes, mert Sisebut – akár elődje Rekkared – erősen zsidóellenes politikát követett. Törvényeikben a leggazdagabb zsidókat vették célba, s ez az a politika, ami nem került el a figyelmét az előkelő hispanorómai családból származó Sevillai Izidornak.

A vizigót állam – és egyházszervezet a katolicizmusra történt áttérés után, mely megteremtette a kereszténységen belüli vallási egységet, a zsidók áttérését kezdi sürgetni. A városlakó zsidóság éppen azokon a gazdasági területeken sikeres, ahol a keresztény dogmatika tényleg legdogmatikusabb: a kereskedelem, a piac és a pénzügyek vonatkozásában.

A katolicizmusra való áttérés, a szinte egész Ibériára / Hispániára kiterjedő vizigót állami fennhatóság célba veszi a látens pogányságot és a nagyon is valóságos zsidóságot. Tanúi leszünk a vallási türelmetlenségnek. A 633-as IV. toledói zsinat elítéli ugyan az erőszakos áttérítést, de inkább akadályozzák a judaizáló keresztényeket, akik megbízhatatlannak és felettébb gyanúsaknak tűnnek az egyház és az állam szemében egyaránt. Ehhez járul I. Honorius pápa (625-638) militáns zsidóellenessége, szinte mániákus buzgólkodása a zsidók megfékezésére. A fenti IV. toledói zsinat úgy enyhítette a pápai követelést, hogy a folyamatot lassan kívánta folytatni, de az erővel történő térítést sem zárta ki.

A VII. századi Vizigót Birodalom több uralkodója (Khintila 636-639; Kindasvind 642-653; Rekkasvind 649-672) olyan törvényeket adott ki, melyek megtiltották, hogy nem katolikusok az állam területén éljenek és a látszólag kikeresztelkedett judaizálókat ezen hitük megtagadására kötelezte. Kindasvind halállal rendelte büntetni a zsidó szertartásokkal élőket, ha előtte már egyszer nyilvánosan megtagadták e hitüket.

A VIII. toledói zsinat 653-ban tovább szigorított, s felrémlt, itt már a zsidó vallás teljes ellehetetlenítése a cél.

Ezért is állítják, hogy 711-ben a zsidóság volt az, amely a belső hatalmi harcokat kihasználva a trónkövetelőnek berber katonai támogatást szereztek. A következmények ismertek. A zsidóságra pedig rásütötték az árulás bélyegét.

¹⁴⁵ Sevillai Izidor: A gótok... im.52.p

4.2. A zsidóság középkori paradoxona: beilleszkedés és elkülönültség egyidejűsége

A nyugati kereszténység a koraközépkortól kezdve kétfrontos küzdelmet folytatott mind önmagával, mind a vele szemben álló vallásokkal. Saját magával egyrészt az eretnekség miatt, másrészt szüksége lett volna a héber nyelvre és ismeretére, hogy értelmezhesse az Újszövetséget és ezzel szoros összefüggésben a görög nyelvre is, hiszen a kereszténységet megalapozó iratok eredetileg ez utóbbi nyelven íródtak. A latin nyelvű szentírás – ha nyelvi oldalról vizsgáljuk – csak fordítás, nem autentikus. A szöveghelyek értelmezése megkívánta volna e három nyelv koinoniáját (a.m. közösség, kapcsolat).

A küzdelem a vele szemben álló vallásokkal is kettős: egyfelől olyan vádakát hangoztatnak, amelyeket a rómaiak és görögök (hellének) mint pogányok fogalmaztak meg velük szemben – például: kannibalizmust, rituális gyilkosságot elkövetők, vérfertőző életmódot folytatnak, beavatási szertartásaik valójában orgiák stb. - „s most államegyházként és – vallásként ők vetik a zsidók (a muszlimok, más eretnekek) és a pogányok szemére ugyanezeket! Másfelől el is kívánják lehetetleníteni a konkurensnek – ellenfélnek – ellenségnek kikiáltott „másképp gondolkodókat.”

Persze e keresztény felsőbbrendűségérzés nem nélkülözhetette az Újszövetségre hivatkozást. Pálnak a Rómabeliekhez írt levelében olvasható: „Nem az a zsidó, aki látszatra az, s nem az a körülmetélés, ami a testen látható, az a zsidó, aki bensőleg az, s aki nem betű szerint, hanem lélek szerint körülmetélt. Az ilyen nem embertől, hanem Istentől kapja a dicséretet.”¹⁴⁶ (Róm. 2,28-29)

„Eme spirituális metamorfózis révén, a kereszténység szakavatott – és beavatott – tolmácsolásában (héberrel görögre és latinra) nyeri el valóságos értelmét Izrael egész történelme, törvény- és szokásrendszere, egyúttal ennek a közvetítő nyelvnek köszönhetően válik félreérthetlenné az Ószövetség népének az Újszövetség népével való történelmi és üdvtörténelmi helycseréje.”¹⁴⁷

¹⁴⁶ Biblia

Szent István Társulat

Budapest, 1979 1294.p.

¹⁴⁷ Gábor György: Fejezetek az antik és középkori metafizikai antijudaizmus történetéből

Ph.D disszertáció

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem

Budapest, 2005. 143.p.

Figyelmet érdemel az alábbi eszmefuttatása: „A zsidó szónak a tanú szóval való rokonsága kizárólag teológiailag értelmezhető, s egyúttal innen válik értelmezhetővé keresztény szemszögből, hogy az isteni küldetését, a történelmi és üdvtörténelmi szerepét eljátszott zsidóság miért is maradhatott fenn, ahelyett, hogy kultikus központjával, a Templommal együtt eltűnt volna a történelem süllyesztőjében. Már az egyházatyák fölvetették azt a kérdést, hogy ha Krisztus meggyilkolásáért a zsidóság örökre elvettetett, akkor miért a haladék? Augustinus a

Úgy tűnik, a középkor nyugati kereszténysége számára, három zsidó előírás vált nyílt kifogásolás tárgyává: a körülmetélkedés (circumcisio; brit mila), a szabbatról (szombat) szóló előírások és az étkezésre vonatkozó szabályok.

Ami az elsőt illeti: „A körülmetélkedést a keresztény exegéták a keresztség előképének tekintették, s ebben a jelentésében Isten és az emberi nem szövetségének jeleként értelmezték. Ez az interpretáció mindenestre pont a leglényegesebb mozzanatában különbözött a zsidó felfogástól, hiszen a héber Biblia hagyományának megfelelően a zsidók számára Istennek nem az egész emberi nemmel, hanem csupán népével, Izrael közösségével való szövetségkötésének volt ez a jelképe. Az étkezési előírásokkal kapcsolatosan a keresztény szerzők – kozmológiai kérdéssé dimenzionálva az általuk vitatottakat – annak a felvetésnek adtak hangot, hogy Isten teremtő aktusa nem lehetett elhibázott, teremtmése teljes egészében jó, s ebből következően nem létezhetnek tisztátalan állatok.”¹⁴⁸

Habár a katolikus egyház a hit elsőbbségét vallotta és hirdette, de a zsidósággal folytatott vallási rivalizáció miatt immáron „A kinyilatkoztatás történeti és teológiai tényére hivatkozó kereszténység a ratio érveit az auctoritas megfellebbezhetetlen bizonyítékaira, a kinyilatkoztatást hordozó szöveg autoritásának, szentségének az alapjaira kellett hogy helyezze. Ezért tekinti Petrus Damiani a zsidókkal való vita két legfontosabb pillérének a racionális argumentumokat és a szentírási tanúságokat: »Betapasztom a zsidók száját érvekkel, és legyőzni őket a szentírás tanúságával« mondja, mintegy irányt mutató munkaprogramot adva az elkövetkezendő idők keresztény vitázóinak. Módszertanilag is rendkívül tanulságos az a jellegzetes középkori érveléstechnika, amely a személyes okfejtések, eszme-futtatások és bizonyítások mindegyikének verifikálhatóságát a Szentírásra

zsidókat mint a kinyilatkoztatás egykori letéteményeseit tanúknak tekintette, akik a könyvet pusztán megőrzésre, mintegy letétbe kapták, s akik a próféták által hirdetett hit és az isteni igazság mellett tanúskodnak: a zsidók „a saját jogtalanságaik és a mi igazságaink tanúi”. Jelenig tartó létezésükkel bizonyítják a Szentírás ősiségét és igazságát, tanúi a keresztény vallás archaikus jellegének, hiszen a kereszténység virtuálisan attól kedve létezett, hogy az Úr átadta Mózesnek a törvényt, amely viszont Káin-jelként értelmezendő, ugyanis az Úrnak az volt a szándéka, hogy „senki aki találkozik vele, meg ne ölje” (Genesis 4,15), minthogy Izraelnek küldetése volt, s ezért védetté kellett válnia. A zsidók létezését semmi egyéb nem indokolja, mint a próféták által már megjövedő sok szerencsétlenség, ami annak egyenes következménye, hogy megtagadták Krisztust. A Siete Partida, a tudósnak és költőnek is megbecsült kasztíliai király, X. (Bölcs) Alfonz átfogó jogi munkája ugyanennek ad hangot, amikor arra keresi a választ, hogy miért is tűri el az egyház, s miért engedélyezik a császárok, a királyok és a fejedelmek, hogy a zsidók a keresztények között éljenek. A kérdésre a feleletet örök rabságuk adja meg, amely tanúsítja azt, hogy a legbestiálisabb gyilkosok leszármazottai, azoké, akik egykor megfeszítették Jézus Krisztust.” im. 146-147.pp.

¹⁴⁸ im.150-151.pp.

Lábjegyzetben azt is hozzáteszi: „A szabbatra három olyan tilalom vonatkozik, amelyet még életmentés címén sem lehet megtenni: gyilkosság, bálványimádás és szexuális erkölcstelenség (pl. vérfertőzés, házasságtörés - Szanhedrin 74a-b). Ha ez halálához vezet, a halottat mártírként (kiddus ha-sem) kell tisztelni.” im.150.p.lj.400

való hivatkozás autenticitásának, az onnan kiemelt érvek relevanciájának és az így fölállított tézis plauzibilitásának függvényében tudja csak elképzelni. Gilbertus Crispinus zsidó partnerével folytatott vitájának alapelvét abban határozza meg, hogy a Szentírásból vett érvekkel vajon ki tudja tanúsítani és érvekkel cáfolhatatlanná tenni állítását, miszerint »azé lesz a győzelem, aki képes hivatkozni a Szentírás igazságára és autoritására.«.”¹⁴⁹

Témánk szempontjából Sevillai Izidor kiemelt figyelmet érdemel. Tanulmányunkban már – más szempontokat alapul véve – elemeztük a vizigót államegyházban betöltött szerepét. Most utalunk teológiai főművére az Ószövetségi kérdések-re (Questiones in Vetus Testamentum). A Sevillai Izidor által pozitívan értékelt Ádám, Noé (Noah), Izsák, Józsué stb. az ő olvasatában a levágott hajú Sámson – erejétől megfosztottan – a Templom (Zsinagóga) jelképe, akinek immáron át kell adnia a helyét a kereszténységnek, aki a harmadik napon feltámadva az új vallás létrehozójának tekinthető (Isidorus Hispalensis nyelvi szójátékokkal értelmezett: decalvavit =hajtól megfosztás; Jézust a koponyák hegyén-helyén= in loco calvariae feszítették meg.)

Sevillai Izidor a zsidók ellen írott, s korábban említett munkájában a deicidium (istengyilkosság) vádját is előveszi, s a zsidókat teszi felelőssé ő is. Ebben nincs semmi rendkívüli, mivel ez „a középkorban is a vitairodalom állandó elemeként a leggyakoribb érvnek számított, amely mindenki számára egyértelművé és megfellebbezhetetlenné igyekezett tenni a zsidók elvetemültségéről és bestialitásáról szóló kijelentések jogosságát és megalapozottságát. Hosszú évszázadok keresztény szerzői között teljes az egyetértés abban, hogy a zsidóknak a világban való szétszóródását büntetésként, Krisztus meggyilkolására adott isteni válaszként kell értékelni.”¹⁵⁰

Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy amikor a zsidóság a maga sajátos érvrendszerével és törvényeivel, szent könyveivel (Ószövetség, Talmud) önállóságát védi és hangoztatja, szétszóratásából adódóan valóságos állama (1948-ig) még sincsen. Ehhez járul, hogy mindenütt kisebbségi létbe kényszerül, ami alkalmazkodást kíván. Esetünkben és a korszellemből adódóan a „kettő az egyben” kifejezést használjuk, ami azt jelenti, hogy az állam törvényei és az uralkodó helyzetben levő katolikus egyház kánonjoga egymást

¹⁴⁹ im.151.p.

Itt is fontos támpontot kapunk a lábjegyzetben: „Gilbertus Crispinus: i.m.29. A dialógus zsidó vitázója éppen azokat az autentikus szentírási helyeket fogja keresztény partnerétől számon kérni, amelyek egyértelműen azt tanúsítanák, hogy az Isten emberré lett: i.m.43.” no.lj.404

¹⁵⁰ im. 163.p.

kölcsönösen áthatva az intézményrendszeren keresztül fejtik ki hatásukat a társadalomban, azok belsőleg strukturált életviszonyaiban.

4.2.1. A zsidóellenesség mint a középkori portugál-spanyol jogi kultúra részterülete

A vonatkozó álláspontok, vélemények áttekintése után úgy véljük árnyalt kép adható a helyzetükről.

Aszalós Éva úgy véli: „A XIII. század végéig a szefárd zsidósággal szemben szigorú diszkriminatív intézkedéseket nem érvényesítettek, erőszakos üldözésekre csak két alkalommal került sor. A Nyugati gót királyságban a 638-as toledói zsinaton azt a határozatot fogadták el, hogy vagy áttérnek vagy elhagyják a királyság területét”¹⁵¹, a másik 1146-ban a berberек által elfoglalt Andaluziában volt, ekkor is vallásuk gyakorlásától tiltották el őket.

Anderle Ádám a XIV. század közepétől számítja (a pestisjárványt – 1348 – követően) a zsidók elleni fellépést. A pestis és nyomában a pusztulás lehetővé tette, hogy a bajok forrásaként (bűnbakképzés) a zsidókat jelöljék meg. „A modernizálódó Hispánia dinamikus szektoraiban látjuk tehát őket, s ezért a központi hatalom is erősen támaszkodott rájuk. Ez az oka, hogy a zsidóellenesség ösztönzője Kasztíliában a cortes lett, azaz a nemesi érdekek, melyek főleg a városi szegénységet hangolták a zsidók ellen... A reconquista lezárultával a másság iránti türelem feltűnően megcsappant, főleg a munka nélkül maradt hidalgo katonák és a szegényedő városiak körében, s ezt az elégedetlenséget a század közepének polgárháborúiban az arisztokraták bizonyos csoportjai még szították is.

...[a] Trastamara – család vezette arisztokrata klikk... kihasználta azt a tényt, hogy a király fő pénzügyi tanácsadói zsidók voltak, és hogy az adóbérlők, a városi oligarchia nagyrészt ugyancsak zsidó vallású volt – és az uralkodó támasza. A Trastamarák biztatására pogromok kezdődtek a városokban, és népi bázist szerezve, meg is buktatták az uralkodót. Trastamara Henrik lett Kasztília Királya.”¹⁵² Ezt követően – a hatalom birtokában – a nyílt antijudaizmus lekerült a színről, s majd 1391-ben történnek újabb pogromok. Az események

¹⁵¹ Aszalós Éva: A conversók asszimilációjának problémája és összefüggései a zsidók kiűzésével a Kettős Királyságban
Falak és választóvonalak a történelemben
Terminus könyvek 1.
(A Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófiai Intézete Kiadványai)
Nyíregyháza, 2014 1.p.
/Különlenyomat 1-26.pp./

¹⁵² Anderle im.49.p.

azt mutatták: „ez az irracionális gyűlölet... nemcsak állandósult, de »elméletté« is formálódott. A »vértisztaság« teóriájáról van szó, amely immár nemcsak a más vallású, de a más etnikumhoz tartozó spanyol polgárt is üldözendőnek ítélte.”¹⁵³

Hasonló elméleti belátásra jutott Gábor György, de „sarkosabb” megfogalmazása ellenére álláspontját jól is adatlja, több szempontra és más összefüggésekre szintén tekintettel van.

„A teológiai érvekben és a jogi formulákban egyaránt manifesztálódó zsidóellenesség itt-ott már a későbbi antiszemitizmus eszmeiségét anticipálta, amennyiben az érvek – és az ezeket követő tettek – nemegyszer immár faji alapokra helyezkedtek, s a vér tisztaságának magasztos eszmeiségére hivatkozva a teljes vallási és kulturális asszimiláció ellenére is betolakodóknak és idegen testnek kiállították ki a keresztény társadalmon belül a zsidóságot. Korábban a kikeresztelkedés aktusa minden kétséget kizáróan még teljesen azonos jogokat biztosított a keresztény közösség újdonsült tagjának, s a XII-XIII. században nem is fordulhatott elő, hogy az egyházon belül bárki is a legcsekélyebb rosszindulattal emlékezett volna meg a kikeresztelkedett származásáról: a nevezetes vitában gyakorlatilag semmilyen hatása nem volt annak, amikor a politikai indulat hevében Clairvaux-i Szent Bernát, II. Ince pápa elkötelezett híve felemlegette II. Anaklé ellenpápa zsidó származását. A XVI. századi Spanyolországban azonban már végképp megszilárdult az az elv és gyakorlat, amely nem tette lehetővé többé, hogy a kikeresztelkedett zsidók világi vagy egyházi vezető funkcióhoz jussanak, s az ezekre pályázóknak dokumentumokkal kellett igazolniuk a szent inkvizíció előtt azt, hogy „fajilag” tiszták, nincsenek zsidó elődeik.”¹⁵⁴

¹⁵³ im.50.p. Anderle utal rá: „Ezért nem kaptak kegyelmet az 1391-1415 között átkeresztelkedett tízezrek sem: az újkatolikusok (converso) a gyűlölet célpontjaivá váltak a régi katolikusok szemében, s a kasztíliai inkvizíció főképpen körükben kereste az eretnekeket, a „titkos judaizálókat”, s ítélet őket halálra. Tanulmányozva a spanyol történelem ezen évszázadának lapjait, az a benyomásunk támad, hogy Kasztília nemessége a „vértisztaság” és modernizáció közötti választást az előbbi javára döntötte el.

Az Európához való felzárkózás spanyol lehetősége valahol ekkor és így tört meg, ami annál inkább tragikus eredmény volt, hiszen – mint ezt a spanyol családtörténet tisztázta – a „vértisztaság” ekkor már nem volt több gyűlölet szülte fikciónál: a spanyol nemesség, beleértve az arisztokráciát, az egyházfőket és magát a királyi családot is, az évszázadok házassági kapcsolatai révén és miatt messze volt már mindenféle „vértisztaságtól”. A „spanyol”, a „kasztíliai” biológiai értelemben a félszigetet alkotó korábbi – római, vizigót, arab-berber, zsidó, asztúr stb. – etnikumok szintézise, közös alkotása volt. Aragónia, Valencia és Katalónia, ahol az arisztokrácia és a nemesség gyengébb, a városi polgárság pedig erősebb és a más etnikumú, zsidó, mór lakosság nagyobb számú volt, nem lett ilyen szélsőséges formában színtere a „mátság” gyűlöletének. Itt a rendi gyűlések korlátozták az inkvizíció tevékenységi körét is. Ez persze érveket adott Kasztíliában az aragón korona elleni támadások számára is.” uo.

¹⁵⁴ Gábor György im. 165-166.pp.

Megjegyzí továbbá: „De ugyanígy, egyértelműen a vér tisztaságának magasztos szempontja mondatta X. Alfonz rendeletében, a Siete Partidasban azt, hogy »sok botrányos dolog megyik keresztény férfiak és zsidó nők között, avagy keresztény nők és zsidó férfiak között, minthogy emezek ugyanúgy öltözködnek, mint amazok. A bajt és

Berend Nóra a keresztényekhez képest kívülállókat, azaz a nem-keresztényeket technikai értelemben más hitűeknek tekinti. Ilyen a zsidóság és a muszlim (iszlám). Helyesen mutat rá, hogy „a zsidó-keresztény kapcsolatokat színezte a zsidók sajátos vallási és teológiai jelentősége a keresztények számára. A héber Szentírás fontossága a keresztények számára, a zsidóság szerepe a kereszténység születésében, ugyanakkor a zsidó vallás további érvényességének elvetése és az a képzet, hogy a zsidók jelként vannak jelen és megfognak térni az idők végezetén, biztosította, hogy a keresztények viszonyulása a zsidókhoz sok tekintetben eltérjen a más nem-keresztényekhez való viszonytól.”¹⁵⁵

A Gergely-féle egyházi reformok után nagyobb érdeklődéssel fordultak a zsidóság felé, elsősorban a Szentírásból fakadóan, de polemikus éllel, erősítendő a keresztény univerzalizmust. Az együttműködés eredményeként árnyaltabb bibliaértelmezésre nyílt lehetőség.

„Az ellenségesség gyakran elválaszthatatlan volt az érdeklődéstől ezekben a századokban: tanúsítja ezt Petrus Venerabilis rosszindulatú kirohanása a zsidók ellen. Sok munka foglalkozott azzal, hogyan hatottak a keresztesháborúk a nem-keresztényekkel szembeni ellenséges érzület kialakulására a Szentföldön és Európában. A megértés pillanatai, az együttműködés (bűncselekményben is) és tolerancia alkalmanként ugyan származtak a kapcsolatokból, de a következmény gyakrabban volt szóbeli és fizikai erőszak a más vallás tanai és annak követői ellen.”¹⁵⁶

A reformpápaság nemcsak az egyház kánonjogát helyezte új jogtechnikai alapokra (római jog, glosszátorok, kommentátorok), a zsinati határozatok, a pápai bullák és brevék a személyes tekintélyüket is növelték.

fertelmet elkerülendő, elrendeljük, hogy minden királyságunkban élő zsidó férfi és nő viseljen a fején valamely sajátos jelet, mely legyen olyan, hogy az emberek messziről lássák viselőjéről, hogy az illető zsidó.” 166.p. (siete Partidas VII,24,11.)

Ij-be(471) téve pedig „A zsidókat a legkülönbözőbb megkülönböztető jelek és ruhadarabok viselésére kötelezte a középkori keresztény Európa. Ezek közé tartozott a sárga (pl. Németországban) vagy vörös (pl. Magyarországon, Dél-Lengyelországban) posztókarika (rodela, rouble vagy rotella), amelyet a háton vagy a mellen, olykor mindkét helyen hordani kellett. A XIII. századi Franciaországban és Angliában a jellegzetes, középkori festményeken gyakran látható csúcsos kalap (judenhut) tette egyértelművé viselőjének hovatartozását, Bécsben inkább a henger alakú füles sapka (cornutus pileus), Frankfurtban a pomponos sapka, Közép-Európában és Németország nagy részén a fekete gyapjú- vagy posztókalap, Itáliában pedig a sárga kalap jelezte a keresztény világnak a rá leselkedő veszélyt. A zsidó nők legtöbbször kék csíkkal ellátott fátyol (oralia vagy orales) viselésére voltak kötelezve.” uo.

¹⁵⁵ Berend Nóra: A kereszténység kapujában Zsidók, muszlimok és „pogányok” a középkori Magyar Királyságban 1000 k-1300 Attraktor Máriabesnyő 2012 54.p.

¹⁵⁶ im.55.p.

„A pápai irányítás szintén fontos szerepet kezdett játszani. Abban az időben jobban igyekeztek kutatni és támadni a zsidóság tanait, a Talmudot (amit a XII. századi keresztények csak kivételes esetben ismerték) és a rabbinikus irodalmat. Megkezdődött a héber nyelv szervezett oktatása is. Már az előtt is, hogy IV. Ince pápa magának követelte a zsidó hit feletti ítélkezés és a zsidó eretnokségek elítélésnek jogát, biztosítandó azt, hogy a judaizmus ne fejlődhesen az Ószövetség tanain túl, keresztény hitre tért zsidók segítségével megvizsgálta a Talmudot „istenkáromló” szakaszok után kutatva.

...Az áttértek jelenléte, akik igyekeztek információval szolgálni (már a XII. században is) és a koldulórendeknek a hitviták iránti érdeklődése oda vezetett, hogy a zsidó szövegeket alaposan átkutatták a judaizmust illető minél pontosabb információk megszerzése érdekében. A zsidók megtérítésére tett egyre erősödő törekvések közepette ezt a keresztény missziós célok szolgálatába is állították, a missziós szentbeszéd megfogalmazásának kötelezővé tételével együtt. A térítési kísérletek nem zárták ki a kirekesztő intézkedések sűrűsödését. A XIII. század végén elindultak a kiűzések.”¹⁵⁷

A katolikus egyház és teológusai a Szentírás vizsgálatakor mindig szembesülnek egy elméleti probléma három elemével és azok gyakorlatban megmutatkozó megkettőződésével. A hagyományról van szó, s ennek elemei: a megosztás (zsidó/keresztény); a vonatkoztatás és az érintettség.

Azzal, hogy a héber nyelvet a nyugati kereszténység elhanyagolta (hiába tekintette Sevillei Izidor szent nyelvnek, s utalt arra, hogy Jézus keresztfájára három nyelven készült el az „Ez

¹⁵⁷ uo.

Berend érinti a diszkrimináció intézményesülését és formai „gazdagságát”: „Kialakult a diszkrimináció intézményesítettebb politikája, mint pl. a nem-keresztények megkülönböztetését és elkülönítését célzó rendelkezések, melyeket a IV. Lateráni zsinaton hoztak (1215). Ezeket az intézkedéseket a keresztény világ egész területén alkalmazni kellett. III. Ince a keresztes hadjáratok eszméjét saját politikája középpontjába állította, és törekedett arra, hogy visszaszorítsa a nem-keresztények befolyását Európában. A nem-keresztényekkel szembeni korlátozó politika alkalmanként az érintettek teljes kirekesztésében csúcsosodott ki. A missziós és a kirekesztő politika, mely egyházi és uralkodói vezetéssel alakult, oda vezetett, hogy egyrészt olyan újonnan meghódított területeken, mint Livónia, a megtérés vagy a halál között kellett választani, másrészt a zsidókat kiűzték. Ezek a kiűzések helyileg egyes francia területeken kezdődtek és rövid ideig tartottak. Az első tömeges kiűzés, amelyet a középkorban sohasem vontak vissza és egy egész országot érintett, Angliában történt 1290-ben.

IV. Ince volt az első pápa, aki megteremtette a jogi alapot a pápaság és a nem-keresztények közötti kapcsolatok számára, és meghatározta azok helyét. Kiállt a tulajdonhoz és a kormányzáshoz való természetes joguk mellett, miközben a pápa számára tartotta fenn a felettük való legfelső szintű ítélkezés jogát. IV. Ince újító volt, amennyiben azt állította, hogy a pápa *de iure* mindenki lelkéért felelős, még a „hitetlenekért” is, hiszen ő annak a Krisztusnak a földi helytartója, aki minden a teremtettség jogán. Bár az egész századot inkább az elnyomás és az ellenőrzés jellemezte, emellett folyamatosan növekedett a vágy és ennek megfelelően az erőfeszítés, hogy hittérítőket küldjenek ki a világ többi részén élők megtérítésére. IV. Ince különösen aktív volt, ebben a missziós politikában. Elküldte követeit a muszlim hercegekhez és a mongol kánokhoz. A keresztény világ határán a nem-keresztényekkel való kapcsolatok sokféle formát öltöttek. Spanyolországban a reconquista egy olyan társadalmat hozott létre, melynek két jelentős vallási kisebbsége volt: a zsidók és a muszlimok.” im.57.p.

a zsidók királya.” : latin, görög, héber nyelven), lépéshátrányba került. A középkor zsidó misztikusai abból indultak ki, hogy a nyelv és elemei minden létezőt megelőznek (az Úr „szómágiával” teremt), továbbá az isteni gondolat hordozói (mondá az Úr...).

A skolasztika fénykorához tartozó univerzália – vita a nyelv kérdését oly módon vetette fel, hogy az „vajon megegyezésen és megállapodáson alapuló járulék, akcidencia, s mint ilyen a dolgok »után« jött létre (post rem) avagy a teremtett lények és dolgok belső természetét, lényegét kifejező preegzisztens (universalia ante rem), amely ennél fogva egyszerre idea és forma.”¹⁵⁸ Ehhez kapcsolhatóvá vált Ádám felhatalmazottsága a dolgok (élőlények, élettelen tárgyak stb.) elnevezésére: önkényes volt-e vagy tekintettel volt a dolog lényeges tulajdonságára.

Gratianus azon a véleményen volt, hogy „miként az Ószövetség megbízhatóságát a héber szövegek vizsgálatával kell ellenőrizni, akként az Újszövetséget a görög nyelvvel kezdődően.”¹⁵⁹

A katolikus egyház mintegy ciklikus jelleggel próbálkozott missziós tevékenységgel a zsidóság körében, kevés sikerrel. A héber nyelv (vagy bármely idegen nyelv) tanulása a XIII. századtól ilyen missziós feladatnak számított.¹⁶⁰

A Cortazar-Vesga szerzőpáros szintén összefoglalja a jelenkori spanyol szakmai álláspontot a zsidóság középkori helyzetéről, szubkultúrájáról (olyan közösség, társadalmi csoport, mely elkülönül a többségi társadalomtól, speciális szabályai és értékrendje stb. van).

„A rasszista jellegű megmozdulások főleg a zsidó kisebbség ellen irányulnak, talán tehetősége és a banki szakmára való specializálódása miatt.

...Mint a kora középkorban, most is a zsidó kisebbség a legbefolyásosabb. Sikerrel alkalmazták közvetítői ügyességüket a keresztény és a mór királyságok között a kereskedelem és a kultúra terén, hozzáértésük révén pedig vezető szerephez jutottak a különböző államok kialakulóban lévő pénzügyi bürokráciájában.

¹⁵⁸ Gábor György im.192.p.

¹⁵⁹ ih. Gábor im. 194.p.

¹⁶⁰ Gábor György kiemeli Raymundus Lullust (Ramon Llull 1233/34.k.-1315) a nagy misztikus gondolkodót és arabistát, aki úgy vélte „a térítési tevékenység során, mennyire fontos és elkerülhetetlen a nyelvek ismerete, különösen az arabé és a héberé. Az ő eltökélt fellépése következtében fogadta el az 1311-1312-ben összehívott Vienne-i Zsinat azt a határozatot (Inter Sollicitudines), amely a nyelvek oktatásának szükségességét mondta ki. V. Kelemen pápa a hitetlenek között végzett misszió fontosságára hívta fel a figyelmet, s hangoztatta... »hogy eme népek nyelveiben kellő jártasságra tegyünk szert, eredményes oktatási módszert kell kidolgoznunk, és a szent szinódus támogatásával a fenti nyelvek iskoláit kell megalapítanunk, Párizsban, Bolognában és Salamancában.«” im.197.p. Kasztíliaiban a domonkos rend missziós célzattal folytatott héber nyelvoktatást.

...Bár a monarchia számára nélkülözhetetlenek voltak, a 14. század első felének uralkodói egy pillanatig sem gondolkoznak, amikor a zsidó hatalom megfékezése kerül szóba és még a földvásárlást is megtiltják nekik.

A kor gazdasági nehézségei szították az antiszemita gyűlölködést, és az egybehangzott, az egész Európát átjáró érzésekkel. Az alsópapság szónoklatai felbujtják a tömegeket, és a rasszista áramlat egyre nő, XI. Alfonz gazdaságpolitikája is ezt táplálja, aki az egész királyságban felkelti az indulatokat a zsidó kereskedők ellen, őket teszik ugyanis felelőssé az élelmiszerhiány miatt. A helyzetet tovább rontja I. Péter, aki mindent megtesz azért, hogy a vezetést héber szakemberek kezébe adja...

...A király mostohatestvére, Henrik, kihasználja ezt a próbálkozást, hogy feltűzelje a kedélyeket és vallásos színezetet adjon a polgárháborúnak, mert így rejtve maradnak igazi szándékai: elmozdítani Péter híveit és érvényteleníteni a nemeseknek a zsidó pénzkölcsönzőknél fennálló tartozásait.

A háború fokozza a zsidó és mór városnegyedek elleni támadásokat, de amikor II. Henrik trónra lép, meggondolja magát, és védelmébe veszi őket, megtagadja a támogatást a városoktól (villas), amelyek megkülönböztető jelek viselésére köteleznék a kisebbségeket. Attól kezdve az erőszak, a hatalom gyengesége és a társadalmi konfliktusok fokozódásának periódusai együtt járnak; ilyenformán I. János halála Kasztíliában az 1391-es szörnyű csapáshoz vezet, amely csupán levezetése a szegények földtulajdonosok elleni bosszújának. A Sevillában kezdődő programok gyorsan terjednek. Andalúziában, a keleti partvidéken és Aragóniában, számos mór és zsidó negyed rombolnak le. Különböző királyok beavatkozásaikkal ideiglenesen elkerülik a veszélyt, de ennek az az ára, hogy eltörölnek bizonyos, a sértetteket megillető sajátos jogokat és szokásokat.

A zsidóság a félsziget lakosságának még 5 %-át sem érte el, és ez az arány továbbra is megmaradt. Ha számukat nem is befolyásolta, de az üldöztetés következtében a legveszélyesebb városokat a zsidók tömegesen hagyták el. A menekülés nagyon megviselte Aragóniát, hisz az ott élő zsidók 95 %-a kézművességgel, kereskedelemmel vagy egyéb mesterséggel foglalkozott. Kasztíliában, mivel sok héber patrícus kikeresztelkedett, az emigráció kisebb volt, ám bár a hitükről való lemondás nem jelentette a veszély elmúlását: a kikeresztelkedetteket a törvény mellőzte, és kiközösítették őket a szegények, sőt a hatalmasok is, akik korlátokat emelnek a maguk védelmére a tiszta, nem zsidó vagy mór származása és az őskeresztények eltűnt érdemeire hivatkozva. Sok kikeresztelkedett

gyereke kényszerül a félszigeten belüli emigrációra vagy névváltoztatásra, hogy így titkolva bűnnek tekintett szégyenletes származását hivatalnoki tisztségekhez juthasson.”¹⁶¹

4.2.2. Az ibériai zsidóság kiűzésének gondolata majd gyakorlata a XV. században

A zsidóság kultúrája jelentős mértékben különbözött a kereszténységétől (és a muszlimtól is). Csak hogy hosszú évszázadokon keresztül a multikulturalizmust a zsidóság áttérítésével (conversio) kívánták visszaszorítani és megszüntetni. A XV. század második felében az antijudaizmus egyre inkább a kiűzés programját tette magáévá, mivel az áttérés dinamikáját nem tartották kielégítőnek.

Előbb a spanyol utána a portugál – időrendileg is helytálló – „kitoloncolás-politikát” tekintjük át, majd – mintegy utólag – az előzményként zsidó oldalról írt hitvitázó szövegekben, teológiai Jézus-képükben megnyilvánuló keresztényellenességünket szeretnénk bemutatni.

4.2.2.1. A zsidóság kiűzési kísérlete az Aragón-Kasztíliai Királyság idején (1492)

Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd egy Kasztília túlsúlyán alapuló központosított királyi hatalmat épített ki és előtérbe helyeződött a vallási és etnikai egység (utóbbi még meglehetősen fejletlen formában) kialakításának igénye is.

Ezt az egységet látták veszélyeztetve a zsidóságban. A középkorra is jellemző előítéletes gondolkodás és az ezzel párosuló gyakorlat eljutott a kiűzés programszerű (néhol pogrommal siettetett) meghirdetéséig. 1476-tól¹⁶² kerültek a korlátozó intézkedések bevezetésre úgy, hogy a cortesben képviselt városok voltak a legfőbb nyomásgyakorlók. 1483-tól már megjelent a részleges kiűzés és 1492-ben jött a teljes kiűzésről szóló királyi rendelet (március 31-i dátummal).¹⁶³

Felmerülhet az a kérdés, mit vártak ettől az ediktumtól? A rendelet 4 (Anderle Ádámnál 3) hónap türelmi időt biztosított, hogy a zsidók eldöntsék: az áttérést választják és maradnak

¹⁶¹ Cortazar-Vesga im. 162-163.pp.

¹⁶² Is. Aszalós im. 16-17.pp.

¹⁶³ im.21.p. „Az uralkodópár 1492. március 31-én Granadában kihirdetett ediktuma a következőt tartalmazza: »Az inkvizítorok informáltak bennünket arról, hogy királyságainkban judaizáló, hittagadó, rossz keresztények élnek, aminek fő oka az, hogy a zsidók minden eszközzel meg akarják akadályozni, hogy igaz kereszténnyé váljanak. A zsidókat, mint felbujtókat az 1480-as toledói cortes határozata alapján szigorúan elkülönítettük (=apartamiento) a keresztényektől, hogy ne érintkezessenek velük. Mivel a conversók az aljas, hitszegő és áruló zsidók felbujtására étkezési és rituális szokásaikat titokban megőrizték, a keresztény hitnek óriási károkat okoznak és mindez hatalmas gyalázat a keresztény egyház számára.« im.21.p.

vagy elhagyják a kettős királyságot. Aki nem tér át és marad, arra halálbüntetés várt, (azokra is, akik bűjtatják vagy menedéket nyújtanak nekik).

1492. május 14-én és 30-án két újabb ediktum írta körül a kivándorló zsidókra érvényes vagyoni jellegű megszorításokat.¹⁶⁴

Ahogy az várható volt, szárazföldön csak Portugália felé lehetett elhagyni a királyságokat, illetve hajóval a tengeren át (pl. Nápolyba).

A helyükön maradt áttértek (conversók) a később tárgyalandó inkvizíció célkeresztjévé váltak (a moriszkókkal egyetemben).

4.2.2.2. A zsidóság Portugáliában a XV. század végén

A spanyol uralkodópár 1492. évi lépése Portugáliát felemás helyzetbe sodorta. Az uralkodó, II. János igen magas összeg megfizetése ellenében, melyet csak a legmódosabbak tudtak kifizetni, letelepedési engedélyhez jutottak, míg a menekültek zöme csak fejpénz ellenében maradhatott legfeljebb nyolc hónapig. Legrosszabbul a nincstelen hitsorsosok jártak: őket rabszolgaként kezelték.

Az uralkodó és kincstára számára ez jó üzletnek tűnt, ám a százezer főre taksált migráns tömeg, egy kis népességű országban, ahol a zsidóság addig is relative magas arányt képviselt, kiváltotta a keresztény társadalom ellenreakcióját.

Az 1495-ben trónra lépő (E)Mánuel (1495-1521), akit a kortársai a „Szerencsés” melléknévvel illettek, a katolikus királyok (Reyes Católicos – 1496-ban VI. Sándor pápa

¹⁶⁴ im. 22-23.pp.

- „1. Az aljamákhoz [zsidóközösségek, városnegyedek] kinevezett korona tisztviselők és az aljamák procuradorai összeírják a zsidók vagyonát.
2. Az 1492-es évre esedékes adót a zsidóknak ki kell fizetniük.
3. A zsidók és keresztények kölcsönösen fennálló hiteleit, tartozásait rendezni kell.
4. A zsidók eladhatják mind az ingatlanjaikat, mind az ingó vagyonukat (házukat, földjeiket, szőleiket, állatállományukat, boltjaikat, raktárkészletüket), de át is ruházhatják az áttértekre vagy a régi keresztényekre és jótékonysági adományként is felajánlhatják.
5. Az aljamák közösségi vagyona (zsinagógák, temetők, kórházak, iskolák, stb.) a korona döntése alapján egyházmegyékhez, városi tanácsokhoz, szerzetesrendekhez és katonai rendekhez került. Toledóban a híres zsinagoga mayor a Calatrava rend tulajdonába került. Alba hercege hatalmas vagyont kapott a koronától, hiszen Ávila, Soria, Ciudad Rodrigo és Salamanca városaiban az aljamák közösségi tulajdona a családé lett.
6. A távozó zsidók aranyat, ezüstöt, fémpénzt nem vihetnek ki az országból. Andrés Bernáldez, a katolikus uralkodópár történetírója ír arról, hogy sok zsidó alacsony áron adta el vagyontárgyait és a keresztények kihasználták szorult helyzetüket. Megemlékezik arról, hogy az elfoglalt granadai emírségből távozó zsidók hivatalosan is vihetnek ki készpénzt, sőt az Almeriából és Málagából kihajózó zsidók vám megfizetése ellenében, eladás céljából óriási mennyiségű selymet vittek Genovába.” im.22-23.pp.

Továbbá lásd még: Haim Beinart: The Expulsion of the Jews from Spain
Portland, 2001 Littmann Library of Jewish Civilization Series, vo. 111.204 p.

által adott cím) leánya kezére pályázott, távlatosan pedig az Avis-ház jogára alatt kívánta egyesíteni Ibériát.

Ferdinánd és Izabella az esküvő feltételül szabták a zsidók eltávolítását-kiűzését Portugáliából. Úgy az egyezés, mint a házasság megkötetett és 1497 októberében – kizárólag tengeri úton – a judaista zsidóság elhagyta az országot. A király tett egy engedményt, akik áttértek, azok maradhattak, de ennek „ösztönzése” érdekében a zsidó gyermekeket kötelezően megkereszteltette.

Az áttértekből újkeresztények (cristãos-novos) lettek, de körükben jelentős maradt a judaizálók aránya, akiket a portugál inkvizíció igyekezett felderíteni.

4.2.2.3. Középkori zsidó keresztényellenesség

Előzőekben a keresztények antijudaizmusáról adtunk egyfajta ismertetést, most a másik oldal szempontjából vetünk pillantást a zsidó hitvitázóiratok keresztényellenes részeire valamint teológiai Jézus-képük összetevőire.

A zsidóság a zsinagógái mellett mindig nagy gondot fordított az Ószövetség majd a Talmud, azaz a júdaizmus oktatására, a hagyományaik – akár betű szerinti (ortodoxia) – megőrzésére és továbbadására.

A zsidókereszténység körükben periférikus maradt, a páli fordulatnak – nyitás a pogányság, később a barbár népek felé – szélesebb populációt kellett megcéloznia a siker reményében. Már a késő antikvitásban elkezdődött a polémia a rabbik és a keresztény egyházatyák között. Sevillai Izidor (akit az utolsó jelentős egyházatyának tartanak) már a koraközépkorban írt antijudaista szemléletű hitvédő (apologetikus) episztolákat.

Ebben az időben kezdett nyilvánvalóvá lenni, hogy a zsidóság a különböző hatalom- és uralomváltásokat egyfelől kompromisszumok, másrészt saját kultúrája – benne jogi kultúrája – révén képes kezelni. Kétségtelen alkalmazkodóképessége azonban adott esetben nagyfokú hübriszzel (gőgösség, más hitűek lenézése) járt együtt. Kezdetben „a zsidó papság tiltotta a kereszténységgel folytatott vitát, a zsidók egy csoportja mégis kialakított egyfajta dialógust, amelyben a kereszténység kezdetben nem elsősorban, mint teológiai probléma merült fel, hanem... hogy miként is kell a zsidóságnak őrizkednie a törvény áthágásától.”¹⁶⁵

¹⁶⁵ Gábor György im.55.p.

A Talmudban tűntek fel először keresztényellenes kijelentések. Ilyen például a „min”=faj(ta), nemzetség, többes számban: „minim”, Gábor György úgy véli „a zsidók a keresztényeket renegátoknak tekintették, olyanoknak, akik elszakadva hitüktől, annak árulóivá váltak, nem elképzelhetetlen, hogy magára a pogánykereszténységre is alkalmazták a »minim« kifejezést.”¹⁶⁶

Az iszlám kialakulásáig egyértelműen a kereszténység volt a legveszélyesebb hitbéli ellenfele a judaizmusnak. Így a polémia sem maradhatott el, kezdve azzal, hogy Istennek nincs fia, mert ha lenne, az, aki Izsákot sem engedte elpusztítani, hogyan tűrné saját fiának halálát?¹⁶⁷ Ezért és ebből következően utasítják el Krisztus megváltó halálát. A „zsidók messiása – halandóként – a béke királya, a földi békességet, az anyagi jólétet hozza magával. A kereszténység messiási eszméjével szemben, amely inkább a láthatatlanság birodalmában, a lélek világában, a spiritualitás szintjén valósul meg, a zsidók messiása a történelembe érkezik meg, s a megváltás látható lesz, nyilvános, s a történelem színterén lejátszódó.”¹⁶⁸

Keresztény oldalról gyakori vádpontokként hangzottak el a zsidókat illetően például a vérvád Jézushoz kapcsolódóan, a gyermekgyilkosság, a szent ostya meggyalázása, a kútmérgezés stb. Az egyik legérdekesebb hitvita I. Jakab aragón király elnöklete alatt lett megtartva. Keresztény részről converso talmudisták segítették a domonkos rendi szinten konvertita Pablo Christianit a zsidó Rambannal (Mosé ben Nahman) szemben. A központi kérdés természetesen a Messiás személye körül összpontosít. A király nem foglalt állást, a vita eldöntetlen maradt és ez máig nem változott.

Ennél fontosabbak az Újszövetséget érintő zsidó polémia paródiaszerű szövegei a szentháromságról, az inkarnációról, Jézus szűztől való születéséről, melyek szemükben való abszurditását már a címadással is jelezték. „Ezek a szövegek egy... közismert liturgikus költeményt, az ún. Adon olam (»A mindenség Ura«) kezdetű himnuszt dolgozzák át humoros, parodisztikus formában.

... az Aton olam (»A világ számara«), szebok olam (»A világ szégyene«), illetőleg a Madon olam (»A világ viszálya«) címeket viselő „átdolgozások kivétel nélkül Jézus személyét

¹⁶⁶ im.63-64.pp.

¹⁶⁷ im.69.p.

¹⁶⁸ uo.

Gábor szerint „A zsidókat is vonzó kereszténység igazi bűne a zsidóság szemében, az, hogy míg a pogányok nem ismerik az igaz Istent, s így hamis képet alkottak róla, addig a »min« ismeri, de a képük mégis hamis... A nyitás és az elzárkózás alternatívája így vált végképp meghatározottá a zsidók számára.” (im.70-71.pp.)

választják a gúny céltáblájául.”¹⁶⁹ A Talmud Máriát, Jézus anyját „hűtlen, házasságtörő asszonyként jellemzi.”¹⁷⁰

Jézus legnagyobb bűne a Tóra (Törvény) eltörlése, meghamisítása egy új szövetséggel, ezért büntetése: halál. „Jézust nem csak megölték, és zsákmányul Szamáélnek [„a halál angyala a rabbinikus írásokban”] adták, paradisztikus műveink és a Toledot szövegvariánsok e ponton egybehangzó tanúsága szerint soha többé nem kelt életre”!¹⁷¹ A jelenkori zsidó teológusok a középkor „gettó-korszak” számlájára írják e művek elburjánzását. A szefárd zsidók szellemi életét a rabbik állásfoglalásai, a rabbinizmus uralta. Ennek előremutató hozadéka a nagyarányú kódex- és jogi kompendiumgyűjtemények a hozzákapcsolódó irodalommal. Kiemelendő Jákób ben Áser (Árbáa turim című törvénykönyve, mely a zsidóság életszabályait, szertartásrendjét foglalta össze. Végül, de nem utolsónak említjük az egyházi dogmákra irányuló kritikai megjegyzéseiket. Az evangéliumok alapján csak két szentség támasztható alá: a keresztség víz által és az úrvacsora az átváltozással. A többi öt „egyházi találmány” (az előreformátorok pl. Wycliff és a reformáció pl. Luther szemében is).

4.3. A muszlim (iszlám) kultúra az Ibériai-félszigeten

A világ három nagy monoteista vallása (a judaizmus, a kereszténység és az iszlám) egyfajta folytonosság is a megszakítottság dominanciája mellett. Az Ibériai-félszigeten is utolsóként jelent meg és jó nyolcszáz és elteltével az államhatalom és meghosszabbított karja az inkvizíció segítségével mintegy zárójelbe tették e muszlim kultúrát. Megoldásaik epizódoknak tekinthetők a portugál-spanyol jogi kultúrán belül.

711 után a berber (mór) és arab harcosok majd nyomukban jelentősebb iszlám vallású népesség telepedett le az Ibériai-félszigeten. Legnagyobb jelentőségre Al-Andalusz (Andaluzia) emelkedett.

¹⁶⁹ Dobos Károly Dániel: „Magatokon röhögtök?”
Paradisztikus formájú zsidó hitvitázó szövegek a kora Újkorból
Orpheus Noster 2016 3 új. indd. 67.p.

Az egyik legismertebb Jézus-pamflet a késő ókorból, koraközépkorból származó Toledot Jesu (Jézus származása) evangélium paródiának illetve Anti-evangéliumnak is nevezik.

¹⁷⁰ im.69.p.

¹⁷¹ im.71.p.

lásd még Kiss András: A középkori zsidóság Jézus-képe
Fiatal Kutatók és Doktoranduszok
VII. Nemzetközi Teológuskonferenciájának Tanulmánykötete
Pécs 2017 97-103.pp.

Rafael Snschez Saus: *Al-Andalus y la cruz*¹⁷² c. könyvében a már-arab államberendezkedés alappilléreit is elemzésnek vetette alá. Legfontosabb ezek közül először a paktumok majd a dzimmi/dzimma/dhimmi arab szóval kifejezett n. „oltalom-rendszer” volt. A katonai győzelmek és területfoglalások biztosítására gy a városok mint a vizigót és hispanormai nagyurak (seniores) modus vivendiknt ktttk meg a paktumokat. A már-arab uralom megszilárdulásával (VIII. század vége – IX. század eleje) került bevezetésre az „oltalom-rendszer”.

A „könyv népei” – zsidók és a keresztények – adófizetés ellenében korlátozott önkormányzatiságot kaptak, saját vallsaik szerint élhettek, de tiltották a vegyes házasságot és a hittrit tevékenységet. A peres ügyekben tanúkénti szavuk kevesebbet rt a muszlim frfinl, nem tölthettek be közhivatalt, nem lehettek katonák sem. Jogi és társadalmi alvetettségk olyan hullmmozgshoz hasonlítható, melynek intoleráns mélypontjait csak kevéssé ellensúlyozzák toleranciára utaló időszakok. Multikulturális társadalomként ugyan leírható a muszlim hegemonij Andalusia s Granda, de ez semmit se változtat eme vallási kzssgek kiszolgáltatott helyzetén.

Dario Fernandez-Morera¹⁷³ is történelmi mítoszként kezeli a mr uralom „paradicsomi állapot” –ként való kezelését. A keresztények és zsidók megadóztatását kiegészíti a rendszeres fosztogatások, a rabszolgává tételek, a tetszőleges vagyonelkobzsok gyakorlatával, a napi lelki és fizikai brutalitás leírásával. De említést érdemel a keresztény és a zsidó kzssgek egymással szembeni kijátszása is. Zsidó helyőrségek több városban (pl. Cordoba, Granada, Toledó 1085-ig stb.), „szemmel tartották” a katolikusokat illetve közvetítő szerepre vállalkoztak a kisemmizett keresztények és a hatalmat megtestesítő igazhitű muzulmánok között.

Hogy az egyes vallási kzssgek mennyire voltak egymással szemben elfogultak, arra példa lehet Granada 1492-es elfoglalása, pontosabban átadása, mert békeszerződés zárta le az uralom – s hatalomváltást. Ennek záradékában az olvasható, hogy Izabella s Ferdinánd „hatalmassgai nem engedik meg, hogy zsidók uralkodhassanak a muszlimok felett, vagy hogy adókat szedhessenek be tőlük.”¹⁷⁴ E kapitulációs oklevelek (pl. a valenciaiban is)

¹⁷² Rafael Snschez Saus: *Al-Andalus y la cruz: La invasion musulmana de Hispania*
Stella Maris, 2016. 416. pp.

¹⁷³ Dario Fernandez-Morera: *Az andalusziai paradicsom mtosa*
depositum.hu>acta< Morera PDF
letöltve: 2019.03.25.

¹⁷⁴ im.3.p.

lényeges jogokat hagytak meg a muszlimoknak a katolikus állam alattvalóiként. Az andalúziai kultúra egyik meghatározó eleme volt továbbá a rasszizmus is. Két síkon jelentkezett: vallási és faji alapon. Előbbi az igazhitű muszlim felsőbbbségét hirdette a könyvek népeivel szemben. Utóbbit a fekete rabszolgákkal szemben fogalmazták meg.¹⁷⁵ A vallási, jogi és politikai ellentétek gyengítették a multikulturalizmus alapjait, a konvivenciát – együttélést – és olyan hamis kép állhat össze, mintha az iszlám humanizáltabb kultúra lenne a katolikus kereszténységnél, a nyugati civilizáció egyik alapeleménél. 1492 után a muszlim kultúrát módszeresen felszámolták a rekonkvizta győztes hatalmai.

4.3.1. Istenbizonyítékok Avicenna (Ibn Sina) bölcséleti teológiájában:

Az iszlám vallásban a megismerés forrása Allah, így az emberi tudás is az isteni akarat függvénye.

Avicenna kiindulási tétele, hogy valami mindenképp létezik.¹⁷⁶ Ha létezik, „az vagy lehetséges, vagy szükségszerű, és ha valaminek a létezése szükségszerű, akkor azt nevezhetjük szükségszerű létezőnek.”¹⁷⁷ A lehetséges dolgok összessége csak külső ok lehet, különben szükségszerűnek kellene tartanunk, ha sui generis önmaga oka lenne. Viszont a szükségszerű létező, ha „saját magát gondolja el, esetében az elgondoló és az elgondolt Egy. Úgy kell tekintenünk, mint ön-tudatos, önmagára reflektáló, önmagában létezőt.”¹⁷⁸ Ezután azt állítja: a szükségszerű létező egyetlen és a lét tekintetében ez a legtökéletesebb egyetlen Egy. Nincsenek részei, ezért egyszerű, anyagtalan (testetlen) ily módon eszmei. (Anyag csak forma által létezik, ezt már Arisztotelész kimunkálta anyagforma-tanában.) A szükségszerű létező, mely egyszerű és oszthatatlan: maga Allah. Mindennek alapját és okát adja emanáció útján (ez viszont neoplatonizmus (Plotinosz enneászaiban olvasható)).

¹⁷⁵ al-Maydani (1124): „Az afrikai fekete, ha éhes, akkor lop, s ha jóllakott, bujálkodik.” (ih.5.p.)

Ibu Battuta [1304-1368/69] a Közel-Kelet Marco Poloja „az állította, hogy a feketék buta, tudatlan, gyáva és infantilis emberek.” (im.uo.) Az Ezeregyéjszaka mesevilágában Sahriár király felesége is feketékkel hűtlenkedett. Mohamed prófétát és családját viszont fehérnek és piros-pozsgás bőrűnek tekintették!

¹⁷⁶ „Ugyanis, ha maga a létezőként elgondolt tárgy nem is létezne és ezáltal létezőként való elgondolása illúziónak bizonyulna, annak a létét akkor sem lehet tagadni, ak ezt elgondolja, vagyis akinek ez az illúziója. E gondolatmenetével Avicenna mintegy megelőlegezi és párhuzamba állítható Descartes fejtegetéseivel a közismert »cogito ergo sum« tétellel kapcsolatban.”

Bányai Ferenc: Lélek, kozmosz és istenbizonyítékok Ibn. Sina gondolatrendszerében
Orpheus Noster X. éfv. 2018/4. 56.p.

¹⁷⁷ uo.

¹⁷⁸ im.57.p.

4.3.2. Jézus halála az iszlám teológia szemszögéből

A kereszténység és kánonjoga különösen fontosnak tartja, ezért megkülönböztetett figyelemben részesíti Jézus kereszthalálát és az ebből levezetett megváltást és feltámadást. Az Újszövetség és az Apostolok cselekedetei részletezően írják le ezt az eseményt. A Korán nem tulajdonít ennek jelentőséget – kivéve a 4. Szúra 157-158. vers,¹⁷⁹ valamint a muszlim teológia -, mert számukra Jézus nem isten, hanem ember. Ezért a szentháromsággal sem tudnak mit kezdeni.

Bár a Korán a megváltó tett jelentőségével nem foglalkozik – ez teljesen érthető hallgatás – de sokértelmű zárójeles magyarázatokkal szolgál így nyitna utat a teológusi értelmezések előtt.

Érdekesesek az ún. nyitott kérdések, például az, hogy Jézus szenvedett-e a keresztfán, vagy valaki más (a XIV-XVI. századokra datált apokrif Barnabás evangélium az iszlám világában igen nagy népszerűségnek örvend, mert szembe megy a szinoptikus evangelisták – Máté, Márk, Lukács – Jézus istenfiúságát Messiáskénti megjelenését, működését és kereszthalálát hirdető kánonjával, sőt még próféciát is ad egy új eljövendő Messiásra, azaz Mohamedre vonatkoztatva). Az apokrif irat szerint Júdás az, „akit megölték a kereszten.”

A másik problémakör: Jézus - ha tényleg ő volt a keresztre feszített – meghalt-e vagy élve vették le a keresztről. Ezek kulcsfontosságú dogmatikai kérdések a kereszténység oldaláról.

¹⁷⁹ „A 4. szúra 157. köv. ezt mondja a zsidókról:

„...és (mivel) azt mondták: »Megöltük Jézust a Messiást, Mária fiát Allah küldöttét« - Holott (valójában) nem ölték meg őt, nem feszítették keresztre, (hanem valaki más) tétetett nekik (Jézushoz) hasonlóvá (és azt ölték meg). Akik (Jézust) illetően összekülönböztek, azok kétségben vannak felőle. Nincs tudomásunk róla, csupán vélekedésüket követik. Bizonyosan nem ölték meg őt, ellenkezőleg, Allah magához emelte őt.”

(A német fordítás, melyre a szöveg a továbbiakban hivatkozik, helyenként kicsit más, a következő: „és [mivel] azt mondták: »Megöltük Krisztus Jézust, Mária fiát és Isten küldöttét.« - De ők [valójában] nem ölték meg és nem [is] feszítették keresztre. Sokkal inkább [valaki más] tűnt neki hasonlóknak [úgyhogy Jézussal összetévesztették és megölték] ... És nem ölték meg bizonyossággal [azaz nem tudják biztosan megmondani, hogy megölték őt]. Nem, Isten magához [a mennybe] emelte őt. B.T.”)

...Már a szövegbe betoldott sok zárójeles magyarázat is világossá teszi, hogy a verset nehéz egyértelműen fordítani, mivel a fordítás itt egyúttal magyarázat is. A szó szerinti szövegalakból ugyanis feltételezhető Jézus valószínű megfeszítése és halála, de mindkettő el is utasítható, éspedig a Koránban csak ezen a helyen használt arab kifejezés „shubbiha lahum” (kb. „ez” vagy „ő úgy jelent meg számukra, mintha”, vagy „ő számukra hasonlóvá tétetett.” Jézus kereszthalála az iszlám szemszögéből

Christine Schirmacher: Die Kreuzigung Jesu in islamischer Sicht Evangelikare Missiologia 4/93

in. Theológiai Szemle

1966 január-február 54.p.

fordította: Beluszky Tamás

Csakúgy, mint maga a keresztre feszítés. Már Rómában is latrok (latrones) büntetési módja: szégyen és vereség, ráadásul az Újszövetség szerint egy büntelen ember veszi magára a világ minden bűnét, ami elfogadhatatlan és értelmetlen dogma az iszlám hittudósok szemében.

Avicenna a test és lélek összefüggésében túllép Arisztotelészen, utóbbinál a lélek a forma, irányító szereppel bír, míg Avicenna már halhatatlan szubsztanciaként tekint rá, mely öntudattal bír (tud saját létezéséről).

Avicenna nyomot hagyott a középkori skolasztikus gondolkodáson is a XII. század közepétől-végéig, elsősorban neoplatonikus filozófiai-teológiai felvetései és megoldásai kísérletei révén. Különösen a német misztikus gondolkodó Eckhart mester nevével köthető össze a kontempláció személyes jellegűvé tétele. A pszichológiailag megalapozott istenérvei és – bizonyítékai Avicennát majdhogynem megkerülhetetlen gondolkodóvá tették, akinek a hatása csak Averroëshez hasonlítható a muszlim világban.

Összességében az iszlám saria és a ius canonici mint a két (világ)vallás egyházjogai egymással nem voltak „kompatibilisek”, a római jog csak a nyugati egyház sajátossága maradt, míg a muzulmán jog megőrizte a archaikus szerkezetét.

5. Az inkvizíció helye és szerepe a portugál-spanyol jogi kultúra alakulására–alakítására

Az inkvizíció mint sui generis egyházi bíróság jött létre Mt 16,18 skk-ra alapozva¹⁸⁰ de időrendben a püspökök bírói hatalmára utaltak először, 1Kor 2,15-re hivatkozván¹⁸¹ ezért elsődlegesen püspöki joghatóság érvényesült az eretnekekkel szemben, őket tekinthetjük – lelki inkvizítoroknak.

A XI. századtól sorra üti fel a fejét az eretnekség, a katolikus egyház szempontjából a hamis tanok és tanúságtevők. Nem mintha a koraközépkorban nem lettek volna ilyen mozgolódások, de mert csak a monostorok és kolostorok falai között maradtak, szinte nyomot se hagytak maguk után. A XI. századtól kialakuló eretnekségek lokálisan (pl. 1022-ben, Orleans-ban, 1034-ben Milanóban) már feltűnést keltőek voltak. Mindkét helyen kivégzéssel statuáltak példát. Ennél is veszélyesebbnek bizonyultak a XII. század közepétől

¹⁸⁰ „Én is mondom neked: Péter vagy, erre a sziklára építem egyházamat, s az alvilág kapui sem vesznek rajta erőt.” Biblia 1113.p.

¹⁸¹ „A lelki ember azonban mindent megítél, maga azonban senki ítéletét nem vonja magára.” im.1310.p.

feltűnő dualista eretnek albigensek majd a valdensek (1173-tól). Már az 1179-es III. lateráni (XI.) egyetemes zsinat kánonjai korlátozni rendelték tevékenységüket (1181-ben már excommunicatioval=kiközösítéssel).

Ez szolgált alapul az 1184-től hivatalosan is bevezetett püspöki inkvizíciónak. A pápai központosított irányítású inkvizíciót IX. Gergely pápa (1227-1241) vezette be 1231. évi bullájában.

A közben létrehozott és elismert két koldulórend – a domonkosok és a ferencesek – közül előbbiek nyerték el a legátusi címet az inkvizíciós ügyek kivizsgálásánál.

IX. Gergely „az inkvizíciót nem egy különálló, független törvényszékként állította fel, hanem bírakat jelölt ki, akik a pápa nevében tanítóhivatali funkciókat láttak el. Ahol ők ülészek, ott volt az inkvizíció.

...Az inkvizítorok kis száma, s korlátozott hatáskörük messze megcáfolja az eltúlzott retorikát.”¹⁸²

IV. Orbán pápa (1261-1264) a megsokasodó pereket látván, hogy a pápai leterheltséget könnyebbé tegye, bevezette a főinkvizítori tisztséget. Mivel III. Miklós pápa (1277-1280) épp e poszt felhasználásával vált pápává, ezért azt megszüntették, de később is történtek kísérletek a tisztség visszaállítására.

Ha jogi szempontból közelítünk az inkvizíció XII-XIII. századi eseménytörténetéhez, akkor az alábbi szempontokat tartjuk különösen figyelemre méltónak: a) a glosszátorok és kommentátorok római jogi és jogtechnikai „renovációs” tevékenysége következtében széles körben terjed a jogi út igénybe vétele a vitatott ügyek megoldására; b) az eljárásjogokon belül a polgári akkuzatórius magánvádon alapuló per módszere, amikor a feljelentő lesz a „vádoló”, a bíróság pedig dönt; c) a denunciációs eljárás egyházi bíróság előtt: feljelentésre induló eljárás, melyet a Biblia egyedülként nevesít és „különös jegyei a perfelvétel feltételeként a korábbi testvéri intés és a megvádolt javításának célja... A denunciatio nem származhatott ellenségtől.”¹⁸³ A denunciációs per kontradiktórius jellege miatt hasonlított az elsőként említett akkuzatórius eljárásra; d) „per exceptionem” eljárás szintén egyházi tisztséget érintő kontradiktórius jellegű, melyet III. Ince pápa (1198-1216) sorolt be az

¹⁸² Marian T. Horvat: „The Holy Inquisition: Myth and Reality in Catholic Family News, vol.5,no.3 (March 1998)p. 1,21-26.

magyarul: A szent inkvizíció: Mítosz és valóság (12 lap) 2.p.

¹⁸³ Markus Hirte: „non iuris neccessitate sed importunitate petentis”
III. Ince, mint bíró és közvetítő az esztergomi érseki szék betöltése kapcsán
Jogtörténeti Szemle 2007/4. 10.p.

egyház eljárásrendjébe. Cél: a jelölt alkalmasság-vizsgálata, ha a vádak igazolódnak, nem töltheti be a hivatali tisztséget; e) infamációs (famapurgatio) eljárás, ahol ex officio vizsgálendő a prelátusok jó hírneve. A famapurgatio csak infamián alapulhatott és tanúkat lehetett mentő vallomások megtételére alkalmazni; végül f) az inkvizitórius eljárás.

5.1. Az inkvizitórius eljárás

Olyan performa, mely ex officio vizsgálati elvet követ és „tárgya az anyagi igazság felderítése... Ez az igazságkeresés különbözteti meg az inkvizitórius pert a kizárólag a hírnév vizsgálatára szánt famapurgaitótól.”¹⁸⁴ Tény, hogy az inkvizíciós eljárásról sok negatív mítosz és legenda született, de az is tagadhatatlan, hogy mindezek „ellenére a »harmadik fél belépését« elősegítő inkvizitórius per büntetőjog-történeti jelentősége vitathatatlan.”¹⁸⁵

Az inkvizitórius eljárás inquisitio veritatisra változtatás – III. Ince pápasága alatt különösen – az egyházfegyelmi jog megújításával is járt. „Ezzel a megoldással a pápa a klérus fegyelmezésében felismert hiányosságokat hagyományos eljárások alkalmazásával, az inkvizitórius eljárással kívánta megoldani egyházmegújító törekvései során.”¹⁸⁶

5.2. A pápák közvetítői szerepköre

„A hagyományos egyházjog keretében, ítélettel történő konfliktusmegoldás mellett az egyházban a jószolgálati közvetítés is jelentős szerepet játszott, ami megfelelt a bibliai hagyománynak.

...hogyan tartós érdekkiegyenlítés leginkább egyezséggel vagy választott bírói eljárással érhető el.¹⁸⁷

A pápai döntések dekrétumként kerültek át a Liber Extrába, ezáltal az egyházjog részére válva a ius commune normaanyagába is beépültek.

Az eretnekmozgalmak visszaszorítása után a közvetítői szerep is átértékelődött és az inkvizíció bíróságai – előbbieik folyamányaként – veszítettek szerepükből és jelentőségükből. A pápa ezért a rendes egyházi intézményrendszer, azon belül a püspök

¹⁸⁴ im. 11.p.

¹⁸⁵ uo.

¹⁸⁶ im. 12.p.

¹⁸⁷ im. 13.p.

joghatósága alá rendelte az inkvizitorokat. Kézikönyveket,¹⁸⁸ eljárási normagyűjteményeket állítottak össze, hogy ezzel segítsék munkájukat.

A XV. század utolsó harmadában az egyházat váratlan megkeresés érte: Kasztília és Aragónia uralkodói állami inkvizíciós bíróságok felállítását kérvényezték.

5.3. Az inkvizíciós bíróságok működési modelljei

Az inkvizíciós bíróságok eljárásaiban rengeteg a hasonlóság, ugyanakkor jelentős eltérések mutathatók ki. Alábbiakban a pápai, a spanyol és a portugál inkvizíció működését tekintjük át a jogi kultúrára gyakorolt hatásmechanizmusaira is figyelemmel.

5.3.1. A pápai inkvizíció intézménye, céljai, jog- és hatáskörei

A kereszténység kialakulásától kezdve ki volt téve a dogmáitól, liturgiáitól, egyházfegyelmi elveitől eltérő, ezért veszélyesnek tartott tévtanok behatási – behatolási kísérleteinek, melyek a hívők soraiban eretnekségként ütötték fel fejüket. Az egyház szervezeti keretein belül büntető intézkedéseket alkalmazott egészen a közösségből való kizárásig. Az államegyházzá válás a világi hatalommal együttes fellépést tett lehetővé. Iustinus császár CIC-e a felségsértéssel azonosított eretnekséget államilag is üldözendővé nyilvánította (*crimen laesae maiestatis*).

A XI-XII. századi eretnekségek jelentkezésére válaszul III. Sándor pápa (1159-1181) Zsinati határozatokra támaszkodva az eretnekséget szítókra börtönt és vagyonvesztés büntetést írt elő ítéletként.

Az 1184-es veronai zsinat a római jog recepciója jegyében az *accusatio* (vádeltű) eljárás helyébe az *inquisitio* (felkutatási elvű) eljárást léptette érvénybe! III. Ince pápa felségsértéssé és *ex officio* (hivatalból, vádemelés nélkül) indítandó bűncselekménnyé

¹⁸⁸ Íme néhány kézikönyv a legismertebb inkvizitoroktól:

- Bernard Gui (1261-1331): *Practica inquisitorum* (1323), teljes címe: *Practica officii inquisitionis heretice pravitatis* (Az eretnekség gyakorlati hivatali vizsgálata). Inkvizitorként 930. ítéletből 46-ot máglyahalállal büntetett; /Az inkvizíció gyakorlata/
- Nicolas Eymerich (1320-1399): *Directorium inquisitorum* /Az inkvizitorok vezetője/ Az Aragón Királyság főinkvizitora 1352.-ben
- Bernardo de Como: *Lucerna inquisitorum* /Inkvizitorok lámpása/
- St. Raymond de Penafort (1175-1275) Pennaforti Szent Rajmund. Kánonjogász (katalán) Aragóniai Jakab gyóntatója. Egy katalán legenda azt tartja, hogy Szűz Mária egyszerre (egyidejűleg) jelent meg Hódító Jakab és két –utóbb szentté avatott- klerikus, Nolaszkói Péter és Pennaforti Rajmund előtt, s azt s azt kérte alapítsanak egy fogolykiváltó rendet a keresztes háborúkban fogságba került keresztények kiváltására: ez lett a Fogolykiváltó Szűz Mária Rendje. Szűz Mária pedig Fogolykiváltó Szűzanya néven Barcelona védőszentjévé vált.

nyilvánította az eretnekséget, melyet a IV. lateráni zsinat (1215/16) 3. kánonja emelt egyházi törvénné.

Az „ártatlanság vélelme” csak annyiban érvényesült, hogy a világi és az egyházi hatóságok feladataivá tette a feljelentésen alapuló gyanúsak felkutatását, nevük nyilvánosságra hozatalát, valamint két szavahihető és megbízható tanú vallomásának „beszerzését”. A gyanúsítottak egyhavi tempus gratiae (kegyelmi időt) kaptak, hogy megjavuljanak, megbánják bűneiket. Ezt alapul véve sorolták-osztályozták az eretnekeket: a) őszinte bűnbánók, akik elismerték tévelygésüket, azt megbánták és visszavonták, majd égő gyertyás hitvallást tettek. Büntetésük: vezeklés, böjt, alamizsnaosztás, zarándoklat teljesítése lehetett. A hitvallás egy megtérésre készítő papi prédikáció keretében következett be, mint actus fidei (spanyolul: auto de fe; portugálul: auto-da fé; magyarul: a hit cselekedete) vagy actus de fidei és ez a hitbéli cselekmény, hititélet kapott „kínvallatás” jelentéstartalmat; b) kivizsgálándók azok, akiket letartóztattak és c) visszaesők, megátalkodottak: az elítélendők. Ez utóbbiakból lesznek leginkább a halálra ítélték.

IX. Gergely (1227-1241) 1231-ben az inkvizíciós eljárás jogi alapjait rendszerbe foglalta (ls. Excommunicamus kezdetű szabályzatát) és a püspöki hatáskörből kivéve pápai inkvizíciós eljárássá változtatta. Az újonnan létrehozott két koldulórend – domonkosok, ferencesek – közül előbbieket váltak főinkvizítorként az eretneküldözések irányítóivá. A domonkos rendet alaptó Dominique de Guzmán maga is inkvizítor volt 1208-tól.

A kínvallatást IV. Ince (1243-1254) 1252-ben engedélyezte először. Az 1311-es vienne-i zsinat az eljárásmód pontos körülírását is elvégezte: nem lehetett kínpadra vinni az idős és gyenge fizikumúakat, a kínpadon tett vallomás visszavonható illetve 24 órán belül megerősítendő volt, a halálra ítélet és végrehajtása a világi szervek feladatát képezte. Az egyház a megátalkodott eretneket kizárta a keresztény közösségből (excommunicatio kimondásával), s ezt követően került világi büntető fórum elé az ügye.

A katolikus egyház már a reformációt követően mintegy ellenreformációs célzattal 1542-ben az inkvizíciót addigi formájában megszüntette és III. Pál pápa (1534-1549) a hit tisztasága jegyében létrehozta a Hittani Kongregációt (Sacrum Officium): Szent Hivatal). Feladatai: az inkvizíció pápai „gépezetének” irányítása, a tiltott könyvek (Index) jegyzékének vezetése és időszakonkénti felülvizsgálata, kiegészítése, az üldözendő eretnek eszmék listájának összeállítása.

A pápa által felügyelt inkvizíciós szervezet – összehasonlítva a spanyollal és portugállal – visszafogottnak, kevésbé agresszívnek tekinthető, de léte mindenképpen a kozmellenséghez (Zeitgeist, Spirit of Age) köthető.

5.3.2. A spanyol inkvizíció állami beágyazottsága

Talán nem tűnik túlzásnak, ha a spanyol majd a portugál inkvizíciót egy központosított királyi hatalom – modern kifejezéssel élve – állambiztonsági szerveként írjuk körül, amely a legmesszebbmenőkig eleget tett az eretnekekkel szembeni hitvédelmi funkciójának, éppúgy mint a besúgóhálózat működtetésével rendvédelmi feladatkörének. Havas Károly érdemdús bár nem adatott művében¹⁸⁹ egy helyütt (29.p.), az inkvizíciót „drasztikus segédeszköznek” nevezi, melyet eredményesen lehetett a conversók ellen felhasználni. Ez a püspökök ellen is fegyverként volt bevetendő, mert „sok olyan püspök volt kinek ereiben zsidó vér folyt és ezért már eleve is gyanús a kérdés, mely bonyolultabb lett, mint másutt.”¹⁹⁰

Két közvetlen előzményre érdemes figyelni a spanyol inkvizíció állami rendszere kiépítésekor. Az egyik az a sok tekintetben talán irányított és felszított conversóellenesség, mely a zsidó kitértekkel szemben, már-már tömeges méreteket öltött. Az a hangulat és felfogás, hogy a conversók valójában eretnekek. Ez egyházi álláspontként is megfogalmazódott. A másik kiváltó ok IV. Sixtus pápa többszöri próbálkozása, hogy a pápai inkvizíciót bevezettethesse Izabella országaiba.

Ekkor – 1474-ben – még nem foglalkoztak a pápai ügybuzgólkodással, hatalmuk pénzügyi megszilárdítása érdekében a conversók támogatására volt szükségük.

A változás 1478 nyarán állt be, amikor Izabella – Ferdinánd támogatásával – kérte, hogy Kasztíliaiban is lehessen inkvizíció.

A pápa, tekintve, hogy korábban ő szorgalmazta e „műintézmény” felállítását, most azzal szembesült, a királyi páros uralkodási kiváltságként (a főkegyuraság új tartalmi elemeként) három püspök kinevezési jogára tart igényt, mely visszavonható és akik negyvenedik évüket betöltötték, teológiai doktorok, járatosak a kánonjogban. „Ezeké legyen az ítélkezési jog az eretnekek, azoknak pártfogói és befogadói iránt. Az inkvizítorok

¹⁸⁹ Havas Károly: Az inkvizíció története
Rozsmai Károly Kiadása
Budapest, IV. Múzeum – körút 15.
1927

¹⁹⁰ im.30.p.

kijelölése egymagában is betörést jelentett a püspöki Tessitóriumba, [helyesen: Territóriumba] ami az intézmény kezdete óta gyakori bajok okozója volt...”¹⁹¹

A pápai bulla 1478. november 1.-i keltezéssel lett kibocsátva. Ehhez képest: „Nem tudni pontosan, miért, de a kinevezés csak két év múlva 1480. szeptember 17-én történt meg, két dominikánust, Mignel [helyesen: Miguel] de Morillót és Juan de San Martint bízták meg az inkvizíció vezetésével figyelmeztetve őket a korona iránti engedelmességre.”¹⁹²

Ahol az inkvizítorok megjelentek, hogy bíraskodjanak, arra nézve királyi dekrétumban tiltották meg a lakosságnak, hogy elhagyja a lakóhelyét (kevés sikerrel...).

Nagyobb foganatja volt az 1481. január 2-i proklamációnak, melyet a két inkvizítor a főnemességnek címzett¹⁹³ fenyegető szankciója az egyházi átkokkal sújtás és kiközösítés volt. A gyorsított eljárás eredményeként hajtották végre 1481. február 6-án az első auto de fét 12 emberen (6 férfi, 6 nő) egy új típusú halálos ítélettel, a máglyán történő elevenen elégetéssel.¹⁹⁴ Gyakori büntetésnemmé vált a gályarabságra ítélet is.

Ferdinánd és Izabella elérték, hogy IV. Sixtus pápa, 1483-ig összesen öt inkvizíciós vizsgálati tanácsot (bírószéket) engedélyezett Kasztília területén. Ebből az utolsóként létrejött Concejo de la Suprema y General Inquisicion - Suprema¹⁹⁵ - vált a legismertebbé és a legrettegettebbé.

1492-től a moriszkók is célkeresztbe kerültek (áttért muszlimok).

¹⁹¹ uo.

Megjegyzés: a szövegben Tessitorium kifejezés szerepel, de ez elírás lehet; a helyes definíció: Territorium, azaz terület (a püspöki hatás- és illetékességi kör kiterjedtsége)

Az inkvizíció spanyol sajátosságairól például az alábbi angol nyelvű szakirodalmi művek adnak részletes körképet:

- Henry Kamen: The Spanish Inquisition

Yale Un. Press New Haven and London, 1997

- Henry Charles Lea: A history of the Inquisition of Spain vol. 1., New York, rpt.1988

- Norman Roth: Conversos Inquisition, and the Expulsion of Jews from Spain, London 1995

¹⁹² Hevesi István: A spanyol inkvizíció

Belvedere 94/VI. 1-2. 8.p.

¹⁹³ Az inkvizítorok a „főnemesekekre ráparancsoltak: kutassák át a birtokuk területét, fogjanak el minden idegent és minden új jövevényt és tizenöt napon belül szolgáltatassák be az inkvizíció börtönébe. Továbbá... foglalják le az idegenek összes javait és megfelelő lajstromozás mellett adják megbízható férfiaknak, akik majd elszámolnak vele a királynál, vagy az inkvizíciónál.” Havas im. 31.p.

¹⁹⁴ A kánonokban nem volt ismert ez a büntetésnem, így ez az ítélet semmibe vette azokat, egyben fontos figyelmeztetésül is szolgált, hogy Kasztíliában „az új inkvizíció nem halad a régi nyomában, hanem sokkal véresebb is rettenetesebb pályafutást jelölt ki magának.” im.32.p.

¹⁹⁵ „Ez a fórum volt hivatott törvényt ülni minden hitéletre vonatkozó kérdésben. A Suprema feje teljes felügyeleti jogkörrel bírt az összes vizsgálati tanács felett: ő volt a főinkvizítor. Az ő kinevezési és elbocsátási joga mindvégig királyi privilégium maradt, amely hozzátartozott a királyi tekintély emeléséhez. A Suprema első kinevezett vezetője Tomaso Torquemada volt. Az ő koordinálásával rövidesen egész Kasztíliában, majd egész Hispániában kiépült egy átgondolt, szervezett besúgó és kémhálózat, a perek folyamatossá válnak, az eretnekek útját a máglyáig pontos szabályok, koreográfiák határozzák meg. Általánossá válik a feljelentések, a besúgások, a demunciaciók sorozata.” Hevesi im. uo.

A társadalmi méretű elégedetlenséggel, a rekonkvizita utolsó háborújával – Granada ellen 1482-1492 között – valamint az inkvizíció állambiztonsági kérdéssé válásával egyidőben újra előtérbe került a vizigót dicső múlt népszerűsítése és vele a vértisztaság¹⁹⁶ témaköre. A nemesi vérvonal tisztasága, ennek egyházi és állami oklevelekkel való tanúsítása, a „régikeresztények” bürokratikus eszközökkel vívott harca volt az „új keresztények” (conversók) ellen.

„A korona joghatósága alatt álló inkvizíció a válságkezelés eszköze volt, hozzájárult a korona hatalmának megerősödéséhez, hiszen a Kettős Királyságnak Torquemada személyében 1483. október 17-től közös főinkvizitora volt. Ez a vallási intézmény, ami a pápa engedélyével alakult meg, minden világi intézmény fölött állt. Ez lehetővé tette II. Ferdinándnak (1479-1516), hogy az Aragón Államszövetségben a rendek és városok fuerosait mellőzve, megerősítse felségjogait.”¹⁹⁷

Ferdinánd és Izabella antijudaista intézkedései 1477-től a zsidók gettósításával kezdődtek, 1483-tól részleges kiűzésük elrendelésével, a granadai háború¹⁹⁸ költségei fedezésére

¹⁹⁶ limpieza de sangre = a vér tisztítása, vértisztaság; tisztavérűség

¹⁹⁷ Aszalós im.11.p.

Továbbá: „II. Ferdinánd az Aragón Államszövetségben újjászervezte az addig pápai fennhatóság alatt álló inkvizíciót, Saragózába, Barcelónába, Valenciába inkvizítorokat nevezett ki. Ez azt jelentette, hogy az uralkodó joghatósága alatt álló, elsősorban kasztíliai domonkos szerzetesek által irányított, converso-ellenes intézmény jött létre. Ez komoly ellenállást váltott ki az Aragón Államszövetségben a rendek, a városi tanácsok részéről, mivel fuerosaik megsértésének tekintették és a világi klérus tagjai, továbbá a vezető pozíciókat betöltő conversók is tiltakoztak. IV. Sixtus pápához fordultak jogorvoslatért, sérelmezték az inkvizítorok által elkövetett visszaéléseket is. IV. Sixtus kemény hangú levelet intézett II. Ferdinándhoz: „A most működő inkvizíció nem a keresztény hitet és a lelkek megmentését szolgálja, hanem a hithű keresztények vagyonának elkobzására irányul. Szolgák, alacsony származású személyek tanúskodnak ellenük és szörnyű kínzásokkal bírják őket vallomásra. II. Ferdinánd egyrészt levelet írt a pápának (1482. május 13-án), amiben a következő állt: „Nagyon meglep, hogy a Szentatya általános megbánást ajánl a conversók bűneire. Ha történtek visszaélések, a Szentatya bízza ránk ennek megoldását.”

Emellett II. Ferdinánd utasítást adott arra, hogy mindazon személyeket, akik a pápához fellebbeznek a conversók elleni eljárások ügyében, az inkvizítorok mint eretnekgyanús személyeket tartóztassák le.

A pápai levél tartalma szokatlanul kritikus volt, hiszen az inkvizíció működésének jogszerű feltételeit tartalmazta. A vádlottaknak ismerniük kell vádlóik nevét, szembesítést kell alkalmazni, biztosítani kell a vádlottak jogi védelmét, az inkvizítorok csak a helyi püspökkel együtt folytathatják le a vizsgálatot és a vádlottaknak biztosítani kell a római kúriához való fellebbezés jogát.

II. Ferdinánd és Torquemada nem csupán a pápai utasításokat hagyták figyelmen kívül, hanem az aragón rendek és városok tiltakozását is.” im.12.p.

¹⁹⁸ Most, amikor érvényesítheti saját akaratát, a katolikus monarchia új értéket ad a vallásnak mint a politikai egység kovászának. Az egyetlen hit, mely a granadai háború végének és a 14-15. századi antiszemita megmozdulások feszültségének továbbvivője, fokozza a kasztíliai héber kisebbség – az aragóniai zsidó negyedek után a legnagyobb lélekszámú közösség – elleni támadásokat. E célból állítják fel 1468-ban a korszerű intézményt, az Inkvizíció Törvényszékét, melynek feladata üldözni és megbüntetni azokat a kirekesztett zsidókat, akik titokban kitartottak vallásuk mellett. Az intézmény hamarosan az eretnekség és az erkölcsi tévelygések üldözőjévé válik. Kiterjedt és jól szervezett hivatali rendszere – az Inkvizíció Legfelsőbb Tanácsa, helyi inkvizítorok, ügyészek, börtönfelügyelők (familiares) – hatékony információs és elnyomó eszközt jelent a monarchia kezében, főleg a dominikánus Torquemada főinkvizítorosága idején, amikor tevékenysége átlépi a határokat és kiterjed a félsziget összes királyságára. Az inkvizíciónak jogában állt olyan büntetéseket kiszabni, mint bebörtönzés, száműzés, megvesszőzés, gályarabság, sőt halálbüntetést is, de nem állt hatalmában a büntetést végrehajtani: a vádlottakat át kellett adnia a világi hatalomnak. Ezen büntetések mellett a Katolikus Királyok a héber közösséget azzal lepik

hadiadó kivetésével folytatódott és 1492. március 31-én teljes kiűzetésük / megtérésük elrendelésével záródott.

Az inkvizítorok és a legbefolyásosabb conversók abban egyet értettek, hogy a judaizáló zsidóság jelenti a legfőbb veszélyforrást mind a katolikus hitre mind a kettős királyságra nézve.

5.3.2.1. Az inkvizítorok képzése, küldetésük, komplex „tudásmunkássá” válásuk

Az inkvizítorok döntően az 1215-ben alapított és III. Honoriusz pápa által 1216-ban elismert és szentesített dominikánus rendből, kisebb részük a ferences rendiek közül kerültek ki (1223-ban szintén III. Honoriusz ismerte el rendként).

A 112 lj-ben jelzett kézikönyvekből sajátították el „szakmájuk” alapjait. A két koldulórend híres volt aszkétikus világfelfogásáról éppúgy, mint prédikáló és „misszionarizáló” tevékenységéről.

Abban a korban a legkomplexebb (allseitig) képzésben részesültek. Eleve hitvitákra, érvelési módok változatos alkalmazására teológiai és egyházi jogi (kánonjogi) ismeretekre lettek kiképezve.

Ismerték a különböző eretnokségek által vallott tévtanokat, ezért volt fontos retorikai felkészültségük, rögtönzött szónoklattartási képességük. A prédikáció didaktikai sajátosságaként az inkvizítor az Édít de foi-ból (A hit kiáltványa / ítélete) indult ki: az eretneknek előre menve vagy előlépve be kellett vallania a bűnét a gyülekezet előtt. Egy elméletileg bűnös lélek állt az inkvizítor előtt és nem pedig egy valóságos bűnöző, ezért volt jelentősége a bűn bevallásának, melyre legfeljebb harminc napot kapott a vétkes, majd büntetése leteltével visszatérhetett közösségébe. Az eljárás rafináltságát az adta, hogy a híveket arra ösztönözték jelentsék be/fel az általuk eretneknek tartott személyeket.

Az inkvizítor valószínűleg ilyen esetekre tartogathatta „pszichológiai” ismereteit, hogy az általa észlelt személyiségjegyek megfeleltethetők-e az eretnekekről tanultaknak. Ehhez pedig még jó kommunikációs készségnek is társulnia kellett (volna).

Végső fokon az eljárás menetében a tortúra alkalmazásával lehetett eredményt felmutatni, ami a válogatott kínzásmódokban és az ezzel kombinálható kérdezéstechnikában nyilvánulhatott meg. A baj csak az, hogy az eretnokség (is), az emberi agy szüleménye. Ha

meg 1492-ben, hogy elrendelik a zsidók kiűzését vagy a keresztény hitre való kötelező áttérésüket.” Cortazar – Vesga im. 174.p.

Megjegyzés: a Katolikus Királyok kifejezés 1495/96-tól használatos.

elpusztítják, megszűnik eretnekkénti léte, de ha felmentik e vád alól, bűnbocsánatot nyer, lehet, hogy maga a közösség kezeli gyengeségként e döntést illetve a volt eretnek késztetést érezhet újabb eretnekségre.

Tudjuk persze, hogy az inkvizíció nagyszabású koncepciók sorozata is volt, ahol szinte büntetlenül és bántatlanul le lehetett számolni a személyes ellenfélként – ellenségként számon tartott emberekkel. Elvileg ezt azzal vélték kiküszöbölhetőnek, hogy a megvádolt a személyes rosszakaróiról listát állíthatott össze, mivel a hamis tanúzás is súlyos hitbéli gyengeségként volt számon tartva.

A spanyol inkvizíció Amerika gyarmatosítása során összefonódott a protestáns hatalmak (Anglia, Németalföld-Hollandia) és a katolikus franciák által kitalált és sulykolt ún. fekete legendával, melyről a IV. fejezetben teszünk említést.

5.3.3. A portugál inkvizíció létrejötte és működése

Az 1970-es évek közepén Portugália és Spanyolország szinte egyidőben léptek a modern nyugati demokrácia és parlamentarizmus útjára, igaz előbbi forradalmi úton, utóbbi a Moncloa-paktum segítségével. A politikai nyitás a társadalomtudományoknak is előnyére vált, de ez azzal járt, hogy a múltat be kellett „vallani és vállalni”, mert tarthatatlanná váltak bizonyos látásmódok és sztereotípiák. Ilyen volt az inkvizíció intézménye is. Az ibériai szefárd zsidók sorsát új szempontok figyelembe vételével megközelítve arra jutottak, hogy a méltán hírhedt spanyol inkvizíciót portugál válfaja talán még felül is múlta kegyetlenkedéseiben, vagyonuk megsarcolásában vagy elvételében.¹⁹⁹

¹⁹⁹ Néhány fontos és érdekes mű az ibériai inkvizíciókról:

Bettencourt, Francisco:	História das Inquisições-Portugal Espanha, Itália Círculo dos Leitores, Lisboa, 1994
Birmingham, David:	A Concise History of Portugal Cambridge University, Press 1993 magyarul: Portugália története, Pannonica Kiadó 1998
Boerges Coelho, António:	Inquisição de Évora 1533-1668 Caminho, Lisboa, 2002
Contreras, Jaime – Hennings, Gustav:	The Inquisition in early modern Europe Studies on wources and methods Dekalb, Illinois, Northern Illinois University Press, 1986
Franco, José Eduardo-Assunção, Paulo de:	As Metamorfoses de un Polvo-Religião e Política nos Regimentos da Inquisição Portuguesa (Séc. XVI-XIX). Prefácio, Lisboa, 2004.
Gerber, Janes:	The Jews of Spain, A History of the Sepharadic Experience The Free Press, New York, 1994

5.3.3.1. A portugál uralkodók álláspontja az inkvizíció és a zsidók kiűzetése kérdéseiben 1492-1547 között

Portugália 1479-ben egy háborús vereséget követően mondott le területi igényeiről és ismerte el Kasztília és Aragónia-Izabella és Ferdinánd által létrejött – államegységét (alçacovasi egyezmény). De a házasság útján történő ibér egység létrehozását ez nem tette kizárttá. Amikor 1495-ben I. Emánuel trónra lépett („Szerencsés Mánuel”), elérkezettnek látta az időt a házasságkötésre. Elődje – II. János – már hasznát húzta az 1492-es, a spanyol királyi pár által a zsidók kiűzéséről (vagy megtérésükről) hozott rendelkezéséből: fejpénzt szedett az ideiglenes tartózkodásért cserében. Az Avis-dinasztia égisze alatti egységesülés lehetőségének a spanyol királyi pár is tudatában lehetett, bár ennek bekövetkezése nem tűnt közelinek, s nem is valósult meg.

Ferdinánd és Izabella a leányuk – ifjabb Izabella – házasságra lépése feltételeként a menekült spanyol zsidók (és conversók) kitelepítését állították. Ezért vezetik be 1497-ben a zsidó és az iszlám vallás nyilvános gyakorlásának tilalmát, s elrendelik lisszaboni gyűjtőtáborba vitelüket. Akiket erőszakkal megtérítettek, azoknak maradniuk kellett. Ezen „önként megtérteket” nevezték el új keresztényeknek (cristãos novos). 1506-ban, a lisszaboni pogrom jelezte, hogy a régi keresztények gyanakvással tekintettek rájuk, s a tömegeket bármikor fel lehet és fel is tudják használni a más vallású, más kultúrájú népekkel szemben, legyenek azok zsidók vagy mórok vagy más eretnekek.

I. Emánuel 1515-ben, utóda III. János (1521-1557) 1531-ben sikertelenül próbálta portugál földre behozni az inkvizíciót. A portugálok előtt a spanyol példa követése lebegett, ők is állambiztonsági kérdésként kezelték ezen intézményt. A pápai udvar 1536-1544 között ideiglenes működést engedélyezett, de véglegesítésére csak 1547-ben került sor.

A spanyol és a portugál inkvizíció szervezeti és működési rendje – előbbiekből következően – igen hasonló volt: ott Sprema, itt Conselho Geral (központi tanács); három bíróság alakult (Évora, Lisszabon, Coimbra). Lisszabonhoz tartozott az afrikai Angola és a dél-amerikai

-
- Herculano, Alexandre: História da Origem e Estabelecimento da Inquisição em Portugal vol I-II., Publicações Europa-América, Mira-Sintra-Neva-Martins, s/d
- Sariava, António José: Inquisição e Cristãos-novos. Editorial Nova, Porto, 1969.
- Saraiva, José Hermano: Portugália rövid története Equinter, Budapest 2010
Atelier Könyvtár
Luzo-brazil Könyvtár

Brazília, de önálló negyedik bíróságként működött az indiai Goa. (1961-ig portugál gyarmat). Később Tomar, Porto és Lamego is inkvizíciós bíróságot kapott.

A portugál inkvizíció célkeresztjében az új keresztények, azon belül is az 1492 utáni spanyol területekről áttelepülők álltak.

Az inkvizíciós irattárak feldolgozása arra enged következtetni, hogy a gyarmatokon nagyobb szigorral jártak el, hiszen az indiánok megtérítése (annak brutalitása) alapozza meg a már említett „fekete legendát”, különösen a spanyolokra nézve.

A két inkvizíció közötti különbségeket számba véve, a portugálok a kisebb vétkek körében kizárták a nyilvánosságot, akiket eretnekséggel gyanúsítottak, azokat állami fenntartású börtönökben helyezték el és a köztörvényesekre előírt szabályokat alkalmazták.

1542-től a spanyol inkvizíció és portugál társintézménye „kölcsonös kiadatási egyezményt” kötött, mely irat- és információcserét jelentett. A főként Kasztília területeiről szétszóródott zsidó és már új keresztények az Ibériai-félszigeten belül állandó megfigyelésnek voltak kitéve és a mindenkor hatalom és egyháza szempontjából biztonsági kockázatként számoltak velük.

A portugál uralkodók „sikeresen” másolták le, ültették át a spanyol inkvizíció merev szervezeti és működési mechanizmusát.

5.4. Társadalomszerkezeti sajátosságok a XV. század második felében

David Birmingham brit társadalomkutató szerint a Portugália által elindított majd a spanyolok által is felkarolt európai terjeszkedés élharcosaivá váltak, ahol a kereskedelmi célú (arany, fűszerek, luxuscikkek) ösztönzés gyarmati terjeszkedéssé módosult és siettetőleg hatott a társadalomban zajló folyamatokra is (akár a rögzültsége, akár az átalakulása oldaláról szemlélve).

Konklúziója: „Talán nem is volt véletlen, hogy a tengerentúli európai gyarmatbirodalmak kialakulása egybeesett az Ibér-félszigeti társadalmi viszonyok alapvető átalakulásával.”²⁰⁰

5.4.1. A kettős királyságok társadalmi jellegzetességei

²⁰⁰ Birmingham, David: Portugália története
Pannonica Kiadó 1998 27.p.

Célszerűnek mutatkozik a spanyol kettős királyság Aragón-Katalán Államszövetségre és Kasztíliaira történő megbontása és külön-külön történő rövid bemutatása.

5.4.1.1. Aragónia és Katalónia társadalmi

Bár itt is lehetne további elkülönítést tenni a két „kiskirályság” és grófság között, de Aragónia társadalmi valójában a nála jelentősebb Katalónia kiszolgálójává és beszállítójává vált. Aragónia egy hagyományosnak mutatkozó feudális rendiségű társadalmat mutat, ahol a főnemesek és a nemesség a klérus hathatós támogatásával védte privilégiumait, melyet a ciklikusan összehívott (1307-től évente háromszor ülésező) cortes segítségével érvényesített. Katalónia és Barcelona városa az 1365-től állandósuló generalitat révén védte a nemesi előjogokat és a városi autonómiát.

A harmadik rendként mutató kereskedők és iparosok az 1450-es évek végétől (az 1462-1472 közötti katalán polgárháborút kivéve) sokat profitáltak a Mediterráneum felé majd az Atlanti-óceán partmenti vizei felé irányuló kereskedelemről.

E megtorpanásokkal és visszaesésekkel tarkított időszak kihatott a földművelő-állattenyésztő és pásztorkodó életmódot folytató jobbágyparasztság helyzetére is.

5.4.1.2. Kasztília társadalmi sajátosságai

A kasztíliai rendi társadalom úgy tűnt jobban igényli és el is viseli a királyi központosítást és az ehhez kapcsolódó intézményeket, de az arisztokrácia nagy súlya állandóan megkérdőjelezte a centralizációs folyamatokat és az anarchia, sőt a polgárháború felé sodorta az államot és társadalmát.

A fő- és köznemesség meghatározó befolyással bírt mind a politikában, mind a gazdaságban, mind a közgondolkodásban. A spanyol jogi kultúra alapvonásai (például: hősiesség, bátorság, lovagiasság, a hermandadok sokszínűsége, a privilégiumok védelme, a vizigót hagyományok és a vértisztaság összekapcsolása, a katolikus hit mindenekfelettsége vallási türelmetlenséggel párosulva stb.) ekkor erősödnek fel és rögzülnek a társadalomban és korszakjellemében egyaránt. A nemesség fajtisztaságának hirdetése egy lehetséges magyarázat a spanyol inkvizíció eredményességére, mely a conversók, eretnekek és

moriszkók ellen irányult és a kasztíliai társadalom judaizáló, judaista és mór nyelvű- vallású rétegeit érintette.

Persze az állandó háborúk és belharcok a biológiai folyamatok kevés nemesi család számára tették lehetővé családfájuk visszavezetését a vizigót koraközépkorig.²⁰¹

A nemesség számát növelték az uralkodók azon lépései, miszerint mindenki, aki a seregébe lovasként beáll és legalább két hónapig szolgál, nemességet adományoz. Sok tehetős – főleg városiak – állt lovaskatonának ezen a módon.²⁰² Mackay kimutatásai szerint Kasztília XV. század közepi lakosságának mintegy tíz százaléka nemes (Katalóniában 1518-ban a négyszázezerből mindössze 488 fő!)

A nemesség politikai túlhatalma Kasztília társadalma tekintetében vitathatatlan.

Gazdasági téren a városok és hermandadjaik tűnnek ki, továbbá Andalúzia mórjai, akik úgy a kézműipar, mint a mezőgazdaság tekintetében számítanak jelentős tényezőnek. Kasztília nagy térségeit pedig a juhtenyésztés, a gyapjúkészítés és vele az ún. Mesta uralta.

Nagybirtokai, de főleg politikai befolyása miatt külön is megemlíthetők az egyház és intézményei valamint a lovagrendek.

²⁰¹ Is. erről Hilgarth, J.N.: The Spanish Kingdoms, 1250-1516
Oxford, 1978 I-II.

A Spanyol Királyság 1520. évi kimutatása szerint hat olyan család található az ötvenöt grand között, melyek már 1300-ban is prominensnek számítottak.

A Mendoza-család története szerint az 1300-as évek elején még vidéki kisnemesek, de 1370-re már a leggazdagabbak. Is. Nader, Helen: The Mendoza Family in the Spanish Renaissance, 1350 to 1550
New Brunswick, 1979

²⁰² A folyamatról (a mobilitásról):

pl: Mackay, Angus: Spain in the Middle Ages: From Frontier to Empire, 1000-1500
New York, 1977

Gerbet, Marie-Claude: La Noblesse dans le royaume de Castille: étude sur ses structures sociales en Estrémadure de 1454 à 1516
Paris, 1979

5.4.2. A spanyol hitbizomány (mayorazgo) mint jogintézmény

Jelen tanulmány keretei között már utaltunk Peres Zsuzsanna igen értékes doktori értekezésére, mely alapján a középkori Spanyolország tekinthető a hitbizomány, mint nagy karrier előtt álló jogintézmény szülőhazájának. A spanyol elnevezése: mayorazgo, azaz egy birtokos család feljogosítása körülírt vagyon örökös élvezetére öröklési rend vagy törvény rendelkezése szerint. Másik elnevezése: örökös lekötés, mivel az öröklési rend előre láthatatlan sorrendet generál a hitbizományi birtokos családon belül.

Nem célom a mayorazgo részletes ismertetése, de a Habsburgok trónra jutásával, azzal, hogy pl. Szicília, Nápoly spanyoluralom alá került, az immáron fideicommissumként (hitbizományként) karriert befutó jogintézmény a vagyoni oszthatatlanságot és a primogenturát helyezte a középpontjába. Az itáliai területek a római jogi előzmények feléledése okán a Justinianusnál megtalálható fideicommissum familiae relictum nevű intézményt látták mintegy hamvaiból újjáéledni.

Ami közös bennük, az a hagyaték egyben történő megőrzése és átvitele-átvétele egy családon belül négy generáción keresztül, melyek kihaltával a vagyontömeg szabadon rendelkezhetővé változott át utolsó birtokosánál. Valójában a római eredet és a spanyol mayorazgo nem feleltethetők meg egymásnak. Sokkal inkább a Habsburgok trónöröklési rendjévé lett a mayorazgo, s Itáliában ennek fideicommissummá történő átnevezésével megnyílt az út a családi hitbizományok alapítása előtt.

A spanyol korona országaiban a XV. századvégi földbirtokállomány-változásokhoz köthető tényleges megjelenése, mely 1505-ben a toroi cortesen nyert rendi és királyi megerősítést. A hitbizomány öröklési rendje valójában speciális: primogenitura, maioratus (vagy senioratus).

Hitbizományi vagyon: amikor a tulajdon és a birtok elválik egymástól, mivel a tulajdon a család egészét illeti (az ősiséghez hasonlóan), míg a haszonélvezeti jog (a használati jog) a hitbizományi birtokosnál van. 1516-tól a Habsburgok, kihasználva a mayorazgoban, azaz a fideicommissumban rejlő dinamikát, a politikai főhatalmat hitbizományként való öröklésükre használták, s ráéreztek ennek gazdasági fontosságára, támogatási körük kiépítésére, hogy csak királyi jóváhagyással engedtek hitbizományokat létrehozni birodalmaikban.

6. Összefoglalás és kitekintés

Értekezésünk eme fejezetében a portugál-spanyol jogi kultúra főbb elemeinek rendszerszerűvé válását igyekeztünk bemutatni. Ez szükségessé tette olyan kérdések és problémák körüljárását, melyek nélkül nehezebben lennének értelmezhetőek ezen alkotóelemek.

Ilyen fontos tájékoztató pont a spanyol jogfejlődésen belül a vizigót eredet és hagyomány hangsúlyozása. A portugálok esetében a szvév-vizigót (germán) korszak örökségének a keresztény hit megerősödését tartjuk, hiszen nemcsak túléltek a muszlimok jó ötszázéves uralmát, de Braga püspökségével az élen még Toledó érseki primátusát is meg-megtudták kérdőjelezni. A Portugál Grófság önállósulása majd királysággá alakulása, továbbá később a gyarmatosítás együttesen vezettek el oda, hogy egyenrangúságukat a „portugál-spanyol jogi kultúra” kifejezéssel illessük.

Az Ibér-félsziget társadalom- és politikatörténete azt mutatja, hogy a XII. század végén, 1188-ban, León Királysága a rendi gyűlés összehívásával a korporációs szervezeti kereteket tartományi és országos szintre emelte. Mindezt a városi autonómiák mint önkormányzatok egészítik ki. A céhesipar kibontakozásával ez a kép tovább árnyalódott. E fejlődés az uralkodók közjogi helyzetére is kihatott. A korona érdeke és az alattvalók érdeke egyezkedés és egyeztetés tárgya lehetett. Mindezt a hűbériség és annak írott és íratlan szabályai keretezték, egyre tágabb értelmezési módokkal. A hűbériség alapja a homagium és vele a consilium et auxilium. A rendiség, a rendi gyűlés a consilium, míg az adómegajánlás vagy a pajzspénz (scutagium) és hadmegváltási adó az auxilium helyébe léphetett. A spanyol és portugál rendi fejlődés konfliktusokat is hordozott, ami az előbb említett érdekkülönbségek megjelenési formáinak tekinthető (lázadások, polgárháború stb).

A rendi gyűlések²⁰³ erejét a képviseleti elv és az erre épülő tömeges mozgósítás mint nyomásgyakorlás adta-adhatta, de a fő szempont az uralkodóhoz való viszonyban ragadható meg.

²⁰³ Sashalmi úgy véli, „a Hispániai félszigeten a rendi fejlődés előbbre járt a 13. században, mint bárhol másutt. Nyugat-Európában (a század végére itt már szinte teljesen kifejlett gyűlésekkel számolhatunk), a legerősebb rendiséggel rendelkező Aragóniában és Katalóniában is csak a 14. század közepére szilárdult meg a rendi alkotmány.

...Kasztília gyűlése viszont egykamarássá lett, melybe immár csak a városok küldtek képviselőket.”

Sashalmi Endre: A nyugat-európai államfejlődés vázlata (1000-1700) I. rész 1000-1450 tavasz-nyár Világtörténet 2005 21-22.pp.

Továbbá arról is ír, hogy a kasztíliai Cortesbe nem kellett a királynak kötelező jelleggel meghívnia „a klérus és a nemesség képviselőit. 1480 után pedig e két rend részvétele ritka lett. A század végére az is kialakult, hogy

A helyi-területi-országos kezdeményezések és a királyi hatalom közötti interakciók fontos szerepet töltek be érdekeik artikulálásában, hogy befolyással lehessenek a törvényhozásra, a jogalkotásra, végső soron az államszervezetre.

Portugáliában – Adelaide Millán da Costa ezt nyomatékosítja – az uralkodók törekedtek a helyi hatalmakkal való együttműködésre.

Kasztíliában a mestát tekinthetjük olyan alulról építkező szervezetnek, mely gazdasági és kereskedelmi szerepein túl biztonsági célokat is szolgált, s létrejötté majd megerősödése a koronától több-kevésbé függetlenül ment végbe.

„A rendi államban ugyanakkor voltak olyan állandó jogi testületek, amelyek nem szükségszerűen kötődtek valamely rendhez, de a királyi hatalom korlátozásának jelentős tényezőit képezték. Ilyen volt a párizsi parlament, amely, mondhatni, „alkotmánybírói” jogkört gyakorolt a törvényhozás terén, továbbá ilyen volt a 14. század második felében Katalóniában és Valenciában a három rend által delegált 2-2 személy, akiket 3 évre választottak (eredetileg pénzügyi ellenőrzés céljából), és akik a jogok őreivé váltak: ők ellenőrizték, hogy a királyi hivatalnokok a jog szerint járnak-e el, illetve biztosították azt is, hogy ha bárkit sérelem ért, akkor az illető jogorvoslatot nyerjen. Aragóniában egyetlen személy, egy nemes látott el ilyen feladatot, akinek tisztsége ugyan a gyakorlatban örökletessé vált a 15. század végére, de akinek funkciójában talán nem túlzás az ombudsman korai intézményét látnunk.

Az uralkodót a rendi államban tehát részint a jog, részint a tanács kikérésének kötelezettsége korlátozta: »Ami megkülönböztette a zsarnokot az uralkodótól, az egyrészt a jogi formák betartásának kötelezettsége volt, melyekre az uralkodó esküt tett a koronázáskor. Hasonlóképpen nagy jelentőséggel bírt az a kötelezettség, hogy tanácsot, »konzultációt« tartson.« Azaz nem a királyi akarat, hanem a „tanáccsal ellátott király” volt a legfőbb tekintély.”²⁰⁴

A dinasztikus házasságok és a köztük létrejött örökösödési szerződések fontos elemei a spanyol és a portugál állam- és jogfejlődésének, mert szerte Európára jellemző bevett gyakorlatot követett. „Izabellát például 1474-es trónra lépésekor hivatalosan Kasztília „tulajdonosi királynőjének” (reina propietaria) nyilvánították. Miután pedig

mindössze 18 városnak van joga képviselőre 2-2 küldött révén, ami azt eredményezte, hogy mindössze 36 alacsonyabb rangú küldöttel kellett az uralkodóknak alkudozniuk – de éppen a klérus és a nemesség hiánya volt az, ami miatt a kasztíliai Cortes erejét nem lehet az Aragóniai Korona rendi gyűléseihez hasonlítani.” im.23.p.

²⁰⁴ Sashalmi im. 24.p.

Izabella és Ferdinánd mindkét korona országainak közös uralkodója lett, Izabella jóvoltából férje uralkodói jogokat gyakorolhatott Kasztíliában, de csak felesége haláláig. Ugyanakkor Izabella 1504-es végrendeletében Ferdinándot megfosztotta a „Kasztília királya” címtől, s Kasztíliát lányukra, Őrült Johannára hagyta. Egy Izabella és Ferdinánd korában élő spanyol jogtudós, Palacios Rubios azonban így határozta meg »azokat a határokat, amelyeken nem mehetett túl a királyi hatalom«, és amelyeket a két uralkodó is, úgy tűnik, teljességgel elfogadott: „a királyra csak a királyság igazgatása tartozik, nem pedig a javak fölötti uralom, mert az állam tulajdona és joga közösek, és nem képezhetik senki magánvagyonát.”²⁰⁵ A dinasztikus állam a spanyolok esetében egy konglomerátumot jelöl, ahol az uralkodóknak számos titulusa volt, ám „a két nagy alkotórész, a Kasztíliai Korona, illetve az Aragóniai Korona – amely maga is három különálló egyégből (Aragónia, Katalónia, Navarra) állt – megőrizte különállását, sajátos politikai és jogi rendszerét. Nem vetődött fel, hogy ezeket egységes rendszerbe integrálják, s nem jött létre országos, „spanyol” rendi gyűlés sem! Sőt azáltal, hogy Ferdinánd megerősítette a rendi alkotmányt az Aragóniai Korona területein, a Kasztíliától való különbözőség még markánsabbá vált. Kasztíliában a királyi hatalom »erősebb volt, mint bárhol másutt Spanyolországban«, az aragóniai Cortes erejéhez viszont nem volt mérhető Kasztíliáé. Szélesebb perspektívából szemlélve, 1500 táján „az aragóniai Cortes volt az egyedüli a latin Európában, amely törvényhozói funkcióval és adómegajánlási joggal rendelkezett. Az újonnan egyesített Spanyolország tehát nem »unitarista hanem pluralista állam lett«, melynek minden egyes alkotórészét saját törvényei szerint kormányozták. Az intézményi, jogi, nyelvi különbségek ellenére Spanyolország mint egész »képes volt ugyan lojalitást ébresztetni bizonyos esetekben, ez azonban távoli maradt Aragónia és Kasztília közvetlen realitásával szemben.« A közösségi identitás nem volt »sem statikus, sem uniformizált.«²⁰⁶

Itt szeretnénk jelezni, hogy e „dinasztikus tranzakciók” a későbbi időkben a devolúcióra (háramlási jog) alapított ún. „örökösödési háborúk”-nak nyitnak utat, jogi érveket szolgáltatva a trón- vagy területi igények alátámasztásához.

E fejezetben belül vizsgáltuk meg a korban kiemelkedő fontosságra és befolyásra szert tevő kánonjogot (*ius canonici*) is. A római jog recepciójával és a *ius communere*

²⁰⁵ Sashalmi im. II. rész. A modern állam kialakulása 1450-1713
Világtörténet 2005 ősz-tél 8.p.

²⁰⁶ Sashalmi im.9.p.

gyakorolt hatásával összefüggésben a magánjogi jogfejlesztő szerepéről is áttekintést igyekeztünk adni.

Vázoltuk az ibériai keresztény államok hatalmi rendszereit, az államrezon működését, igazgatási megoldásait.

Teret adtunk a portugál-spanyol jogi kultúra rejtőzködő dimenziói bemutatásának a zsidóság és a mórok tekintetében, mintegy a kánonjog ellenpontozásaként.

Ezután az inkvizíció kérdéskörét jártuk körül, mert a spanyoloknál mind a zsidóság (conversok), mind a moriscók ellenségképük központi elemei voltak (és az eretnekek). A portugál inkvizíció kapcsán rámutattunk, hogy sok szakértő szerint kíméletlenebbül jártak el a zsidókkal, mint az új keresztényekkel (valamint az eretnekekkel) szemben.

A leglényegesebbnek az tűnik, hogy az inkvizíció állambiztonsági kérdésként kezelése részévé vált a mindennapoknak, s a jogi kultúrát is áthatotta.

A társadalomszerkezet rövid ismertetésével a jogi kultúrát hordozó eltérő helyzetű embercsoportokat kívántuk megmutatni.

A fejezet végén egy új és nagy jövő előtt álló jogintézményről, a mayorazgóról szóltunk. Sokan a magyar ősiség (aviticitas) törvényéhez hasonlítják, nem alaptalanul.

Előretételezve az 1492 utáni eseményekre úgy véljük, Kolumbusz (Colon) Újvilágba tett útja jó nyitány lehetett volna, de a későbbi események fényében fontosabb lesz annak kidomborítása, mit vittek magukkal, azaz a portugál-spanyol jogi kultúra átültetése, az ott talált indián civilizáció elleni inkvizíciós küldetéstudat elhatalmasodása, a kultúrák egymásra hatása és jogvédő-fejlesztő intézkedések a gyarmati rendszer konszolidálására.

IV.

A portugál-spanyol jogi kultúra és az Újvilág civilizációk érintkezése, összecsapása és egymásra hatása

Az Európán túli világon – a feudális Európát és a régi Mediterrániumot leszámítva – csak Ázsiát, Afrika esetében Egyiptomot, Lybiát, Marokkót és Mauretániát értették. A portugálok Tengerész Henrik infáns értő közreműködésével és irányításával sikeres felfedező utakat tettek az Atlanti-óceán vizein, megismerve-meghódítva az Azori-szigeteket, a Kanári-szigeteket (ez végül a spanyoloké lett), a Zöld-foki szigeteket és feltérképezték Afrikát a ghánai-guineai partokig. A kereskedelmi támaszpontjaik révén kezdték el gyarmatosító tevékenységüket, megelőzve spanyol vetélytársaikat.

Már itt ebben a szakaszban jelentkezik két fontos elvi elem, de szerepük megnő és felértékelődik: az egyik a (fekete) rabszolgakereskedelem, a másik a missziós (térítő) tevékenység, s mindezek Afrikában, majd Ázsiában, s 1500 után Braziliában, azaz az európai kultúrától idegen és más rasszú civilizációk körében!

A portugál és a spanyol jogi kultúra más szempontrendszer felől közelítve dinamikus és statikus egyszerre. Miről van szó? Dinamikus az adott helyzethez való igazodás formális megoldásait illetően és statikus a lényegi vonások vonatkozásában. Itt elsődlegesen a kereszténység lényegéről van szó. Úgy a portugál, mint a spanyol hittérítés végső elemzésben befogadta az indiánok (és négerek) hiedelemvilágából azt, ami a legnyilvánvalóbban hozzárendelhetőnek tűnt a katolikus hitvilág dogmáihoz. Ez a folyamat és identitástudat-módosítás több generáción át tartott. Meggyőződésünk, hogy a jezsuiták által követett módszer volt a legcélravezetőbb e tekintetben Braziliában katolikus dominanciájú sajátos vallási szinkretizmus indult meg nemcsak a rabszolgák körében (ls. 3.5. és 4. pont alatt).

1. A spanyol és portugál „jogközösség” a XVI. században

A portugálok gyarmatosítási-kereskedelmi elsőbbségéhez kétség sem fér, amikor 1492-ben a spanyolok is megpróbálkoznak az Indiába vezető út megtalálásával. Van-e különbség a két ország elképzelései között? Van és nincs. Van, mert a portugálok Afrika tengerpartját tekintik követendőnek azzal, hogy átjárást feltételeznek India felé a

tengeren/óceánon át, és nincs, mert a fő cél, a fűszerek, az arany felkutatása-megtalálása és kereskedelmi forgalmuk ellenőrzés alá vonása spanyol érdek is.

A portugálok lépéselőnyben vannak legalább 1492-ig. A spanyolok – ekkor még több mint kétséges – ütőkártyája a nyugat felé hajózás, mert a nem hivatalos hajózási térképek szerint így is fellelhető, megtalálható India.

1492-re a portugálok már ismerik a földrajzi értelemben vett Közép-Afrikát és feltett szándékuk a kontinens körbe hajózása, megkerülése.

Kolumbusz 1492. évi hajóútja, majd visszatérte, ebbe az amúgy is változásban levő földrajzi ismeretekbe dob egy nagy követ, mert Waldseemüller 1516. évi térképéig bizonytalannak tűnik az újonnan „megtalált” területek elnevezése is.

1.1. A portugál gyarmatbirodalom formálódása és jogi megfontolásai (érdekszférák elhatárolása)

Az első Európán kívüli portugál hódításra É-Afrikában került sor: Ceuta nyitotta meg a sort 1415-ben. Erődöt építettek és keresztes háborúra rendezkedtek be az akkor még mór uralom alatt álló Granada visszafoglalása érdekében. Az iszlám népek tengere vette körül Ceutát, s a portugálok jó katolikusokhoz méltóan tűzzel-vassal no meg rengeteg pénzzel és keresztes harcossal védelmezték szerzeményüket. 1640 után került át spanyol fennhatóság alá, s máig ez a jogi helyzete.

A második foglalásra 1419-ben került sor: az addig lakatlan Maderiát fedezte fel João Gonçalves Zarco, s ő lett a három örökletes kapitányságra osztott szigetcsoport betelepítője. Fő terménnyé a cukornádtermesztés és cukortermelés vált.

Harmadik területként 1427-ben az Azori-szigetek került portugál fennhatóság alá. Speciális területi vitát és háborús konfliktust váltott ki a Kanári-szigetek feletti uralom kérdése. A területre Kasztília is igényt tartott és 1459-ben elűzték a portugál telepeseket a szigetekről. A Dél-Atlanti-óceán afrikai partvidéke feltérképezése során jutott portugál kézre a Zöld-foki szigetek, míg a vele szemközti Aranypart (Rio do Ouro) mintegy 800 km-es szakaszára a korona kizárólagos kereskedelmi bérleti jogot alapított, mely magába foglalta évi 150-180 kilométernyi partvidék feltérképezését is.

A portugálok honosították meg a padrãot, mely egy díszített kőoszlop, rajta kereszttel s a portugál királyi címerrel. Az oszlopokat használták fel az újonnan felfedezett területek birtokba vételére, elsőbbségük bizonyítására (a res nullius kőbe vésett hatalmi

jelzőoszlopa). 1487-ben Bartolomeu Dias elérte a Jóreménység-fokot, hogy rá tíz évre Vasco da Gama már Indiáig jusson el.

Kolumbusz 1492-es útja szükségessé tette a portugál-spanyol érdekszférák elhatárolását.

1.1.1. A tordesillasi szerződés főbb tartalmi elemei

Az 1494-ben tető alá hozott tordesillasi szerződésben foglaltak teljesebb megértéséhez szükség van az 1479-es kasztíliai-portugál háborút lezáró alcáçovasi egyezmény rövid, tényszerű ismertetésére éppúgy, mint VI. Sándor pápa 1493. évi „Inter caetera divinae” kezdetű bullája tartalmi elemzésére.

1.1.1.1. A kasztíliai örökösödési háborút lezáró alcáçovasi egyezmény (1479)

V. Alfonz portugál király és ellenfelei, Kasztíliai Izabella és Aragóniai II. Ferdinánd képviselők útján Alcáçovasban lezárták háborús konfliktusukat, egyben a kasztíliai polgárháború is véget ért (a lázadóknak megbocsátottak).

A portugál uralkodó tudomásul vette Izabella és férje uralkodói jogait, egyúttal lemondott kasztíliai trónigényéről.

I. Johanna szintén lemondott a kasztíliai trónról. Izabella és férje pedig elismerték a portugál tengeri hódításokat és annak birtokaiként az Atlanti-óceán vizeiben található Azori- és Madeira valamint a Zöldfoki-szigeteket, továbbá az afrikai kontinens feletti területi igényüket, a keleti kereskedelmi utak monopolizálást. Cserébe a Kanári-szigetek kasztíliai kézre kerültek. (Kivéve a Selvagens-szigeteket, melyet Madeirához csatoltak.) A portugál-spanyol ibériai szárazföldi konfliktus ezzel nyugvópontra jutott.

De jött 1492...

1.1.1.2. VI. Sándor pápa „Inter caetera divinae” kezdetű bullája: az univerzalista katolikus egyház világot felosztó dokumentuma

II. János portugál király (1481-1495) – mintegy kompenzációs technikaként – felgyorsítja az afrikai parti Atlantikumban rejlő kereskedelmi kapcsolatok kiépítését, ezzel összefüggésben támaszpontrendszert alakít ki, megsokszorozva az ún. örökletes kapitányságok láncolatát is.

1492. október 12-én Kolumbusz spanyol színekben – hite szerint – Indiába jutott s ez a fordulat 1493-tól mintegy tematizálja az ibériai királyságok udvari életét, s új versenyfutást indít az Indikum meghódításáért.

A vetélkedést diplomáciai mederbe terelendő, a spanyol származású VI. Sándor pápa 1493. május 14-én, arra való hivatkozással, hogy a világi uralkodók engedelmességgel tartoznak a katolikus egyházfő felé, előzetesen, de az addigi tényleges birtokfoglalásokra – és az 1479-es alcáçovasi szerződésre – tekintettel felosztja a világot Portugália és a Kettős Királyság között. A pápai bulla – indító szavairól - , az „Inter caetera divinae” elnevezést kapta. A bulla azért is figyelemre méltó, mert a hódítóknak előírja, hogy az ott élő „lakosságot és lakosokat a katolikus hitbe utasítsák és jó erkölcsben állítsák fel őket.”²⁰⁷ Ez a kitétel döntően fog hatni és kihatni a gyarmatosításra, az eltérő jogi kultúrák és civilizációk életére, további sorsukra.²⁰⁸

1.1.1.3. A tordesillasi szerződés (1494)

Még 1494-ben sem lehetett biztosan tudni, hogy Kolumbusz tényleg Indiába jutott nyugati irányú hajóútja során, de a portugálok – ismerve a kasztíliai mentalitást, a közös kultúrkört tartottak a nagy szomszéd területi étvágától, hogy a kereskedelmi hajózás terén is nagyobb szeletet kíván kihasítani a tortájukból. A megegyezés kívánalmával mindkét (bár névleg három) fél egyet értett.²⁰⁹

²⁰⁷ Papal Encyclicals Online – Inter Caetera – Division of the undiscovered world between Spain and Portugal Pope Alexander VI-1493. május 14.

<http://www.papalencyclicals.net/alex06/alex06inter.htm> (letöltve: 2017.12.20.)

E dokumentum határolja el a portugál és a spanyol érdekszférákat északtól délig tekintet nélkül arra, hogy milyen szárazföldek és szigetek találhatók rajta India irányába. A hosszúsági vonal az Azori- és a Zöld-foki szigetektől halad 100 liga/legua (300 mérföld=480/500 km) távolságban nyugatra és délre. (Ettől a tordesillasi szerződés el fog térni nyugati irányban.) A bulla tiltja bármely más államot attól, hogy a portugál-spanyol kondomíniumot megsértse, arra bármilyen jogot alapítson.

²⁰⁸ Ez még akkor is így van, ha tudjuk, hogy IV. Sixtus pápa 1481-es Aeterni regis kezdetű bullája egyrészt az érdekszférát a Zöld-foki szigetekeken átmenő délkör mentén választotta szét, másrészt előírta a keresztény hit terjesztése kötelezettségét (harcos kereszténység) és elismerte az innen délre fekvő területekre a portugál fennhatóságot.

E bulla az alcáçovasi egyezmény módosításának, portugál szempontból továbbfejlesztésének tekinthető.

²⁰⁹ Kasztíliát és Aragóniát türelemre intette, hogy Kolumbusz expedíciói nem hozták a várt és remélt eredményeket: az aranyat és a fűszereket. Rabszolgát is csak mutatónak sikerült áthozni, inkább egzotikumként, a másság illusztrálására.

A szerződés szövege:

„A magas szerződő felek meghatalmazott képviselőik útján a már felfedezett és a jövőben felfedezendő szigetekkel és földrészekkel kapcsolatban felmerült kétségek és viták elosztatására megállapodtak és megegyeztek abban, hogy sarktól sarkig, azaz az arktikus sarktól az antarktikus sarkig, északtól délre egy egyenes vonalat húznak a Zöldfoki-szigetektől 370 legua (kb. 2000 km) távolságra nyugat felé. Ezt a távolságot fokokban vagy más módon állapítják meg, lehető legjobban úgy, hogy se többet, se kevesebbet ne mutasson. Mindazok a szigetek, illetve szárazföldi területek, amelyeket Portugália királya, illetve az ő hajói felfedeztek, vagy fel fognak fedezni, e határvonaltól keletre, illetve azon belül északra, vagy délre, az említett portugál király úr és az ő utódai örökös tulajdonába mennek át. Azok pedig, amelyeket Kasztília és Aragon királya és királynője, illetve az ő hajóik az említett határsávtól nyugatra fedeztek fel, vagy fognak felfedezni északon, vagy délen, az említett király úr, illetve királynő és az ő utódai örökös tulajdonába mennek át.” UNESCO.HU

Mivel a Föld gömbalakúsága ekkoriban még inkább csak elv mintsem gyakorlati kérdés, ezért csak egyetlen Észak-Dél hosszúsági vonal meghúzására kerül sor.

Így került sor 1494. június 7-én, Valladdid mellett, Tordesillasban a szerződés (port: tratado de Tordesilhas; sp: tratado de Tordesillas) aláírására.

A két hatalom közötti új demarkációs vonalat a képzeletbeli Északi-sarktól (Arktika) a Déli-sarkig (Antarktis) húzták meg, a Zöld-foki szigetektől 964,6 mérföldnyire nyugatra (ny-i hosszúság 48°).

A többi hatalom a felfedezésekből nem részesedhetett és a szerződést VI. Sándor pápa záradékolta (szentesítette).

A pápai áldásra hivatkozva igyekeztek a versenytársakat távol tartani, de a reformáció megindulása, majd az erőviszonyok megváltoztatása miatt előbb módosításra utóbb monopóliumuk feladására kényszerültek.

A nemzetközi szakirodalom alapvető fontosságot tulajdonít e korai dokumentumnak: kor- és kórlelet a civilizációk találkozásáról, Európa és Amerika, de portugál viszonylatban Afrika és az Indikum kapcsolatrendszeréről is.

1.1.1.4. A zaragozai szerződés (1529)

Ha Vasco da Gama 1497/98-as hajóútja Afrika megkerülésével Indiába (Calicutba) és Pedro Alvares Cabral 1500. évi hajóútja és Brazília felfedezése még nem is kezdte ki a tordesillasi szerződést, de Magellán 1519-1521-es, a Föld körüli hajóútját eredményező vállalkozása és a nyomában felerősödő portugál-spanyol versengés (főleg Brazília és a Fűszer-szigetek a két neuralgikus terület) újból tárgyalásokra készítette a feleket. Mintegy hat évnyi egyeztetést követően a volt koronázási városban, az aragóniai Zaragózában megállapodtak az 1494-es szerződés pontosításában egyben módosításában. A Csendes-óceán kelet-ázsiai partjától a szigetvilágon át déli irányban húzták meg befolyási övezeteik határát, ezzel fejezve be a világ teljes felosztását. A XVIII. század közepi Dél-Amerikát érintő ún. úti possidetis elve (lat. „ahogy éppen birtokoljátok”) szerinti osztozkodás fogja portugál Brazília területét jelentősen megnövelni a spanyol gyarmatok (alkirályságok) rovására és a jezsuita redakciók sorsára is negatív módon hatott ki.

1.1.2. Az első portugál gyarmatbirodalom és működési mechanizmusa a XVI. század közepéig

Az 1990-es években új megközelítési mód jelent meg az Atlanti-óceán medencéje XVI-XVIII. századi történetére nézve: az „atlanti megközelítés” („Atlantic Perspective”).²¹⁰ Lényege, hogy egyenrangú partnerként kezeli a kapcsolatrendszer három fő elemét, Európát, Afrikát és Amerikát. Koherens egységként tekint az ezen területeket egybekapcsoló politikai, gazdasági, társadalmi valamint eszmei kötelékekre. Esetünkben e látásmódhoz egy „Indic and Pacific” megközelítés is társul, mivel a portugál expanzió egyik eredeti és meghatározó céliránya India és vele a fűszerkereskedelem megkaparintása, másfelől pedig rabszolgaszerezés és aranyhoz jutás volt. Ezen célok szolgálatába állították a hittérítő tevékenységet is.²¹¹ A portugálok által először a Ny- majd K-afrikai partokon, később Indiában és az ún. „Fűszer-szigeteken” (Maluku-szigetek, indonéz szigetvilág) létesített kereskedelmi telepek (többségük megerősített erőd is), olyan helyi társadalmakkal kerültek kapcsolatba, melyek mind a rabszolga-kereskedelmet (slave trade), mind a rabszolga-gazdálkodást ismerte és gyakorolta.²¹²

Nem járunk messze az igazságtól, ha Urs Bitterli álláspontját tartjuk a leginkább adekvát véleménynek: „A feudális gazdasági viszonyok igen messzemenő egyezése és a rabszolga-kereskedelem mindkét részről meglévő hagyománya tehát kétségtelenül kedvezett az első európai-afrikai kultúrkapcsolatok fejlődésének. Valóban bámulatos, milyen hamar kialakult a kereskedelem, és milyen gyorsan terjedt. Nyugat-Afrika partjai mentén: az első tíz afrikait

²¹⁰ Az „atlanti megközelítés” brit szemszögű összefoglalásának tekinthető: The New British History in Atlantic Perspective American Historical Review 1999 April, 426-500 pp. (különszám)

²¹¹ „A kultúrkapcsolat két jellegzetes formában nyilvánult meg: a kereskedelmi kapcsolatokban, elsősorban a rabszolga-kereskedelemben, valamint a missziós tevékenységben. A kultúrkapcsolat e két formája lehetőséget nyújtott az európaiaknak egyrészt arra, hogy a másik rasszhoz fűződő viszonyukat hosszabb időn át is figyelemmel kísérik, másrészt arra, hogy felfigyeljenek e viszony emberi és szellemtörténeti horderejére.” Bitterli, Urs: „Vadak” és „civilizáltak” Gondolat Budapest, 1982: 120.p.

²¹² „Egy néger a következő esetekben kerülhetett rabszolgasorba: ha törzsének törvényei és tabui ellen vétett; ha ellenséges törzs fogságba ejtette; ha valamely törzsfőnök gazdasági szükséghelyzetben arra kényszerült, hogy néhány alattvalóját fölajánlja valamelyik szomszédos népnek gabonáért cserében. A rabszolga-kereskedelem viszonylag jelentős volt mind Nyugat-Afrika szárazföldi területein, mind Timbuku széles körzetében és Zanzibárban; és a Szaharán át Egyiptomba, a Közel-Keletre, valamint egészen Indiáig eljutó rabszolga-kereskedelem a 19. század végéig számottevő volt, bár soha nem érte el az Atlanti-óceánon zajló kereskedelmi forgalom méreteit.

A másik oldalon pedig a portugálok és a spanyolok számára – mint egyébként a legtöbb mediterrán nép számára is – a rabszolgaság a középkor óta megszokott volt; így például a 14. században Spanyolország keleti partvidékén az arisztokrácia és a klérus köreiből igen keresettek voltak a Kirenaikából származó fekete rabok mint háziszolgák, míg a mór fejedelmek, akik egészen 1492-ig tartották magukat Granadában, hasonló szerepben foglalkoztattak fehér rabszolgákat.” im. 120-121.pp.

1441-ben vitték Portugáliába ajándékként Tengerész Henriknek; 1500 körül az utazók már Guinea partvidékén virágzó cserekereskedelemtől számolnak be.

...Az európaiak rögtön megérkezésük után megtudakolták a lakosságtól, mivel is lehetne kereskedni. Nem mindig a rabszolgák iránti igény állt az előtérben; a mai Ghana partvidékén adódott az a különleges eset, hogy az aranyat, amelyet a kereskedelmi kapcsolatok korai szakaszában próbáltak megszerezni az afrikaiaktól, délebbre fekvő területekről szerzett néger rabszolgákkal fizették ki. Másutt olyan népességre bukkantak, akik maguk nem folytattak rabszolga-kereskedelmet, és nem is voltak hajlandók erre, vagy az idők során jöttek rá az európaiak arra, hogy bizonyos népcsoportok jelleme vagy fiziológiai alkata nem alkalmas ültetvényen végzendő munkára.”²¹³

A portugálok és a fekete törzsfők kereskedelmi tárgyalásai egy működő kereskedelmi jogot feltételeztek, melyet kiegészített és színesített a helyi szokásjogok (coutumes) kötelező elfogadása. A keresztény erkölcsi elképzelések és parancsolatok korlátozottságát láthatjuk, amikor „A rabszolga-kereskedelem tényében számos érintett Isten akaratát és rendelkezését látta, saját foglalkozását pedig eleve elrendeltnek tartotta.”²¹⁴

1.1.2.1. A „thalasszokratikus” gyarmati berendezkedés

Az alcímben jelzett – Chaunu-tól származó – kifejezés: a thalassza = tenger, tengeri jelentésű görög szó, azaz egy tengeri összeköttetésű, szigetekre, kikötőkre, vékony parti sávra kiterjedő területfoglalások hálózata, melyen keresztül a kereskedelmi tevékenységeiket folytatták. A láncolati hálózatból kiemelkedett néhány stratégiai is jelentős hely: a Fűszer-szigeteken Malakka, Indiában Goa és Diu, Ghánában a Sao Jorge de Mina erődje.

Tengeri kereskedelemük védelmére a portugálok erős flottát építettek, melyek tűzereje lehetővé tette a katonai fölény kivívását és megtartását. Az Indikum a XVI. század közepére zárt tengerré („mare clausum”) vált Japántól a Fűszer-szigeteken és Ádenen át Madagaszkárig. Ezt egészítette ki a Dél-Atlantikum feletti portugál ellenőrzés, fel egészen

²¹³ im. 122.p.

Bitterli azt is kiemeli: „Meglepően súrlódásmentesen zajlott le a kultúrák érintkezéséről a kultúrkapcsolathoz vezető átmenet azokon a területeken, amelyeken közel álltak az arab világ kulturális befolyásához; Kelet-Afrikában és Nyugat-Afrika egyes területein, Indiában és a Maláj-szigeteken. Alapjában véve hasonló volt a helyzet Japánnal és Kínával, mivel ezen országok civilizációjának magas szintje és a kapcsolatot tartó európai emberek kis száma lehetővé tette a távol-keleti partnerek számára, hogy a kapcsolatokat szükség esetén megszorító rendszabályokkal, végső esetben pedig fegyveres erőszakkal szorítsák korlátok közé.”119.p.

²¹⁴ im.131.p.

Lisszabonig. Mind a levantei karavánutat, mind annak tengeri úton a keleti Mediterráneumot használó szereplőit (muszlimok, Velence, Genova, Aragónia) sikerült jelentősen meggyengíteniük.

További portugál sajátosság, hogy e kereskedelmi hálózat a királyi monopólium-kereskedelmet nagyszerűen kombinálta a magánkereskedelem áruinak szállítmányozásával, fuvarozásával.

1.1.2.2. A portugál gyarmatbirodalom dél-atlantivá válása a XVI. század II. felében

A fentebb vázolt események egyik legfontosabb mozgatórugója egy sajátos portugál kereskedelmi gyakorlat a feitoria volt. A feitoria: árulerakat – raktár, kereskedő telep jelentéstartalmat hordozó szó, de a portugálok ezt olyan kereskedelmi erőternek fogták fel, amely katonai védelmet is nyújt, vagyis egy erődítmény egészítette ki a raktárbázist. A feitoria – rendszer így katonai-kereskedelmi kettős célú gyarmatosítási stratégiává vált. Ez egy sajátos portugál modellt takar, mert lényeges eleme a közvetítő szerep, a közvetítettség mint olyan betöltése. A szakirodalomban luzofón kolonizáció néven azt találjuk, hogy ez egy hibrid és ambivalens rendszer, mert kereskedelmi kapitalizmusa dinamikáját a hollandok és az angolok viszonylagosan gyorsuló ütemben hagyják maguk mögött (pl. a rabszolga-kereskedelem terén), másfelől az egybefüggő gyarmatterületek és vele a gyarmati közigazgatás kiépületlensége (kivétel: Brazília) jellemzi. A portugálok versenyt futnak az idővel, mivel fő riválisaik a spanyolok és az oszmán-törökök már világbirodalmat (Weltreich; Wordsempire) hoztak létre. Az Indikumban megjelenő versenytársak (spanyolok, hollandok, angolok) valamint a meggyengített, de le nem győzött muszlimok miatt a portugál érdeklődés az Atlantikum déli részére (D-Amerika; Közép- és DNY-Afrika) kezdett irányulni.

Módosul az eszköztáruk: megindulnak a telepítések, a telepes mozgalom fő célországa Brazília és Angola lesz; folytatódik a rabszolga-kereskedelem, itt is Brazília a kiemelt szereplő és egyben itt kerül sor az ún. ciklusváltó monokultúra megvalósítására is; megmarad a triangulum-kereskedelem s vele a közvetítettség; megindul a gyarmati paternalista igazgatási rendszer és a inkvizíció kiépítése. Ezen változtatások nyomán jön létre a későbbiekben a luzotropikalizmusnak nevezett keveredés (hibriditás).

1.1.3. A portugál hittérítés és János pap országának keresése

A hittérítés a kulturális kapcsolatok meghatározó formája az eltérő civilizációk között, különösen akkor, ha azt békés – mondhatni: jámbor – formájában gyakorolják.

Már Tengerész Henriknél felmerült (tudományos kíváncsisága és a kereskedelmi kapcsolatok kiépítése mellett) az a hitbéli reménye, hogy a pogányok áttéríthetők és lelkeik megmenthetők, továbbá hogy „kapcsolatba léphet János pap legendás közösségével;

...Már 1490-ben elindítottak egy hittérítő expedíciót, amelynek tagjai elsősorban Ferenc-rendi szerzetesek voltak, a mai Észak-Angola területére azzal a megbízatással, hogy keressék fel a kongói birodalom hatalmas uralkodóját, a »manikongót«, s ha mód van rá, kutassák fel a papkirály birodalmába és az Indiába vezető összekötő utakat.²¹⁵

Mint arra tanulmányunk III. fejezetében utaltunk, János pap legendája a portugál népi mítoszok körében éppúgy megtalálható volt, mint a királyi udvar és a klérus körében. Bitterli álláspontjától eltérően a portugál történetírás arra mutat rá, hogy a Tengerész Henrik által irányított tengeri expedíciók már az 1440-es évek elejétől (1441) az arany utáni kutatás, a fekete rabszolgák szerzése mellett „Az expedícióknak volt egy másik, igen határozott céljuk is, meg akarták találni János pap országát (azaz Etiópiát); az infáns mindent megtett egy olyan tengeri útvonal földerítésére, amelyen át kapcsolatot teremthetett volna ezzel a királysággal, hogy szövetségre léphessen vele a keresztény hit ellenségeivel szemben.”²¹⁶

II. János portugál király (nomen est omen) minden kétséget kizáróan a végére akart járni a legendának, ezért „1487-ben egyszerre két bizalmi emberét bízta meg, hogy felkutassák János pap országát.

...Bartolomeu Dias az Atlanti-óceánon indult útnak, Pêro da Covilhã a Földközi-tengeren. ...Covilhã... eljutott Abesszíniába (ma Etiópia) és azt hitte, végre meglelte János pap országát, az uralkodó dinasztia pedig a bibliai Salamon királyig és Sába királynőéig vezette vissza őseit.²¹⁷ Ezt arra alapozta, hogy kopt keresztényekkel Alberto Cantino 1502.

²¹⁵ im. 134.p.

Továbbá rámutat „Míg a kereskedelmet, és azon belül a rabszolga-kereskedelmet a kultúrkapcsolatok szakaszában a találkozás egyik változatának tekinthetjük, amelynek elméleti-merkantilista igazolása csak utólag, Colbert idejében történt meg, a hittérítés gondolata absztrakt elképzelésként jelenik meg, amely – bármennyire módosult is végrehajtásának útja – módja – a maga célképzet mivoltában egyáltalán nem tudott módosulni az idők során. A feszültség, amely itt a magas eszményi igények és a tényleges hatáslehetőségek közötti különbségből adódott, a hittérítőt – a kereskedővel ellentétben – kezdettől fogva hihetetlenül érzékennyé tette a kulturális kommunikáció nehézségeivel és egyáltalán a kultúrkapcsolatok problematikájával szemben.” im. 137-138.pp.

²¹⁶ Saraiva, José Hermano: im. 120.p.

²¹⁷ Bártfai, Gergely: János pap országa

Népszava, 2019. július 13. Visszhang 7

évvilágtérképén az addigi felfedező utak eredményei már feltüntetésre kerültek, de megtalálható rajta János pap legendás és feltételezett országa is.

Maga Covilhã csak 1520-ban került vissza Lisszabonba és az is nyilvánvalóvá vált, hogy Abesszínia sem János pap országa. /A portugáloknál Sebestyén király halála után kelt életre a sebastianismo, egy monda (mítosz), aki egy ködös reggel visszatér és eljő, s ütni fog az igazság órája./

János pap országa a földi paradicsom vágyképe, utópia, mely nem valósítható meg...

1.2. A spanyol gyarmatbirodalom kialakulása és a jogi kultúrák találkozásai „Ősamerika” szemszögéből

Elvileg a spanyolokat nem lephette volna ennyire meg az amerikai őslakosok mássága, hiszen hispán félszigeten tömegesen voltak jelen mók és zsidók, berberék sőt négerék is. Ami paradox módon mégis újdonság volt, az őslakosok társadalma és kultúrája. A spanyolok által megtestesített európai civilizáció úgy részelemei többségében mint összességében felülmúlta az indiánoknak nevezett bennszülöttek által képviselt civilizációt. Az egyenlőtlenség kezdettől nyilvánvalóvá vált és nem feledhető, hogy a spanyolok az Indiába vezető tengeri utat keresték, az arany és a távol-keleti fűszerek megszerzése volt az elsődleges cél és csak ezután a hittérítés. A hódítás előbbre való volt az együttműködésnél (utóbbit szükséges rossznak tekintették, azt is csak céljaik elérése érdekében...)

A jogtörténeti korhűség szellemében először a prekolumbián jogi kultúrát vesszük szemügyre, különös tekintettel az azték és maja valamint az inka birodalmakra nézve. Ezt követően az agrárium, a kézműipar és a kereskedelem szerkezeti sajátosságai, jogi irányítási eszközei kerülnek rövid bemutatásra.

A spanyolok által képviselt európai civilizáció és jogi kultúra egészében felülmúlta az Újvilágban talált civilizációkat és jogi kultúrákat. Voltak azonban részterületek, ahol e – nevezzük fölénynek – magasabb fok nem volt ennyire nyilvánvaló. Ide tartozik az agrárium az öntözési technikákkal és a trágyázással az Azték de főként az Inka Birodalom területén, valamint utóbbi esetén a kitűnő úthálózat vagy „közlekedési infrastruktúra”. Természetesen figyelemmel kell lenni az agrárium esetén a vaseszközök és az igavonó állatok teljes hiányára, illetve az utak esetében arra, hogy a kerék és vele a kocsi ismeretének hiányában, futár, gyalogos és állati (láma) teherforgalomról beszélhetünk. Az utakat kiépítettségük stratégiai szerepük (kereskedelmi, közigazgatási és katonai oldalak) teszi különösen fontossá. Nagy gondot fordítottak állandó karbantartásukra is. Az Inka Birodalom ütőere az

úthálózat volt, melyhez szervesen csatlakoztak a gócpontok települései, a katonai erődítmények és az élelmiszert, ruházatot fontos használati tárgyakat felhalmozó raktárbázisok.

A harmadik terület, amely méltó partnere volt az európai civilizációnak, az az építészet. Bár az Újvilág szellemi kultúráját leginkább kifejező írásbeliségükről kevés adat maradt ránk, csillagászati megfigyeléseik, matematikai ismereteik figyelemre méltóak. Vallási hiedelemvilágaikon alapultak államberendezkedéseik és (jogi) kultúráik. Összességében és kis túlzással azt mondhatnánk, hogy az újvilági civilizációk a kő, a fa, a csont és a bronz mint alapanyagok változatos emberi felhasználásán alapultak.

1.2.1. A prekolumbián kultúrák főbb sajátosságai

A mai Mexikó területén, a Yucatán-félsziget és az attól délre fekvő vidékek tekinthetők a maya civilizáció életterének.

1.2.1.1. A maya állam és társadalom

A maya társadalom tagoltsága elérte azt a fejlettségi szintet, hogy a munkamegosztás már részben erőteljesnek mondható vagyoni különbségekben, részben ezt leképező irányítók-irányítottak elkülönültségben mutatkoztak meg. A vallási hiedelmek ezt a hierarchikus elrendezettséget még inkább felerősítették és kiváltságos helyzetbe hozták papságukat. Isteneik jók és rossz természeti erők és folyamatai megtestesítői voltak. A papság közvetítői szerepét a „tudományos” ismeretek szinte kizárólagos birtoklása tette szinte nélkülözhetetlenné.

A földek faluközösségi tulajdona és a közmunkakötelezettség miatt egy sajátos az uralkodóra is kiterjedő istenkirályság képe rajzolható fel, hieroglif írásukban ránk maradt kéziratuk alapján. Inkább teokratikus semmint jogi kultúraként határozható meg a maya állam és társadalma.

1.2.1.2. Az aztékok állama

A nahuatl nyelvcsaládba tartozó aztékok (mexikák), a Mexikó völgyét elfoglalva, a mayákhoz hasonló bomló ősközösségi-korai osztálytársadalomra utaló jegyeket felmutató törzsi államokból jött létre. Itt is fontos volt az öntözéses földművelés miatt a közmunkák megszervezése. A társadalom rétegzettsége, tagoltsága az apajogú nemzetségen, a calpullin alapult. Húsz ilyen vérségi alapú kerület volt, de egészében sokkal nagyobb vagyoni különbségeket takartak az ezt megtestesítő polgári és katonai valamint vallási vezetők, mint a mayáknál. Az azték gazdaság és az ebből következő gazdaság sokkal „minőségibb”, azaz fejlettebb államot, társadalmat és gazdasági szerkezetet takar a mayákénál. A vallás és a papok szerepe kiemelt helyet biztosított a papságnak a hierarchizált azték társadalmon belül.

A vallás szerepének kiemelése azért is fontos, mert az uralkodót egy jól körülírható, oligarchikusan szerveződő, az állami-igazgatási, a katonai, a törzsi-nemzetségi arisztokrata és a vallási-papi felső vezető körök képviselői választották és talán állandó tanácsként is a calpullik delegáltjaiként mellette működtek. E vallás másik jellemzője – a hierarchizáltságán túlmenően –, a vérszomjassága.²¹⁸

Politeizmusuk, istenségeik hierarchizáltsága kedvezett a templomépítkezésnek (templompiramisok), melyek köré húzták fel lakóépületeket. Az azték állam katonai, központosító és birodalomépítő vonásokat mutatott, ennek megfelelő harcos katonai teokratikus eszköztárral felvértezve.

²¹⁸ Vitzilopocstli (sp. Huitzilopochtli) a.m. Déli Kolibri, az azték mitológia főistene (a nap és a háború istene; Tenochtitlan=Mexikóváros védelmezője).

Nem mindennapi már a születése sem: anyja méhéből teljes fegyverzetben pattan ki. Emberáldozatkor, ezen istenséget illette az áldozat szíve és vére.

Mexikói régészek szerint Hidalgo állam területén – Mexikó közepén – Pahnútól 30 km-re található a mostanság Hualtepecnek, régen Coatepecnek nevezett hegy, ahol Koatlikue őszanya várandós volt a főistennel és itt szülte meg őt. Az azték mitológia legendáriuma szerint e Hualtepec-hegy köves nyúlványa a Hold-szikla nem más mint a főisten hűgának – Kojolsaukinak – a feje, akit bátyja ölt meg, ám fejét a hegyen hagyta, de teste darabjai a mélybe zuhantak.

Ez a vérszomjasság a hétköznapiakat is uralta. Már Bernardino de Sahagún: Az új-spanyolországi dolgok általános története (1577) c. műve ls. Vassányi Miklós fordítását az Orpheus Noster VI. évf. 2014/1. 52-68. pp. – utal rá, hogy a feláldozott emberek többsége a legyőzött-alávetett törzsekből, csatában ejtett foglyokból (esetleg nők és gyerekek is!) kerültek ki. Az áldozatokat haláluk után lefejezték, a testet feldarabolták és megégették vagy megfőzték.

Moctezuma az isteneknek tartott spanyol konkvisztádorokat véres áldozattal kínálta – kiindulva saját főistene „személyiségjegyeiből” –, melyet a hódítók undorral utasítottak vissza.

1.2.1.3. Az inka birodalom

Az Andok hegyláncaiban belül a Cuzcó völgye kedvezett a dél-amerikai civilizációk kialakulásának és fejlődésnek.

Az inkák birodalmának nevet adó kecsua nyelvű nép igazi államszervezői tehetséggel fogta össze az uralma alá került törzseket.

Magas színvonalú agrárium és a helyi rézre és ólomra alapozott bronzművesség az inkákat a másik két fentebb tárgyalt népeknél magasabb technikai-technológiai osztályba sorolja.

Az inkák állama is fejlettebbnek, jobban szervezettnek tűnik a mayákénál és az aztékokénál.

Az állami munkakényszer, a mita ami az ayllu faluközösségi tagok számára kényszermunkaként jelent meg.²¹⁹

²¹⁹ „Elvileg az uralkodó, az Inka tulajdonát alkották a földek. A hatóságok által kiküldött szakértők megvizsgálták a művelés alá kerülő föld viszonyait és meghatározták a szükséges munkaerőt. Ezután a kijelölt közösségek megkezdték a föld szétosztását. A férfiaknak szétosztott földegység, a tupu a létminimumnál nem sokkal többet biztosított. Volt saját kezelésű öröklődő földbirtok is, a muya, amelyen a csere számára szükséges terméktöbbletet termelhették meg. Lényegében ez már magántulajdon volt, de még nem veszélyeztette a közösségi földek rendszerét.

A helyi szokások alapján három részre osztották a földeket: az első a Napé, vagyis a papoké, a második az Inkáé, a harmadik az ayllué lett. Az első két, mondhatni állami földet a közösségek tagjai arányosan megosztva művelték meg. Ezt a munkát mintának nevezték. A spanyol gyarmati korszakban a mita az indián lakosság kizsákmányolásának szörnyű eszköze. Először a családi parcellát, a tuput művelték meg, ezután következett a Nap földjeinek megművelése, majd a betegeké, öregeké, munkaképteleneké. Végül került sorra az Inka földje. Amikor a XV. század végén a lakosság növekedésével csökkent a családi használatra szánt földek terjedelme, az Inka földjeivel pótolták.

Lényegében állami kizsákmányolásról beszélhetünk, amelynek feltétele az állami munkakényszer volt. Az inka társadalom legvonzóbb vonását épen az adja, hogy ennek súlyosságát feledtetni tudta különböző vallási, etikai megokolással és propagandával, mozgósította a tömegeket, a munkát vallási ünneppé varázsolta. A munka megszervezését egyes falvak vezetői, a curacák végezték. A társadalom többségét a földművelést végző szabadok, a hatunrunák alkották. Megjelentek az örökletes rabszolgák, a yanaconák is, akiknek a viszonyait, helyzetét nem ismerjük kielégítően. A törzsi arisztokrácia és a rabszolgaság mutatja legvilágosabban, hogy az inka társadalomban előrehaladt az osztályviszonyok fejlődése.

Mind ezt, mind az ősközösségi maradványok erejét és a kettő keveredését mutatja az „inka tízparancsolat” (H. Gerol):

1. a munka feltétlen kötelesség;
2. senkinek sincs joga a lustálkodásra;
3. mindenki mindenkiért dolgozik;
4. a szükséglet mérve szabja meg a juttatásokra való jogot;
5. az adózás legyen méltányos, de kötelező;
6. az államnak joga van követelni, parancsolni és ellenőrizni, de kötelessége teljesíteni (kötelességeit), adni és figyelembe venni (az emberek szükségleteit);
7. a föld művelőjének nem tulajdona, hanem csak használja szükségleteinek biztosítására;
8. aki dolgozik, azt megilleti az élethez való jog;
9. mindenki köteles megtermelni saját és hozzátartozói szükségletét, azonkívül felesleget is a többiek javára;
10. közös érdek megelőzi az egyén érdekét.”

Wittmann Tibor: Latin-Amerika története

Gondolat, 1971. 32-33. pp.

Wittmann (1971)

Az inkák vallása, a napkultusz, ahol az uralkodó – az inka – a napisten megtestesülése. A teokráciával egyenrangú fontossággal bírt a hadsereg, melyet modern fogalommal általános hadkötelezettségen alapulónak tekinthetünk.

Több jel mutat arra, hogy a napkultusz látens módon a monoteizmus felé mutatott, s Viracocha teremtettségét állították a középpontba. Wittmann úgy látta, ezt a folyamatot a spanyol hódítás megakasztotta²²⁰

Az inka állam fejlett közigazgatási rendszert hozott létre és működtetett nagyon erős szociális intézményekkel. A birodalom négy suyora (birodalomrészre), azok tartományokra, emezek részekre, utóbbiakat ayllukra osztották fel.

A tisztségviselőket ellenőrizték és felügyelték. A jogrendet a birodalom törvényei és a mindenre kiterjedő szokásjog szabályozták. A munkakényszer miatt legfőbb bűnnek a henyélés, lustaság, a rosszul végzett munka, s még inkább a munkátlanság számított.

Fontosnak tartották a felhalmozott tudásanyag, az ismeretek oktatását, iskolák fenntartását, a kultúraátadást a jövő nemzedékeinek.²²¹

²²⁰ Az inka korszak vallási képzetei rendkívül szívósan bizonyultak a gyarmati korszak idején, sőt utána is. A mai perui és bolíviai indián nemcsak színes folklórában őrizte meg a múlt hagyományait, hanem legegyszerűbb mindennapi fohásaiban, és ha vigadozik, az első kortyintás italt az tiszteletére a földre önti. Ugyanígy babonáival, jövőmondóival és gyógyítóemberével is régmúltat idézi.” im.33.p.

²²¹ „Amikor a spanyolok ideérkezése előtt a Huascar és Atahualpa között dúló belháború a birodalmat legyengítette, és ez a hatalmas birodalom gyorsan a „fehér istenek” martalékává vált, egy olyan társadalom hódolt meg az európai feudalizmus előtt, amely nemcsak az ígás állatokat, vasekét, guruló közlekedési eszközöket és tűzfegyvereket nem ismerte, hanem a munkamegosztás fejlettebb formáit sem. Mind az azték, a maya, mind pedig az inka kultúra káprázatos eredményei ellentmondásban voltak a társadalmi szerkezet kezdetlegességével. Az emberi munkaerő bősége, méghozzá a közösségen belül megszervezett munkaerő volt az, ami egyrészt a nagy teljesítményeket megmagyarázza, ugyanakkor a technikai, gazdasági újítások indítékát nagymértékben csökkentette. A vas, az eke és főleg a kerék hiánya a nagyállattenyésztéssel kapcsolatban jelzi az amerikai civilizáció fejlődésének legfőbb korlátait.

A spanyolok csodálkozva állapíthatták meg, hogy az inkák földjein egy talpalatnyi ugar sincs, a földek maximálisan ki voltak használva. Tény, hogy a spanyol eke bevezetése az adott társadalmi viszonyok között csak később eredményezte a termés hozamok növekedését. Viszont tagadhatatlan, hogy az európai emlősállatok, az ígásállatok, a fontos növények importja, az európai szállítási technika stb. azonnal mélyreható változásokat hozott az amerikai gazdaságba. Ha leszámítjuk a gyarmati rendszer torzító, pusztító szerepét, akkor is látnunk kell, hogy a vonzó társadalmi formavilág mögött a lezártság egyes jelei húzódnak meg.

Az osztálytársadalommá vált indián civilizációk sajátos előnyeikkel és korlátaikkal együtt olyan autonóm fejlődés törvényeit mutatják, amelyek megsértése gyorsan visszavetette azokat. Az erőnyerő technikák kifejlődésének akadályai hatalmas fölényt biztosítottak a hódítóknak.

A XV. század végén kezdődő felfedezések és gyarmatosítások a két kontinens társadalmának erőszak útján való találkozása révén a világtörténelem legjelentősebb mozzanatai közé tartoznak, nélkülük az európai tőkés társadalom megszületése sok kelléket nélkülözött volna. Ennek a meggyorsuló fejlődésnek áldozatai és részben emeltyűi az amerikai civilizációk voltak.” im. 34-35.pp.

1.2.2. A spanyol gyarmatbirodalom az Újvilágban

A gyarmatosítás (kolonializmus) igen összetett folyamat mint azt a portugálok esetében igyekeztünk is körüljárni. A spanyoloknál sem volt ez másképp. Kolumbusz – feltételezhetően – négy hajóútja, majd a rendszeressé váló áthajózások közel három évtizedig a Karib-tenger térsége (Kis- és Nagy-Antillák valamint Dél-Amerika columbiai és venezuelai partvidékei) felé irányultak. A spanyol gyarmatosítás első szakaszát ennek a térségnek a módszeres feltérképezése, katonai-technikai értelemben vett megfélemlítése és legyőzése végül teljes megszállása jellemezte. A hódítások második és harmadik szakaszát már nem is annyira az időtényező különíti el egymástól mint inkább a térbeliség. Az azték és az inka birodalmak megsemmisítése – megsemmisülése példa nélkül álló gyorsasággal ment végbe. Ennek sajátosságait és tanulságait szeretnénk bemutatni az alábbiakban.

1.2.2.1. Hódítások, birodalmi gondolat, spanyol világbirodalom

A különböző társadalomtudományi diszciplínák kiemelten fontos jelentőséget tulajdonítanak az emberiség történeti fejlődését is alakító birodalmaknak.²²²

A birodalom leggyakrabban hódítások eredményeként jön létre és a hatalomkoncentráció egy sajátos kifejeződési formájának tekinthető.²²³ Colas utal rá, hogy a birodalmak egyúttal államok is, de esetünkben még nem nemzetállamról van szó és éppen ezért nem egy zárt nyelvi területet jelöl, hanem éppen ellenkezőleg: az elsődleges jegye a politikai határok állandó, folyamatos kiterjesztése. Ez a vég nélküliség (sine fine) térben és időben zajló folyamat azzal a megszorítással, hogy a birodalom – így a spanyol is – határtalan, mert nem voltak pontosan kijelölt és meghúzott külső határai.

A spanyolok Európában elfogadták és betartották a területi szuverenitás gondolatát, míg birodalmuk más földrészein tagadták és még a létét is megkérdőjelezték.

Minden birodalom egy központ, egy belső mag körül kristályosodik ki. Ez lehet akár földrajzi, akár etnikai vagy gazdasági egység és ezen belül integrációs hatások

²²² Az európai jogi kultúrákon belül a rómaiak, a portugálok, a spanyolok, az angolok, a franciák és a németek hoztak létre birodalmakat. Az orosz birodalmiság azért más, mert Oroszország maga volt egy birodalom, itt az orosz nemzeti és birodalmi tudat nem vált szét.

A római Imperium Romanum, a spanyol Imperio Español, a portugál Império Português (Ultramau Português; Império Colonial Português), a francia Empire, az angol British Empire, a német das Reich (Deutschen des Heiligen römischen Reiches; Deutsches Reich) kifejezések a latin imperium szóból erednek, melynek jelentése: főhatalom elvitathatatlan és támadhatatlan parancskibocsátási joggal; állam; államhatalom; birodalom; fennhatóság; parancs; rendelkezési jog; uralom; uralkodás; legszélesebb értelemben vett hatalom..

²²³ Colás, Alejandro: Empire
Cambridge, Polity Press, 2007. 233.pp.

működnek. Az állam ezen belül befolyást képes gyakorolni és kiterjeszti hatalmát, így valósítva meg valamilyen meghatározott funkcionális integrációt, mint amilyen a spanyol katonai szuperstruktúra volt a XVI. században.

A spanyol (és portugál, majd az angol) világbirodalom technikai bázisát az akkoriban modern hajózási technológia adta. Ez a sikerei titka. A birodalom is – állítja Komoróczy Géza – egyfajta jellegzetes formája, alakot öltése a sikernek. Már Tacitusnál is előjön azonban, hogy az egyre nagyobb sikerek, azaz a hódítások összeomláshoz vezet(het)nek. Erre alkalmazzák az akciórádiusz elméletét: meddig terjed a katonai erő. Mivel a birodalom külső határai képlékenyek, a birodalmi koncepció és a katonai vezetés az eddig elért sikerek alapján újból sikerrel számol, ezért expanzív marad. Ellenségekpersze mindig szükség van (vagy szükség lehet), de a valóságban, ahogy az a spanyolok esetében is történt, birodalmukat nem ellenfelei döntötték meg, önmagától omlott össze.

1.2.2.2. A spanyol gyarmatosítás szakaszai, jellemző vonásai

Európa legkorábban 1493-ban értesülhetett a Kettős Királyság tengerészeti sikeréről, egy új, egy másik világgal való találkozásról, melyet Martin Waldseemüller nevezett először az általa gyártott földgömbön Amerikának (America, azaz Dél-Amerika). Az utak többségét andalúz hajósok szervezték, de a fő cél még mindig az Ázsiába vezető tengeri átjáró megtalálása volt, az Újvilág és a karibi térség földjei még nem érdekelték a spanyolokat, az indiánoknak nevezett őslakossággal folytatott egyenlőtlen csere, az általuk is meghonosított portugál eredetű faktóriák (port. feitoria; ls. 1.1.2.2. pont alatt) 1502 után kezdtek nagyobb szerephez jutni, s megkezdődött katonai-gazdasági kolóniák telepítése. Az Ibér-félszigeten 1492-ben ugyan véget ért a rekonkvizsta, de az 1493-as pápai „Inter caetera divinae” (ls. 1.1.1.2. pont alatt) bulla előírta a hittérítő tevékenység folytatását, így a spanyolok is felhatalmazva érezték magukat arra, hogy a kard és a kereszt jegyében a spanyol kultúra és gazdaság valamint a militáns egyház terjesztőiként lépjenek fel.²²⁴

²²⁴ „Az európai tengerészek és telepések műveletlensége, továbbá az alárendelt szerepe, amellyel otthon meg kellett elégedniük, megváltozott körülmények között elősegítette, hogy egyenlőségjelet tegyenek a katonai és az intellektuális fölény közé, és olyan erőket szabadított fel, amelyek a hazai feudális renden belül nem bontakozhattak ki. Nem csodálkozhatunk rajta, hogy azok az emberek, akik addig szerény körülmények között éltek és csekély hatalommal rendelkeztek, amikor hirtelen teljhatalom birtokosai lettek, hajlottak a túlkapásokra. Így aztán szinte kivétel nélkül a szerzetesrendekhez tartozó művelt papok feladatává vált, akiket már az anyaországban is alig hajtott anyagi becsvágy, hogy a tengerentúli területekkel való kulturális érintkezés kérdéséről bíráló hangon szóljanak.

Az elsősorban kereskedelmi érdekeket szolgáló kapcsolatok egyoldalúsága magyarázza továbbá a bennszülöttektől alkotott kép durva általánosságát és tárgyi megalapozatlanságát. A tengerentúlra utazó első európaiak gátlástalan törekvése a meggazdagodásra az egész világon lehetetlenné tette a partner lényének és jellegének türelmes

Ennek egyik legeklatánsabb²²⁵ példáját maga Kolumbusz szolgáltatta az ún. res nullius szerinti terület birtokbavétellel.

Mindenesetre úgy tűnt, mégha majd három évtizedbe is telt a szárazföldi Amerika meghódításának tényleges kezdete (1519. Cortez), de az Indiák kezdett felértékelődni a kortárs spanyol kereskedők, konkvisztádorok, hittérítők és a szerencsét kereső telepesek körében.

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a Karib-tenger szigetvilága és népessége az európaiak által behurcolt betegségek és a személyi és dologi alávetés drasztikussága miatt jelentősen visszaesett és pótlásukat néger rabszolgákkal oldották meg, akik szintén új szereplőknek számítottak a térségben.

Az 1519-ig számítható első kolonizációs szakasz már előrevetítette a kultúrák közötti harc további eszkalálódását, ugyanakkor már az 1512-es burgosi törvényekkel, jogi eszközökkel igyekezett a kasztíliai korona fellépni a túlkapások ellen – tegyük hozzá, kevés eredménnyel.

megvizsgálását; az utazók részéről csekély készség mutatkozott a bennszülöttek nélkülözhetetlen közvetítőszolgálatának honorálására vagy elismerésére, s ez minduntalan kétségessé tette a kölcsönös kapcsolatok folyamatosságát. A bennszülöttek naiv bizalmát üres ígéretekkel, szószegéssel és olcsó lókupectrükkökkel csúfolták meg, és bizonyára még magasabb rendű kereskedői ügyességükkel is dicsekedtek, anélkül hogy megfontolták volna, mennyire különbözőek voltak a kereskedelmi áruk értékéről alkotott elképzelések. Így a csalást tették meg a kereskedelem legfőbb elvévé, és ezzel végzetes módon meghatározták az elkövetkező fejlődés jellegét; úgy vélték, hogy a „vadak” csekélyebb értékének állandó emlegetésével saját tisztességtelenségüket jogossá tették, és nem vették figyelembe, hogy a bennszülött, gyorsan átlátva a fehér kereskedő csalárdságán, hasonló praktikákba kényszerült, és ezáltal végül is úgy tűnt, hogy ténylegesen okot adott a róla alkotott lebecsülő véleményre.” Bitterli im. 106-107.pp.

²²⁵ eklatáns (lat.): nyilvánvaló, meggyőző (erejű)

Bitterli Kolumbusz fiát is idézve ír a birtokbavételi ünnepségről:

„Az admirális – írja Kolumbusz fia apjáról írott életrajzában – hívatta a két kapitányt és a többieket, akik vele együtt partra szálltak... Mindannyiukat nevének szólította, és arra kérte őket, tanúsítsák és igazolják a következőket: azért jött, hogy birtokába vegye ezt a szigetet, amit ezennel királya és királynője nevének meg is tesz az ilyen esemény során szükséges ünnepélyességgel... Sok indián összegyűlt az ünnepélyes aktusra, és az admirális, látván, hogy barátságos és békeszerző néppel van dolga néhány piros sapkát, üveggyöngyöket... és egyéb csekély értékű tárgyakat adott az indiánoknak, amit azok a lehető legnagyobb megtiszteltetésként fogadtak.»

Aligha tarthatjuk eléggé szem előtt, mennyire ellenkezik ez a jelent az értelemmel. A birtokbavétel ceremóniája, melynek formailag kifogástalan lebonyolítására a spanyolok itt is és később is kínos gonddal ügyeltek, nem kelthetett a bennszülöttekben más értelmeket, csak mérhetetlen csodálkozást. Az idegenek viselkedésének körülményessége, erre az alkalomra kiválasztott rendkívül pompás öltözkűk, állatokhoz hasonlatos szőrös ábrázatok, valamint néhányuk groteszkül kirívó tar koponyája – ez és még sok minden egyéb mérhetetlenül megdöbbentette az arauakokat. A „birtokbavétel” végrehajtása után játékos, burleszkjellegű kölcsönös csipkelődések és hetyke közeledések következtek – senki sem sejtette, hogy a felszín mögött tragikum rejlik.« Az ember aligha képzelhet el emberek között ekkora tragikus egyenlőtlenséggel teli eseményt – írja Salvador de Madariaga. – Még szerencsésnek mondható az a körülmény, hogy különbözött a nyelvük. Így a bennszülöttek legalább szimbolikus vagy mágikus cselekménynek tarthatták a betolakodók ünnepélyességét. Hiszen a birtokbavételt, amiről itt valójában szó volt, ezek az emberek, akiknek semmiféle elképzelésük sem volt a tulajdonról, teljességgel képtelenek lettek volna felfogni.»” im. 110-111.pp.

Cortez 1519-es útja a Yucatán-félsziget katonai feltérképezésére majd Mexikó belső, központi területe felé haladása tekinthető a második fázisnak, a szárazföldi Amerika aztékok uralta területei elfoglalása kezdő időpontjának.²²⁶

A spanyol expanzionizmus magában hordozta az etnikailag sokszínű birodalom, mint politikai egység elvét, ezzel Colás (1.1.2.2.1. alatt) a második fontos eleméhez jut el birodalom-konceptiójában: a hierarchiához. A birodalom a különböző jogállású területek halmazát jelenti, azaz az anyaország többlet jogokkal rendelkezik a gyarmataihoz képest. Gondoljunk bele: a homogenizáció, mely a nemzetállamokra lesz jellemző, megszüntetné a jogi különbségeket, már pedig ettől úgy a spanyolok mint a portugálok erősen ódzkodtak.²²⁷

A birodalomra jellemző harmadik sajátosság: a rend, annak fenntartása és biztosítása, s ezzel minegy igazolja és alátámasztja területi expanzióját. A folyamat önigazoló jellegű és erős küldetéstudattal (missziót teljesít, civilizációt visz a vadnak és barbárnak tartott társadalmakba, ezzel „boldogítva” azokat) párosul. A birodalom a béke letéteményese, a kereszténység bástyája, az alávetett népek gyámolítója, amely kiemeli őket elmaradottságukból és hozzásegíti őket egy magasabb létformához.²²⁸

Elliott²²⁹ rámutat a spanyol gyarmatosítás azon sajátosságára – mely a portugálokra is kiterjeszthető –, hogy Kasztília tilalmazta a mórok, zsidók, eretnekek (a protestánsok ilyenek) betelepülését gyarmatai területére, így azok az indiánok körében fennmaradt természeti vallások kivételével katolikusokká váltak. A néger rabszolgák szinkretizmusa

²²⁶ „Jogi szemszögből Cortes tevékenysége kimeríthetné akár a parancsmegtagadás tényállását is, mivel Kuba kormányzója kifejezett parancsa a kereskedelmi lehetőségek felderítésére vonatkozott, míg ő a partraszállását a *res nullius* (uratlan dolog) alapján birtokba vételként értelmezte, s I. Károly (1516-1556) nevében Kasztília javára birtokba is vette. Erre – mint utaltunk rá – a pápai bullák eleve felhatalmazták Kasztília uralkodóit.

Ezen túlmenően a kasztíliai jog tartalmazott arra vonatkozó rendelkezéseket, mi a teendője a közösségeknek akkor, ha akár az uralkodó, akár valamely hivatalnok a zsarnoki módon önkényeskedik. A jogi felhatalmazás a közösségeknek kollektív fellépést engedett, ezt használta ki Cortes, aki expedíciós haderejét jogi közösséggé nyilvánította, várost alapítottak, s neki láttak építésének a király nevében, így annulálva a kormányzói utasítást. Ezt követően, szintén a királyi érdekekből kiindulva Moctezuma ellen vonult, bevette annak székvárosát Tenochtitlánt. A volt Azték Birodalom helyén jött létre Új-Spanyolország alkirálysága 1535-ben.

²²⁷ Erre jó példa lehet a Római Birodalom története: Caracalla 212-ben a birodalom összes szabad polgárára kiterjesztette a római polgárjogot. Ezzel több előnyt is érvényesíteni tudott: megszűntek az adómentes kiváltságok (főleg a görögség lakta területeken); adózóvá és katonakötelessé váltak az új jogosítottak (ezek kötelezettségként terheltek immáron őket) és hivatalviselővé is.

²²⁸ Az 1550-es valladolidi Sepulveda és Las Casas közötti teológiai-politikai vita is a spanyolok indiánok feletti uralma jogalapjáról, annak igazolhatóságáról folyt. (Az Újvilágot az isteni gondviselés ajándékának állítják be s ezt az anglikán Anglia és a kálvinista hollandok is átvesszik.)

²²⁹ Elliot, J.H.: *Empires of the Atlantic World. Britain and Spain in America 1492-1830.* Yale University Press, New Haven-London, 2006, 546.pp.

(ls. e fejezet bevezetését és 4.3. pontját) színesítőleg hatott a gyarmati katolicizmus megszilárdulására.

Elliot felhívja a figyelmet Kasztília kiemelt szerepére a hódításokban, hogy a birodalom területei Kasztília részét képezik, ezért jogilag az Aragón Korona országai nem állnak tulajdonosi státuszban, a gyarmatok nem képezik közös tulajdon tárgyait. Ez még kiegészíthető azzal is, hogy az aragóniaiak uralta területek alattvalói be- illetve áttelepülése a gyarmatokra miként hatott ki eredeti jogállásukra. Ténylegesen az Aragón Korona országaiból érkezőket nem érte hátrány.

Kasztília monopolhelyzetéből adódott, hogy a gyarmati igazgatás és az alkirályságok politikai-gazdasági szerkezete is az ő oldaláról határozódott meg és formálódott ki.

A kasztíliai rendiség gyengesége, városokra támaszkodó rendi gyűlése, alacsony szintű érdekérvényesítése, vele szemben a királyi hatalom központosított majd abszolutisztikus jellege, párosulva egy letradosokra támaszkodó igazgatási szervezetrendszerrel, kétségtelenné és vitathatatlanná tette a kasztíliai korona túlsúlyát a gyarmatokon is.

Ez a spanyol jogi kultúra fejlődését negatív módon befolyásolta. Az erős uralkodói kontroll, az, hogy a gyarmatosítás mintegy a korona vállalkozásaként nőtt naggyá azt eredményezte, elmaradt vagy csökevényesen működött az alkirályságok közötti együttműködés és információáramlás, mindez a királyi udvarba volt „bekötve”, ezért amikor megindult a birodalomban a politikai erjedés folyamata, a kulcsszerepet betöltők mint Bolivar, O’Higgins, San Martin és Santander inkább voltak egymás riválisai mint politikai szövetségesek küzdelmük egészét tekintve.

Talán mondani se kell, ez majd kihatott a függetlenné váló gyarmatok későbbi államrezonjaira is.

A birodalmiság, „a közös akol melege” olyan nélkülözhetetlenül fontos kereteket biztosított a mindennapi életben, hogy a birodalmi államgépezet és – igazgatás eltűnte vákuumot hagyott maga után, s erre a változást akarók nem voltak felkészülve. Az oligarchikusan működő városi tanácsok nem demokratikusan működtek, mert a korona ügynökeivel való egyeztetések a korrupciót szolgálták, saját kisszerű helyi érdekeiket „menedzselték”, s nem a tágabb közösséget. A latin-amerikai demokráciadeficit alapjai valahol itt keresendők.

Az is tanulságos lehet birodalom és gyarmatai kérdéskörében, amit a harc szóval írunk körül: egyfelől birodalom harcol birodalom ellen a világban, (globálisan) másfelől

birodalom harcol a leigázott népeivel lokálisan. Az alávetett népek mássága tehet egy birodalmat előítéletessé is.

1.2.2.3. A spanyol államszervezet birodalom-konszolidáló tevékenysége

A Kettős Királyság (Katolikus Királyok) elsősorban Kasztíliaiban állított fel új állami hivatalokat, tekintve, hogy az aragón-katalón korona országaiban a rendek, ragaszkodtak előjogaik (fueros) gyakorlásához és akadályozták egy központosított királyi hatalom kiépítését.

A kivételt az inkvizíció jelentette, amely egyként volt jelen a spanyolok minden királyságában. Az aragón korona országait, beleérve a mediterráneumi területeket (pl. Nápolyi Királyság, Szardínia, Szicília, Baleárok) többnyire alkirályok (virrey) irányították és 1506-tól 1516-ig Kasztíliaiban Johanna helyett az apja II. Ferdinád kormányzott, régensként.²³⁰

II. Ferdinánd végrendeletileg Aragóniát Johannára hagyta a régenség betöltésére törvénytelen fiát, Alfonzot, jelölte ki.²³¹

²³⁰ „Izabellát például 1474-es trónra lépésekor hivatalosan Kasztília »tulajdonosi királynőjének« (reina propietaria) nyilvánították. Miután pedig Izabella és Ferdinánd mindkét korona országainak közös uralkodója lett, Izabella jóvoltából férje uralkodói jogokat gyakorolhatott Kasztíliaiban, de csak felesége haláláig. Ugyanakkor Izabella 1504-es végrendeletében Ferdinándot megfosztotta a »Kasztília királya« címtől, s Kasztíliát lányukra, Őrült Johannára hagyta. Egy Izabella és Ferdinánd korában élő spanyol jogtudós, Palacios Rubios azonban így határozta meg »azokat a határokat, amelyeken nem mehetett túl a királyi hatalom és amelyeket a két uralkodó is, úgy tűnik, teljeséggel elfogadott: „a királyra csak a királyság igazgatása tartozik, nem pedig a javak fölötti uralom, mert az állam tulajdona és jogai közösek, és nem képezhetik senki magánvagyonát.«

Sashalmi Endre: A nyugat-európai államfejlődés vázlata (1000-1700)

II. rész. A modern állam kialakulása, 1450-1713 világtörténet 2005 ősz-tél 8.p.

²³¹ „A tartományok, országok mint a dinasztikus állam alkotórészei féltékenyen őrködtek a köztük levő különbségek megőrzésén, amelyek a többi alkotórésztől való elkülönülés zálogát jelentették számukra. Az uralkodóknál a titulusok sok esetben nem is voltak összhangban a területek tényleges birtoklásával – mindazonáltal ilyen címek szerepeltetése az uralkodók jogigényét jelezte. Ha vizuálisan akarjuk kifejezni a dinasztikus állam jellegzetességeit, akkor leginkább egy sokszínű, különböző nagyságú darabokból álló és be nem fejezett kirakós játékhoz hasonlíthatjuk, amelynek azonban nem volt előre kiszabott és véglegesen lezárt kerete. Egy adott titulus ugyanakkor az adott területen (tartományban, országban) más és más jogokkal ruházta fel az uralkodót.

Különösen jó példa erre Spanyolország, melynek egyesítése csak dinasztikus szinten történt meg, de a két nagy alkotórész, a Kasztíliai Korona, illetve az Aragóniai Korona – amely maga is három különálló egységből (Aragónia, Katalónia, Navarra) állt – megőrizte különállását, sajátos politikai és jogi rendszerét. Nem vetődött fel, hogy ezeket egységes rendszerbe integrálják, s nem jött létre országos, „spanyol” rendi gyűlés sem! Sőt azáltal, hogy Ferdinánd megerősítette a rendi alkotmányt az Aragóniai Korona területein, a Kasztíliától való különbözőség még markánsabbá vált. Kasztíliaiban a királyi hatalom „erősebb volt, mint bárhol másutt Spanyolországban”, az aragóniai Cortes erejéhez viszont nem volt mérhető Kasztíliáé. Szélesebb perspektívából szemlélve, 1500 táján »az aragóniai Cortes volt az egyedüli a latin-Európában, amely törvényhozói funkcióval és adómegajánlási joggal rendelkezett.« Az újonnan egyesített Spanyolország tehát nem »unitarista, hanem pluralista állam lett«, melynek minden egyes alkotórészét saját törvényei szerint kormányozták. Az intézményi, jogi, nyelvi különbségek ellenére Spanyolország mint egész »képes volt ugyan lojalitást ébreszteni bizonyos esetekben, ez azonban távoli maradt Aragónia és Kasztília közvetlen realitásával szemben. A közösségi identitás nem volt „sem statikus, sem uniformizált.«” im.9.p.

A spanyol királyságok dinasztikus konglomerációknak nevezhetők, ahol I. Károly is csak a cortecek felhatalmazásaiból követően tekinthető intézményi értelemben az általa uralt, területek egyeduralkodójának. A dinasztikus öröklési szerződések egyik legfontosabb eleme a tulajdonosi szemlélet érvényesítése volt.²³² I. Károly 1519-től a római királyi majd német-római császári cím megszerzésétől törekedett arra, hogy a Habsburg dinasztia fejeként öccsét, Ferdinándot²³³, bevonja birodalma irányításába. Ettől vált dinasztikussá az uralkodása is – de nem spanyol földön!

I. Károly elfogadta az elődeitől örökölt intézményeket, azokat működtetnie, az új kihívásokhoz igazítania viszont csak részlegesen sikerült.

Az 1520-1521-es comunero-lázadás és annak leverése 1522-től stabilizálta az országot.²³⁴(E folyamatokkal párhuzamosan zajlott Mexikó elfoglalása és az azték birodalom szétesése.)

²³² „A dinasztikus célok leginkább a 16-17. század háborúkat jellemezték, bár az ún. örökösödési háborúk nagy korszaka a 18. század volt. Mindazonáltal, ezek »bár elnevezésükben örökösödési háborúk voltak, valójában gyakorta racionális alapon történő területi felosztásoknak tekinthetők.« im.10.p.

²³³ La Dinastia de los Austri. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio, I-III. vols. Coords. José Martínez Millán, Rubén González Cuerva. Ediciones Polifemo, Madrid, 2011. (Colección La Corte en Europa Temas) 2139. p.

Ehhez kapcsolódva jegyezzük meg Liesbeth Gevers álláspontját, aki külön tanulmányt, szentelt [Family Matters: William of Orange and the Habsburgs after Abdication of Charles V. (1555-67). Renaissance Quarterly, 63. évf. 2. szám 2010 nyara 459-490.p.] a Habsburg dinasztia kulturális entitása vizsgálatának. Megállapítja, hogy I. (V.) Károly és Orániai (Nassau-i ház) Vilmos francia-flamand-német „családi identitása a kölcsönös együttműködésen, baráti érdeklődésen nyugodt, míg az 1556-ban apja helyét átvevő II. Fülöp, neveltetésénél fogva, a spanyolos családi identitást képviselte, ami a korábbi kapcsolatot is megterhelte és megromlott a két dinasztia közötti viszony. A Domus Austriae a főhercegek együttműködésére épült és nem a felosztható örökségre. I.(V). Károly 1555-ben lemond Németalföldről fia javára majd 1556-ban úgy látta: dominiumát felosztja egyenes ágon fiára – II. Fülöpre – hagyva a spanyol trónt és annak külbirtokait (ez a kasztíliai örökség és az aragóniai elköteleződések), míg az ági vagyont, azaz a német-római birodalmi területek nagyhányadát öccsére, Ferdinándra testálta át.

Az is érdekes, hogy Orániai Vilmos bár a Habsburgház (német) birodalmi érdekeit képviselte, de ez már nem egyezett II. Fülöp közvetlen (spanyol) birodalmi érdekeivel. Mivel II. Fülöp, apja 1556-os dominiumát felosztó rendelkezése értelmében nem lehetett német-római uralkodó (római király, német-római császár), ezért a neki juttatott spanyol Habsburg hagyományok (és tartományok) felé mozdult el. II. Fülöp adott spanyol identitástudatot az ő Habsburgágának.

Orániai Vilmos „német” kötődése, az osztrák Habsburgokkal ápolt kapcsolatai immár szembe mentek II. Fülöp Németalföldön követett spanyol érdekeket érvényesítő politikájával.

²³⁴ „A comuneros mozgalom döntő fordulatot hozott a spanyol abszolutizmus fejlődésében. Az uralkodó ennek során leszámolt a neki segítséget nyújtható városokkal, amelyek kiváltságai és addigi vívmányai jelentős részét elvesztették. Igaz, a nemesség is végleg elvesztette a politikai hatalmat, de gazdasági és társadalmi súlya megmaradt. Károly ekkor építette el a nemességen belüli hierarchiát. 1520-ban 25 grandot nevezett ki, akik a társadalom csúcsát jelentették és 35 titulust, vagyis cím szerint megkülönböztetett főnemeset. Még fokozottabb jelentőséget kapott az elsőszülöttség, és egyáltalán mindenféle nemesi cím, amit címer bizonyított. Ekkortól méginkább fölértékelődött társadalmilag az arisztokrácia. Károly utóda a grandok és címzetesek számát állandóan növelték.”

Zombori István: Központosítás és abszolutizmus a 16. századi Spanyolországban Acta Universitatis Szegediensis: acta historica (77.) pp. (1983) 61.p.

I.(V.) Károly a központosított királyi hatalomtól az abszolutizmus intézményeinek kiépítése és megerősítése felé haladt, mindezt „koronánként”, egyenként, a helyi sajátosságokra is figyelemmel tette meg.²³⁵

„Károly alatt fejeződött be az abszolútizmus intézményeinek a Katolikus Királyok által megkezdett kiépítése. A legfontosabb szerv az Államtanács volt, amelyet Gattinara kancellár 1522-en szervezett meg. Két titkárság működött: egy spanyol, Francisco de los Cobos vezetésével, amely a spanyol és itáliai, földközi tengeri ügyeket intézte, és egy francia – Nicolas Perrenot irányításával – amely az Alpoktól északra eső területeket igazgatta. Ehhez tartozott régi császári birodalmi kancellária is. Az egyes területek élére aragón mintára alkirályokat, helytartókat nevezett ki, de rendszerint a saját családtagjaiból. ...Uralkodása alatt fejeződött be a spanyol hadsereg átszervezése, amely ekkortól közel két évszázadon át Európa legjobb fegyveres ereje volt. A legendás terciók 1534-ben jöttek létre, gyalogosokból álltak, de a korszak szokásaitól eltérően ezek igen jól el voltak látva muskétákkal és tüzérség is támogatta őket.

A birodalom kancellárja, Gattinara végezte el az egyes intézmények megreformálását, majd a kiterjedt pénzügyi és gazdasági feladatok ellátására létrehozta az ún. Hacienda Tanácsot 1523-ban. Az amerikai gyarmatok fejlődése hívta életre a Kasztíliai Tanács mellé rendelt Indiák Tanácsát. (1524) 1517 körül keletkezett a Haditanács, de ez is Gattinara 1522-es átszervezése révén vált igazán jelentőssé. Megnövekedett a papírmunka, az aktatermelés. Az írott anyag fontosságát bizonyította, hogy 1543-45 között létrehozták az állami

²³⁵ „V.Károly uralkodása alatt a két országrész semmit sem közeledett egymáshoz. Ugyanis az uralkodó természetesnek tartotta, hogy a családi örökség révén neki teljesen különböző országai voltak – Németalföldön, Ausztriában, Németországban, Itáliában, stb. – és így semmi kivetnivalót nem talált abban, hogy Kasztília és Aragónia két külön államként létezett egymás mellett. Ahogy hosszú uralkodása alatt föl sem merült valami egységes birodalmi uralkodási rendszer szükségessége a császárságban, ugyanúgy nem gondolt erre Spanyolországban sem. Kontinensnyi birodalmát a Habsburg családi érdekek meghatározottsága szerint igyekezett kormányozni. Még jó dolognak is tartotta az egyes országok szeparált voltát, mert így nem kellett attól tartania, hogy összeszövetkeznek ellene.”uo.

A XVI. század végére hat regionális tanács „működött: Aragóniáé, Kasztíliaé, az Indiáké, Itáliáé, Portugáliáé és Flandriáé. Magán Kasztílián kívül ezek közül egyik sem rendelkezett megfelelő helyi tisztviselői karral, s a tényleges közigazgatás a tanácsok távoli s gyakran kétbalkezes irányítása és ellenőrzése alá vetett alkirályokra ruházták. Az alkirályok hatalma viszont rendszerint nagyon korlátozott volt. Egyedül az Amerikákon irányították saját bürokráciájuk működését, de itt oldalba támadták őket az audienciák, amelyek megfosztották őket máshol élvezett bírói fennhatóságuktól; ugyanakkor Európában meg kellett küzdeniük a helybeli – szicíliai, valenciai vagy nápolyi – arisztokratákkal, akik jogaik alapján általában tényleges monopóliumot igényeltek a köztisztviselőkben. Az eredmény az lett, hogy a nemzetközi impériumnak mint egésznek vagy magának az ibériai anyaországnak bármiféle tényleges egységesítése elakadt. Az Amerikákat jogilag a Kasztíliai Királysághoz csatolták, Dél-Itáliát Aragóniához. Az általuk képviselt atlanti- és földközi-tengeri gazdaság sohasem egyesült közös kereskedelmi rendszerbe. A Spanyolországon belüli unió két eredeti királysága közötti különbséget gyakorlatilag csak tovább növelték a most alájuk rendelt tengerentúli birtokok.”

Anderson, Perry: Az abszolutista állam Gondolat, Budapest, 1989: 86.p.

levéltárat, amely gyakorlatilag a királyság okmányait gyűjtötte egyetlen helyre, a simancasi várkastélyba.”²³⁶

I.(V.) Károly 1517-1519 és 1522-1529 között töltött hosszabb időt spanyol földön, de a Burgundiára illetve Itáliára alapozott birodalomközpontúsága meg nem valósulóvalósítható tere maradt, miközben államapparátusa működését burgund mintára próbálta átállítani. Az eredmény egy attól eltérő sajátosan spanyol, központosított államhatalom lett. A rendek érdekérvényesítő képességére tekintettel a kül- és hadügy terén szinte nem találkozott ellenkezéssel (kivéve a dinasztikusnak tűnőeknél), míg az adózás és a pénzügyek terén sokkal gyakrabban akadékoskodtak a cortezek.

Az átszervezett államapparátus megnövelte a szakemberek iránti igényt, ami elősegítette az oktatásügy, azon belül is a jogi képzés gyorsuló ütemű fejlesztését.

A legszűkebb keresztmetszettel a pénzügyekkel foglalkozó hivatalok rendelkeztek, ezért már 1522-1524 között reformokat kellett bevezetni: Gattinara – az uralkodó bizalmi embere – központosítja a hivatalokat és a Consejo de la Hacienda (de Castilla) hatásköréhez utalta. A belső nehézségek és a külső ellenséges hatalmak állandóan próbára tették az államapparátus teherbíróképességét és az állam fizetőképességét. A birodalom terjeszkedési igénye és tényleges kiépülése az adott gazdasági szerkezet mellett az államrezon konszolidációt kívánó igénye ellenében hatott.

2. A gyarmatosított népek jogállásának szabályozási kísérletei a spanyol jogalkotásban

1492 után az aragón Mediterránium-politika fennmaradt, és a genovaiakra támaszkodva az Atlanticum nyugati finanszírozásába is bekapcsolódtak (pl. az ún. „indiázás”). Az újonnan meghódított területek (a Karib-tenger szigetvilágai) lakossága nem várt jogi problémák forrásaivá váltak.

2.1. A burgoszi (Leyes de Burgos 1512) törvényekhez vezető jogi megfontolások

A spanyol hódítások a Karib-tenger nagyobb szigeteire (pl. Hispaniola, Kuba, Jamaica) irányultak, s ezt volt hivatott segíteni az 1503-ban sevillai székhellyel alapított Casa de Contratacion (portugál előképpel), mely a nyugati hajóutak terveit készítette és gazdasági, igazságszolgáltatási, tudományos jogosítványokkal is felruházták.

²³⁶ im.62.p.

Az 1500-as évek első évtizedében változó intenzitással folytak úgy a felfedezések mint a területek megszállása. Kasztíliai Izabella 1504. évi majd I. Fülöp 1506. évi halála, II. Ferdinánd itáliai hadjárata lassítólag hatott az Indiák kiaknázásában rejlő lehetőségekre. 1508-tól gyorsultak fel az események: három év leforgása alatt gyarmattá tették Kubát, Jamaicát, és Puerto Ricót és 1511-ben Santo Domingon megalapították az Audenciát. Ez lett a gyarmati igazságszolgáltatás és a közigazgatás új intézménye. A kíméletlen és kegyetlen indiánüldözések kiváltották az őslakosok ellenállását.

A Kettős Királyság két évtized leforgása alatt nagyhatalommá vált és jó úton halad egy birodalom kiépítése-kiépülése felé.

2.1.1. Az első vita a hódítás legitim voltáról és az indiánok „mibenlétéről”

A két kérdéskör valójában igen összetett problémát takar. Egyfelől a spanyol közgondolkodás államelméleti aspektusait érintő erős politikaelméleti felhanggal, mint például a pápaság és a világi hatalom viszonya, az állam és polgárai közötti kapcsolatrendszer. Másfelől a kereszténység (a civilizáció) és a „vadak” (a barbárság) közötti hangsúlyos különbségtétel s vele a háború joga, a nemzetközi jog létrejötte.

Ami mintegy keretbe foglalja és sajátos színezetet ad a spanyol válaszoknak, az az Indiákra, azaz Amerikára (ekkor még csak a Karib-térség) vonatkozó jogairól (res nullius) folytatott polémia, mely a század közepéig tartott.

2.1.1.1. A gyarmati berendezkedés gazdasági alapjai

Az első spanyol (kasztíliai) telepesek, a konkvisztádorok, a hittérítő papok, a gyarmati tisztviselők az óvilági szokásoknak megfelelően repartimientót (földet és indián munkaerőt) kaptak és időlegességgel, utólagos fizetség ellenében (demora-rendszer) dolgoztatták az őslakosságot. 1509-ben Kasztília, gyarmatai tudatosabb kihasználása érdekében, bevezette az encomienda – rendszert. Az encomienda sajátosan kasztíliai feudális jogintézmény volt, a személyi függés egy fajtája, melyet az encomandero gyakorolt. Az amerikai gyarmatokon encomienda indiana elnevezéssel ismeretes. Itt olyan szolgálati birtokot jelöl, mely egy adott földterületen a rajta élő bennszülöttekkel javadalomszerző használatot biztosít az encomandero számára. Az Antillákon a legfontosabb vonása a munkáltatási jog gyakorlásában nyilvánult meg.

Ezzel kezdetét vette Amerikában a kasztíliai típusú²³⁷ feudális gazdasági társadalomalakulat meghonosítása. A kasztíliai katonai és papi „kasztok” keresztes háborús ideológiájukat, keresztény küldetéstudatukat, háborús kegyetlenkedéseiket és zsákmányra éhes mohóságukat átvitték az Újvilágba annak minden negatív következményeivel együtt. A karibi szigetvilág archaikus társadalmi áldozatul estek a hódítói mentalitásnak.

Az őslakosságot ért súlyos vérvesztés pótlására megindult a fekete rabszolgák behurcolása és munkára kényszerítése. A gyarmatosítás első – karibi – szakasza előrevetítette, hogy az erőszakos módszerek kudarcosak, mert a munkaerő pusztulása túlságosan is gyors ütemű.

2.1.1.2. Az evangelizáció kérdése

A hódítók rekonkvisztával, keresztény küldetéstudattal és hatékony inkvizícióval a hátuk mögött láttak hozzá az új területek megszállásához.

Nem kétséges számukra, hogy az indiánoknak elnevezett bennszülöttek barbárok, azon belül is „gentes sin razon”, azaz „ész nélküli lények”. Ez a „besorolás” valahol az ember és az állat között helyezkedik el, amolyan átmeneti lényként fogják fel őket. Ily módon a kegyetlenkedés ellenük nemcsak megengedhető, hanem szinte kötelező a „levadászásuk”. A tömegmészárlások ideológiai megalapozásául szolgált, hiszen alacsonyabb rendűekről van szó nézetük szerint.

E „katonai” módszerrel és „megoldással” szemben áll a hittérítői szempont és annak érvényesíthetősége. Itt nyilvánvalóan nem jöhet szóba az előző koncepció, de megmarad egy eldöntendő kérdés: ugyan minek keresztény hitre téríteni azt, aki tán nem is ember?

²³⁷ „A spanyol Korona stabil-statisztikus, borszín alapján kasztokba kényszerített társadalom megalkotására törekedett. Évszázados erőfeszítései azonban kudarcot vallottak, jóllehet rendeleteivel még a 18. század második felében is igyekezett követni és kordában tartani e gyors keveredést. Peruban 14, Mexikóban 16 etnikai alapon kialakított főcsoportot, kasztot alkottak meg, amelyek jogai és privilégiumai a borszín sötétedése szerint csökkentek. E kasztrendszer azonban a 18. század végéig nem a „modern” faji előítéleteket tükrözte; a „vértisztaságon” alapult, a privilégiumokra épülő, anyaországi feudális rendszer kései adaptálását jelentette. Ebben az értelemben természetesen társadalmi, etnikai előítéleteket tartalmazott.

...a különböző etnikumok jogi és társadalmi helyzete között igen soros volt az összefüggés, leszámítva az indiánokat, akiknek jogi védelme és társadalmi kiszolgáltatottsága közt éles ellentét feszült a gyarmati korszakban is. Azt is hangsúlyozni kell, hogy e formálódó latin-amerikai etnikumok, „fajok” belsőleg nem hierarchikus, hanem csonkított társadalmak. Az egyes etnikumok társadalmának nincs belső hierarchiája, nem tagoltak, hanem egy nagyobb hierarchikus struktúra – a gyarmati társadalom – egy-egy fokán elhelyezkedő ide „besorolt” csoportok. Ezek az etnikumok ebben a vonatkozásban funkcionális jellegűek: a társadalmi munkamegosztás rendszerében kijelölt szerepük és helyük van.”

Andrele, Ádám: Latin-Amerika története Szegedi Egyetemi Kiadó Jatepress Szeged 2010 36.p.

Palacios Rubios – akinek fontos szerep jutott a burgosi törvények meghozatalakor – úgy vélte: alacsonyabb rendű lények, ezért születésüktől fogva rabszolgának (*servi a natura*) tekintendők. Ez az eredetileg Arisztotelész politika elméletéből átemelt fogalom az egész gyarmati rendszer (*encomienda*) alátámasztásául szolgált. Az indián ily módon a (fel)tételezett szellemi rokkantsága miatt természettől fogva szolga.

A hittérítő papság és a szerzetesrendek arra az álláspontra helyezkedek, hogy az indiánok is emberek, tehát megtéríthetők és „európaizálhatók”. Kiemelten fontosnak tartották a nyelvi kommunikációt és a keresztény hitre nevelést.

A hódítás legitimitásáról a vita – vallási köntösben – 1511-ben robbant ki, amikor Antonio de Montesinos dominikánus egyházfi Santo Domingo templomi szószékéről a vasárnapi mise alkalmával azzal büntette az őslakosokkal szemben erőszakot és más visszaéléseket elkövetőket, hogy megtagadta tőlük a bűnbocsánat kiszolgáltatását. „Halálos bűnben vagytok valamennyien, benne éltek és benne is fogtok meghalni, mert kegyetlenül és zsarnoki módon bántok ezekkel az ártatlan emberekkel. Válaszoljatok! Mi jogon és milyen törvény szerint tartjátok oly kegyetlen és szörnyű szolgaságban ezeket az indiánokat? Milyen felhatalmazással folytattatok oly visszataszító háborúkat velük szemben, szelíd és békés földjeiken, amelyekből – soha nem látott gyilkolással és pusztítással – hatalmas területeket kebeleztek be? Hogyan vagytok képesek ily mértékben elnyomni és gyötörni őket, anélkül, hogy enni adnátok nekik és ápolnátok őket betegségeikben, melyeket azért kapnak, mert rengeteg munkát rótok ki rájuk, és amelyekben meghalnak, jobban mondván ti ölitek meg őket, csak azért, hogy naponta még több aranyra tegyetek szert? És milyen módon gondoskodtok arról, hogy legyen valaki, aki oktassa őket, hogy megismerjék Urukat és Teremtőjüket, hogy meg legyenek keresztelve, misét hallgassanak, megtartsák az ünnepeket és a vasárnapokat? Ők nem emberek? Nem értelmes lények? Nem vagytok kötelesek úgy szeretni őket, mint saját magatokat? Nem értitek? Nem érzitek át? Hogyan szemlélhetitek ilyen érdektelenül a világot, mintha mély álomba zuhanatok volna? Legyetek bizalommal afelől, hogy jelenlegi állapototokban nincs nagyobb esélyetek az üdvösségre, mint a móroknak vagy a törököknek akik nem hisznek Jézus Krisztusban!” (Csikor Katalin Edit OP: Az indiánok védelmében 6-7.pp. Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola).

Ezzel alapjaiban támadta mind az *encomiendá*ból folyó visszasságokat mind az indiánok *servi a natura* besorolását.

Ebbe a vitába kapcsolódik be Bartolomé de Las Casas. Valahol itt, ennél az indián kérdésnél, tömeges kiirtásuknál lelhetjük fel az ún. fekete legenda – elsősorban protestáns (angol, holland) és francia (katolikus) indíttatású – forrásvidékét, melyről később lesz érdemi kifejtés(2.3.2.4. alatt).

2.1.2. A burgoszi törvények és hatásuk a gyarmatokon

II. Ferdinánd aragón király és Kasztília régense 1512-ben Burgosban összehívja az ún. burgosi Juntát, egy tanácskozó szervet és 1512. december 27-én kihirdetik azt a harmincöt törvényt (leyes de Burgos), mely eredetileg csak Hispaniola szigetére vonatkozott, de később már Puerto Ricora és Jamaicára is kiterjesztettek.

A törvények címzettjei az őshonos karibi indiánok voltak, de érintették az itteni spanyol telepeseket is.

A törvények előkészítésében részt vállalt Juan López de Palacios Rubios (jogi doktor és királyi tanácsos), aki álláspontját De las Islas del Mar Océano c. traktátusában is összefoglalta 1512-1514 között. Ő állította össze a requerimientot (felszólítás, követelés, felhívás), melyben nem tagadja ugyan az indiánok embervoltát, de kiemeli különbségüket a keresztény spanyoloktól.

A burgoszi törvények formális jogi szempontból védelembe vették az indiánok természetes jogait, mintegy a kasztíliai ius commune mintájára, ugyanakkor törvényesítette is azokat az intézményeket, amelyek a spanyol feudalizmus jegyeit hordozták magukon illetve a katolikus hitelveket és erkölcsi normákat is állami oltalom alá helyezte.

Íme néhány érdekes védelmezett jogi tárgy: encomienda rendszer és az indiánok encomiendákba telepítése, ahol évente öt hónap munkakényszer után negyven nap pihenőidő illeti meg őket, melyet hittan tanulásra fordítanak.

Az indiánoknak tilos a bigámia. A terhes nők nem dolgoztathatók bányákban, a birtokon maradva háztartási munkát látnak el (pl. főzés, gyomlálás).

Tilalmazta a törvény az indiánok verbális vagy fizikai bántalmazását. Encomanderók templomépítési kötelezettsége stb. Az 1512. évi törvényeket 1513. július 28-án kiegészítették²³⁸ (pl. a férjezett indián nő szabad akaratából együtt dolgozhat férjével a bányában; két év szolgálat után az indián szabadon távozhat, mert addigra civilizált keresztényekké válva már képesek magukat irányítani).

²³⁸ Leyes Complementarias de Valhadolid 1513

A törvényeknek a gyarmatokon nem tudtak – és alig akartak – érvényt szervezni a hatóságok.

2.2. „Új törvények” 1542 („Leyes Nuevas” 1542)

Mi sem bizonyítja jobban az 1512. évi burgoszi törvények hatástalanságát és az idő múlását mint I. Károly ezen új törvényei. Közben zajlott egy valóságos háború az inkák és az aztékok ellen valamint egy szellemi háború, ahol Las Casas és Vitoria képviselték az indiánok érdekeit míg az encomenderók, a kiváltságosok hatalmát.

Az új törvények e szellemi reformmozgalom több fontos követelését beépítve újraszabályozta a hódítók és a meghódított népek közötti kapcsolatokat.

Persze a valóság rendre felülírja a jószándékú jogszabályokat, különösen akkor, amikor a Peruért vívott harcok nyomán a győztes konkvisztádorok és encomenderók veszélyeztetve látták előjogaikat az új törvények által.

Az encomienda, a rabszolgaság, a kegyetlenkedések arra indítják I. Károlyt, hogy garanciákat építsen be az indiánok természetes jogai védelmére és átalakítsa a gyarmati közigazgatást.

Nem várt fordulatként a telepesek fellázadtak az új törvények bevezetése után, az alkirályt is megölték és büntető expedíciós sereg tudta csak leverni a zendülést, ám az új törvényeket a király kénytelen volt felfüggeszteni, majd a valladolidi Las Casas – Sepúlveda vitát követően egy erősen felhígított változatát vezették be 1552-ben.

2.3. A gyarmati adminisztráció kiépítése; gazdaság és kereskedelem a XVI-XVIII. században

Az azték és az inka birodalmak gyors bukása, valamint a karibi térség „pacifikációja” nyomán szükségessé vált az addig kialakult gyarmati közigazgatás „finomhangolása”. Erre II. Fülöp idején került sor, aki Új-Spanyolországba (Mexikó) Martin Enriquezt, míg Peruba Francisco de Toledót²³⁹ küldte alkirályként (Virrey). A király személyes képviselőjeként igen nagy hatalommal bírtak az alkirályok, mandátumuk háromtól öt évig szólt.

²³⁹ Francisco de Toledo vezettette be az indián kényszermunkát, a mitát, melyre az ezüst bányászatát alapozta Potosiban.

Az 1524-ben életre hívott Indiák Tanácsa volt a gyarmati közigazgatás, a katonai ügyek és az igazságszolgáltatás legfőbb szerve, közvetlenül az uralkodóhoz fordulhatott személyi javaslattal és egyházi ügyekben is megnyilvánulhatott a kegyuraságból fakadóan. Elnökből és nyolc állandó tagból állt. A javaslattevési jog gyakorlását kétharmados szótöbbséghez kötötték.

Az alkirályságok nagy területi kiterjedésük okán nagy illetve kis tartományra (provincia) mint szervezeti egységekre tagolódtak²⁴⁰. A lefontosabb intézmény az Indiákon az Audiencia volt²⁴¹. Fontos szerepük volt a városoknak, melynek – és környéke – közigazgatását a tanácsház (cabildo) látta el, élén az alcalde mayor (Mexikóban) illetve a corregidor (Peruban) állt. A legtöbb visszaélésszerű joggyakorlás ezen a szinten ment végbe. A bírák (regidorok) tiszteletbeli megbízatásként töltötték be ezt a tisztséget, de az államcsőd után II. Fülöp a gyarmati vezetői posztok áruba bocsátása mellett döntött, mely szintén súlyos visszaélésekhez vezetett.

Az indiánok lakta települések tartozhattak a cabildókhoz vagy az encomiendákhoz, netán akár a szerzetesi missziós telephelyekhez is²⁴².

²⁴⁰ „Az előző élén az elnök-kormányzó (presidente-gobernador), az utóbbián a kormányzó állott. A nagy tartomány általában egybeesik az Audienciával, míg a kormányzóság (kis tartomány) rendszerint azokat a területeket fogta össze közigazgatási szervezetbe, amelyek az Audiencián kívül estek. Az Audiencia kezdetben csupán igazságszolgáltatási fórum volt, később közigazgatási területté is vált. Az elnök-kormányzó azzal a hatáskörrel volt felruházva, mint az alkirály, azzal a különbséggel, hogy nem képviselte személyében a királyt. Mint az Audiencia elnöke a legfelső bírósági szervezet élén állott, ugyanakkor a nagy tartomány, illetve az Audiencia területén a katonai irányítást is kezében tartotta. Ő nevezte ki a kormányzatot képviselő királyi tisztviselőket a városokban, encomiendákat adományozott, a gazdasági életre és a közmunkákra felügyelt „véde” a hozzá tartozó indiánokat stb. Szolgálatát általában tovább tartott mint az alkirályé (8 év), fizetése a 8000 pesót is elérhette. Rendszerint a határterületeken létesítettek kormányzóságokat (kis tartomány), ami eleve óriási hatalmat adott a kormányzó kezébe, aki távol mindent felsőbb hatóságtól, belátása szerint járhatott el. Rendeleteket adott ki, az igazságszolgáltatás élén állott. Kinevezése után látványosan vette birtokába székhelyének hivatalit, templomát és helyőrségét. Kezdetben a kormányzókat (gobernador) középkori spanyol mintára adelantadónak nevezték.” Wittman, Tibor: Latin-Amerika története (1971) 69.p.

²⁴¹ „A gyarmati korszak legfontosabb intézménye és kormányzati egysége a már említett Audencia volt, amely egyesítette az államhatalmi ágakat. Mint igazságszolgáltatási szerv felett csak az Indiák Tanácsa állított, közigazgatási ügyekben az alkirály vagy az elnök-kormányzó tanácsadó testületeként működött, döntése rendeleti érvényű volt. Az elnök-kormányzó távollétében vagy halála esetén az Audiencia gyakorolta a hatalmat átmeneti időre. Ellenőrzést gyakorolt az egyházi rend[ezet]ek felett, és a XVII. századig a pénzügyekben is döntő szava volt. Háromféle Audiencia volt: alkirályi, az elnök-kormányzó által irányított „pretorialis” Audienciák és az alkirálynak alárendelt Audienciák. Az alájuk tartozó területek politikai, kormányzati egysége fokról fokra kialakult és ez visszahatott a társadalomra és a gazdasági életre is. Az Audienciák sajátosságainak figyelembevétele nélkül nem lehet megérteni a XIX. századi független államok keletkezését és viszonyait.” uo.

²⁴² „A mai Bolívia területén Francisco de Toledo alkirály létrehozta az indián cabildókat, hogy „elkerülhetők legyenek azok a károk és sérelmek, melyeket a földesurak (encomenderók) részéről szenvedtek”. A charcasi Audienciában működő indián falusi önkormányzat a meglevő indián faluközösségekre épült, alapja az ayllu volt, mely 20-40 családot, 100-300 főt foglalt magába. A több aylluból álló falusi kormányzat élén mintegy 8-10 tisztviselő volt, akiket minden évben elődeik választottak meg. Nagyrészt igazságszolgáltatási és adóbeszedői hatáskört gyakoroltak, a megszabott határokon belül, ügyeletek a közrendre, megszervezték a betegek ápolását és az árvák oltalmát, ellenőrizték a vetést, adminisztrálták a közösségi földeket. Ez a szervezet tekinthető a falusi

2.3.1. Fegyveres erők, erődítményrendszerek: irányítás és felügyelet

A keresztény hit és vallás erőszakos terjesztését úgy is mint a spanyol kulturális asszimiláció eszközeit a meghódított területeken a katonai és a gazdasági erőszak (encomienda, mita, az adók: a fejadó; sisa, alcabala, almoja rifazgo, regalék mint a quinto, licencias, a sientosés, az estanco stb.) egészítette ki és tették különösen kegyetlenné az őslakosság számára. Spanyol szemszögből a hadsereg, a flotta és a hosszú tengeri erődítményrendszerek kiépítése és fenntartása jelentős összegeket emésztett fel, ezért a gyarmati állami apparátus kiemelt figyelmet kapott a Korona részéről.

A konkvisztádoroknak kezdettől kötelességük volt a belső rend fenntartására – pl. őrségek, osztagok szervezésével – a meghódított területeken. A cabildók is hozzájárultak a költségviselésükhöz, de végső soron az alkirály az ún. situado, a kincstári segély útján fedezte a működés költségeit.

A hadsereg ibériai és kreol (anyaországi és újvilági) fehérekből verbuválódott, de szükség esetén – mintegy segédcsoportokként – indiánok, sőt négeres besorozására is sor kerülhetett. A XVIII. század közepéig – a hétéves háborúig (1756-1763) - alig található reguláris spanyol katonaság, ezért helytállónak gondoljuk Anderle Ádám álláspontját, „hogya a gyarmati Amerikában az 1550-1750 közötti időszakban nem a katonai erőszak a fő tényezője a hatalmi stabilitásnak.”²⁴³

2.3.2. Gyarmati gazdasági centrumok, munkaformák és jogi szabályozásuk

Az a történelmi pillanat, ami az Újvilág felfedezéséhez vezetett egyúttal az eredeti tőkefelhalmozás és a világpiac kialakulásának a folyamatára is hatással volt.

A kasztíliai feudalizmus alkalmatlannak bizonyult a tőkés módon termelés adaptálására, azokat a társadalmi csoportokat – mint a moriszkók és a zsidók -, amelyek alkalmasak és képesek lettek volna a gazdasági változásokat felerősíteni, nos e rétegeket módszeresen ellehetetlenítették, beleértve a kiűzetésüket is (ls. tanulmányunk III. fejezetében 4.2.2.1. és 4.3. alatt). A kasztíliai feudális modell sajátosságaként értékelendők a regaléjvédelmek és

önkormányzat csúcsának Latin-Amerikában, de ez is nagyrészt a kincstár, illetve a virágzó bányászat érdekeit szolgálta. A gyarmati korszakot is túlélte és a modern időkig megmaradtak nyomai, az 1953-as bolíviai földreformnak számolnia kellett vele. A többi indiánlakta területen a falvak életében a törzsfőnök, a cacique (kaszike) vagy curaca (kuraka) játszotta a döntő szerepet, ő irányította a falu életét. Visszaélésekre éppúgy nyílt lehetősége, mint az eddig említett magasabb előjáróknak, a caciquismo fogalma ma is a kiskirálykodással azonos értelmű.” im. 71.p.

Az encomienda fogalmához: <http://www.britannica.com/topic/encomienda> Letöltve 2020. 04.04. 23:1

²⁴³ Anderle, Ádám im. 38.p.

az egyedárusítási monopóliumok tartós fennmaradása valamint a feudális munkaszervezeti formák továbbélése, ezeknek a gyarmatokra való kiterjesztése.

A gyarmati Amerika, különösen az azték és az inka birodalmak bukása és a Karibi térség (Tierra Firme) társadalmi és gazdaságai gyökeres átalakulása miatt, új gazdasági társadalomalakulat kiépülésének, kiépítésének terepévé vált.

Nézzük először az új (sokszor „régijű”) piaci gazdasági centrumokat:

- első hely illeti a Tierra Firme néven ismert karibi térséget, mely sokkal inkább nevezhető konglomerátumnak, hiszen a piaci áruk sokfélesége és sokszínűsége teljesen különböző munkaszervezeti és földbirtokhasználati formák között kerültek előállításra;
két központúként tekintünk erre a nagy piaci körzetre: egyike a mexikói Vera Cruz (Veracruz) városa Mexikó és Közép-Amerika vonzáskörzettel, a másik Havanna, elsődlegesen elosztóközpont a vízi kereskedelem kapuja;
- másodikként említhető a csendes-óceáni partvidék: itt négy központ körül kristályosodik ki a piac és a kereskedelem: Acapulco: Mexikó és Peru közötti „árufordítókorong” valamint a Keleti Indiákkal (Ázsia: Fülöp-szigetek) folytatott ún. galleon kereskedelem (és csempészet!) kapuja; középen található Callao, tőle délebbre Panama s délen Valparaiso kikötője;
- a harmadik nagy gazdasági, kereskedelmi és postaforgalmi hálózatként a transzandoki szárazföldi közutak szolgáltak.
- Portugáliára is tekintettel Braziliát tekinthetjük a negyedik gazdasági erőközpontnak.

2.3.2.1. A munkaformák személyi és dologi oldalról tekintve

A kasztíliai feudalizmus a hűbériség sajátos ibériai válfaja volt, mely a földtulajdon (dominium) sajátos kettőségén, a dominium directumon (majorság, mayorazgo) és a dominium utilén (paraszi földhasználat közföldek) nyugodott. Az Indiánokon tapasztalt földhasználati formák és az erre épült társadalmak sajátos kettősséget mutattak. Az azték és az inka birodalom mezőgazdasága és háziipara európai mércével nézve is fejlettnak mondható, szemben a karibi térség kőkorszakot idéző sajátosságaiival. Ráadásul mindkét birodalom vezető rétege a katonai demokrácia sajátos vonásait untatta, ahol az alávetettek

feletti hatalmukat ugyancsak a katonai fölényük állandó érvényesítésével kényszerítették ki. Ennek volt sajátos lenyomata vallásuk és rítusaik. A gazdaságban ez a munkakényszerszert és a kényszerszermunkát egyként jelentette.

A spanyolok (és portugálok) megjelenésével a karibi térség (és Brazília) vált egyfajta kísérleti tereppé. Az európai civilizáció e két elsőként kolonizált térségben a lehető legviszatasztóbb oldalait mutatta meg. Utalhatunk az emberirtástól a kegyetlenkedéseken át a rekvirálásokig sok-sok negatív eseményre.

A spanyolok (és portugálok) a *res nullius* birtokbavételi eljárás során az uralkodó nevében a korona tulajdonává nyilvánították a meghódított területeket. Az Indiák koronabirtokok, melyet adomány formájában, *homagium* (hűbéri eskü) kívánata mellett a király tovább juttathat (érdemesítés).

Az *encomienda* bevezetése a karibi szigetvilágban – túl a járványok okozta emberveszteségén – a bennszülött népesség gyors ütemű csökkenéséhez majd kihalásukhoz vezetett. A munkaerő pótlása néger rabszolgák behurcolásával látszott megoldhatónak.²⁴⁴

A négerrek „beszélő szerszámként”, „munkaeszközként” való dolgoztatása a „*servi a natura*” – elv alapján, 1530-1536 körül, a portugál rabszolgakereskedők révén vált rendszeressé.²⁴⁵

A rabszolgaság mint a személyi függés legdurvább módja dologi oldalról – és valójában ennek voltak tekintendők az akkori jogfelfogás szerint a rabszolgák! – kiegészült egy új típusú földbirtokszervezettel: az ültetvénnel, termelési formájaként az ültetvényes gazdálkodással. Monokultúrás típussá vált, de ezen belül a talaj sajátosságaihoz igazodóan egymást váltó monokultura-gazdálkodásról is beszélhetünk (pl. cukornád, majd átállnak a dohánytermesztésre, azután a banánra stb.)

A termeléshez *licencias* (királyi engedély, a rabszolgák beszerzéséhez *asientos* (egyedárusítási joggal rendelkezőtől) kellett. Így lett a karibi térség és Brazília – kis túlzással – „fekete-Amerika”.

Peru Alkirályság területén Francisco de Toledo alkirály a *repartimiento* intézményét az inka mitával (kényszeren alapuló közösségi célú munkavégzés) vegyítette az indiánokat

²⁴⁴ Kevés szó esik arról, hogy az arabok is folytattak rabszolgakereskedelmet és a portugálok, akik aranyért, fűszerekért, elefántcsontért indultak, de ezen luxuscikkekért még a néger rabszolgáikat is elcserélték. A franciák (és az angolok északon) „amúgy spanyol módra folytattak írtóhadjáratot” az indiánok rovására. lásd erről: *Le livre noir du colonialisme* (édit Marc Ferro)

Paris, Robert Laffont, 2003. 843. pp.

²⁴⁵ A XVII. században olyan bibliai-teológiai érveket és idézeteket gyártottak, melyek nem voltak igazak és nem is léteztek, mint például a bőr feketesége a lélek feketeségtől van...

falvakba telepítette, ugyanakkor maximálta a robotmunka felső határát. A repartimiento intézményét már 1632-ben eltörölték Új-Spanyolország Alkirályságban (Mexikó), míg Peruban az 1760-as évekig fennmaradt (a portugál gyarmatokon 1570-ben számolták fel). Még két földbirtokforma érdemel említést: a kis- és középbirtokot jelölő peonia és caballeria valamint a nagybirtok, a hacienda. Munkaformaként az indián közösségből kilépő bér munkások (forasteros) és a napszámosok (concertaje) említhetők meg lényeges tényezőként. A városokban megtalálható a céhes ipar (gremio), és a céhen kívüli kézműves műhelyek (obraje).

2.3.2.2. A gyarmatokra leselkedő veszélyek: a kalózkodás és a csempészet

Az amerikai spanyol gyarmatokon a korona a szerzés jogán (uratlan terület elfoglalása: res nullius) monopolizálta hatalmát úgy az egyedárusítási joggal mint a kereskedelem teljes körű szabályozásával.

A reconquista – úgy is mint harci terep és keresztény küldetéstudat a hittedjesztésre – megmutatta, hogy mi a különbség a törvénytelen fosztogatás és a törvényes zsákmányszerzés között: ez nem más mint a felhatalmazás, a felhatalmazottság. A konkvisztádorok bírták a korona jóváhagyását, így tevékenységük formailag megfelelt a jogi elvárásoknak.

A Mediterráneumban az ókortól jelen voltak a kalózok, a hajózó rabló haramiák és a csempészek, s velük a csempészet. Itt jött létre, de igazán nagy karrierre a világtengereken tett szert az a „jogintézmény”, mely több formában is ismertté vált, ezek: a kiváltságlevél (privilegiumkarta), a szabadalomlevél (pátens) és a koncessziós engedély (licentia marcandi).

E jogi kellékek meglelte legitimálta a kalózt és kalózkodást²⁴⁶. A gazdasági oldal körülírása kissé bonyolultabb, mert a kialakuló világpiaci centrum, az Atlantikum peremén

²⁴⁶ „A kalóz és a hatalom nem csak egymás antitéziseiként léteztek egymás mellett. A történelem során számtalan példát találunk a kalóz és az uralkodó szövetségére: a hatalomnak gyakran van szüksége a kalózra... Francis Drake és a hozzá hasonló francia, holland, portugál, angol magánzók (privateers and corsairs) – akik királyi felhatalmazással fosztogatták a tordesillasi szerződés nyomán a spanyol koronához került tengerentúli területek újraelosztásáért folytatott háborúban az ellenséges nemzetek hajóit -, az európai hatalmak egymás közötti konfliktusaiban fél-autonóm fegyverek, akik a zsákmány egy részének leadása fejében szabadon fosztogathatták a ellenség javait (Benton, 2005). A egyik nemzet nnevelt hőse a másik nemzet lekeresettebb bűnözője. Az államilag legitimált kalóz a hatalom kiterjesztésének eszköze, és egyben terrorista (Chomsky, 2002). Ez az ellentmondás a forrása a kalóz fogalmában rejlő immanens poliszémiának.”

Bodó, Balázs: A szerzői jog kalózzai

A kalózok szerepe a kulturális termelés és csere folyamatiban a könyvnyomtatásról a fájlcsereelő hálózatokig TYPOTEX Budapest, 2011 24-25. pp.

jött létre a spanyol (és portugál) állam irányítása alatt álló kereskedelmi hálózattal szinte egyidejűleg ez a komplementer rendszer. Ha tiltott árut „forgalmaznak”, az csempészet és feketepiac lehet egyszerre, ha az indiánokat pótolni hivatott fekete rabszolga-kereskedelem felől közelítünk, melyet a spanyolok nem, de a portugálok hosszabb időn keresztül uralni tudtak, nos ebben a munkaerőpiaci szegmensben bukkannak fel a hollandok majd az angolok, mert a kereslet-kínálat piacán egyensúlytalansági állapotok alakultak ki. A kalózok és a csempészek ebben az értelemben a létező áruipiaci rések adta lehetőségeket igyekeztek kihasználni. A kalózkodás azzal is túlmutatott a csempészetten, hogy árun kívül fegyveres erőt és fenyegetést, továbbá védelmet biztosítani képes „szolgáltató egységgé” nőtte ki magát.²⁴⁷ Wittmann Tibor szerint a kalózkodás nem más, mint egy láthatatlan háború.

²⁴⁷ »Ahogy Kenneth R. Andrews megfogalmazta: »A hétköznapi, válogatás nélkül elkövetett kalózkodás komoly társadalmi probléma volt, mely ellen a kormányzat hiábavaló harcot folytatott. Krízishelyzetben azonban a kalózok hasznos szövetségesnek bizonyultak, de csak akkor, ha a megfelelő ellenségre koncentráltak« (Jowitt, 2007)

A hatalom alapvetően másképpen működik a tengeren és a szárazföldön: míg ez utóbbi esetében a terület totális ellenőrzése alapvetően nem jelent gondot, s így a terület felosztható, addig a tenger esetében a hatalom hatósugara erősen korlátozott, és a szárazföldi bázisokra, és a közöttük húzódó útvonalakra terjed ki. A tenger de facto a birodalmak közötti, meghódíthatatlan terület, melyben a folyamatosan mozgó határokat a kereskedelmi és hadiflották hatósugara jelöli ki. A tengerentúli területekért, a tengeri dominanciáért folytatott küzdelemben a hatalomnak szüksége van a azokra fél-autonóm szereplőkre, melyek képesek a hatalom hatókörét kiterjeszteni. Ez az állami erőszak-monopóliummal összemérhető erőt felmutatni képes szervezet azonban egyszerre a mindenkorai hatalommal többé-kevésbé egy szinten álló szövetséges és potenciális vetélytárs. Ennek megfelelően a kalózok korának akkor következett el az alkonya, amikor a privatérok kora véget ért, azaz amikor a hatalom úgy döntött, hogy az erőszak alkalmazásának lehetőségét nem teszi privát érdekek számára elérhetővé. A kalózkodás ugyanis abban a pillanatban definiálhatóvá vált, amint megszűntek az államilag szentesített privát erőszakszervezetek (Thomson, 1996. 117. o.). Ami ezután következik, az a minden nemzet által ellenséggént kezelt autonóm kalóz kora, aki a tengeri hatalmak erőfeszítései nyomán formálódó világrend által a térképen szabadon hagyott fehér foltokon lelt menedéket.” im. 25-26.pp.

Továbbá Wittmann fontos megállapításai – melyeket a 43 lj. is megerősít, hogy „A fehér és indián világ találkozása első pillanatban ellentéteket támasztott a gyarmatosító rendszer két fő pillére, az állam és a földbirtokos réteg között, harc indult meg a munkaerőért és az adóalanyért. Az indián ugyanis ezt jelentette – gazdasági szempontból – a fehér társadalom számára. Las Casas álláspontja mögött az Antillák tapasztalatai is ott álltak, azzal a tanulsággal, hogy magára a koronára nézve is káros a munkaerő elpusztítása, és ezért meg kell szabni a kizsákmányolás normáját. Ez a tendencia erősödik Juan de Matlenzo, Solórzano és mások műveiben, míg a koncepció kiteljesedik az 1680-as törvénygyűjteményben (Recopilación de Leyes). Az óriási vita eszmei, morális és politikai arculatáról tengernyi irodalom született, mind a „fekete legenda”, mind a „rózsaszínű legenda” heves apologetákra talált. A kezdeti szakasz, a Las Casas korszak még ma is megoldatlan kérdések és viták egész sorát veti fel. [1313.p.]

...A nemesfém általános, századokon át egyre növekvő szükséglete volt az európai gazdaságnak. Mind a csereértéknek pénz formájában való önállósulása, mind a kincsképződés a XVII. században kiemelkedő jelentőséget biztosított az amerikai nemesfémnek, a pénz világpénzzé változása az átmeneti depressziók ellenére is folytatódott. Nem lehet a nemesfémeket csupán árunak felfogni, amelynek Amerikából való exportját az ültetvényes gazdaság termékeinek világpiacra való kerülésével egy nevezőre lehet hozni. Ennél több volt. A XVII. században az európai országok felé való közvetítésében, a gazdasági élet érrendszerébe való juttatásában egy hatalmas erő játszott közre. A csempészet gyorsan és határozottan törte át a spanyol monopóliumokat és tilalmakat. [1326.p.]

2.3.2.3. „Indiázás” („hacer las Indias”) „galleon kereskedelem”, az Újvilág ételei

E. Vila Vilar²⁴⁸ az Indiákkal folytatott európai („indiázás”) és ázsiai („galleon kereskedelem”) áruforgalmi rendszerek vizsgálatai során arra a felismerésre jutott, hogy Sevillában, az Indiákkal bonyolódó kereskedelmi monopólium „fővárosában” jelentős a korzikai a genovai eredetű illetve converso családok száma, akik tevékeny résztvevői voltak a spanyol világbirodalom kiépülésének – kiépítésének.

Két család, a Corso és a Mañara az, amelyen keresztül a nagyívű fejlődés bemutathatóvá válik. Kasztíliai és más államokra kiterjedő nagycsaládokról van szó. Vagyonuk európai eredetű, de az „indiázás” révén ez a már meglevő gazdagság vagyontömeggé alakult át. Spanyolul „indiano” az, aki az Indiákra utazva ott nagy vagyonra tesz szert, s ily módon meggazdagodva tér vissza az óhazába. A Corsok a mayorazgóra és señioria (~tartományuraság) építik kasztíliai és andalúziai pozícióikat, a Mañarák az amerikai adóbérleteket igyekeztek megszerezni és államkölcönöket finanszíroztak. E befektetési portfóliók egészültek ki, a rangok, címek árverésen történő megszerzésével, házasságpolitikájukkal, egyháztámogató adományaikkal és az „indiázásra” épülő „galleon kereskedelem” csempészhálózat-jellegű működtetésével.

A „galleon-kereskedelem” a Manila-Acapulco tengerhajózási útvonalat jelentette, melyhez több szerteágazó kikötőhálózat csatlakozott. A kereskedők összetétele vegyes: spanyolok (kasztíliaiak, aragónok, korzikaiak), portugálok, itáliaiak, stb.

A kasztíliai kereskedelmi monopólium ténylegesen érvényesült, s erre még akkor is sikeresen hivatkoztak, amikor 1590-ben (ekkor Portugália II. Fülöp révén perszónálunióban áll a spanyol koronákkal) a portugálok közvetlen hajójáratot indítottak Mexikóba. A rakományt a spanyolok lefoglalták, a kísérlet nem sikerült...

...A perui ezüst a XVII. században is az európai piacot táplálta, de ennek méreteit azért nehéz meghatározni, mivel ekkorra már teljes nagyságában kibontakozott az angol francia, holland csempészet és kalózkodás, és ez lecsökkentette a spanyol koronának az amerikai bányászatból származó hasznát. [1327.p.]

...A nyugati tőke amerikai expanzióját nagymértékben segítette a kvantitatíve soha ki nem mutatható, de a forgalom jelentős részét kitevő csempészet, amely legalább oly mértékben kötötte az amerikai gazdaságot a világpiachoz, mint ahogy az uzsoratóke hozzájárult az „archaizálódás” egyik modelljévé vált. [1328.p.]

...összegezeként elmondhatjuk, hogy a XVII. században mind az anyaországokban, mind az amerikai gyarmataikon végleg lezárult „a gyarmati terjeszkedés paralizálódása lett, addig a gyarmatokon véglegesen kifejlődött az indián múltból örökölt, a gyarmatosítók igényeinek megfelelően átalakított, valamint az újonnan létesült tulajdonformák, főként az hacienda koegzisztenciája. A harmadik összetevő, az európai kereskedelmi tőke főleg konzerváló hatást gyakorolt, míg a belső pénztőke akkumuláció csak a XVIII. században kezdett szórványosan jelentkezni.” [uo.]

²⁴⁸ Vilar, Enriqueta Vila: Los Corso y los Mariara: Tipos y arquetipos del mecer Con America Escuela de Estudios Hispano-Americanos. Sevilla, 1991, 321. pp.

A felfedezések mint civilizációközi kapcsolatfelvételek egyik kevésbé ismert részlete a hajózó személyzet ellátmánya, különös tekintettel az oda-visszaút „viszontagságosságára”.

Új növények, új ételek és más testi felépítésű emberek (indiánok). A spanyolok (és portugálok) azonnal észlelték e különbségeket, melyet az éghajlatnak és az étrendnek tulajdonítottak. A kettő egymásra hatásából vezették le az emberi test működését, esetükben azt a problémát, hogy telepesként majd hasonlatossá válnak az általuk lenézett indiánokhoz, elvesztik európai vonásaikat és az indián ételek hátrányosan befolyásolják a spanyolok tisztavérűségét is.

Az ételkérdés így vált életkérdéssé, különösen azután, hogy néhány indián ételféleség valóban betegséget okozott. A probléma nem lehetett túlságosan jelentős, mert - különösen a tengerészek a visszaút előtt – élelemszerző rajtaütéseket hajtottak végre indián települések ellen.

Az Óhazából az Újvilágba átvitt haszonnövények és -állatok kezdetben ellátásbiztonsági célokat szolgáltak, de a gyarmatosítás, a telepesek tartós jelenléte a két mezőgazdasági kultúra egymáshoz igazítását követelte meg a Kasztíliaiból áttett encomienda rendszeren alapulva (ls. 2.1.2. alatt is).

A spanyol (és portugál) hódítók nem tekintették ehetőnek a hernyót, a pókot és más rovarokat, a denevért, a sündiszót, no meg az emberhúst (azaz a kannibalizmust), illetve az emberi vért sem.

Az ételkérdés kihatott az „indiánok egyáltalában való emberek-e” problémakörre is. Ha nem igazi emberek, csak ahhoz hasonlóak, akkor homunculusnak tekintendők (a.m. „emberke”). Bár III. Pál pápa 1537-es bullája igazi embernek ismeri el az indiánokat, ez a vita még a következő évszázad közepéig elhúzódott.

A „kulináris hibriditás” azt a kettősséget hordozta magában, hogy a spanyolok (és portugálok) képesek-e megélni az Indiákon illetve az „amerindiánok” be tudnak-e épülni az ibériai világba. Ez aztán az öltözködésre, életmódra, nyelvhasználatra is kihatott és abba a nagy horderejű kérdésbe torkollott, hogy a gyarmatosítás mennyiben szolgálja az egyesítést és egységesítést illetőleg mennyire maradjon távolságtartó (homogenitás és differenciáltság) az európai civilizáció szempontjából szemlélve.

2.3.2.4. A fekete, a rózsaszín és a fehér legenda

Színek, melyek egyazon történés három különböző interpretációját jelölik: 1492 után az őshonos (natív) népek találkozását a spanyol (és portugál) jogi kultúrával, tágabb értelemben az ibero katolikus europaizációval.

A rövid idő alatt nagyhatalommá váló és birodalmat alapító spanyolok (és portugálok) komplex, azaz politikai, gazdasági és ideológiai-kulturális célokat és szándékokat követve kezdték meg a gyarmatosító tevékenységet. A rekonkvisztára oly jellemző rablás fosztogatás, háborús hadiállapot és a keresztény hit tűzzel-vassal terjesztése az Indiákon igen szélsőséges mértékeket elérve teljesedett ki. A kierőszakolt „kulturális transzfer” a leglényegesebb területen, az emberi oldal tekintetében volt a legkevésbé kölcsönös és egyenlő. A nyers erőszak túlhajtottságának „eredményei”: a natív népek hagyományos gazdasági társadalomalakulatainak szétverése politikai hierarchizáltságuk felbomlasztása és újkialakítása, vallási életük és hitviláguk, továbbá életviszonyaik megváltoztatása²⁴⁹. E változások kulminálnak a fekete, a rózsaszín és a fehér legendában, ahogyan azt az ellenfelek illetve a résztvevők látták vagy láttatni akarták.

A „fekete legenda” máig nem lezárt problémakör. Kezdeté talán Itália (D-Itália, Szicília, Szardínia), ahol a katalánok, a Katalóniai Korona megvetette a lábát és hódítóként „kivívták” a helyi lakosság ellenszenvét, mely a Sacco di Roma (1527: Róma kirablása, melyben a katalánokon kívül mi magyarok is részt vettünk...) után főbiává „nemesedett” és ez az immár spanyolellesség terjedt át azokra az államokra, melyek konfliktusba kerültek Spanyolországgal. Az az érdekessége a dolognak, hogy az itáliaiak (és a franciák) ugyancsak katolikusok mint a katalánok, míg a legdurvább „fekete legendák” a reformált protestáns országokban születtek meg, kaptak lábra és terjedtek el (XVI-XVII. század). Teljes fegyverzetben a felvilágosodás korában lép elénk, mint koherens diskurzus a spanyolokról és (rém)tetteikről.

²⁴⁹ „Mind a spanyol, mind a portugál gyarmatok fejlődése szempontjából fontos volt a civilizációk találkozása. Az indián magaskultúrákban és az ibériai társadalmakban egyetlen közös vonás volt a XVI. század elején: fejlődést nem gyorsító, azt inkább stagnálásra készítő, archaizáló hatású urbanizáció. Itt a helye annak, hogy összegezzük mit értünk archaikus vonásokon. Amint nem régít, elavultat értünk rajta, hanem olyan társadalmat, amely akár immanens, akár külső okok miatt nem tudta fejleszteni a társadalmi munkamegosztást, a város és falu, az ipar és mezőgazdasági viszonya úgy alakult, hogy egyik sem tudott a másiknak ösztönzést adni. Ennek hiányában sem a technika, sem a munkaszervezet, sem a tulajdonviszonyok terén nem jöhetek létre lényeges változások, és a stagnáló társadalom az erősebb külső vetélytársak prédája lett. Nemcsak a spanyol és portugál gazdaság, hanem gyarmataik esetében is ez következett be, mindjárt néhány évtizeddel a conquista után.” – írja Wittmann, Tibor: A latin-amerikai „feudalizmus” kialakulásának vitás kérdései (XVI-XVII. század) Századok 1972/6: 1308-1309 pp. c. tanulmányában.

Figyelmet érdemlő módon a reformáció elindulásaként számon tarott 1517-es évtől felgyorsulnak és eldurvulnak az európai események is. A katolikus egyház eretnekséget és kihívást látott Luther valóban dogmatikai alapú fellépésében. Válaszként – Heinz Schilling fogalmát használva – és jelenséggént egy felekezeti fundamentalizmus bontakozik ki, melyet mindegyik – újak és a régi, a római – egyház is magáévá tesz, konfesszionalizálódik és ennek következménye a radikalizálódás, a konfrontálódás. A protestáns egyházak éppúgy politikai szereplőkké válnak mint országaik vagy a katolikus tábor és Róma (utóbbiak az inkvizíció révén próbálják megszilárdítani helyzetüket.)

Leginkább a kálvinizmus érezte fenyegetve magát és addig elért helyzetét, azért is „radikálisan felekezeti röpiratpropagandát fejtett ki, mely a kor történéseit és a nemzetközi rend eseményeit különösen vallási-üdv történeti alapokon értelmezte... azzal a szándékkal, hogy a hollandok, majd kevésbé később az angolok is Isten kiválasztott népének tekintsék magukat. Harcuk a spanyolok ellen Izrael népének harca volt a fáraóval és az egyiptomiakkal. Orániai Vilmos egyszer Mózes, másszor Dávid volt a zsarnok Saul elleni küzdelemben.”²⁵⁰ Schilling jó és értő szemmel veszi észre, hogy „Ugyanezen az alapon aposztrofálták magukat a felekezeti és a protonemzeti identitás keverékeként a protestáns Anglia és Hollandia „Izrael második népének”, mely mind kultúrtörténeti, mind külpolitikai téren még az újkorban is éreztette hatását. Ennek tükörképeként alakította ki a protestáns propaganda ezekben az országokban a még ma is fellelhető „legenda negra”-t, amely a spanyolokat sötét alakoknak és morálisan, illetve politikailag kitaszítottaknak, sőt maga az Antikrisztus megtestesülésének bélyegezte, akiknek uralmát Európában és a tengerentúlon egyaránt minden eszközzel le kell győzni, világi-hatalompolitikai, de elsősorban üdv történeti okokból.”²⁵¹

A „fekete legenda” mint fogalom megalkotója ismeretlen, de sokan Julián Juderiaszt nevezik meg e kifejezés „nagy propagandistájaként”. Juderias szerint „fekete legendán a

²⁵⁰ Schilling, Heinz: Az európai hatalmi rendszer 1600 körül – a kora újkori felekezeti fundamentalizmus és annak meghaladása Történelmi Szemle XLV (2003) 3-4: 205 p. Arról is határozottan állást foglal, hogy „Az egyházak és a társadalmak belső átalakulásával párhuzamosan végbement az államközi kapcsolatok konfesszionalizálódása is, amely a gyorsan terjedő és csúcspontját 1600 körül elérő agresszív felekezeti szemantikában érhető tetten. A politikai és kulturális elit cselekvési horizontjának és a világ rendjéről alkotott koncepciójának konfesszionális átalakulásával egy időben kifejlődött egy teológusok, jogászok és más „véleményformálók” által képviselt publicisztika, melyben a felekezeti minta az európai hatalmi rend profetikusszkatologikus, helyenként apokaliptikus értelmezésévé állt össze. A propagandairatok, teológiai értekezések, egyházi dalok, sőt diplomaták és magánszemélyek megnyilatkozásai is apokaliptikus világvégeként jelenítik meg az európai hatalmi renden belül zajló politikai és katonai történéseket.” (204.p.)

²⁵¹ im. 207-208.pp.

Spanyolországra vonatkozóan szinte minden országban napvilágot látott fantasztikus elbeszélések szülte légkört; a spanyol jellemről készült groteszk leírásokat; a Spanyolország ellen irányuló mindenkori túlzott, rosszul értelmezett vagy teljességében hamis tetteken alapuló vádak és végezetül, a könyvekben található, a külföldi sajtóban kommentált és kiegészített kijelentéseket..., egy szóval,... az inkvizíciós tudatlan, fanatikus, a művelt népek között helyet foglalni régen és ma ugyanúgy képtelen, az erőszakos megtorlásokra mindig készen álló Spanyolországot, a fejlődés és haladás ellenségét értjük.”²⁵²

Mai jogi fogalmaink – érzékeny megkülönböztetéssel – az etnikai tisztogatás és genocidium neveken tárgyalják a XVI-XIX. század közötti területi expanzióhoz kötődő „előzetes népirtásokat”. Az angolszászok telepeskénti megjelenése Észak-Amerikában agressziójuk mélységét tekintve messze meghaladták a spanyolok atrocitásait [Persze itt emberek sorsáról van szó, de mint jeleztük (pl. 2.1.1.2. és 2.1.2. alatt), sokan „vadaknak” tekintették őket.]

A „rózsaszín legenda” a Franco-Spanyolország apologetikus válaszkísérlete volt, mely ellenkező előjellel ugyan, de a „fekete legenda” sémáit vette át; az ötödik centenáriumkor újból „feléledt”²⁵³. A „fehér legenda” a spanyolok civilizatórikus küldetéstudatát

²⁵² ih. Farkas Pálma Adél: A „fekete legenda” árnyékában Spanyolország és az Egyesült Államok kapcsolata a korabeli sajtó tükrében Miguel Primo de Rivera diktatúrája idején (1923-1930) Doktori értekezés Szeged, 2013 38.p.

Megjegyzés: ugyanez a doktori értekezés Fekete legenda hispanoamericanismo és az Egyesült Államok Miguel Primo de Rivera diktatúrája idején (1923-1930), Szeged 2012 dolgozattípusú is letölthető.

²⁵³ „A rózsaszín legenda dicsőíti a spanyolok és a portugálok latin-amerikai jelenlétét, a másik pedig gyalázza azt. Sokan a felfedezés, jobban mondva két világ találkozásának aspektusát emelik ki, helyeslőleg. Mások viszont úgy vélik, hogy nem is felfedezésről volt szó, hanem invázióról, hódításról és rombolásról, és hogy október 12-e feketebetűs dátum, olyan, amely a népirtásra emlékeztet. Az a tény is nagyon jelentős, hogy 1892-ben, a negyedik centenárium ünnepélyekkor kibontakozott egy mozgalom, amely Kolumbusz Kristóf boldoggá avatását követelte. Ma viszont sokkal inkább az indián Juan Diego 1990. május 6-i boldoggá avatásának örülünk. Neki jelent meg Guadalupében a Szent Szűz, mesztic arccal. Sokan ma is készek lennének aláírásukkal hozzájárulni Batalomé de Las Casas dominikánus atya, az indián népek rendíthetetlen védelmezőjének boldoggá avatásához.

Amerika meghódításának mindkét szélsőséges értelmezésében a múlt egyfajta gyanús tisztelete nyilvánul meg; a múlté, amely fénylő holttest képében kivezet bennünket pillanatnyi helyzetünkől és a mai világból. A fekete legenda szinte sürget, hogy keressük fel a Nemes Vadak Múzeumát, hogy elsirassuk az emberiség elveszett boldogságát. Ezzel egyidejűleg a rózsaszín legenda a Nagy Nyugati Templomba invitál bennünket, hogy hangunk egy általános kórusban felolvadva Európa nagy civilizációs himnuszát zengje. A fekete legenda negatívumai elsősorban Spanyolországot terhelik, részben azonban Portugáliát is. Erre a két országra hárítják a felelősséget a gyarmatok mérhetetlen kifosztásáért, amelyből a valóságban sok más európai állam is hasznot húzott, és amely lehetővé tette a későbbi modern kapitalizmus fejlődését. De ez a rózsaszín legenda sem más, mint a történelem meghamisítása. Minden nézetkülönbség ellenére az egyház megünnepeli az ötszázadik évfordulót, azaz az evangelizáció kezdetét és Amerika keresztségének ötszáz évét, hogy hálát adjon Istennek és a Krisztusba, a Szabadítóba vetett hitet megújítsa. II. János Pál pápa 1984. október 12-én kijelentette: »Az egyház, ahogy önmagát értelmezi, a jubileumot teljes alázattal, de a maga teljes igazságában szeretné megünnepelni, diadalmaszkodás és álszemérem nélkül. Az egyház az igazságot akarja szolgálni, amennyiben hálát ad Istennek a jó dolgokért, ugyanakkor az elkövetkezett tévedéseket is feltárja. Csak így bontakozhat ki a jövőben az evangelizáció új terve.

hangsúlyozva a fehér faj felsőbbrendűségét a katolicizmus szellemi fölényével párosítja, mintegy üdvtörténeti keretbe foglalja a gyarmatosítást.

2.4. Az 1680. évi törvények (Recopilacion de leyes de los reynos de las Indias)

Mint arról tanulmányunkban már utaltunk rá, a gyarmatokra vonatkozó szabályzásra 1512-ben, 1542-ben és 1680-ban került sor. A második és harmadik szabályozás közötti időszak az, amely a sajátos közép- és dél-amerikai különutas fejlődésnek jogi keretet ad. Spanyolország 1542-ben még egy feltörekvő világbirodalom volt, míg a XVII. század végén egy százalmas, jobb sorsra érdemes, kivénhedt konglomerátumnak tekinthető történeti megközelítésben.

1680-ban került összeállításra a Recopilacion de leyes de los Reynos de las Indias²⁵⁴, mely az Indiák törvényeit foglalta kilenc könyvben egységbe, beleértve bármely más jogforrást és azok hatályosulását.

A jogszabályok földrajzilag területi hatályát tekintve a „nyugati és keleti Indiákat”, azaz Közép- és Dél-Amerikát valamint a Fülöp-szigeteket jelentették.

A Recopilacion nyomtatott szöveggel 1681-ben jelent meg, s ez egyfajta „második Bibliává” vált a birodalomban. Az Indiákra nézve politikai, gazdasági és jogi szempontból az látható, hogy: „A spanyol udvart mindig a jól felfogott érdeke késztette arra, hogy valamilyen formában megpróbálja mérsékelni az indiánokkal szembeni visszaéléseket. Általában az állami kizsákmányolás szempontjai ugyanúgy összeütköztek a földesúri kizsákmányolás érdekeivel, mint Európában. Az indián fontos adóalany és munkaerő volt, melyet védeni kellett, hogy fennmaradhasson. Különösen a gyarmatosítás és a járványok következtében beálló nagy demográfiai katasztrófa írta elő parancsolóan az indiánok viszonyait szabályozó állami beavatkozást. Az V. Károly-féle indián törvények, melyeket Las Casas sugallt, nem oldották meg a kérdést, éppúgy mint az ezeket követő törvények is papíron maradtak. Vonatkozik ez a kiváló jogásznak, a limai Audiencia oidorának, Juan

Az egyház nem tagadja le a kereszt és a kard kölcsönös függőségét a térítés első szakaszában. De azt sem akarja elhallgatni, hogy a spanyol jellegű kereszténység kiterjesztése az új népekre ajándék volt, amely Európából eredt. A keresztény hit ajándék volt az Újvilág számára, a maga humanitásában, üdvösségben, emberi méltóságban, testvériségben, igazságosságban és szeretetben gyökerező belső erejével.«”

Oscar Rodriguez Maradiaga: Amerika meghódítása

Vigilia 1992/9: 674.p.

²⁵⁴ A négy kötetes, kilenc könyv 6.385 jogszabályt tartalmaz 218 címbe foglalva. A Recopilación Antonio de León és Juan de Solózano Pereira (1575-1655) állította össze 40 év alatt... (Pereira was a Spanish jurist who became oidor of Lima and was an early writer on the colonial law of the Spanish empire in the Americas.) Pereira fő műve: Política indiana (1648)

Solórzano Pereirának műveire, és az ezek nyomán készített, már érintett 1680-as kodifikációra, a Recopilaciónra is. Ugyanazok, akik az ebben foglalt „humánus motívumokat” hangsúlyozzák, kénytelenek bevallani, hogy „szerepe az elméletre korlátozódott”. Kétségtelen, hogy a spanyol gyarmati törvényhozás és jogi élet formai vonatkozásai rendkívül tanulságosak lehetnek, de a jogászai konstrukciók mögött ott áll a velük ellentétes, kíméletlen valóság.

A nagy szervezeti keretek, területi egységek, melyeket egyre kevésbé tudott átfogni a spanyol állam, eleve dezintegrálódásra voltak ítélve, fokozatosan osztódtak és megalapozták a köztársasági korszakot. Elsősorban az óriási alkirályságok adták át helyüket kisebb egységeknek, a XVIII. században létrejött az új-granadai, majd később a Rio de la Plata-i (Buenos Aires) alkirályság. Ez és más közigazgatási reformok immár a válságot jelezték.”²⁵⁵

3. Vallás, egyház és az inkvizíció az Indiákon

Találó megállapítást tett a hazai Latin-Amerika-kutatások egykori elindítója Wittmann Tibor: „A spanyol gyarmati uralom története egy olyan trilógiához hasonlítható, melynek első része Istenről, a második a királyról, a harmadik a hacendadóról, a nagybirtok uráról szól. Nagyon nehéz lenne eldönteni, hogy melyik játszott fontosabb szerepet a tömegek féken tartásában, a királyi hatalom által összefogott államapparátus-e vagy a katolikus egyház és annak nem mindig kegyes, hanem sokszor büntető istene? A kérdést így nem is helyes feltenni, mert a kettő elválaszthatatlan egységbe forrott, így váltak a körmenetek, az utolsó kenet, a keresztség stb. politikává, nem beszélve az inkvizíció hadseregéről. A vallás az alattvalók ellenőrzésének és irányításának leghatalmasabb eszköze lett az „Indiákon”.”²⁵⁶

3.1. Prekolumbián vallások az Indiákon

Azon vallások lényegi vonásairól kívánunk rövid áttekintést adni, amelynek hordozó népei átlépték a civilizáció küszöbét és elégséges ismeretek állnak rendelkezésre. Ezek a maják és aztékok valamint az inkák. A kereszténység teológiájából a hittérítéssel együttjáró negatív és pozitív elemeket, egyházfegyelmi intézkedéseket és zsinatokat szeretnénk

²⁵⁵ Wittmann (1971) 77.p.

²⁵⁶ u.o.

kiemelni és bemutatni, amelyek meghatározó módon befolyásolták a katolicizmus meggyökeresedését az Újvilágban.

3.1.1. A maja civilizáció vallása

A maják a mai Dél-Mexikó és Guatemala területén építették ki civilizatorikus államberendezkedésüket Chitzen Itza, Teotihuacán, Copal, Uxmal és Mayapán a főbb városaik, pontosabban városállamaik.

Vallásuk felé egy legenda nyitja meg az utat: Kulkán, a tollaskígyó, aki mesterségekre (pl. földművelés, építészet, írás) tanította a majákat. Ez az istenség aztán tengerre szállva tűnt el azzal, hogy majd visszatér. A maja vallás ismerte a rituális emberáldozatot istenségeik vérszomjasak (itt az azték politeista istenségek a legkirívóbban kegyetlenséggel felruháztak, míg az inkáknál ez kevésbé mutatkozott meg), így a „fortélyos félelem” társadalmát hozták létre kasztrendszerrel kiegészülve.

Európai szemmel és katolikus hittal szemlélve a dolgokat a spanyol hódítók a már fejlődésük csúcspontján régen túljutott – és előbb a toltékok, majd az aztékok által legyőzött – majákat barbároknak, pogányoknak tartották, s ezzel eljutottak az eredendően jó vagy rossz kérdéséhez, s ezzel ahhoz, hogy embernek tekinthetők-e? (ls. erről 2.1.1.2. alatt is)

A maja civilizáció írásos²⁵⁷ emlékeinek túlnyomó részét – az aztékokéval egyetemben – Diego de Landa püspök összegyűjtette és felgyűjtatta, elégettette.

3.1.2. Az aztékok vallása

A közép-amerikai térség legjelentősebb államát az aztékok hozták létre, de közvetlenül a spanyol behatolás előtt jutott válságba. A majákhoz hasonlóan itt is szerepel egy hős istenemberként: Quetzalcoatl, a tollaskígyó (mint fentebb kukulkán). Politeista vallásról lévén szó egyfajta hierarchizáltság jellemzi. A legfőbb istenség – Nezavalkojotl – egy láthatatlan teremtető isten, akit csak rendkívüli esetben volt szabad megszólítani, nevét a szájon kiejteni.

Fontos istenség volt – legfőbb hadiisten – Vitzilopocstli (Huitzilopochtli), egyben napisten és a főváros Tenochtitlan védistene, nevéhez tapad a véres emberáldozat-bemutatás szokása.

²⁵⁷ Maja írásos emlékeket őriz az ún. „Drezdai kódex” (Codex Dresdensis), hieroglif írással sok színes rajzzal. Úgy 1200-1250 körül keletkezett. Ismeretes még a „Madridi”, a „Párizsi” és a „Grolier-kódex”.

Az emberalakú istenségek mellett az azték vallásosság részét képezte egyes állatok (jaguár, sas, kígyó) tisztelete is.

Az aztékok túlvilágszemlélete igen egyedi vonásokat mutatott fel. Három túlvilági birodalmat tételeztek: az alvilágét és a halottakét²⁵⁸. Miktlan, az esőistenét, Flalok(an) és a nap házáét Tonatiuh uralta. A papság teokráciaként működött az aztékok birodalmában. Teremtésmítoszuk és vallási spiritualizmusuk 52 éves világkorszakokat különböztetett meg. 1519-ben éppen az ötödik ciklusuk végén jártak, amikor a spanyolok megjelentek a tenger felől, partraszálltak és megindultak a főváros felé. Mivel „az aztékok földöntúli uralkodó megjelenésére számítottak, ezért arra törekedtek, hogy az európaiaknak válogatott ajándékokkal és emberáldozatokkal adják meg a tiszteletet és amikor ez nem hozta meg a kívánt eredményt, segítségül hívták varázslóik minden csodatevő erejét, hogy a betolakodók jóindulatát megnyerjék. De amikor [a spanyolok] látták [az áldozatot], nagy undort éreztek, köpködtek, a szemüket dörzsölték; lehunyták a szemüket; csóválták a fejüket. És az ételt, ami vérrel volt befröcskölve, utálattal ellökték; a vértől erősen bűzlött, undort keltett, mintha romlott volna. És Montezuma azért tett így, mert abban a hitben volt, hogy ők istenek, istennek tartotta őket, és mint isteneket, imádta őket. Ezért hívták és nevezték őket »az égből jött istenek«-nek. A négereket pedig piszkos isteneknek mondták. A konkvisztádorok tévedése tehát, akik az indiánokat többnyire állatoknak tekintették, és eszerint is bántak velük, paradox módon megfelelt az indiánok tévedésének, akik a konkvisztádorokat istennek tartották – tragikus helyzet, amely azonban a bennszülöttek számára kevésbé volt kellemetlen, mert ők, ahogy Claude Levi-Strauss egy ízben megjegyzi, tiszteletre méltóbb tévedés áldozataivá váltak.²⁵⁹ Moctezuma (Montezuma) hite szerint a szőrös képű (szakállas és bajszos) idegeneket a Tollas kígyó Quetzalcoatl leszármazottainak gondolta, Cortés pedig ezen ősi istennel azonosította.²⁶⁰ Tévedéséért életével és birodalmával fizetett.

3.1.3. Az inka civilizáció

²⁵⁸ A halottak napja (Dia de Muertos) nemcsak az aztékok, hanem a mai Mexikó számára is fontos, ami a prekolumbián és a (katolikus) keresztény kultúra keveredésére utal. A spanyol jogi kultúra mexikói megjelenési formájában az azték vallási szertartás tovább élését és beépültségét mutatja a keresztény hitvilágba.

²⁵⁹ Bitterli im. 112-114. pp.

²⁶⁰ Néhány inka, hogy meggyőződjön a spanyolok istenségéről, a későbbi harcok során az elfogott konkvisztádorokat a vízbe fojtva igyekeztek uralkodójuknak bebizonyítani a fehér idegenek halandó voltát, sikertelenül.

A prekolumbián kultúrák közül a legszervezettebb és legkiterjedtebb birodalmat a kecsua nyelvű inkák hozták létre. Az állam első embere, uralkodója, az inka azaz a nap fia, tehát istenség. Az inka hiedelemvilágban főistenként Viracocha a teremtmény istenség; Inti a nap az inka dinasztia őse, a birodalom istene; Mama Quilla hold istennő a nap nővére és felesége. Áldozati szokásaikban főleg háziállatokat (pl. lámákat) áldoztak fel, embereket „csak” kataklizmák idején. Elterjedt volt a totemizmus és az animizmus is. Az inka úthálózat kiválóan megtervezett kiépített és karbantartott volt. Írásbeliségük fejletlen, „csomóírásos” számrendszert használtak. A spanyolok megjelenése egybeesett az inka birodalmon belüli utódlási vizállyal, mely az állam északi és déli-középső része közötti egyenlőtlen fejlődést és súlyponteltolódást is a felszínre hozta.

3.2. A katolikus vallás és egyház az Indiákon és Brazíliában

Miközben a spanyol (és portugál) konkvisztádorok „túlgyőzték magukat” az Indiákon, a pápai bullák és bréve valamint a spanyol uralkodók utasításai értelmében a hittérítés és terjesztés napi feladatai ellátására papok és szerzetesek keltek át az óceánon, hogy eleget tegyenek ezen kötelezettségeiknek.

II. Gyula pápa „Universalis Ecclesiae regiminis” kezdetű bullája 1508-ban a spanyol hódítást keresztes üggyé nyilvánította. 1510-ben érkeztek az első domonkos rendi szerzetesek, míg a ferencesek már 1502 óta végeztek térítést az Indiákon. Evangelizáció és gyarmatosítás: a felfedezéseknek nevezett folyamat kulcsfogalmai. Az evangelizáció inkább volt egyfajta „szellemi hódítás” (conquista espiritual), az európai kereszténység újvilági inkulturációs folyamata²⁶¹, a gyarmatosítással párhuzamosan, annak más eszközökkel való folytatása.

²⁶¹ „Ennek fényében a kereszténység úgynevezett inkulturációs folyamata az ősi latin-amerikai kultúrákban számunkra mint kettős vallástörténeti tisztulási folyamat jelenik meg: egyrészt mint a zsidó-keresztény monoteizmus „harca” az ott talált politeizmussal, egy olyan harc, amelyben keveredett a Konstantinus előtti kor valódi keresztény apologetikája a Konstantinus utáni kereszténység erőteljes elnyomó eszközeivel, másrészt Jézus Istenének és hú tanítványainak a monoteizmuson belüli harca is – ennek az Istennek és az embereknek az érdekében – Józsué Istenével szemben, akit maguk a keresztények hoztak magukkal. Úgy tűnik, hogy Latin-Amerika ősi népei „felfedezésükkel” nem mentesültek a nyugati kereszténység ezeröttszáz éves előtörténetétől: nekik is az a sors jutott, hogy részt vegyenek a Bibliában lefektetett monoteista Isten-gondolat fáradságos tisztulási folyamatában. A legkevesebb, amivel Jézus Krisztus megcsúfolt Atyjának, az áldozatoknak mindkét oldalon, és végül saját magunknak tartozunk, hogy mi európaiként (mindenekelőtt mint az Amerikába települt európaiak) és keresztényként, államként és egyházként belássuk ezt, és vállaljuk a felelősséget a történelem által kiváltott szenvedésekért és ezek még érezhető utóhatásaiért. Ha megtennénk, az sem lenne kevés, noha még mindig nem elegendő. A kereszténység története vallástörténetként nem historizálható. A múlt teológiai feldolgozása azon a meggyőződésen alapul, hogy nem pusztán a megtörtént eseményekkel van dolgunk, amiket utólag büntudatos alázatossággal, vagy esetleg javíthatatlan önhittséggel beismerhetünk, hanem élő hagyománnyal, melyből – feltéve, ha belátjuk a tévedéseket – értékes lendületet nyerhetünk a jelen alakítására vonatkozóan. A

3.2.1. A Karibi térség szigetei evangelizációja és az Azték Birodalom helyén kialakuló Új-Spanyolország katolizációja kezdetei

A Karib-tenger szigeteire (Nagy-Antillák) értek el elsőként a konkvisztádorok és velük a hittérítők. Érdekes módon már 1493-ban megjelent – a később tárgyalandó – inkvizíció intézménye Española (Hispaniola) szigetén.

Az őslakosság (tainók) számának gyors csökkenését néger rabszolgák betelepítésével ellensúlyozták. Az evangelizációt egy ellenséges érületű nativ népcsoport és többféle nyelveket és változatos hiedelemvilágot felmutató afrikai néptörzsek körében kellett sikerre vinni. Lényegében a XVII. század közepére az őslakosság a kipusztulás szélére került. A behurcoltak körében az evangelizáció folyamatosan napirenden maradt. Nagyobb feladatnak bizonyult az aztékok uralta területeken való hittérítés és egyházszervezetkiépítés.

Az őslakosok és a behurcolt rabszolgák a beilleszkedés és túlélés vagy ellenállás, szökés, belső területekre való átköltözés (ez a szigeteken csak korlátozottan érvényesülhetett) között választhattak.²⁶²

„A gyarmati rendbe való beilleszkedéssel szembeni ellenállás egyes formái tehát a leigázott etnikumok további pusztulását hozták, mások olyan etnokulturális csoportok fennmaradására, ill. kialakulására vezettek, amelyek mintegy „kövületként” élnek évszázadok óta a gyarmati, majd a független Latin-Amerikában. Latin-Amerika Conquista

vallásszabadság alapelvének fokozatos valóra váltása nem hiányozhat többé a katolikus tudatból.” Delgado, Mariano:

„Nem mi voltunk, hanem mások”

A mentségkeresés mechanizmusa 500 évvel Amerika felfedezése után

Virgilia 1992/9: 580. p.

²⁶² „Az afrikaiak helyzete Latin-Amerikában alapjában még radikálisabban megváltozott eredeti körülményeikhez képest, mint az indiánoké. Ez utóbbiak nemegyszer – főleg a bányákban – talán nehezebb munkára kényszerültek, mint ők. Az afrikaiak viszont végérvényesen és teljesen kiszakadtak nemcsak eredeti létformájukból, de velük egy nyelvű-kultúrájú társaik közül is, és egyszerre kellett az új természeti feltételekhez akklimatizálódniuk és betörniük – a hierarchia legalján! – a gyarmati rendbe.

...Helyzetük reménytelensége – és az a lélekmentő hitük, hogy a haláluk után Afrikában támadnak fel – magyarázza, hogy közülük is aránylag sokan választották az öngyilkosságot. Valóban jellemző reakciójuk azonban nem ez volt, hanem a beilleszkedés, avagy az ellenállás aktívabb formái: a lázadás és a szökés.

Bár a rabszolgavadászat is a társadalmi fejlődés eltérő fokain álló népeket sújtott Afrikában, a Latin-Amerikába került rabszolgák beilleszkedésre való képessége nem mozgott olyan szélsőséges határok között, mint a különböző indián népeké. Ennek oka lehetett részben az is, hogy már az emberkereskedők a „leghasználatóbb árut” igyekeztek beszerezni; sőt spanyol királyi rendelet is tiltotta, hogy egyes – hírhedten „vad” – népekből származó munkaerőt importáljanak az Újvilágba. De fontosabbnak tűnik, hogy ezek a szerencsétlenek többnyire egyénileg kerültek a rabszolgatartók birtokába, ill. egy nyelvileg-kulturálisan heterogén rabszolgaközösségbe. Magukra hagyatva, eleve inkább alkalmazkodniuk kellett, mint a némi belső védelmet mégis adó indián közösségek tagjainak. Viszonylag gyorsan megtanulták az európai nyelvet is, legalább annyira a sorstársaikkal való érintkezés szükségétől hajtva, mint a gazda akaratára.”

Benkő, Judit: Népek, kultúrák találkozása a conquista utáni Latin-Amerikában

Világtörténet 1985/3: 90-91. pp.

utáni fejlődése azonban nem azon a nyomvonalon indult el, amire ők – a perifériára szorult áldozatok – kényszerültek.

...A latin-amerikai kultúra fejlődésének „főáramát” vizsgálva, a legfontosabb két kérdés az, hogyan hatottak egymásra a térségen a 16. századtól összekerült, egymáshoz rendelődött népek, kultúrák, és hogyan érintkezett a térség egésze az egyetemes fejlődés korabeli európai főáramával.”²⁶³ - azaz értelmezésünkben a portugál-spanyol jogi kultúrával (kiegészülve az itáliai reneszánsz és humanizmus értékeivel valamint a kibontakozó reformációval).

Ami az átvételre kerülő jogi kultúrát illeti, úgy a spanyolok mind a portugálok igyekeztek gyarmataik külső kapcsolatait teljesen ellenőrzés alatt tartani és csak az anyaország közvetítettségével tudtak még egymással is kommunikálni (ami kedvezett a csempészeknek, beleértve a könyvek, filozófiai – irodalmi művek illegális kereskedelmének is; ls. 2.3.2.2. alatt).²⁶⁴

A hit terjesztése és védelme együttes feladata volt – elvileg – a konkvisztádoroknak és – gyakorlatilag – a papoknak és szerzeteseknek. A nativ népek és a rabszolgák vallásai nem voltak, nem is lehettek eretnokségek, mert önmagában ember voltukban kételkedtek, így-egy múlt századi teológiai fogalommal élve – az anonim kereszténység „vehető” számításba „besorolásuknál” (másik közkeletű elnevezésük: pogányok). III. Pál pápa 1537-es *sublimis Deus* ... („Isten felséges”) kezdetű bullája valóságos embernek ismerte el az indiánokat, akik megtéríthetők. A térítő tevékenység másik oldala a megtérítettek – „megtérítésre várók” – megtérést elutasító vallásainak, emlékeinek, szent helyeinek egyéb kultikus eszközeinek üldözése és kiírtása, megsemmisítése (melyekkel helyrehozhatatlan

²⁶³ im. 92. p.

²⁶⁴ „Ez az elzárkózási-elszigetelési törekvés jutott kifejezésre a Korona kulturális-ideológiai koncepciójának egyik fő elemében: nevezetesen abban, hogy kezdettől nagy buzgalommal üldözte – szövetségesével és eszközével, a gyarmati inkvizícióval karöltve – az idegen szellemi termékeket s főleg az „idegen eszméket”. És figyelmet érdemel, hogy már a 16. századtól külön tilalmi lista volt Amerika számára, amelyen olyan (főleg szépirodalmi) művek is szerepeltek – köztük a *Don Quijote* -, amelyeket az anyaországban szabadon lehetett forgalmazni.

A külföldi kapcsolatok kizárása (amelynek szellemi-kulturális vonatkozásai szinte kizárólag a letelepült gyarmatosítókat, az „amerikai spanyolokat” sújtották) egyidejűleg is – és főleg a különböző korszakokban – többféle biztonságpolitikai célt szolgált. A *Conquista* utáni két évszázadban a belső tényezők közül különös figyelmet érdemel a katolicizmus monopolhelyzetének biztosítására irányuló erőfeszítés, mégpedig nem csak vallási, hanem legalább ennyire politikai megfontolásokból. Erre vallanak a 17. századi államférfi, Solórzano Pereyra szavai: a más vallások »követőinek eretnoksége, természete és konoksága olyan, hogy ha nem vágjuk és tépjük ki mindenestül, ... nemcsak a vallásra lehet ártalmas, de teljesen meggronthatja és felforgathatja a birodalom politikai állapotát is ... Ezért egyetlen jól kormányzott katolikus köztársaság sem engedheti meg ... a vallások sokféleségét«” im. 93-94. pp.

károkat okoztak a legyőzött civilizációnak s megkérdőjeleződött léte és annak szükségessége is).

„Nemcsak a vallásról volt szó tehát – illetve elsősorban ebben az összefüggésben értelmezendő a vallási kényszer funkciója is -, hanem jóval többről: lényegében mindannak kiirtásáról, ill. akár békés, akár erőszakos „elfeledtetéséről”, ami saját kulturális örökség: ami tehát alkalmas lehet rá, hogy a múlt iránti nosztalgiát, és ezzel a jelen elleni lázadást táplálja az indiánok körében”²⁶⁵

3.2.1.1. Új-Spanyolország Alkiráltság és egyházszerkezete

V. Károly 1522-ben engedélyezte Hernán Cortésnek, hogy az azték államot meghódította, s egyben kinevezte e területek (Új-Spanyolország) kormányzójává. Cortés – a kor szokásának megfelelően – egyházi személyt (Olmedo atyát) is magával vitt az aztékok elleni hadjáratába. A heves természetű és hirtelen haragú Cortést elkapta a „misszionáriusi” hevület, az a rekonkvizta során már megismert türelmetlenség (sokszor vallási engesztelhetetlenséggel párosulva), amely nagy erővel volt jelen a zsidók és moriszkók elleni erőszakos fellépések során, ezt igyekezett tevékenységével Olmedo tompítani, visszafogni.

Az első ferencrendiek 1523-tól érkeztek e területekre. Mind az elfoglalt területek kiterjedtsége, mind a megtérítendő nagy száma megkövetelte az egyházi személyek számának, jelenlétüknek a növelését.²⁶⁶

1524-ben tizenkét ferences barát hivatalosan is megkezdte rendjük missziós tevékenységét, melyhez 1526-tól a domonkosok, 1530-tól a mercediárusok, 1533-ban az ágostonbeliek, végül 1572-től a jezsuiták is csatlakoztak.

²⁶⁵ im. 95.p.

Továbbá: „Az etnikumok társadalmi beilleszkedése kapcsán előrebocsátandó: amikor a felfedezés után előállt alternatíva (kereskedelem vagy hódítás) eldőlt az utóbbi javára, eldőlt a gyarmati társadalomban elfoglalandó alapviszony is a spanyol és az indián között. Az indiánokról folytatott szenvedélyes 16. századi viták (van-e lelkük, „született rabszolgák”-e, jogot ad-e a térítés leigázásukra, stb.) nyomot hagytak ugyan a királyi állásfoglalásokon, főleg az indoklásukon. De nem annyira az indiánvédők érvei hatottak a Koronára, amely az 1542-es Új Törvényektől bizonyos fokig védte a bennszülötteket, a közösségi földeket. Inkább az a felismerés, hogy az indián: munkaerő és adófizető. Okulva az Antillák riasztó elnéptelenedésén, óvni kell hát a földesúri önkénytől. E védelem (amelynek gyakorlati hatásfoka jóval alatta maradt a törvény betűjének) némileg könnyített az indián helyzetén; de semmiben nem érintette – s ez nem is állt szándékában – a társadalmi újratermelésben elfoglalt addigi helyét.” uo.

²⁶⁶ Ricard, Robert: The Spiritual Conquest of Mexico: An Essay on the Apostolate and the Evangelizing Methods of the Mendicant Orders in New Spain, 1523-1572. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1974. (http://books.google.hu/books?id=JmRvPmO6hKcC&redir_esc=y Elérés ideje: 2015. november 16. 18:12)

A ferences rendtartomány 1535-ben alakult meg Provincia de Santo Evangelio elnevezéssel. A gyors hitterjesztést mutatja, hogy 1565-ben ebből választották le Michoacan-Jaliscot és lett önállóvá Provincia de San Pedro y San Pablo néven.

Az Ágoston-rendiek 1545-ben hozták létre önálló rendtartományukat Provincia del Santo Nombre de Jesús néven.

A püspökség alapítások is gyors üteműek: 1525: Tlaxcala (Puebla); 1530: Mexikó; 1534: Guatemala; 1535: Antequera (Oaxaca); 1536: Michoacán; 1537: Trujillo; 1539: Chiapas; 1548: Új-Galíciai.

III. Pál pápa 1546-ban érseki rangra emelte a spanyol gyarmatok püspökségei közül a Santo Domingo-it, a mexikóit és a limait.

A katolikus spanyol állam V. Károly alatt nem volt nagyvonalú és bőkezű gyarmatai egyházszerzetével. Ez meglátszódott abból is, hogy leginkább a koldulórendek vállaltak „gyarmati kiküldetést”, azzal járó hivatali feladatok ellátásával együtt.

VI. Adorján pápa 1523-ban gyakorlatilag megerősítette II. Gyula bulláját, így a spanyol uralkodók jogszerűen gyakorolták főkegyúri jogaikat, beletartozott ebbe a királyi patronatus (Patronato Real) intézményrendszere, mely lehetővé tette és „megteremtette az egyházi és a világi hatalom egységét, mely révén a latin-amerikai egyházi ügyek hivatalosan és a gyakorlatban is államügyekké váltak.

...A gyakorlatban ennek az engedménynek meghatározó szerepe volt abban, hogy a latin-amerikai katolikus egyház közvetlenül kapcsolódott a világi politikai hatalomhoz az Indiák Tanácsa (Consejo de las Indias) intézményén keresztül, amely 1506. évi alapításától szabályozta a latin-amerikai gyarmatok életének egyházi kérdéseit.”²⁶⁷

A pápai bulla következményeként tartható számon a fent említett – teljes nevén – Consejo Real y Supremo de las Indias 1524. augusztus 1-ével történt felállítása a gyarmatok kormányzására. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy minden egyházi jelentés az Indiák Tanácsához futott be, mint ahogy azt sem, hogy a pápai bullák, brevék egyéb leiratok spanyol koronákbéli nyilvánossá tételéhez, kihirdetéséhez az uralkodó előzetes jóváhagyása kellett. Ezért a pápaság nem tudott közvetlen befolyást gyakorolni a gyarmatok egyházi ügyeibe. Kivételt két egyházi intézmény esetében tehetünk: az egyik a jezsuita rend

²⁶⁷ López Lameran, Constanza: A harmadik limai zsinat és az egységes evangelizációs rendszabályok a perui egyháztartományban Világtörténet 2016/2: 212. p.

Megjegyzés: az 1506-os évszám nyilvánvaló elírás lehet, mert az Indiák Tanácsa 1524-ben jött létre (ls. következő bekezdésben) AZG

(mely inkább a Peru Alkiráltságban volt aktív), a másik az inkvizíció. Róluk és velük a későbbiekben még foglalkozni kívánunk.

A konkvisztádorok a kard, az egyháziak a kereszt nevében, de egyként meg voltak győződve elhivatottságukról, melyet a korona és az egyház érdekében alkalmaznak az indiánok „megjobbítása és kereszténnyé tételeiért.”

A katolikus liturgia (pl. a körmenet, a nyilvános hitgyakorlat, kegytárgyak használata, oltárképek, ünnepi táncok stb.), elősegítette a katolicizmus nép közé vitelét és elfogadtatását, melyet a nyelvismeret és oktatás révén mélyíthettek el, elősegítve a hispanizációt. Ebben a ferencesek különösen eredményesnek bizonyultak.

Ahogy az Óhaza katalánjai, kasztíliai, navarrai stb. spanyoljai rendelkeztek népi vallásossággal, az Indiákon, gyökeresen eltérő életfeltételek és hitvilág mellett az őslakos népek egy politeista vallás (a karibi és a brazil részeken totemizmus) rendszerszintű megelőiként igen gazdag és cizellált, rituálékban bővelkedő hitéletet folytattak a papi kaszt mindenre kiterjedő felügyelete és irányítása mellett. A spanyolok segítségére volt az őslakosság érdeklődése, az utánzás, a példálózás, a vallási közös vonások keresése.

Amikor 1531. december 8-án – Mária napján – az őslakos Juan Diegonak megjelent Szűz Mária azték arcvonású fiatal lány képében és nahuatl nyelven szólalt meg – ez a „guadalupei csoda” lett a mexikói identitás sarkköve, egyfajta vallási szinkretizmus alakult ki erre ráépülve.

Nem lenne teljes az evangelizáció bemutatása, ha nem tennénk említést arról, hogy bizonyosan a misszionáriusok is alkalmaztak erőszakos térítési módszereket (pl. testi fenytetés, bilincselés, hajkitépés, ruházattól megfosztás stb). Ez gyakran kegyetlenkedésbe csapott át. Az önsanyargató szerzetesek körében nagyobbnak tűnt az agresszióra való hajlam. Az erőszakos módszerek hatékonyabbnak tűntek a békés prédikációknál, így előtérbe kerülése előrevetítette az inkvizíció intézményesítését az Indiákon.

3.2.1.2. Peru Alkiráltság egyházszerkezete

V. Károly 1529-ben engedélyezte Francisco Pizzaro számára, hogy a gazdagnak tudott inka birodalom meghódításába kezdhesen. Pizzaro 1532-ben egy trónutódlással, testvérharcokkal és lázongásokkal legyengült Peru elfoglalására indult.

Pizzaro és társai a Cortés által kipróbált és öt győzelemre vezető módszert másolta le, hasonló végkimenetellel. Peru Alkiráltsága Lima székhellyel 1543-ban alakult meg. A

hittérítés és az egyházszervezés is a mexikói mintát követte.²⁶⁸ Az első három érsekség megegyezett a spanyol gyarmatbirodalom három lépcsős kialakulásával. Így kapott Lima alkirálysági székhelyként érsekséget, vezető püspöke pedig érseki rangot.

3.2.2. Brazília portugál evangelizációja

Tanulmányunkban már elemeztük a portugál (luzitán) gyarmatbirodalom kialakulását, bővülését és belső gazdasági hangsúlyeltolódásait. Brazília 1500-ban történt felfedezésétől az 1530-as évekig nem játszott fontosabb szerepet a portugál gyarmati politikában. A spanyolok előrenyomulása, az azték majd az inka birodalom felszámolása felértékelte Brazíliát a portugál korona szemében. A telepések megjelenése, a rabszolgák behurcolása és a cukornád termesztés új típusú ültetvényes gazdálkodást eredményezett. Indiánokkal alig kellett számolni és azok is inkább a karibi térségbeliekkel álltak egy fejlődési fokon.

A portugál telepések egy része családotól érkezett, de ez jellemezte a gyarmatosítók helyi közigazgatását is.

„Történelmi múltjuk, Európa és Afrika, a kereszténység és az iszlám között elfoglalt köztes helyük révén, amely a portugálok történelmét évszázadokon át meghatározta, a telepések különösen jól fel voltak készülve arra, hogy alkalmazkodjanak a trópusokon uralkodó gyarmati lét feltételeihez. Ellentmondásos jellemükkel és vérmérsékletükkel, egyszerre szerény és gőgös, intelligens és csodahívő, elragadtatottan lelkesedő és fatalista lényükkel a portugálok bámulatos pszichikai rugalmasságról tettek tanúságot, és arról, hogy fokozott mértékben készek idegen dolgokat megérteni, érvényesülni hagyni és befogadni.”²⁶⁹ – írja

²⁶⁸ „A spanyol városok egyházközségei a parroquias, az indián falvakban viszont doctrinas a nevük, mely a katolikus hit alapelveire való nevelésre utalt. Az evangelizáció körzeteiben születtek a szerzetesek missziói, amelyek néhol összevont indián falvakat, (reducciones) hoztak létre. Ferencesek, ágostonrendiek, dominikánusok, majd jezsuiták a főszereplői az Indiák egyháztörténetének. Az azonban említésre méltó, hogy rövid kísérlet után az egyházi hierarchia megtiltotta az indiánok pappá nevelését a gyarmati szemináriumokban.

... a gyarmati Amerikában az 1550-1750 közötti időszakban nem a katonai erőszak a fő tényezője a hatalmi stabilitásnak.

... a katolikus egyház, az indián elit és a spanyol Korona bürokráciájának a paktuma szolgált biztosítékkal a *paz indiana* számára.”

Anderle (2010): 38.p. Anderle másutt (Az Inka Birodalom spanyol értelmezései a gyarmati korszakban Act Sci Soc 45 (2015): 21-26) ugyanezt a következtetést erősíti meg. Helyesen emeli ki, hogy a spanyolok ténylegesen egy az inkák és a meghódított népek közötti polgárháborút használták ki saját céljaik elérésére (a volt kisállami kuraka elittel kötöttek szövetséget az inka birodalmi – kecsua – elit ellenében).

Pizzaro, majd utódai, különösen Francisco de Toledo alkirály ügyesen kezelte az egymással rivalizáló politikai – gazdasági csoportokat és sikeresen hajtotta végre Peru „modernizálását”.

²⁶⁹ Bitterli im. 216-217.pp.

Bitterli. Erről azért érdemes említést tenni, mert a portugálok gyarmati evangelizációja jóval „színesebbre sikeredett” mint a spanyoloké: „Hogy a portugálok és az indiánok közötti kapcsolat mégis lehetővé tette, hogy az archaikus kultúra lényeges elemei fennmaradjanak és azokat a portugálok átvegyék, annak oka nemcsak a világban gazdag tapasztalatokat szerzett portugál nép rugalmasságában rejlik, hanem abban is, hogy készek voltak az elkeveredésre. Ebben a vonatkozásban egyetlenegy gyarmatosító népet sem lehet a portugálokhoz hasonlítani, írja Freyre; brazíliai életük a szexuális révület légkörében kezdődött.”²⁷⁰ Ezért és erre is tekintettel állíthatta Gilberto Freyre (1900-1987), hogy

Idézi Freyret: „Meghatározhatatlan figurák – írja Freyre a portugálokról -, nincsen egyértelmű körvonaluk és színezetük, ami saját egyéniséget kölcsönözne nekik a modern imperialisták között. Egyes vonatkozásokban az angolokhoz hasonlítanak, másokban a spanyolokhoz. Spanyolok – a harci szenvedély tüze és Mexikó meg Peru leigázóinak drámai ortodoxiája nélkül. Olyan embertípus, amely tud alkalmazkodni. Nincsenek abszolút dogmáik, sem megváltoztathatatlan előítéleteik.”

Továbbá: „Nem szabad elfelejtenünk – írja Freyre -, mekkora sokkhatásnak volt kitéve a bennszülött a saját kultúrája szemszögéből nézve. A kapcsolat pusztító hatású volt. A telepések vagy a hittérítők uralma alá került bennszülött lakosság erkölcsi lefokozása tökéletes sikerrel járt, mint mindig, ha fejlett kultúra elkészt kultúrával találkozik.” ih. 217.p.

Kutasi Kovács Lajos igen érzékletesen írja le a faji keveredés és a katolikus erkölcsi tanítás egymásba ütközését: „A fehérek, indiánok és néger keveredése már a 16. század elején megkezdődött Brazíliában. A különböző fajok keveredése évszázadokon át folytatódott és megváltozott körülmények között folytatódik ma is. Annak idején Portugáliában nagyon kevés hajadon szánta rá magát arra, hogy kedvese után menjen az ismeretlen új földre. A hatóságok úgy igyekeztek ezen segíteni, hogy időnként hajóra rakták az árva lányokat és a nem éppen szeplőtlen múltú nőket, majd Brazíliába szállították őket. Nekik is megvolt a maguk szerepe mint hitvestársaknak, feleségeknek, de nem helyettesíthették a férfiaknak az indián, a néger és a kevert vérű nőkhöz fűződő viszonyát. A portugál férfiak és a színes bőrű nők kapcsolata döntő módon meghatározta a dél-amerikai gyarmat etnikai és társadalmi képének kialakulását már az első évszázadban. Megpattant a szigorúnak vélt, valójában szenvedéllyel túlfűtött, erőszakkal elfojtott ibér erkölcs merev pántja. Az európai telepések a maguk igazolására eszelték ki azt, hogy a néger „szabados erkölce” már a gyarmatosítás kezdetén aláásta a kialakuló brazil társadalom szexuális életét. A valóság azonban más. Az indián, a néger a színes nő teljesen kiszolgáltatottja lett a fehér férfinak, aki ezzel a helyzettel fölényesen és lelkifurdalás nélkül visszaélt. Az európai férfiak és a néger nők kapcsolatát vizsgálva, tehát sokan estek ama tévedésbe, hogy a néger nők ásták alá a brazil társadalom szexuális életét. Az erotikát, a bujaságot, az extrém szexualitást az afrikaiakkal hozták kapcsolatba. Mintha a rabszolgánők lettek volna a kezdeményezők, s kezdtek volna testi szerelmet a család férfi tagjaival. Holott ami a néger nők és a portugál férfiak között történt, az játszódott le korábban az indián nők esetében is. A meleg trópusokon egyszerűen szétpattant az erőszakolt keret, melyet a „keresztény-katolikus” erkölcsnek neveztek, s amely a maga korlátoltságában „állati ösztönnek” nevezte az ember legtermészetesebb ösztönét. Egy nevetséges mítosz az „eredendő bűn” alapján bűnné téve a szexualitást és erényé a frigeditást. Az egyenlítői trópusokon viszont már a katolikus egyház hatalma nem ért úgy el, nem volt úgy jelen, megszűntek a korlátok, szabaddá vált minden. A férfiaknak nem volt inyükre való az egész életre szóló házasság, szükségük volt szeretőkre is. S ezektől a szeretőktől sok félvér gyerek született.”

Kutasi Kovács Lajos: Fekete istenek-fekete emberek

<http://m.delikronika.webnode.hu/news/fekete-istenek-fekete-emberek-kutasi-kovacs-lajos-/22/12-13.pp>. letöltve 2020.03.29. 19:36

²⁷⁰ im. 218.p.

Bitterli pontos leírását adja az akkulturációs és a transzkulturációs folyamatok kibontakozásának: „A brazíliai kulturális érintkezés következtében – és ez érdekes példája annak, hogy az európai kultúra is megváltoztatható a gyarmatokon megvalósuló kulturális összeütközés során – jelentősen megváltozott a katolikus gyarmati társadalom erkölcsi felfogása. A házasságon kívül született színes bőrű utódokat nem taszították ki a társadalomból, hanem a törvényes gyermekekkel együtt nevelték őket. A fekete és indián ágyasoknak nem kellett szenvedniük a diszkriminációtól, hanem gyakran nagy tekintélynek örvendtek. Mivel a kicsiny Portugália e keveredés nélkül soha nem tudta volna irányítani Brazília mezőgazdasági feltárását, ezért nemzeti kötelességének tett eleget, aki a bennszülöttek szerelmi hajlandóságát nem utasította el, hanem igénybe vette. Ennek belátásától

létrejött egy „luzo-trópusi kultúra”, melyet az összes portugál gyarmati területre jellemzőnek gondolt (ún. keverék kultúra).

A portugál evangelizáció is abból az európai katolikus egyházi (és világi!) fikcióból eredeztethető, mely a hittérítésben keresztényi kötelezettséget lát, s amelyet minden katolikusnak dogmaként kell kezelnie (küldetéstudat).

A hittérítésben a ferencrendiek kezdettől vezető szerepet játszottak, ők kezdték el a bennszülöttek és a fekete rabszolgák evangelizációját.

A királyi helytartóság 1549-es létrehozatala után 1551-től jött létre az önálló brazil egyház, São Salvador da Bahia központtal, melyet leválasztottak Funchall (Madeira) érsekségéről.

A portugál hittérítés egy kezdettől mozaik módon szerveződő gyarmati társadalmat kívánt az erre aligha hasonlító ibériai ország mintájára létrehozni. A végeredmény egészen más lett. A katolicizmus itt telítődött a leginkább afrikai és indián kulturális elemekkel, ami leginkább a brazilok hitvilágában, zene- és táncművészetükben, sőt gasztronómiájukban is kimutatható illetve tetten érhető.²⁷¹ (Egy brazil mondás szerint „Aki énekel az elfelejti a rosszat.”)

3.3. Egyháztartományi zsinatok a gyarmatokon, különös tekintettel a trieszti (tridenti) egyetemes zsinat előírásaira

még a klérus sem zárkózhatott el. Az ágyasok tartására vonatkozó tilalom megszegését eltűrték vagy szemet hunytak fölötte, sőt a papok gyakran maguk is azon fáradoztak, hogy elhárítsák a támadásokat, miközben a lakosság komoly megértést tanúsított, amiért eltértek az aszkézisra tett esküjüktől. Néhány vonatkozásban a kereszténység inkább kedvezett a rasszok keveredésének, ahelyett hogy megakadályozta volna azt, kedvezett például azzal, hogy szentjeire bízta a feladatot, hogy öröködjének a szerelmi kapcsolatok termékenysége fölött. Ez a keveredés lényeges biológiai előfeltétele volt annak, hogy az akkulturációs folyamatokat az együttélés intimítása segítségével meggyorsítsa. A 16. század vége felé kezdett az indián-európai keverék, a meszticek első nemzedéke fontos kultúráközvetítő és kultúrahordozó szerepet játszani; valamivel később, az ültetvényes gazdálkodás fejlődésével párhuzamosan megkezdődött a fehérek és feketék keveredése, és ma sok brazíliaiban háromszorosan keveredett vér folyik. »Minden brazíliai lelkében – írja Freyre –, még ha világos bőrű és szőke is, ott van ... a bennszülött vagy a néger bélyege vagy nyoma ... A gyengédségünk módjában, túlhangsúlyozott mimikáinkban, katolicizmusunkban, amely érzéki élvezet is, zenénkben, járásunkban, beszédünkben és gyermekkorunk bölcsődalaiban – röviden: életünk minden kendőzetlen megnyilatkozásában nyilvánvaló a néger hatás.« A faji előítéletek visszaszorítása és a biológiai alapokra támaszkodó faji megkülönböztetés háttérbe szorulása ellenére ez a fejlődés áldozatot követelt a részt vevő archaikus népektől. A fehér rassz – mindenekelőtt szociális és politikai tekintetben – uralkodó maradt; az indiánok és az afrikaiak arra kényszerültek, hogy olyan, a társadalmi integrációhoz vezető utat keressenek, amely mindinkább háttérbe szorította rasszuk sajátos arculatát.” 218-219. pp.

²⁷¹ Az afrikai eredetű vallási hagyományok közül kiemelésre érdemes például az orixák (szellemek), melyeket azonosítanak egy-egy katolikus szenttel, vagy az umbanda, mely úgy a nyugat-afrikai mint az indián törzsi hiedelmeket katolikus vallási elemekkel ötvözi, s ily módon egy eklektikus, szinkretista és spiritista vallási kultusszá válik. Az orixák közül a jótevő Oxala, az Ég Ura (őt Jézussal azonosítják), míg a gonosz exuk élén Exu-Rei áll (ő a Sátán).

A spanyol katolicizmus militáns rekonkvisztás arcát a térítésre „szakosodott” koldulórendek, a ferencesek és a dominikánusok – már csak reguláik okán is – ha nem is tették mosolygóssá, de enyhítették annak túlzott szigorúságát.

A misszionáriusok óriási területek evangelizációját végezték, mely kifejezésre jutott az egyházmegyék illetékességi területnagyságában is. A szerzetesrendek sokszor egymás riválisaiként viselkedtek, módszereik inkább rögtönzésre épültek, az adott helyzethez igazodóan.²⁷²

3.3.1. A gyarmati encomienda mint a missziós tevékenység szervezeti kerete

Az encomienda ezúttal egyházi jogi vonatkozásban kerül bemutatásra. Encomiendának nevezi a spanyol egyház jog az üres (betöltetlen) egyházi javadalom átruházását a széküresedés időtartamára. Az amerikai gyarmatokon az encomienda indiana szolgálati birtokként szolgált, melyet az encomandero használatra kapta az uralkodótól, mely kezdetben két-három évre, legfeljebb élethosszig szólt. 1535-től már „két életre szóló” (azaz ő és utóda) is lehetett. Cserébe gondoskodnia kellett az indiánok evangelizációjáról és katolikus szellemű neveltetésükről.

A misszionáriusok ezekbe a működő encomiendákba épültek be, ahol saját oktatási és igazgatási központot hoztak létre doctrina néven. Az evangelizációt hitoktatással és más pasztorális feladatokkal egyetemben itt folytatták.²⁷³ A doctrinák papsága ezek révén az alsófokú gyarmati adminisztráció pilléreivé váltak, mivel fizetésüket az államtól kapták. A doctrina papját nevezték doctrineronak. A helyi indián elit megtérítése elősegítette az ottani népesség katolikussá válását.

Több doctrina alkotott egy congregaciót, mely magasabb szintű közigazgatási körzetnek minősült. Az adószedési jog valójában ezen a fokon érvényesült, melyből az anyaországot és az encomanderót illető részt is fizették. A papok és a szerzetesek a gyarmati rendszerbe „integrálás” érdekében bevonták az indiánokat a missziós tevékenységbe. Ez az együttműködés azzal az előnnyel járt, hogy ezek az őslakosok bizalmi feladatként információval szolgáltak az indián vallásgyakorlás mikéntjéről, a misén való részvételen át

²⁷² Poole, Stafford: Some Observations on Mission Methods and Native Reactions in sixteenth – Century New Spain
The Americas 50. 1994/3: 338. p.

²⁷³ A hitoktatás lényegileg a Miatyánk, az Üdvözlégy és a Hiszekegy megtanítására szorítkozott. A vasárnapi miselátogatási kötelezettség egyben pihenőnapnak is számított. Az egyéb oktatás-nevelés a gyarmatosító spanyolok szokásai és életformájuk bemutatását jelentette.

a tiltott vallási rítusok gyakorlásáig. Bizalmi állásukból adódóan a templom működésével összefüggő teendőket vagy éppen büntető – fenyítő tevékenységeket is elláttak.

Meghonosították a központtól távoli helyek rendszeres hitbéli ellenőrzését a vizitának nevezett hivatalos utat (látogatás, felkeresés; *visitatio pastoralis*: lelkipásztori látogatás).

3.3.2. A trienti (tridenti) zsinat (1545-1563) reformjai és hatása II. Fülöp jogalkotói tevékenységére

A katolikus egyház tizenkilencedik egyetemes zsinata még I. (V.) Károly uralkodása idején vette kezdetét és II. Fülöp regnálása alatt fejeződött be.

I. (V.) Károly azt várta a zsinattól, hogy Luther-kérdés rendezésével, a vallási egység helyreállításával, új horizontra lesz emelhető a pápaság és a Habsburg Birodalom (a Német-római Császárság és a Spanyol Birodalom) viszonya és az egyházi állam is megújul, miközben tradícióit hozzáigazítja a megváltozott helyzethez.

A pápai állam „kétfrontos harcra” rendezkedett be. Egyfelől a középkori eretnekségből kinövő új eretnekség a reformáció, másfelől a világi hatalmak uralkodói abszolutizmusa egyre fokozódó beavatkozási kísérletei ellen.

A zsinattól átfogó reformot vártak strukturális, teológiai és pasztorális vonalon egyaránt. Az eredmények igen jelentősek, de a kereszténység hitbéli egysége nem volt helyreállítható, s ez máig így van.

Röviden a sikerként elkönyvelt határozatokról:

- elősegítette a helyi egyházak megújulását; a lelkipásztori tevékenységet átszervezte és ezáltal egy új püspök- és pap-modellt hozott létre;
- lefektette a papi doktrínát (a papi ordó „karaktert adó szentség”) mely a lelki hatalmat közvetíti és ez egyúttal a katolikus egyházi struktúra alapja;
- növelte a püspökök hatalmát és kiterjesztette joghatóságukat az egyházmegyékben²⁷⁴;
- megjavítva megerősítette az egyházi bürokratizmust a római kúriától, az egyházmegyéig pl. általános helynök és hivatala kötelezővé tétele, az esperes a püspök helyi képviselőjeként léphetett fel, a pápai kúria kongregációi és nunciatúrái

²⁷⁴ A zsinat különbséget tett a püspöki hatalom összetevői között: a felszentelés, megszentelés (*consecratio*) közvetlenül istentől ered, így (papi) rendi jellegű, míg a joghatóság a pápától származik (*missio canonica*);

létrehozása, kétévenkénti egyházmegyei vizitáció bevezetése az egyházfegyelem erősítésére;

- az egész római egyház intézmény rendszerének átszervezése, áthangolása a kor kihívásaira válaszként (ehhez részletező, normákon alapuló, a jogokat és kötelezettségeket rögzítő intézkedési terveket készítettek). Következménye: a pápai főhatalom – a plenitudo potestatis – megerősödése , primátusa a püspökökkel szemben, azaz egyben centralizációja is.

Mérföldkőnek számít továbbá 1648 is a westfáliai békékkel (münsteri és osnabrücki), mert az államok kezdték kialakítani saját világi egyházjogukat: ez a *ius ecclesiasticum*. A megoldást a concordatum (kétoldalú megállapodás a pápai állam és más világi államok között) jelentette (máig hatóan).

3.3.2.1. Egyháztartományi zsinatok a gyarmatokon 1563-ig

Az egyháztartomány (*provincia ecclesiastica*) több egyházmegyére kiterjedő területi egység. A spanyolok három ilyen alakítottak: a *santo domingói* (mely időrendben is első egyházi intézmény volt az Indiákon), a *limai* és a *mexikói*. A portugálok Brazíliában, az akkori közigazgatási központban, Bahiában alakították ki az egyik, az indiai Goában a másik tengerentúli egyháztartományukat.

A trienti (tridenti) egyetemes zsinat idején 1551-ben ült össze az első limai zsinat Jerónimo de Loaysa érsek elnöklete alatt. Az 1552-ig tartó tanácskozás se királyi, se pápai jóváhagyást nem kapott, de határozmányai és szabályzatai jó kiindulópontot jelentettek térítőmunkájukhoz és elősegítették az egyház konszolidációját, eszköztáruk és módszereik finomhangolását (ettől még a visszaélések nem tűntek el, nem szűntek meg, de egyfajta visszatartó erejük lehetett így egyházfegyelmi hatásukban nem kételkedünk).

A zsinat foglalkozott a meszticproblematikával is, mivel megindult az indiánok és a spanyolok közötti faji keveredés ennek máig tartó következményeivel együtt.

Az első mexikói zsinatot 1555-ben²⁷⁵ tartották és előbbi témához is kapcsolódóan megfogalmazták, hogy se mesztic, se indián, se mulatt nem lehet pap.

²⁷⁵ Itt jegyezzük meg, hogy Zumarraga püspök 1539-ben Mexikóban összehívott egy „zsinatot”, ahol a szerzetesrendek képviselői az evangelizáció módszerei körében elismerték, hogy fizikai erőszakot is alkalmaznak a térítés során.

1558-ban sor került egy újabb mexikói konferenciára, melyre az volt a jellemző, hogy a korábbi szigorú fogalmazási határozataikon enyhítettek.²⁷⁶

Amikor a trienti (tridenti) zsinat 1563-ban eredményesen befejezte munkáját, II. Fülöp jónak látta- birodalma egészére, királyi rendelettel – bevezetni annak összes határozatát.

A római katolikus egyházat átható reformfolyamatot volt hivatva segíteni az egyházfegyelmet is szolgáló tartományi szintű zsinatok időszakonként visszatérő megtartása.²⁷⁷

Az uralkodói patronátus az egyház felett valamint II. Fülöp közismerten erős katolikus meggyőződése okán az állam fokozott mértékben avatkozott be vallási és lelkiéleti kérdésekbe éppúgy, mint intézménybefolyásoló jogi eszközök kiterjedt alkalmazásába. „A trienti zsinat hatása ugyanakkor elkerülhetetlenné tette, hogy a spanyol korona újradefiniálja amerikai evangelizációs tevékenységét, és felülvizsgálja a korábbi időszakban az egyház által Latin-Amerikában alkalmazott módszereket. II. Fülöp 1568-ban ezen két célkitűzés megvalósításához egy Junta Magna létrehozását rendelte el, amely részletes instrukciókat adott a latin-amerikai területek egyházi életének újraszervezésére.

A Junta Magna széles körű törvényalkotó munkát végzett és rendelkezései nagymértékben befolyásolták a latin-amerikai egyházi ügyek alakulását. Az egyik legjelentősebb döntése az amerikai egyháztartományok püspökei számbeli növelése volt, emellett részletesen szabályozta a püspökök kötelezettségeit is, mint például a vizitációk rendszerességét. A trienti zsinat rendelkezéseivel összhangban a Junta döntött tartományi zsinatok szabályos időközönkénti összehívásáról. Az uralkodó rendeletet hozott új iskolák és templomok alapításáról is, és újra szabályozta az egyházi tized kivetésének gyakorlatát. Az evangelizáció szempontjából legáttörőbb rendelkezés valószínűleg az a Jézus Társaságnak adott engedély volt, amely lehetővé tette, hogy a jezsuiták Új-Spanyolországban (a mai Mexikó) és a Perui Alkirályságban térítőtevékenységet folytassanak. A térítőmunka a latin-amerikai területeken még ugyanazon évben, 1558-ban meg is kezdődött. Végül a Junta

²⁷⁶ Az amerikai spanyol alkirályságok egyháztartományi zsinatainak számozása egészen eltérő Eördögh Istvánnál (pl. A függetlenség és az egyház Spanyol-Amerikában, Belvedere 2008/7-8:5-40. pp.) mint Constanza López Lamerainnál (A harmadik limai zsinat és az egységes evangelizációs rendszabályok a perui egyháztartományban Világtörténet 2016/2:211-227. pp.).

²⁷⁷ „A trienti zsinat döntése szerint területi zsinatokat háromévente kellett rendezni, ugyanakkor V. Pius pápa (1566-1572) latin-amerikai püspökségekre vonatkozó beneficiuma lehetővé tette, hogy ezeket az üléseket ötévente rendezzék, mivel összehívásuk nagyobb nehézségekkel járt az Újvilág távoli területein. Később XIII. Gergely pápa (1572-1585) hét évre terjesztette ki ez az intervallumot, és végül 12 évenkénti rendszerességgel vált kötelezővé V. Pál pápa (1605-1621) alatt. Lásd: Durán, 1984. vol. 2. 347.”
López Lamerain, Constanza ls. 70. l. 213. p.

Magna döntött a Szent Inkvizíció Szent Hivatalának (El Santo Oficio de la Santa Inquisición) felállításáról is az Újvilágban, amelynek segítségével a latin-amerikai hitélet ortodoxiáját kívánták megszilárdítani. A trienti zsinat egyértelművé tette, hogy az egyháznak örködnie kell e hitélet egysége és tisztasága felett.”²⁷⁸ – írja López Lamerain.

3.3.2.2. Egyháztartományi zsinatok Trient (Triedent) után 1583-ig

II. Fülöp azzal a feltétellel járult hozzá az egyetemes zsinat határozatai kihirdetéséhez a királyi tetszvényjog (placetum regium) alapján, hogy azok az uralkodó, a nagybirtok és az alattvalók jogait nem érinthetik hátrányosan.

Peru Alkirályságban 1567-ben, 1568-ban hívtak össze egyházi konferenciákat, ahol a meszticek pappá szentelése jelentette a fő problémát. A meszticeket a katolikus vallás szempontjából a „törvénytelenység” kategóriájába sorolták annak ellenére, hogy a pápák felmentést engedélyeztek ez alól az Indiák püspökeinek (1571, 1576). Erre válaszul az uralkodó – 1578. decemberében – eltiltotta az Indiák püspökeit a meszticek pappá szentelésétől. Egyfajta engedetlenségként több főpap folytatta a felszentelésüket.

A fordulatot, amely II. Fülöp addigi politikájához képest jelentett más jellegűséget már 1568-ban megalapozta fentebbi intézkedéseivel (pl. inkvizíció bevezetése). 1580/81-től arra utasította az új alkirályt (Martin Enriquez de Almansát) és az új limai érseket (Toribio de Magrovejót), hogy szervezzék meg a harmadik limai egyháztartományi zsinatot.

Erre 1582-1583-ban sort is kerítettek és határozatai szinte minden életterületet érintettek. Az, hogy az állam és egyház szoros egységben cselekedett azt jelentette; a hitélet állami kényszerintézkedésekkel is irányítható és integrálható a világias társadalomba.

Az egyháztartományi zsinatok közül az 1582-1583-as limai számít a legjelentősebbnek és legátfogóbbnak. Bevezették az egységes hitoktatási tananyagot, módszertani útmutatóval, mely az egész itteni alkirályságra érvényes volt. Összeállításra került a Doctrina christiana y catecismo para la instruccion de los indios (Keresztény tanítás és katekizmus az indiánok tanításához) nevű katekizmus, melyet a két legfontosabb natív nyelvre, a kecsuára és az aymarára is lefordítottak jelentősen növelve az evangelizáció eredményességét. Körülírták azt is, a szentségekben részesülés (a szentségek kiszolgáltatása) milyen alapvető katolikus hitbeli tételek ismeretét kívánja meg az indiánoktól. Az ismeretátadás legpraktikusabb módjának a templomi miséket és liturgiáját valamint a hittanórákat tekintették.

²⁷⁸ im. 214. p.

Fontosnak tartották a keresztség felvételekor a keresztény neveket felvételét és a keresztszülők jegyzékének vezetését. Ezek a lépések már az ibériai kultúrához történő hasonulást, egyfajta kereszténységbe integrálódást mutatnak, szakítást őseik vallási szokásaival.

Legalább ilyen fontossággal bírt a katolikus erkölcsi értékrend hangsúlyozása a házasság szentsége körében. A többnejűség és a vérrokonok közti házasság tiltása is előkelő helyen szerepelt a zsinat kánonjaiban, de ezen a téren az indián népi kultúrák és jogszokásaik tartósan fennmaradtak.

Korán észrevették úgy a spanyolok, mint a portugálok a zene fontosságát a misék liturgiájában (ebből lesz majd az 1960-as években Ariel Ramirez (1921-2010) Kreol miséje (Misa Criolla) is, hogy vonzóbbá tegye a templomba járást.)

A gyarmati egyházszervezet kettős célja az evangelizáció és a hispanoeurópai civilizáció elsajátíttatása az őslakosokkal egy közös pontban kulminált: az oktatásban – nevelésben, azaz a pedagógiában. Ezt szolgálta a főként egyházi iskolahálózat, majd a világi iskolarendszerben való megjelenése is az őshonos népeknek. Természetesen a hagyományosnak mondható spanyol küldetéstudat sem hiányozhatott a napirendek tárgyalásakor, mint ahogy a papokat is érintő szerzésvágy: „A papok nem szerezhetik meg az elhunyt indiánok vagyonát.”²⁷⁹

1584 közepétől II. Fülöp királyi leiratokban engedélyezte, hogy az alkirályságokban a meszticek pappá szentelését. Ez az új „embertípus” egyházjogilag egyenlővé vált a kreolokkal és az anyaországbéli spanyolokkal.

3.4. Az inkvizíció a gyarmatokon

Ha maradunk korábbi véleményünkönél és besorolásuknál, mely szerint a spanyol inkvizíció kvázi állambiztonsági szervként tevékenykedett, akkor a gyarmatokra is kiterjedő intézményrendszere teljes szükségszerűséggel lett az Indiákon is kiépítve.

Bár nem a pasztorálásnak kitett indián tömegek és filippínók álltak a célkeresztjében a XVI. században, hanem a gyarmati igazgatás emberei a spanyol telepesek, a conversok és marranosok a judaizálók valamint az eretnokség, különösen a protestanizmus elleni harc, bálványimádás jogcímén az őslakosokat sem kímélték. A gyarmatosítás kezdetén a püspöki

²⁷⁹ ih. im. 221.p.

inkvizíció még alkalmas és képes volt ellátni ezen feladatát, de a tömeges áttelepülések nyomán ez a helyzet megváltozott.

VI. Adorján pápa 1524-ben megadja a spanyol uralkodónak a jogot, hogy a Sevillai Szent Hivatal hatáskörét kiterjesszék a mexikák birodalma helyén létrejövő későbbi Új-Spanyolország alkirályságra. Juan de Zumarraga 1536-ban engedélyt eszközölt ki a koronától, hogy Mexikóvárosban felállíthassa püspöki inkvizíciós hivatalát. Ezzel létrejött az Indián Inkvizíció. 1537-ben két másik püspökség is engedélyért folyamodott a királyhoz, hogy inkvizítori jogkört kaphassanak.

A kérések mögött az is meghúzódott, hogy vita alakult ki a domonkosok és a ferencesek között az evangelizációs módszerekről, ezek eredményességéről. A püspökök pedig e két rend tagjaiból kerültek ki, tehát ez presztízskérdéssé nőtte ki magát. Zumarragától – túlkapásai miatt – 1543-ban megvonta inkvizítori jogkörét az Indiák Tanácsa. 1544-ben Francisco Tello de Sandoval lett a főinkvizítor 1547-ig. A pozícióharcból a domonkos rendiek kerültek ki megerősödve, mely a katolikus egyház helyzetére is előnyösen hatott ki. A ferences püspökök a példastatuáló ún. tömeges pereket előszeretettel alkalmazták és eljárásuk során gyakran a szabályokat is megsértve kegyetlenkedésnek minősülő büntetéseket fogatosítottak. Ez dokumentálhatóan ellentmondott a Spanyol Inkvizíció által az Ibériai-félszigeten folytatott korrekt és szabálykövető eljárásrendnek.

Habsburg I. (V.) Károly a domus Austriaca hagyományaira támaszkodva a spanyol korona birtokosaként támogatóan lépett fel arra nézve, hogy a meghódított újvilági területeket is birodalmi egységként kezeljék. Ennek biztonságát és egységét mind vallási mind világi szempontból – az Indián Inkvizíció garantálhatta, ahogy a Spanyol Inkvizíció az Óhazában.

Az Indiákon az evangelizáció szükségszerűen együtt járt a hispanizációval. E pasztoralizációs folyamat viszont újból felvetette az áttértekkel szembeni averziókat: azt tudniillik, hogy ténylegesen megtértek-e vagy csak névlegesen. Ezzel felelevenítődött a zsidók conversóvá válása és látens vagy tényleges judaizálásuk illetve a moriszkók (áttért muszlimok), akik éppen biztonságpolitikai okokból kaptak engedményeket (pl. csak a harmadik generációval kerülhettek az inkvizíció hatókörébe), de őket majd 1609-1614 között fogják - lázadásokban nyilvánvaló elégedetlenségi mozgalmak nyomán – kiűzni az országból.

A Spanyol Inkvizíció által már „bejáratott” intézményi és módszertani alapokon kezdte el kiépíteni a gyarmatokon is az inkvizíciós hálózatot a spanyol katolikus egyház az uralkodó jóváhagyásával.

Új helyzet teremődött 1542-ben, amikor III. Pál pápa megszüntette a pápai inkvizíciót és helyébe új szervezetet, a Hittani Kongregációt (Sacrum Officium) állította fel. A trienti (tridenti) zsinat olyan reformfolyamatot indított el, mely a spanyol katolikus egyházra és intézményeire is hatással volt. De az a tény, hogy a reformáció és következményei (pl. Luther és egyháza, Kálvin és egyháza, más irányzatai stb.) visszafordíthatatlanná váltak, az inkvizíciós, tehát hitvédelmi, a hit tisztaságára ügyelő-vigyázó feladatok is fel- és átértékelődtek. Az anyaországi stabilitást kívánták a gyarmatokra átültetni. Az apját váltó II. Fülöp, immáron elsődlegesen a spanyol érdekeket szem előtt tartva, a trienti (tridenti) zsinat határozataira is tekintettel, de a regnáló pápák beavatkozási kísérleteit tevőlegesen is akadályozva, olyan megoldást keresett és talált, mely elősegítette a gyarmati evangelizációt, de kíméletesen maradt az eretnesség bármilyen formájával szemben.

II. Fülöp rendeleti úton szabályozta új-spanyolországi és perui alkirályságai politikai és adminisztratív gyakorlatát, felülírva az addig követett és alkalmazott módszereket. Ennek érdekében egy Junta Magna megalakítását határozta el, s ráruházta a jogszabályalkotási feladatkört is. Tekintettel az uralkodó egyházfelügyeleti és főkegyúri jogosítványaira²⁸⁰ a Junta Magna számos intézkedést hozott a püspökök létszámának emeléséről, a rendszeres vizitációik ütemezéséről, a tartományi zsinatok tartásáról. Talán a

²⁸⁰ Peters, Edward: *Inquisition*

New York – London, 1988 105-121.pp.

Továbbá: „A trentói zsinat utáni első igazi reformpápa, a később szentté avatott V. Piusz (1566-1572) szívügyének tekintette egy római missziós hivatal létesítését. Ez a törekvése azonban megbukott a spanyol király, II. Fülöp makacs ellenállásán. A spanyol és a portugál királyok (1580 és 1640 között a két korona és a két gyarmatbirodalom ráadásul egy kézben egyesült) a 15. században elnyert jogaik alapján főkegyúri jogot (regio patronato) gyakoroltak az általuk meghódított területeken. Ahogy a spanyol inkvizíció a király, és nem a pápa alárendeltségében működött, gyakran világi érdekekért, ugyanúgy a gyarmatokon térítő misszionáriusok felett is a spanyol hatóságok gyakoroltak felügyeletet, sokszor saját céljaikra hasznosítva e missziókat. Ezért azután a spanyol hatalom tetőpontján, a 16. század második felében, a pápaság nem alapíthatott egy, a világ összes misszióit felügyelő szervet, egy általános hatáskörű kongregációt, mert ezt a spanyol király megakadályozta.

V. Piusz azonban 1568-ban mégis életre hívott két hittérítéssel foglalkozó, kardinálisokból álló – bár csak korlátozott területi illetékességű – bizottságot, azaz kongregációt. Ezek egyike a Congregatio Germanica nevet viselte.

... A ugyancsak 1568-ban alapított másik, a hitelesítéssel foglalkozó bíboros-kongregáció az Indiákon, azaz a spanyol gyarmatokon folytatott hittérítést kellett volna, hogy irányítsa, de II. Fülöp határozott ellenállása nyomán rövid idő múlva ez a kongregáció is megszűnt.”

Tóth, István György: A propaganda megalapítása és Magyarország (1622)

Történelmi Szemle XLII. 2000/1-2: 21-22.pp.

És: „XIII. Gergelynek elsősorban a spanyol király, II. Fülöp ellenállása miatt nem sikerült egy, az egész földgolyóra kiterjedő hatókörű, Róma központú missziós főhatóságot létesítenie. Több sikerrel járt XIII. Gergely abban, hogy apostoli vizitátorok útján mérje fel az egyes országokban a katolicizmus helyzetét.”

legfontosabb döntése volt az 1568. évben a jezsuita rendnek adott evangelizációs engedély a misszionáriusi munkájukkal egyetemben.

Szintén 1568-ban döntött a Junta Magna, hogy az Indiákon is kerüljön felállításra a Szent Inkvizíció Szent Hivatala (El Santo Oficio de la Santa Inquisicion).²⁸¹

Új-Spanyolországban 1571-től működött a Szent Inkvizíció hivatala.

II. Fülöp rendeletben szabályozta az indiánok feletti vallási joghatóságot. Ebben a püspöki általános joghatóság alá rendelte az őslakosságot, így az inkvizíció beavatkozásai kezdetben inkább esetlegesek lehettek.

Az alkirályságok egyháztartományai püspökei és az Indián Inkvizíció inkvizítorai hosszú ideig az anyaországból érkeztek hivatalaik betöltésére, a kreol nemzedék megjelenése ezeken a posztokon lassan és vontatottan haladt előre jórészt a XVII. századtól kezdődően. Az inkvizíció a XVIII. század közepétől kezdett aktivitásba a megerősödő kreol értelmiséggel szemben. Lényeges információ, hogy a főinkvizitor rangban az alkirályal egyenlőnek mutatkozott és e tisztségviselők gyakran kerültek konfliktusba egymással.

Peru Alkirályság területén már II. Fülöp megtiltotta úgy az alkirálynak mint a főinkvizitornak, hogy a birodalmi postaszolgálat útján továbbított leveleket a hatóságok felbontsák. /Ezt egyébként az 1680-as Recopilacion de Leyes nevesítetten is tilalmazta./

3.5. A jezsuiták hitelesítő tevékenysége és redukcióik

Az indiákbeli evangelizációban a domonkosok a ferencesek és a jezsuiták jártak az élen. Előző két rend szerzeteseiről fentebb már tettünk említést, most a jezsuiták és redukcióik kapcsán kívánunk további ismereteket nyújtani a misszionarizáció eredményeiről.

3.5.1. A spanyol-portugál inkvizíció működésének értékelése a XVI-XVIII. században

Minden intézményre vonatkoztatható kijelentés, hogy működése-működtetése, a rá alkalmazandó jogszabályokon és technikai feltételeken túl az emberi tényező függvénye. Ez volt a helyzet az inkvizícióval is. Az inkvizítorok szakmai-ideológiai felkészültsége és elkötelezettsége mellett jelentősnek tartjuk a karrier-lehetőséget mint motiváló tényezőt. A mindenkori főinkvizítor munkáját a spanyoloknál Királyi Inkvizíciós Tanács, a Suprema felügyelte. Tevékenységét jogszabályi keretek között, familiárisok (világi és egyházi

²⁸¹ Lamerian. 214.p.

jogászok; nem azonos a magyar familiaritás – familiárisok fogalmával!) segítették. Regionális törvényszékek rendszere épült ki. A főinkvizitort az uralkodó nevezte ki és a pápa erősítette meg tisztségében (közös mandátum az egyházkormányzatban).

A Portugál Inkvizíció 1536-ban jött létre (a római 1542-ben).

A Spanyol Inkvizíció huszonegy törvényszékkal rendelkezett, ebből tizennégy az Ibériai-félszigeten, három az Indiákon (Indián Inkvizíció), míg a szigeteken (Baleári-, Kanári-, Szardínia és Szicília) egy-egy. Az új-spanyolországi, mexikóvárosi inkvizíció területe magába foglalta a Fülöp-szigeteket és Óceániát is.

A Spanyol Inkvizíció fenntartója, működtetője a Kettős Királyság volt a maguk egységében (Kasztília és Aragónia). További bevételi forrásokat jelentettek az egyházat illető bérleti díjak, az eretnekektől elkobzott vagyon, a káptalani jövedelmek stb.

A spanyol inkvizíció élén sokáig csak domonkos rendi főinkvizitor állt. Később ferencesek, majd jezsuiták is. A törvényszéki bírák esetében is ez volt a helyzet.

A bírák tevékenységét több jogi kézikönyv összeállításával segítették (pl. Simancas inkvizitor 1552-ben; Salas inkvizitor 1561-ben jelentette meg a Madridi Instrukciók c. jogszabálygyűjteményt).

A Szent Hivatal működésére hatást gyakoroltak a trienti (tridenti) zsinat határozatai. Ezek közül itt a protestantizmus elleni, főként lutheránus nézetekkel vívott konfliktusgerjesztő intézkedéseket említjük (pl. Carranza toledói érsek Kommentárok a keresztény katekizmusról című munkájában „lutheránus” nézeteket fedeztek fel).

Mindegyik inkvizícióra (portugál, spanyol) jellemző maradt a rekonkvisztából áthagyományozódott vértisztasági vizsgálat. Ez a conversók és a judaizálók ellen irányult.

A portugál és spanyol inkvizíció különösen a perszonalunió fennállása (1580-1640) alatt alakított ki hatékony együttműködést (adatcsere és –gyűjtés a meggyanúsított személyekről). Az inkvizíció mint szervezet és intézmény, ha működését minősíteni szeretnénk, több értékelési módnak is megfelelhet. Kamen²⁸² szerint az inkvizíció nem más, mint egy elit bürokrácia, testületi identitással, aktív alkotó tevékenységgel. Bethencourt²⁸³ úgy látja, mindenképpen vitatott szerepű testületről van szó, akik ügyes vitatkozók és

²⁸² Kamen, Henry: The Spanish Inquisition: A Historical Revision
New Haven: Yale University Press 1997 369.pp.

²⁸³ Bethencourt, Francisco: The Inquisition. A Global History, 1478-1834
Translated by Jean Birell, Cambridge and New York
Cambridge University Press 2009 491. pp.

politikusok, lelkipásztorok és bírák voltak, s jól értettek a világi és egyházi törvényekhez, maguk is egyfajta jogfejlesztő tevékenységet végeztek.

A gyarmatosítás „sikeréhez” leginkább a spanyol inkvizíció és személyi állománya járult hozzá. Egyensúly kialakítására törekedtek, a korona, az egyház és a helyi joghatóság közös érdekei mentén. Eszközként használták az egész világi és egyházi jogi struktúrát, beleértve az autodafét is. Az inkvizítorok magasabb műveltségűnek számítottak az államapparátuson (és az egyházin) belül. Fontos eszközük volt – leginkább az eljárási renden belül – a titoktartás. Ebben főként a jezsuiták jeleskedtek. A többi vélemény ismertetésétől eltekintünk, de sokuk közül kiemeljük Kimberly Lynn²⁸⁴ véleményét: az egyház és vele az inkvizíció közvetlenül nem ontott vért, a halálbüntetések végrehajtása a világi hatóságokra maradt.

„A jezsuiták tartották fenn legtisztábban a latin-amerikai egyház hivatalos teológiai irányzatát, a skolasztikát, melynek melegágyai az újonnan alapított egyetemek lettek.

...Latin-Amerikában a XIX. századig a haladó gondolatok és tettek jelentős része szükségszerűen fakadt vallásos talajból és öltött vallási formát.”²⁸⁵

A jezsuiták evangelizációs feladatkörüknek redukciókon²⁸⁶ keresztül tettek eleget.

III. Fülöp 1609-ben azokat az indiánokat, akik felvették a keresztséget, szabad embereknek nyilvánította. (szemben a négerek rabszolga státusával; de a pogány indiánok is ide tartoztak).

1612-ben a Paranáy folyómenti területeit III. Fülöp „örök időkre” bérbe adta a jezsuitáknak. A jezsuiták felismerték, hogy az indiánok át- és letelepítése hatékonyabb mint a vándormissziós evangelizáció.

A jezsuiták már igen korán, az 1560-es évektől egy egységes, univerzális iskolarendszer kialakításába kezdtek. Az 1580-as évek közepére (1586) sikerült olyan pedagógiai programot kidolgozniuk, melyben az ismeretek egymásra épültek, módszertanilag kiértékelt tanterveken keresztül kívánták oktatási céljaikat elérni és megvalósítani.

²⁸⁴ Lynn, Kimberly: *Between Court and Confessional – The Politics of Spanish Inquisitors* Cambridge University Press, Cambridge, 2015 391.pp.

²⁸⁵ Wittman (1971) 83.p.

²⁸⁶ redukció: reductio, olyan telepek, melyeket a megtért indiánok számára létesítettek a jezsuiták az uralkodó engedélyével; elsőként Braziliában, majd Paraguayban terjedtek el; főként a spanyol amerikai gyarmatbirodalom periferiáján hozták létre a redukciók láncolatát; 1750-ben a madridi szerződés Brazília – s ezzel Portugália – javára módosította a határokat, így elsődlegesen a paraguayi redukciók kerültek kilátástalan helyzetbe.

A jezsuita Ratio studiorum (Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu) - 1599 – gyakorlatilag zsinórmértékül szolgált a világi iskolarendszerű oktatásügy későbbi kialakulására majd tömegessé és általánossá válására.

A jezsuiták maradéktalanul eleget tettek azoknak a feladatoknak, melyek a rendre és tagjaira hárultak (pl. a lelkipásztori munka; az egyetemi és középfokú oktatás; a gyóntatás; a hitterjesztés; egyházi és világi tudományok; az iskolai színjátszás, mely az indián lakosság körben is nagyon népszerű pedagógiai eszköznek bizonyult).

A redukciókban folyó gazdálkodás révén a koldulórendként alapított Jézus Társasága meggazdagodása, az egyébként tilalmazott kereskedelembe való bekapcsolódása kiváltotta a világiak, de még az egyházi szerzetesrendek ellenállását és irigységét is. A valóság valahol középen húzódott: Bangert²⁸⁷ írja, hogy a Mexikói Rendtartományban 1644-ben a redukciós „házak összes tartozása messze meghaladta bevételüket. A 438520 peso tartozással szemben csupán 117700 peso bevétellel rendelkeztek.” (234.p.)

1773-ban a pápa feloszlatta a jezsuita rendet, redukciói elenyésztek, de az oktatásügyet előre lendítő eredményei megmaradtak.

²⁸⁷ Bangert, William V.: A jezsuiták története
Osiris Kiadó – JTMR
Budapest, 2002

3.6. Bolívia vallásairól és katolikus egyházszerkezetéről – röviden

A spanyol hódítás egyik első eredményeként 1536-ban alapították a cuzcói (Qusq'o) püspökséget, ezzel leválasztották a sevillai egyházmegyéről.

1552-ben La Plata egyházmegye vált ki Cuzco egyházmegyéből. 1605-ben alapították La Paz és Santa Cruz de la Sierra egyházmegyéket, majd 1609-ben La Plata püspöke érseki rangot kapott.

A függetlenséget (1825) követően 1847-ben alakult meg Cochabamba egyházmegye. A XX. században Bolívia – vesztés háborúkat követően – elnyerte mai kiterjedtségét, miközben újabb változásokként jön létre El Beni (1917) egyházmegye és a Chaco apostoli apátsági egyházmegye.

1924-ben Sucre érseki rangra emelkedett és új alapítású lett Oruro, Potosi és Tarija püspöksége.

1945-ben – átnevezéssel – Chacoból Cuevo egyházmegye lett, s megalapították Nuflo de Chávez egyházmegyét.

1961-ben életre hívtak egy egyházi katonai rendet. 1975-ben Cochabamba és Santa Cruz de la Sierra érsekséggé emelkedtek. 1983-ban – az 1958-ban létrejött Coroico prelatura – egyházmegyévé vált. 1994-ben Chiquitos - átnevezéssel - San Ignacio de Velasco egyházmegye lesz, új alapítású El Alto egyházmegyéje. Bolívia alkotmánya a világnézeti szabadság talaján állva, minden vallásnak egyenlő jogosítványokat biztosít. Bolívia védőszentje Virgen del Carmen (ünnepe: július 16-a). A katolikus vallás a legelterjedtebb már csak történelmi okoknál fogva is (judeo-kereszténymonoteizmus).

A natív népek természeti (panteisztikus) és holisztikus vallásossága mellett az afroamerikaiak sajátos szinkretizmust hoztak létre, mely elterjedt úgy az indiánok mint a kreolok és a meszticek körében is (4. pont alatt erről még említést teszünk).

A XXI. század első két évtizedében a Titicaca-tótól délre eső ún. aymaralakta régiók, főként Evo Morales volt elnök támogatása nyomán, megerősítették a szinkretista vallások és rítusaik befolyását ebben a térségben.

Az ország keleti felében, a régi jezsuita redukciók területén mint Chiquitos, Moxos máig erős befolyású a katolikus egyház és az azt őrző mesztic kultúra.

4. Népi vallásosság, szinkretizmus és multikulturalizmus az amerikai portugál és spanyol gyarmatokon

A spanyol Indiák és portugál Brazília őslakos népei valamint a behurcolt néger rabszolgák közös vonásaként vallásaik politeista, természeti jellegét, bálványok (totem), tabuk, fétisek, jó és rossz szellemek jelenvalóságában való hitvilágukat emeljük ki. Másik oldalon a kasztíliai származású hódítókat találjuk és utalunk a középkori népi kultúráról II. 3.1. pont alatt írtakra, mely akár láttelepe is lehetne a konkvisztádorok népi katolicizmusának. Hogy a két oldal mikor, miként és hogyan talál közös kapcsolódási pontokat, nos erről szeretnénk az alábbiakban részletekkel szolgálni.

4.1. Az azték hitvilág mágikus rítusai

Már a majáknál fontos szerepet kapott a vallásuk lényegét is megjelenítő ceremónia, azaz szertartásszerűség. Az aztékok központi istene Huitzilopochtli a háború kultuszát, a véráldozatot és az erőszakot szimbolizálta, melynek külön rítusa volt.²⁸⁸

Létezett olyan ünnepük, mely inkább a látványra, énekekre és táncra alapozott nagy szabású rendezvénynek lenne minősíthető.

Az azték vallás papsága a rítusok súlykolásával, a cselekvési minták állandó ismétléseivel a népesség „munkaidőn túli” szabadidejét igyekezett lekötöni. A katolicizmus ennek az elvárásnak ebben a formában nem felelt meg! Jézus tanítása példakövetésre épült, ezért az újszövetségi evangélium ilyen tartalmú kijelentései inkább a „legyetek” vagy „legyetek olyanok mint” kifejezésekkel írható le, ami tartalmilag szándéketikának tűnik. Bár a katolicizmusban is rengeteg ünnepnap (ünnepelni való) található, de az aztékoké érdemileg mutat többletet, mert a teljes közösséget bevonja az ünneplésbe, szocializációs szerepe volt.

Új-Spanyolország területén a katolicizmusból a legnagyobb elfogadottságra Szűz Mária és a szentek kultusza jutott. Említést tettünk arról, hogy a Mária kultusz mennyire meggyökeresedett a mexikóiak körében, Szűz Máriát a „közvetítő és kijáró” szerepkört betöltő Anyát pedig vissza lehet vezetni, be lehet helyettesíteni Tonantzintre, az azték vallás anyaisennőjére.

²⁸⁸ Ricard im.29-30.pp.

Az azték mitológia számos eleme beépülve, mintegy „fedésben” a katolikus liturgia részévé vált az évszázadok során.

4.2. Az inka napkultusz alkonya

Az Andok térségében ugyanaz a kasztíliai konkvisztádortípus jelent meg mint a mexikáknál, az eredmény és következmény mégis más lett – több tekintetben.

Az inka mitológia itt egy papi kasztot emelt a legfőbb hatalomba illetve annak személyes megtestesítőjét: az inkát.

Az inka uralkodó réteg a kacikák, a legyőzött népek nemzetségfői vagy törzsi vezetői közül kerültek ki, akik számára a napkultusz a győztesek vallása volt, s mint ilyen főleg kényszer útján érvényesült. A mitára (munkakényszer) kötelezett köznép viszont talált és alkalmazott egy a bajaira gyógyírnek ható szert: a kokacserje levelét (érzéstelenítő-kábító hatású). A népet is napkultuszra nevelték, de mert valódi hiedelmei, miszticizmusa, totemizmusa nem kaphatott valódi nyilvánosságot, ezt aszketizmussal, kokalevél rágással és ennek nyállal keverése révén egyfajta alkoholos itallal próbálta kompenzálni, ami a spanyolok alatt, immár a katolicizmus ellenében életformává válhatott.

„A Szűzanya és szentek kultusza látványos külsőségekkel jár együtt, a szobrokat különböző ruhákba öltöztették (ma is), általában a papok a teátrális hatások fokozására törekedtek. Fő cél: az érzelmi ráhatásokkal az egyszerű emberek megnyerése, megtartása az egyház számára. A szertartások, ünnepek, a hagyományos vallási fiesták, az év minden szakaszában lefoglalták a hívőket. Az újév ünnepi misével kezdődött, és szinte hetente volt valami ünnepelni és megemlékezni való. Különösen kiemelkedett a helység névadó szentjének az ünnepe, de május 3-a, a szentkereszt megtalálásának ünnepe is jelentős volt a perui alkirályság területén. A kereszt megáldása és körmenet után következett a pogány rítus: a szentkereszt számára fiatal lányok kértek alamizsnát, és megkezdődött a karnevál.

...Az ősi vallás és katolikus szertartás keveredett Krisztus teste ünnepén is, amikor a körmenetet álarcos táncosok követték, hogy meglehetősen profán módon jelképezzék az oltáriszentség győzelmét a világ felett. Szent János ünnepét örömtüzekkel tették emlékezetessé, az éjszakát pedig ivással töltötték. Mindenszentek ünnepe három napig tartott, az egyház azt is megengedte egyes helyeken, hogy az indiánok kiássák rokonaik csontját és újra eltemessék, sőt a koponyákat hazavitték, amulettként tisztelték, virágot és

gyertyát helyeztek melléjük, fogsoraik közé pedig kis ezüstdarabát tettek, hogy sose hiányozzék a pénz a házban.”²⁸⁹

Peru Alkirályság területén is jelen volt a vallási miszticizmus. Ennek érdekes reprezentánsai a javasasszonyok, a jósok, a szelleműzők és mások, akik valamely katolikus szent nevében gyakorolták „szakmájukat”.

„E szentek lényegében kiszorították Istent az egyszerű hívők lelkivilágából, ahol legfeljebb a démonoknak, ördögöknek maradt még hely. Az ördögűző tánc (diablada) lényegesen fontosabb eleme az indián vallásnak, mint az egyes hitelméleti igazságok. Jellemző, hogy az inkvizíció nem üldözte az indiánok vallásos babonáit, mert egyrészt annyira elterjedtek, másrészt a feltételezetten alacsonyrendű indiánok esetében feleslegesnek látszott a felelősség felvetése.”²⁹⁰

4.3. Brazília: szinkretizmus és multikulturalizmus

A portugálok egy szinte kőkorszaki szintű indián kultúrával találkoztak az uralmuk alá került területeken és a brazil térség tényleges birtokba vétele is késedelmet mutat a spanyolokhoz képest. Brazília a cukornádnak és a fekete rabszolgákra alapozott ültetvényes gazdálkodásnak köszönheti, hogy a portugálok szemében felértékelődött mint gyarmat.

„Nem valószínű, hogy az afrikai rabszolgák királyi rendeletekben szabályozott térítése, hitoktatása mélyebb, „érdemibb” volt, mint az indiánoké. Mivel az ő helyzetük még végérvényesebben megváltozott, még kitephetetlenebbül élt tovább bennük saját vallásuk, a múltjukból átmenthető identitásörző emlékek e legfontosabbika. Annál tisztább formában, mert – ismereteim szerint – a térítés az ő esetükben sokkal kevésbé épített a saját vallási-kulturális tradíciókra, feltehetően azok sokfélesége, ismeretlensége miatt. Talán ezzel is

²⁸⁹ Wittman (1971) 82.p.

Érdekes, hogy a körmenet utáni karnevál során a papok és az apácák egy világi közvetítő közreműködésével merő tréfából „házasságot” kötöttek. Ha a tréfa tartósra sikeredett „vadházasság” lett belőle, ami főleg az apácának a rendből történő kizárásával járt.

²⁹⁰ im. 82-83.pp.

Benkő Judit igen jól foglalja össze a folyamatot:

„Bár a spanyol egyház korántsem akarta a rómaiak mintájára a katolicizmusba asszimilálni a meghódítottak isteneit, a térítés egyik legjellemzőbb, a korabeli forrásokban gazdagon dokumentált vonása az, hogy a papság igyekezett különféle formákban az őslakók kulturális tradícióhoz kapcsolni a kereszténységet. Hol úgy, hogy „pogány” templomokat átalakítottak (egyebek közt) katolikus templommá is, mintegy kifejezendő az új isten győzelmét a régiek fölött, hogy úgy, hogy „átdolgozták” a keresztény mondanivaló számára alkalmasnak tűnő indián mítoszokat, legendákat. Kiváltképpen törekedtek rá, hogy zenével, táncsal, misztériumjátékokkal, stb. vonják be az őslakókat vallásuk büvkörébe, itt is gazdagon építve a helyi tradíciókra. Az „átmenetileg megengedhetőnek” ítélt módszer is bizonytalannal hozzászárult, hogy – a 16-17. században különösen aktív eretnekvádolás, bálványrombolás ellenére – mindmáig a katolicizmus sajátosan „indián”, szinkretista változatai élnek az indián közösségekben; s még „tarkább” a kép a hiedelem- és mesevilágban.”

Benkő Judit (1985) im. 108-109.pp.

magyarázható, hogy az afro-amerikaiak vallási szinkretizmusát a saját „párhuzamosság” – az afrikai istenek és meghatározott katolikus szentek „egybevágása” – jellemzi. Ez kezdetben főleg azt jelentette, hogy az afrikaiak a tilalom és üldöztetés ellenére, hódolhattak isteneiknek, akiket keresztény „álarcba” bujtattak. De miközben az évszázados különfejlődés ellenére is meglepően azonos „nyomvonalú” maradt az ősi rítus Afrikában és Latin-Amerikában gyakorolt módja, az Újvilágban a katolicizmus szerepe fokozatosan túlnőtt az eredeti funkción, s mind inkább sajátos „komplementer” jelleget ölt; legalábbis erre vall, ha az afro-amerikai rítus szerint beavatásra készülők előzetesen katolikus misén is megköszönik istennek, hogy erre alkalmassá tette őket.”²⁹¹ – írja Benkő Judit. A kölcsönhatás törvénye most is érvényesült. A bennszülött indiánok, az európaiak és az afrikaiak az együttélés során eltérő intenzitással, de hatottak egymás kultúrájára. Nyilván a gyarmatosító fehérök oldaláról volt legerősebb és legerőszakosabb a nyomásgyakorlás, de már az 1570-es évektől előtérbe kerül „a papság főbenjáró feladata a térítés mellett a gyarmatosítók hitbéli tisztaságának óvása az indián és afrikai »pogánysággal« szemben is. Ez a hatás nem annyira az alapvető keresztény dogmák megtagadásában vagy megkérdőjelezésében jutott kifejezésre; inkább abban, hogy az indián és afrikai vallások mágikus elemei (varázslás, jóslás, stb.) nagyon is könnyen beépültek a mégoly hithű spanyolok, portugálok tudatába is. Hiszen a vallási monolitizmus árnyékában az ibér félszigeten is dúsan burjánzottak – s nemcsak a tudatlan tömegek, hanem a művelt jó módúak között is – azok a babonák, hiedelmek, praktikák, amelyek részint az ibér ókorból maradtak fenn más kulturális tradíciókkal együtt, részint a sokféle nép sokévszázados együttélésének eredményeként honosodtak meg. És Amerikában az európaiakat épp úgy rabul ejthették a roppant hatásosnak vélt ismeretlen mágiák, ahogy az indiánokat, afrikaiakat a katolicizmus gyarmati pompája, misztikája, a papok terjesztette (s nemegyszer papok gyártotta) »csodák« serege...

Valószínű, hogy az indián, afrikai vallási elemek csakúgy »összekötő« szerepet játszottak az etnikumok között, mint a katolicizmus; akkor is, ha nem annyira az európai származásúak hitéletében jelentek meg, inkább annak a »peremén«. Annál könnyebben lehetett így, mert az egyház sem volt – nem is lehetett – következetes a megítélésükben: hiszen egy tételes vallás szemszögéből igencsak nehéz volt megállapítani, hogy az indiánok, afrikaiak »szokásaiból« mi a »veszedelmes pogányság«, mi az »ártalmatlan szórakozás«.

²⁹¹ im. 109.p.

Így aztán a mindenkori elbírálásban igen nagy szerepe volt a papok személyiségének, ill. az általános valláspolitikai közhangulatnak. Voltak akik az anyanyelvű éneklést is tiltották; s bőséggel vannak ellenpéldák.”²⁹²

A vallási rituálék, a szinkretizmus a mindennapok világában népszokásokká transzformálódtak át, úgymond nagy közös platformmá, megteremtve egy koraújkori multikulturalizmust az európai civilizáció portugál válfaja és vallása a katolicizmus hegemoniája mellett.²⁹³

5. Összefoglalás és kitekintés

Ebben a fejezetben az ibériai jogi kultúrának, mint az európai civilizáció részének, más földrészek civilizációival való kapcsolatba kerülését elemeztük, különösen az Indiák (és Brazília) és az afrikai kultúrák tekintetében.

Felváztuk azt a szerződéses mechanizmust, mely pápai közreműködéssel lehetővé tette a portugál és spanyol felfedezések következtében előálló érdekszféra-elhatárolásokat.

Bemutattuk a sajátosan portugál, feitoriaira épülő kereskedő telepláncolat létrehozási folyamatát, a közvetítő szerep felvállalását mind a fűszerek mind a rabszolgák tekintetében.

Utaltunk a portugál hittérítés egy sajátos, a népi mítoszok világából származó, de a királyi udvar és a klérus által is támogatott expedíciós feladatára, János pap országának keresésére.

A spanyol gyarmatosítással összefüggésben bemutatásra kerültek a főbb prekolumbián kultúrák és sajátosságaik. A spanyol világhatalmi státusz kiépüléséhez kapcsoltuk a

²⁹² im. 109-110.pp.

²⁹³ „Az elmaradott társadalmi viszonyok, a nyomor megőrizte az Andok, Guatemala és Mexikó fennsíkjain a mágikus pogány-katolikus miszticizmust, és egyes helyeken ma is szinte érintetlen állapotban tanulmányozható a spanyol korszak vallási szinkretizmusa. Ugyanilyen módon éltek és élnek tovább az ősi törzsi hiedelmek és szokások. Afro-Amerikában, ahol a behurcolt néger rabszolgák sokat megőriztek afrikai hagyányaikból. Főleg Kubában és Brazíliában éltek tovább a kultikus vonások, amiket nem sikerült a katolikus egyháznak felszámolnia. Külön világ Haiti, ahol az afrikai animizmus ma is a vallási élet alapját alkotja. A vodu vallás az antropológusok és a néprajztudomány kedvenc témája. Az egyház, főleg a nagyobb városokban, a cofradiákon (egyesületek) keresztül próbálkozott, hogy a néger rabszolgák feletti befolyását megőrizze.

...A néger katolicizmusa csak felszín volt, mögötte az Afrikából hozott és átalakított hiedelmek és kultuszok éltek külön életet. Az egyik francia megbotránkozással figyelte meg a brazil katolikusok »tisztetlen szertartásait, amelyekben a nevetséges bohóckodás az egyház ünnepélyes rituáléjával keveredik«. Egy brazil vikárius találóan jellemezi a gyarmati kor valóságát: »A brazilok természetből vallásosak voltak, de vallásosságuk sohasem ment túl az értékeken, és a papok látszólag úgy tekintették a bűnt és a bűnbocsánatot, mint mechanikus funkciókat«.

A vallási aktusok mechanikus felfogása, a vallás »mechanizálása« nagyrészt a jezsuiták tevékenységéhez fűződik. Maximálisan igyekeztek érvényesíteni a racionális elemeket, anélkül hogy lebecsülték volna az irracionálisokat. A redukciókban mágikus orvos, de főleg politikai, gazdasági és katonai szervező és vezető volt a telepet irányító jezsuita atya. Ezzel magyarázható, hogy a rend megszűnte után a redukciók felbomlottak, és az indiánok nagy része visszatért a régi kultikus hiedelmekhez.” Wittman (1971) im.83.p.

Ez a tényeken alapuló következtetés a XXI. század első évtizedeire nézve is igaz és helytálló.

birodalmakról, a birodalmi gondolatról vallott álláspontunkat és részleteztük sajátosságaikat.

A másik nagy témakör – előbbiekhöz szervesen illeszkedve – az evangelizáció és terjesztésének módszerei az Indiákon. A kard és kereszt dualitása jogi rendezést kívánt, mert az indiánok megítélésében szélsőséges álláspontok jutottak érvényre. Ezért 1680-nal bezárólag átnéztük a spanyol jogalkotási gyakorlatot, melyek a gyarmati jogszolgáltatási rendszer létrejöttéhez vezettek.

Ugyancsak jogi nézőpontból vizsgáltuk a gazdasági kényszer (pl. encomienda) és a személyi függés együttes érvényesülését a földhasználati és a munkaformák tekintetében.

Érintettük a gyarmati kereskedelem egyoldalúságait éppúgy, mint az erre leselkedő csempészetet és kalózkodást. A „fekete legenda” kapcsán kiemeljük, hogy ez egyfajta propaganda háborúnak minősíthető a reformáció és ellenreformáció hívei között.

A tényleges evangelizáció (pasztoralizáció, misszió) megvalósulási folyamatáról, az egyházmegyerendszer kiépítéséről alkirályságunként készítettünk leírást.

Ezt követi az alkirályságok egyháztartományi zsinatairól szóló rész (3.3. pont alatt).

Nem maradhatott említés nélkül az inkvizíció sem, hiszen ez az állambiztonsági jellegű szerv az Indiákon is kiépítésre került. Brazíliában nem került sor inkvizíciós bíróság felállítására.

Bemutatásra kerültek a jezsuiták és redukcióik. Rövid áttekintésre vállalkoztunk a Peru Alkirályság valamikori részét képező Bolívia egyházszervezetéről.

Végül a jogi kultúrán belüli népi vallásosságról, a szinkretizmusról és egy korai multikulturalizmusról adtunk ismertetést.

Tanulmányunk témavezetettségeben eljutottunk a gyarmati kor végéig. A következő V., egyben utolsó fejezetben arra keresünk választ, hogy az I-IV. rész alapján a portugál-spanyol jogi kultúra ilyen formában fenntartható kulcsfogalom-e vagy kiegészítésre szorul Ibero-amerikával, netán ezek is külön jogkörként tárgyalandók a XIX. századtól napjainkig. E kérdéskörökben álláspontunkat és összefoglaló következtetéseinket a jogelméleti szempont messzemenő figyelembe vétele és alkalmazása mellett fogjuk kifejteni.

V.

Modernitás és jogegységesítés

A portugál-spanyol-iberoamerikai jogi kultúra „modernségbe átfordulása” a XIX-XX. században és jelenlegi alapértékei

Tanulmányunk előző fejezeteiben is azt igyekeztünk érvekkel alátámasztva bizonyítani, hogy Ibéria-Hispania földrajzi területén élő népek közül máig ható érvénnyel a portugálok és a spanyolok (értve alattuk összefoglaló néven a kasztíliaikat, aragónokat, katalánokat, baszkokat, gallegokat stb)²⁹⁴ hoztak létre önálló jogi kultúrát úgy, hogy például a római jog e modernitás megszüntetve megőrzött alapelmévé vált!

Fejezetcímünkkel arra is utalni kívánunk, hogy e két volt gyarmattartó hatalom Iberoamerikában az európai civilizáció egy sajátos, katolicizmussal átitatott, portugál-spanyol kulturális tradíciót képviselt, egy ideológikus, küldetéstudatos evangelizációt, melyre a gazdasági kényszerítés alkalmazása tette fel a koronát.

A több évszázados együttélés életre hívta a XIX. századi függetlenségi háborúkat követően napjainkig ívelően az iberoamerikai jogi kultúrát, mely országonként ugyan specialitásokat mutat, de alapjait és fő összetevőit illetően mégis jellegzetes módon összefüggő egésznek tekinthető. Az már egy teljesen más kérdés, hogy ezen struktúrán belül, rá tudunk-e mutatni arra, hogy hol ér véget az ibero (vagy hispán) kultúra és hol kezdődik a natív (indián) kultúra mondjuk a szokásjog oldaláról szemlélve. Az indiánkérdés ezen aspektusa az 1992-es ötszázéves évforduló környékén kezdett hatással lenni a natív (indígena) népek mozgalmainak kibontakozására majd a kétezres évektől a tematizálódására is sor került főként Bolíviában. A feketék körében az afrikai tradíciók továbbélése nem a szokásjogok, hanem a vallás, a babonák, a természeti szellemek és lények, a rítusok, ceremóniák, madártollak, emblémák, fafaragványok stb. világán belül mutatkozik meg.

²⁹⁴ Nincs szándékunkban el- vagy összemosni azokat a létező és érzékelhető etnikai különbségeket, amelyek Spanyolországot oly annyira jellemzik, mint majd látni fogjuk, az egységesülve modernizálódó jogrendszer lesz spanyollá, hogy maga mögött hagyassa a jogi partikularizmust, s helyébe a regionalizmust és az autonóm jogalkotást állítsa – ez megtorpanásokkal, visszaesésekkel terhes folyamat, s legjobban az alkotmányok szöveghelyei támaszthatják alá ezen érvelésünket.

1. A premodern portugál-spanyol jogi kultúra modern jogrendszerre válása a XIX-XX. századi jogegységesítési törekvések során

A XIX. század elejére a premodern portugál-spanyol jogi kultúra komplex ösztűz alá került: folyamatos kihívás érte eszmei-ideológiai oldalról a felvilágosodás, a gyakorlat, a politika oldaláról a francia forradalom kihívása majd annak jogilag és katonailag is meghosszabbított karjai, a Code Civil (1804) és Napóleon inváziós hadseregének megjelenése (1808) az Ibér-félszigeten. Az eredmény ismert itt Európában.

De Iberoamerikában sem volt kevésbé lebecsülhető a hatásmechanizmusa: felerősítette a korábbról meglévő, érlelődő függetlenedési törekvéseket. A spanyol alkirályságok kreoljai – kivéve Mexikót -, elérkezettnek látták az időt a hatalom tényleges átvételére. Ezt hosszabb-rövidebb fegyveres küzdelem utáni sikeresen végrehajtották, miközben se egységes föderatív/konföderatív berendezkedésű független államot nem tudtak létrehozni, se a meglévő gyarmati közigazgatás érdemi átalakítását nem végezték el modernizációs koncepció hiányában. Egy felülről végrehajtott, hatalomváltás, az óhazai spanyol elit lecserélése, felváltása történt meg.

Brazíliában a függetlenedési folyamat irányítását a Braganca-ház végig megőrizte, így sikerült az ország természeti egységét megőrizni és elkerülték a volt spanyol gyarmatokra jellemző szeparatizmust, az ezzel együttjáró caudillo-háborúkat (polgárháborúkat) éppúgy, mint a volt francia gyarmat Haiti „haitizálódását” (ellenőrizetlen és kezelhetetlen anarchia, a lét- és vagyonbiztonság hiánya). Brazília 1824. évi alkotmánya az angolszász és a francia jogfelfogások elegyeként került elfogadásra.

1.1. A modern jog kialakulásának főbb elemei a XIX. században

Eszmeileg a kiindulópont a felvilágosodás és a racionalizmus, azon belül is a német filozófia észjogi aspektusa. Gazdaságpolitikai oldalról a liberalizmus, a szabad piac gondolatát szintén egy német (porosz) eredetű szemléletmód – a zárt kereskedelmi állam elmélete Fichténél – egészíti ki, melynek egyik megjelenési formája a német vámszövetség (Zollverein) lesz.

A jog oldaláról az, amit modernségbe átfordulásként írhatunk körül és alapját az a jogegységesítés iránti igény képezi, melyet a francia politikai – jogi forradalom hozott felszínre, nos annak megvalósítása is francia módszerekkel (jogi kódexek bevezetése egyfelől, katonai hódítás a szabadság nevében másfelől) történt meg.

Elvileg három kódex jön számításba a modernitás oldaláról nézve: az 1794. évi Allgemeines Landrecht (ALR), az 1804. évi Code Civil (CC) és az 1811. évi Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (ABGB), de újításait és megoldásait, stílusát és értelmezhetőségét tekintve legnagyobb hatásúnak a Code Civile bizonyult.

A német gondolkodók közül a jogelméletre, - filozófiára és –történetre ebben az időben Hegel, Savigny és Thibaut voltak hatással és a történeti-jogi iskola a pandektisztika újragondolásával nagy lépést tett afelé, hogy a XIX. század végére a germanista jogkör is kikristályosodhatott.

Az angolszász common law fejlődésében az USA-beli közönséges jog több ponton eltért a volt anyaországtól és a későbbiekben ezzel a megjelenési formájával kellett az iberoamerikaivá váló volt spanyol gyarmatoknak megküzdenniük.

A XIX. század végére új tudományként jelent meg a komparatistika és lehetővé vált a modern világ jogrendszereinek „összemérése”, a hasonlóságok és különbségek kimutatása.

1.2. A portugál-spanyol jogi kultúra modernizálódása a XIX. századi Latin-Amerikában

A függetlenné vált államok megörökölt gyarmati múltú örökségének felváltása, újratervezése napi jogpolitikai kérdéssé vált. Egy dolog látszott biztosnak: a spanyol jog mint anyajog nem jöhetett számításba, hiszen annak meghaladása szerepelt napirenden. Ráadásul egy modern polgár jogi kódexet csak 1889-ben hatályosítottak Spanyolországban. Latin-Amerika államai a jogi oktatás terén fenntartották a római jogra épülő jogász-képzést. Ezért lehetett a jogrendszer civiljogi részének átalakítására a legalkalmasabb modell a Code Civil. Több ország franciából spanyolra fordítottan vezette be (pl. Haiti 1826-ban, Bolívia 1830-ban, Dominika 1884-ben).

Uwe Kischel²⁹⁵ mutat rá arra, hogy az egyszerű adaptáció mellett már bontogatta szárnyait az önálló latin-amerikai jogtudomány is.

²⁹⁵ Kischel, Uwe: Comparative Law

Oxford University Press 2019 585-619.pp. ls. még

Hamza, Gábor: Andrés Bello, a humanista gondolkodó és kodifikátor és a magánjog fejlődése Chilében
Jogelméleti Szemle 2013 / 3:205-210.pp.

1.2.1. Andrés Bello jogi innovációs tevékenysége

Andrés Bello (1781-1865) sokoldalú személyiség (író, nyelvész, ügyvéd, politikus, törvénykönyv összeállító stb.) volt, aki 1828-tól Chilében fejtett ki jelentős jogelméleti tevékenységet. A Code Civilt alapul véve kidolgozta a chilei polgári törvénykönyvet, melyet 1855-ben, tizenöt évi munkával tett kodifikációra alkalmassá, hogy 1856-os elfogadását követően 1857-től hatályosulhasson.

Bello római jogásként nemcsak a Code Civilre támaszkodva kívánta meghaladni a spanyol koloniális jog²⁹⁶ heterogén kuszaságát, hanem figyelembe vette az újabb spanyol, a porosz-német (Savigny történeti-jogi iskolája a pandektisztika) sőt az angol jogi modellt is tanulmányozta.

A chilei Ptk. zsinórmértékül szolgált a többi frissen függetlenné vált állam szemében. Külön könyvekben került szabályozásra az öröklési és a kötelmi jog is. Nyelvészként gondja volt rá, hogy a törvényi szöveg nyelvezetére több figyelem essen és módszertani újításként példaeseteket is beépített a szövegbe.

Bello jogtudósként és kodifikátorként egyként megkerülhetetlen tekintéllyé vált, s nézetünk szerint lerakta az iberoamerikai jogi kultúra mint modernitáson alapuló jogrendszer alapjait.

Bello az alkotmánytan területén szintén új útra lépett. Alkotmányfogalma kettős tartalmú: van egy jogi-etikai oldala és van politikai-társadalmi vonatkozása. Ami a két oldalt egységbe fogja, az a társadalmi valóság a viszonyrendszereivel együtt. Az államhatalom szilárd, mert a törvényhozás, a kormányzat és a hatósági gyakorlat a jogrendnek alárendelten működik, míg másik oldalról az állampolgárok - jogaikra támaszkodva (szabadságjogok érvényesítése-érvényesülése) – egyensúlyi állapotot érnek el össztársadalmi oldalról nézve. Ezt nevezhetnénk ideális állapotnak, ha tényleg így volna. Bello figyelmét – akárcsak Rousseau-ét – nem kerüli el a kibontakozóban levő nagy vagyoni egyenlőtlenség mint a társadalmi-gazdasági feszültség kiváltó oka sem. Ez végighúzódik az egész XIX-XX. századi latin-amerikai történelmen, s máig ható következményekkel járt (és jár).

²⁹⁶ „Chile területén a spanyol hódítást követően eleinte a római jog hatását tükröző kompilációkat (Breviarium Alaricianum, Fuero Juzgo, Fuero Real, Siete Partidas, Ordenamiento de Alcalá stb.) alkalmaztak, de hatályosult a spanyol jog részletes kodifikációját jelentő, 1567-ben kihirdetett Nueva Recopilación is. Hatályos volt ezen felül az 1680-ban kihirdetett és a kolóniákon alkalmazott Recopilación de las Leyes de las Indias, akárcsak az 1805-ös, IV. Károly (1788-1808) spanyol uralkodó által kihirdetett Novísima Recopilación. – írja Hamza Gábor ls. 2.lj. 207.p.

1.2.2. Augusto Teixeira de Freitas és a brazil jog új alapokra helyezése

Augusto Teixeira de Freitas (1816-1883) hivatali megbízásként kapta a feladatot: készítsen tervezetet – Esbocot – a brazil Ptk-ról. A munka négy évig (1860-1864) tartott, a tervezet 4908 cikkekből álló átfogó és teljes körűnek mondható szabályozás lehetett volna, de végül befejezetlen maradt. De Freitas a tervezet elkészítése során figyelemmel volt Bello chilei Ptk-jára, de stílusában inkább a németesen elvont és rendszerezett gondolatokhoz hasonlítható. Az Esboço mint magánjogi gyűjtemény annyiban is sajátos és egyedi, hogy felépítésében, mintegy előképe az 1900-ban hatályosuló német BGB-nek: általános és különös részre tagolódik, utóbbiakon belül mindegyik főcímnek saját általános szabályai vannak, tehát logikailag összefogott, jelentős egyéni szellemi erőfeszítést felmutató mű. Ebben az értelemben mondható önállónak akár a Code Civillhez, akár a chilei Ptk-hoz képest ő is a római jogot tekintette a polgári jog alapjának. Bár az Esbocoból nem lett törvénykönyv, modellértékűsége kétségtelen: Argentína és Uruguay civilisztikája merített e megoldási módokból.

1.2.3. Dalmacio Vélez Sársfield argentin romanista civiljogi mefontolásai

Dalmacio Vélez Sársfield (1800-1875) ügyvéd politikus és az argentin Ptk. egyszemélyes megalkotója (1869), melyet a parlament elfogadott; 1871-től lépett hatályba. Különlegessége Sarsfield munkájának, hogy a törvénytövegekhez – minden cikkelyéhez – lábjegyzet tartozik magyarázatául, melyet külön is megindokol, miért pont ezt a megoldást választotta. Ez a törvényi helyek interpretálását is megkönnyítette és alapvetően az összehasonlító módszer²⁹⁷ elvét juttatta érvényre.

1.2.4. Clóvis Bevilacqua brazil Ptk-ja és jogfelesztő, -rendszerező elméleti munkássága

Éppen jelen pont korszakhatára idején, 1900-ban készítette el tervezetét Clóvis Beviláqua (1859-1944), melyre 1889-ben kapott felkérést. Elfogadására jóval később, 1916-ban került sor, 1917-es hatályba léptetéssel.

Bevilacqua is a római jogi hagyományokat alapul véve dolgozta ki tervezetét, melyhez kommentárt is csatolt.

²⁹⁷ A lábjegyzetek alapján a legtöbb inspirációval de Freitas a Code Civil és a német ius commune szolgált számára, de a többi latin-amerikai ország Ptk-iból is merített forrásként, példaként és megoldásként.

Jogfejlesztő és –rendszerező tevékenysége eredményeként a XIX. század végén az akkori állami jogrendszereket három csoportba²⁹⁸ sorolta:

- 1) azok, amelyeknél a kánonjog és a római jog hatása elhanyagolható mértékű;
az ennek megfelelő földrajzi övezet: Észak-Európa a skandináv
államokkal, Anglia valamint az
USA és Oroszország;
- 2) azon államok, melyeket döntő módon befolyásolt a római- és a kánonjog;
földrajzi övezete: Európa déli zónája: Portugália, Spanyolország,
Olaszország, Románia
- 3) azon államok, ahol „mintegy egyenlő arányban” van jelen a római és a
germán elem;
földrajzi övezete Európa középső sávja: Franciaország, Németország,
Svájc, Belgium;

Minden rendben is lenne, de tesz egy nagyon fontos kiegészítést: „Szükségszerű, hogy ezt a három csoportot kibővítsük egy negyedikkel is, amely a latin népek jogát foglalja magába. Ezekre nem terjedt ki a francia jogtudós figyelme, márpedig a latin-amerikai jogokat nem lehet a felsorolt csoportok egyikébe sem foglalni logikusan; mert bár meglehetősen homogén jellegű európai forrásokból táplálkoznak (nevezetesen a portugál és a spanyol jogból), de ezt a közös alapanyagot – sajátos adottságaiknak megfelelően és más jellegű európai, főként francia elemek befogadása révén – különbözőképpen dolgozták fel. S ha eltekintünk is a kontinens új államtól, amelyek alapvetően demokratikus berendezkedésűek, ez a negyedik csoport olyan eltökélt bátorság vonásait hordozza, amely nem visszakozik az új előtt, s olyan őszinteségét, amely a szabadság eljövételének reményét egyre nagyobbítja.”²⁹⁹

Ezzel Bevilacqua nyíltan megfogalmazza – Ernst Gasson francia komparatista nyomán, de őt elvi-elméleti értelemben túlhaladva -, hogy Latin-Amerika jogcsoportot³⁰⁰ alkot.

²⁹⁸ Catalano, Pierangelo: A mai is élő római jog: a világ nagy jogrendszerei és a latin-amerikai jog in Tanulmányok a római jog és továbbélése köréből I. Szerkesztette: Hamza Gábor Kézirat Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995 45-74.pp.

²⁹⁹ ih. im. 54.p.

³⁰⁰ „A brazil összehasonlító jogtudományban tehát már a múlt század óta elfogadott a „latin-amerikai jogcsoport” kategóriája (vagy – Bevilacqua kifejezésével élve – a „latin-amerikai jogalkotások” csoportja); a csoportképzés kritériuma pedig – mint láttuk – a római jogból származó elemek jelentősebb vagy csekélyebb súlya az egyes jogalkotásokban. Ugyanezt a komparatista szemléletet találjuk meg Abelardo Saraiva da Cunha Lobo római jogot

1.3. A XX. századi latin-amerikai (iberoamerikai) jogfejlődés és a common law terjeszkedése, e jogi kultúrák egymásra hatása

Ahogy az USA kiterjesztette befolyási övezetét Iberoamerikára, úgy jelent meg konkurens jogként a common law valamint azok a közjogi intézmények, melyekre már korábban is felfigyeltek ezen országok sőt próbálták lemásolni ezeket, csekély sikerrel.

A római-germán alapokon nyugvó iberoamerikai jogcsoport felvette a kesztyűt az amerikai common law behatolási kísérleteivel szemben.

Önmagában az európai civilizációs eredet nem tette és nem teszi az angolszász Egyesült Államokat és az ibériai (hispano és luzobrazil) származású és nyelvű

országokat mélyen gyökerező kulturálisan közeli rokonokká, mivel e társadalmak legtartósabb szövetét adó intézmények (a család, a partriarchálisabb életviszonyok, az agrárium sajátosságai, a kereskedelmi és forgalmi viszonyok stb) a római-germán jogi kultúra „gyermekai” és nem a common law szélsőséges individualizmusáé, melyet elutasítanak.³⁰¹

1.3.1. Az iberoamerikai jogi kultúra formálódása, főbb elemei

Az iberoamerikai jogi kultúra a római-ibér-prekolumbián kultúrblokkra épül. A formát a római jog ad neki, mely latinosan „ius commune Americanum”, spanyolul „derecho común americano”. Ez az európai romanista hagyomány keveredik a natív indián őslakosság szokásaival és intézményeivel.³⁰² Brazíliában a bennszülött indiánok és az afrikai négek vonatkozásában csak közvetett hatásról beszélnek, ha országuk jogfejlődése

tárgyaló nagy művében (Curso de Direito Romano, Rio de Janeiro 1931) is: az első két kötet a római jog „szervezeti felépítését” és „kiterjedését”, ill. „kiszélesedésének okait” vizsgálja, a harmadik pedig a római jog „világméretű hatását” tárgyalja, különös tekintettel a modern kodifikációkra, majd megrajzolja ebben a keretben az „ibér-amerikai jog” jellemvonásait. A római jog fejlődésének történetét tehát a leges regiae korától kezdődően az ibér-amerikai jog kialakulásáig terjedő hatalmas ívben követi nyomon a latin-amerikai jogászok nemzedékeinek gondolkodását formáló mű.” u.o.

³⁰¹ Viszont az is igaz lehet, hogy modernizáció oldaláról nézve az amerikai common law pragmatikusabb a jogviták eldöntésében, jobban figyelemmel van az életvezetésből eredő tények feltárására és sablonszerű magatartásmintákban gondolkodik. Ebből a szemszögből nézve az iberoamerikai országokat inkább a nyugatias civilizáció hibrid képződményének tartják semmint nyugatinak (talán mert nem angolszászok, bár germán eredetűek.)

³⁰² „Az egységen belül tapasztalható eltérések részben a kodifikációkat megelőző történeti körülményekre vezethetők vissza (spanyol vagy portugál hódítás, a bennszülött közösségek, ill. a prekolumbián intézmények tartósabb vagy kevésbé tartós fennmaradása), részben a független nemzetiállamok és kodifikált állami jogrendek kialakulásával párhuzamosan jelentkező centrifugális tendenciákra (így a Csendes-óceán és az Andok térségének államaiban a polgári jogi kódexek az Andrés Bello-féle Código hatását mutatják, az Atlanti-óceán egyenlítői térségének államaiban viszont a Teixeira de Freitas-féle Esboco és a Vélez Sársfield-féle Código hatását (72), részben pedig a különböző európai kódexek hatására.” – írja Catalano. im. 58.p.

a téma. Bevilaqua már 1896-ban felhívta figyelmet a natív népek sajátos jogintézményeire és azok tanulmányozására, kevés sikerrel.

Tekintettel arra, hogy az Újvilág meghódítása a rekonkvizta, a kard és kereszt kettőse jegyében folyt és a gyarmatosítók a katolicizmust és intézményét a gyarmati egyháztartományokat államilag irányították és finanszírozták a kánonjog pedig a portugál-spanyol jog részét képezte, ezért ez a problémakör a függetlenség kivívása után is fontos maradt. Ezt a kérdést a „romanista-kanonista hagyomány” fogalmával („tradición romano-canónica”) írják körül.

Önálló alkotóelem az egyes államok Ptk-iban körülírt és jogilag védett társadalmi rend, melyben az egyén, mint polgár jóval nagyobb szerepet és jogosítványokat kap mint a prekolumbián kultúrákban, ahol mindig a közösség elsődlegessége érvényesült. Ezek a polgári kódexek erőteljes romanista szemléletet tükröznek, politikai értelemben pedig demokratikus értékeket hordoznak.

Végül, de nem utolsó sorban azokról az alkotóelemekről szükséges szólni, melyek az iberoamerikai jogi kultúra romanista-kanonista hagyományából eredeztethetők, ám a jelenkori társadalmakban problémás területekként közelítendőek meg (akár a szociálpolitika, akár az antropológia, akár a jogtudomány stb. oldaláról tekintünk ezekre.) Az első helyen a demográfiai robbanás problematikája áll, mely összekapcsolódik a házasság, az együttélés (házasságkötés nélkül) és a család változóban levő értékrendjével. Másodikként említendő az állami adók, a föld tulajdonlásának, közérdekből való korlátozásának esetkörei a földbirtokviszonyok egészségtelenül aránytalan megoszlása, Brazíliában, Amazónia és az erdők sorsa, a környezetvédelem. A leginkább megoldandó feladat, mely egyúttal a legrégebbi problémakör: a földkérdés és a család közötti szoros kapcsolat újragondolása kellene, hogy legyen.

Nagy előrelépésnek tekinthető a brazil Ptk. 2002. évi bevezetése, mely jó összefoglalása az immáron jogi nagyhatalomnak is tekinthető, feltörekvő regionális hatalommá váló Brazília jogi kultúrájának.

1.3.2. A common law „beszivárgása” az iberoamerikai jogi kultúrába és kölcsönhatásba lépésük

Az angolszász common law a XIX-XX. század során több hullámban tartós kapcsolatba került a portugál-spanyol régi jogból modernizálódó, jogegységesítésre irányt vevő iberoamerikai jogi kultúrával.

Történetileg első a sorban Québec, melyet a hétéves háború során (1756-1763) szerzett meg Nagy-Britannia Franciaországtól. Az USA vásárlás, háborúk, angolszász telepeseknek nyújtott „önzetlen támogatás” (ls. Texas esete) útján növelte területét, melyeken római-germán alapokon nyugvó jogrendszerek voltak érvényben (kivéve Alaszkát, melyet 1867-ben az Orosz Birodalomtól vásároltak meg.) Mexikó pedig azért emelendő ki, mert az USA a legnagyobb kiterjedésű területeket már háborús konfliktus generálásával ettől az országtól szerezte meg. 1898-ban, a Spanyolország elleni háborúval az ölébe hullott Puerto Rico, Kuba és a Fülöp-szigetek. Az amerikai common law ezen országok addigi jogrendjét is „letámadta” és folyamatosan nyomás alatt tartja a római jogi alapú civilisztikai rendszereiket.

Magában az USA-ban Louisiana számít kakukktójásnak, mert itt római jogi felépítésű a magánjog szabályozása.

Roscoe Pound, a híres jogelméleti szakember és tudós már a XX. század elején – az 1921-ben kiadott *The Spirit of the Common Law* c. műve 2—6. oldalain – arra a következtetésre jutott, hogy a common law előretörése más országok kodifikációjában dinamikus, amolyan diadalút, kivétel Japán, ahol kudarc érte őket. A common law erejét a már említett konkrét jogvitakezelési mód, a bírói egyedi jogalkotó tevékenység teszi lehetővé, s ez a hajtóereje az amerikai common law lassú, ám tartós és folyamatos beáramlásának. A másik tényezőt Pound az angolszász jog „extreme individualism” fogalmában találta meg. Már pedig a római jog nem individualista szellemű.

Komparatiztikai kategóriák, a penetráció (jogi behatolás, benyomulás, áthatás) és a rezisztencia (ellenállás, ellenállóképesség). Koschaker a római jogot *Juristenrecht*nek nevezte és élesen szembeállította a common law-val. Az általa és De Franciscival kezdeményezett két kategória alkalmas volt például Puerto Rico „jogi amerikanizálásának” bemutatására penetrációs hatásként, majd a rezisztens tényezőket kellett megtalálni és kimutatni: ezt a családjogban lették meg. Az iberoamerikai jogi kultúrák társadalmainak alapegysége a család, míg a common law az egyénre, az individumra épül. Ha az angolszász

jog itt áttörést ér el a penetrációs nymással, a rezisztencia csökken, majd átalakul az új behatás kívánalmainak megfelelően. A győztes jog ezt fogja majd modernizációnak nevezni.

Legmarkánsabban a kereskedelmi jog területén mutatható ki a common law penetrációja az iberoamerikai jogi kultúra rovására. Általános vélemény és felfogás, hogy az idegen – a common law – jogintézmény recepciója annak minden megoldásaival, eszközrendszerével és jogi eljárás módjainak adaptálásával rést üt a romanista jogrendszer egységének falán.

1.4. Portugália és Spanyolország jogi kultúrájának modernizációja a XIX-XX. században

A portugál jogrendszer modernizációja a magánjog területén 1833-ban vette kezdetét a Ferreira Borges által alkotott kereskedelmi jogi törvény – Código de comercio – elfogadásával, melyet 1888-ban – olasz és spanyol hatást mutató – új, modernitást hordozó törvénnyel cseréltek fel.

A portugál Ptk. – Código civil - előkészítése 1850-ben kezdődött és António Luis Visconde de Seabra professzor készítette majd 1868-tól léptették hatályba. Elkészítéséhez az ALR-t, a Code Civilt és az ABGB-t egyaránt felhasználta.

Új Ptk-t 1966-ban fogadtak el és 1967-től hatályos³⁰³ (a német BGB hatása a kódex struktúráján és fogalomhasználaton érhető tetten.) A portugál magánjog innentől nem a romanista, hanem a német jogi megoldásokat követi.

A spanyol jogrendszer átalakítása a sorozatos közjogi csatározások következtében vontatottan, visszaesésekkel tarkítottan haladt. Az alapvető probléma egyben dilemma az volt, hogy a központosító és egységesítő politikai-gazdasági célok állandó összeütközésben voltak a régi rendszer politikai – igazgatási apparátusainak továbbélével, benne a helyi jogalkotással, mely a jogrendszer töredezettségének „biztosítéka” maradt.

A Btk-t már 1822-ben kihirdették, 1829-re a kereskedelmi törvényt is elfogadták, de a Ptk. kodifikációja a vártnál is nagyobb ellenállásba ütközött. Végül a Ptk-t 1888-ban fogadták el, 1889-en hatályosult – és máig ez van érvényben.

Fontos megemlíteni, hogy a Ptk. nem kódex, bizonyos jogterületeken szubszidiaritása van (derecho civil común) és „főként a házassági az öröklési és a vagyoni jog körében érvényesül,

³⁰³ Portugália gyarmatain is életbe léptették a Ptk-t és 1974. után, amikor Angola, Bissau-Guinea, Mozambik, São Tomé és Príncipe továbbá a Zöldfoki-szigetek függetlenedtek, hatályában fenntartották mint saját kódexüket.

szemben a közvetlenül is a római jogon alapuló helyi (magán) – joggal (derecho foral), amelynek hivatalos gyűjteményekbe (Compilación) való rendezése az 1978-as, a regionális autonómiát intézményesítő alkotmány elfogadását követően is”³⁰⁴ folytatódott.

Egyet értünk D’ Ors véleményével, „hogyan a régi európai »ius commune« Spanyolországban hozzájárult a jogi pluralizmus máig való fennmaradásához, szemben a francia mintájú centralizációs és egységesítő törekvésekkel.”³⁰⁵ Valójában a Spanyolországon belüli szeparatizmus és regionalizmus is a jogi partikularizmusra épült rá.

2. A portugál-spanyol-iberoamerikai jogrendszerek „besorolása” jogelméleti klasszifikációk alapján

Az elméleti tisztázás miatt szükségesnek mutatkozik, egy áttekintés a mai modern jogrendszerek tipizálásáról, melynek talán legismertebb fogalma a jogcsalád. Kiindulási pontunk: René David³⁰⁶. Híressé vált művét többször átdolgozta, pontosította, egykori tanítványai azóta is továbbgondolják, új ismeretekkel bővítik megállapításait. Mellette a Zweigert-Kötz szerzőpáros jogkörelméletét, Visegrády Antal professzor jogi kultúrára vonatkozó meglátásait és Kischel Latin-Amerika civil joga kontextusát is elemezni kívánjuk.

2.1. A jogrendszerek csoportosításának elvi-elméleti kérdései és megoldási módjai: a jogcsaládok

A komparatiztika tudománya (elmélete és módszere) a XX. század elejétől napirenden tartotta a modernitás társadalmában és más hagyományos (tradicionális) vagy vallási jellegű államaiban jogrendszerként működő jogi-jogias szemléletmódok, főként jogelméleti aspektusból történő vizsgálatát. Ha a komparatiztika a XX. századi

³⁰⁴ Hamza Gábor: Az európai magánjog fejlődése
A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján
Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest, 2002. 159.p.

³⁰⁵ Sanchez-Arcilla Bernal, José: A római jogi tradíció továbbélése és a közönséges jog (ius commune) recepciója Spanyolországban
in Tanulmányok a római jog és továbbélése köréből I.
Szerkesztette: Hamza Gábor
Kézirat
Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995 117.p.

³⁰⁶ David, René: A jelenkor nagy jogrendszerei
Összehasonlító jog
Közgazdasági és Jogi könyvkiadó
Budapest 1977

klasszifikációs kísérleteit vázlatosan, mégis egymásutániségükben (de nem biztos, hogy ez egymásra épültséget is jelentően) kívánjuk röviden felvázolni, akkor a sort Georges Sauser-Hall (1884-1966)³⁰⁷ nyitja még 1913-ban. A faj fogalmát alapul véve négy csoportot hoz létre: 1) az árja (indoeurópai) népek joga; 2) a semita népek joga; 3) a mongoloid népek joga; 4) a barbár népek joga.

Nem sokkal később, 1934-ben Enrique Martinez Paz (1882-1952)³⁰⁸ argentin jogfilozófus, szintén négy kategóriába sorolta be a jogrendszereket: 1) Szokásjogi-barbár-angol, skandináv stb. – jogok; 2) barbár-romanista-német, olasz, osztrák-jogok; 3) barbár-romanista-kánoni-spanyol és portugál – jogok; 4) romanista-kánoni demokratikus-mindenekelőtt a lati-amerikai, svájci és orosz – jogok.

Adolf Schnitzer (1889-1989)³⁰⁹ svájci jogtudós a történetiség oldaláról közelítve öt jogrendszert különböztetett meg: 1) a primitív népek joga; 2) az antik kultúrnépek joga; 3) európai-amerikai jogok a) romanista, b) germán, c) szláv, d) angol-amerikai jogok; 4) a vallásos jogok; 5) afro-ázsiai jogok.

Az Arminjon-Nolde-Wolff szerzőtrío³¹⁰ tipikus jogrendszer alatt nemzeti jogokat értenek, szám szerint hetet: 1) a francia; 2) a germán; 3) a skandináv; 4) az angol; 5) az orosz; 6) az iszlám; 7) a hindu jogot. René David 1950-ben fogalmazta meg először jogcsaládokról szóló elméletét, mint a világ nagy jogrendszereit. Ekkor még öt csoportot állított fel: 1) nyugati-francia és angol-amerikai-jogrendszer; 2) szovjet; 3) muzulmán; 4) hindu; 5) kínai jogrendszer.³¹¹

A 60-as évek végére új besorolással állt elő: négyre csökkentette, átszerkesztette és lényeges pontokon megváltoztatta a jogcsaládok neveit: 1) romanista-germán; 2) angolszász; 3) szocialista; 4) filozófikus vagy vallási jogcsalád.

Egyértelműen ideológikus szempontokra is tekintettel van a történetiségen túlmenően. David elméleti konstrukcióját Ake Malmström svéd jogtudós korrekciónak vetette alá. Szerinte is négy jogcsalád van, de Zweigert jogkörelmélete hatására azokon belül új

³⁰⁷ Visegrády, Antal: Jog- és állambölcselet
Menedzser Praxis Szakkiadó és Gazdasági Tanácsadó Kft.
Budapest 2016 62.p.

³⁰⁸ uo.

³⁰⁹ uo.

³¹⁰ im. 63.p.

³¹¹ uo.

lásd még: Jogrendszerek csoportosítása in Varga Csaba: Jogi elméletek, jogi kultúrák kritikák, ismertetések a jogfilozófia és az összehasonlító jog köréből 209-211.pp. [1994]

alcsoportokat képez. Tanulmányunk szempontjából ő az első, aki a latin-amerikai jogrendszert – nem Martinez Paz-féle eklektikus módon – egyenrangúsítja a többi nyugati jogcsaláddal. Íme a csoportjai: 1) nyugati (európai-amerikai) a) a kontinentális európai jogrendszerek családja; b) a latin-amerikai jogrendszerek családja; c) a skandináv jogrendszerek; d) angolszász jogcsalád; 2) szocialista (kommunista) csoport: a) szovjet jog; b) népi demokratikus jogrendszerek; c) a kínai jogrendszer; 3) ázsiai nem-kommunista jogrendszerek; 4) afrikai államok: a) anglofon; b) frankofon jogrendszerek. 1989. után ez az elméleti konstrukció is elavult. Még két továbbfejlesztési lehetőségre szeretnénk rámutatni mint reálisan is létező jogelméleti és –bölcseleti irányultsági jogcsaládképződési folyamatra: az egyik a vegyes jogrendszerek irányzata, a másik pedig egy sajátos metamorfózison is átmenő, nevet és részben struktúrát változtató jogcsalád, a szocialista jogrendszerek. Már 1989/1990 után felmerült a szovjet blokk eltűnésével, hogy a helyébe – Fekete Balázs³¹² nyomán egy posztoszocialista jogcsalád léphet. Ez a várakozás nem volt életképes, ráadásul a reálpolitikai és a tényleges jogi rendszerképző folyamatok is új irányba, az illiberalizmus felé mozdultak el.³¹³

2.2. Zweigert és Kötz: a jogkörök mint a jogrendszerek „stíluselemei”

A jogkörökről szóló elméleti alapvetés legalább annyira ismert mint a David-féle konstrukció. A német szerzőpáros 1971-ben jutott arra a gondolatra, melyet 1996-os újabb kiadású könyvükben³¹⁴ tovább finomítottak, hogy öt ún. stíluselem adja a jogkörbe tartozás alapját.

³¹² A jogi átalakulás határai – egy jogcsalád születése 1989 után Közép-Kelet-Európában – Kontroll 2004/01:4-21.pp.

³¹³ [Most – úgy tűnik – nagyobb sansza lehet egy ilyen politikai rendszernek azt „hűen” lemodellező jogrendszerekkel: Kínával, Oroszországgal, Törökországgal az élen, mert bármindegyikük más és más vallási háttérrel rendelkezik (pl. konfucianizmus és balos ideologizmus; ortodox kereszténység és szláv küldetésstudat illetve iszlámizmus és újjáéledő török regionális hatalmi ambíciók. (Gondolatkísérletként a mellékletekben bemutatunk egy ilyen „furcsa jogi kultúrát”...)]

³¹⁴ Zweigert, Konrad – Kötz, Hein: Einführung in die Rechtsvergleichung auf den Gebiete des Privatrechts (3. kiadás) Tübingen, Mohr, 1996.

De az 1998-as angol nyelvű kiadásából a szocialista jogkör már kikerült, míg a távol-keleti, az iszlám és a hindu jogrendszerek nem „érdemelték ki” a jogkörbe sorolást! A jogkörökbe sorolás, mint csoportosítás alkalmat kínált Siemsnek (Siems, Mathias: Comparative Law Cambridge, Cambridge University Press 2014 különösen a 74-80. oldalakon) valamint Kischelnak ezek továbbgondolására és utóbbi személy álláspontjáról még részletező ismertetést adunk.

Az öt stíluselem a következő: 1) történeti háttér fejlődésében megragadva;³¹⁵ 2) a jogi-jogászai gondolkodásmód (normák „a jog mibenlétére”); 3) jellegzetes jogintézményeik; 4) jogforrások és kezelésük módozatai; 5) az ideológiák elemzése.

Zweigert és Kötz kiemelik, hogy rendszerezésük a magánjogra vonatkozik és nem a közjogra, de utalnak a jogkörváltás lehetőségére. (Davidnál ez a jogcsaládváltás illetve vegyes jogcsalád is kialakulhat.)

Mathias Reimann³¹⁶ a jogcsaládok és jogkörök helyett jogi tradíciókról beszél, mely dinamikusabb szemléletű azáltal, hogy ezt kiterjeszti a gazdasági, vallási stb. tényezőkre, így a jogrendszerek egy kultúra részeként, az alapját adó gondolkodásmód (mentalitás) kifejeződéseként értelmezhetők, leírhatók és csoportosíthatók.

Ha követjük Max Weber útmutatását, akkor az ideáltípusok mint amilyenek a jogcsaládok és a jogkörök fogalmai, nem többek fogalmi absztrakciónál, melyek a valóságban így nem léteznek, mert se tökéletesek, se teljeskörűek nem lesznek az állandó változásban levőségük miatt. (Eliot arról ír, hogy egyetlen fogalom se kerül addig a figyelem fókuszába, amíg azt rosszul nem használják – ez megfontolandó észrevétel³¹⁷).

Az inkább Zweigert nevéhez kapcsolható jogkörelmélet, az Arminjon – Nolde – Wolff szerzőtriász hét csoportot³¹⁸ megkülönböztető felosztásából kiindulva, nyolc jogkörre osztotta fel a jogrendszereket: 1) romanista; 2) német (germán); 3) északi; 4) a common law; 5) szocialista; 6) távol-keleti; 7) iszlám; 8) hindu.

Az 1996-os német, majd az 1998-as angol nyelvű kiadásokban a Zweigert-Kötz szerzőpáros kiemelten kezeli a kiválasztott jogrendszer, mint „anyajog” (parent system) stíluselemeit, s ehhez képest beszél „leányjogok”-ról („affiliated” legal system).

Anyajog a romanista jogkörből a francia és az olasz, a német (germán)-ból a német és a svájci jog, a common law-ból az angol és az amerikai jog.

³¹⁵ Itt utalunk rá, hogy a fejlődés filozófiai és jogfilozófiai értelemben olyan „egyirányú elkristályosodás”, mely lehet fejlődés (előrehaladás), visszafejlődés (hanyatlás), körforgás vagy zsákutca – a későbbi történeti folyamatok fényében. A hegeli *Aufhebung* (megszüntetve megőrzés) jó példa lehet egy korábbi stíluselem eredeti jelentéstartalma és jelenleg hordozott fogalma közötti eltérések lényegbeli kimutatására.

³¹⁶ Reimann, Mathias: *The Progress and Failure of Comparative Law in the Second Half of the 20th Century*. *American Journal of Comparative Law* 50, (2002) 671. p. fordította: Radics Olívia in: Badó A. – Loss S. (szerk.): *Betekintés a jogrendszerek világába* Budapest, Nyitott Könyv, 2003 20.p.

³¹⁷ Eliot, T.S.: *A kultúra meghatározása*
Szent István Társulat
Budapest, 2003. 9.p.

³¹⁸ Arminjon, P. – Nolde, B. – Wolff, M.: *Traité de droit comparé I.*
LGDJ, Paris 1950 42-47.pp.

A hét csoport: 1) francia; 2) germán; 3) skandináv; 4) angol; 5) orosz; 6) iszlám; 7) hindu

A leányjogok, esetünkben a portugál, a spanyol és az iberoamerikaiak az anyajogot jelentő római (romanista) jogrendszer részei, kihat fejlődésükre, s jogfejlődési irányuk dönti el, hogy e körön belül maradnak-e vagy túllépnek rajta. Ez fontos szemléleti aspektus tanulmányunk jogelméleti alapú jogrendszerbe vagy jogkörbe sorolásakor.

2.3. A romanista jogkör és főbb stíluselemei az ezredforduló után

A romanista jogkörbe sorolt államok klasszifikációja során találunk három olyan speciálisan csak ezekre érvényes elemet, mely másokra nem jellemző. Ezek a következők:

1) nem a törvények uralma érvényesül, mert tág teret hagynak a rendeleti úton történő kormányzásnak; 2) ún. organikus törvények (lois organiques)³¹⁹ megléte; 3) kétkamarás parlament működése.

Az itt felsorolt stíluselemek közjogi jellegűek, ami túlmutat Zweigert és Kötz magánjogi rendszerek csoportosítására épülő elméletén.

A romanista jogkör stíluselemeiről igen részletes mégis átfogó jellegűnek szánt ismertetést és elemzést ad a Badó-Harkai-Hettinger szerzői trió.³²⁰

A jogstílusok közül a történetiség elvének kiemelten kezelése alkalmas az Európán kívül található romanista jogkör tagjainak (államainak) körülhatárolásához.

Ha a történetiséget nevesíteni szeretnénk, mely most – nem kis túlzással – másodszor is, ezúttal a modernitást jelentő és hordozó rendszer, a romanista jogkör számára meghódította Ibero (Latin-) Amerikát: a Code Civil (Napóleon erőteljes bábáskodása mellett) volt. Tanulmányunk témavezetése szempontjából a portugál és a spanyol jogfejlődés iránya a fontos, mert például a spanyol 1812. évi Cádizi Alkotmány (1814-ig volt hatályos) tartalmazta az anyaország és gyarmatai³²¹ közötti viszonyt, mely a képviseletet is megadta számukra a Cortesben. Elenyészett e liberális alkotmány a benne foglalt előremutató jogi megoldásaival együtt. Közjogi elképzeléseket a volt gyarmatok a későbbiekben az Egyesült

³¹⁹ Az organikus törvények célja, hogy tehermentesítsék az alkotmányt. Klasszikus hazája Franciaország, de Románia és Spanyolország jogrendje is tartalmazza.

³²⁰ Badó, A. – Harkai, I. – Hettinger, S.: A romanista jogkör stíluselemei a 21. században in Összehasonlító módszer az alkotmányjogban

Szerkesztette: Csink Lóránt – Schanda Balázs
Pázmány Press Budapest, 2017 145-199.pp.

³²¹ A gyarmati területek nevesítve: Új-Spanyolország (Mexikó), Új-Galicia (audiencia Mexikó északi részén), Yucatan (maják lakta félsziget Mexikó délkeleti részén), Guatemala, a keleti és nyugati provinciák, Kuba, Florida, Santo Domingo, Puerto Rico, Új-Granada (alkirályság a mai Panama, Kolumbia, részben Venezuela és Ecuador területén), Venezuela, Peru (alkirályság), Chile és Rio de la Plata (alkirályság, a mai Argentína, Uruguay).

Államok alkotmányából kívánták jogtranszplantáció útján átvenni és meghonosítani – sikertelenül.

A portugáloknak se sikerült egyben tartaniuk Braziliát az anyaországgal.

Az 1867-es portugál Ptk (Código civil) még francia és spanyol hatást tükröz, míg az 1966-os most hatályos Código civil inkább német (germanista) svájci és olasz jogi jegyeket hordoz, ezért a Zweigert-Kötz-féle szakirodalom megkérdőjelezi romanista jellegét, inkább a germanista jogkörbe sorolja át.

Latin-(Ibero) Amerika jogfejlődése a romanista jogkör elterjedésének kedvezett, de a common law jogi penetrációja (ls. 1.3.2. alatt) mindennapos jelenség és az elmúlt emberöltőben új erőre kaptak a natív népek szokásjogai. A reformtörekvések a közjogban az új alkotmányos kisebbségvédelmi és emberjogi garanciák beépítésében is megmutatkoznak.

Az iberoamerikai országok szinte teljesen leképezik a jelen pontunk első bekezdésében körülírt három speciális elemet, mely a romanista jogkörnek így és itt ténylegesen is iberoamerikai jelleget ad. A kérdés az, hogy ez már „nagyányság” vagy még mindig leányág, netán önállósuló fiatal anyaágról beszélhetünk-e.

Ha utóbbit tartjuk elfogadhatónak, akkor különleges jelentőséggel bírhat a jogi kultúra fogalmának és rendszerének bemutatása.

2.4. A portugál, a spanyol és az iberoamerikai jogrendszerek mint jogi kultúra vagy jogi kultúrák?

Tanulmányunkban eddig a pontig, hogy az itt feltett kérdésre válaszoljunk, következetesen úgy véltük: a tárgyalt jogrendszerek olvasatunkban a jogi kultúra részét képezik. Akár a jogcsaládokról, akár a jogkörökről vagy most a jogi kultúráról van szó, tudjuk és elfogadjuk a besorolásokat-klasszifikációkat, mert rengeteg igazságtartalmat hordoznak, tele vannak elméleti-elvi újításokkal és újdonságokkal, miközben az általánosításokból következően, és megtoldva a sajátosságok és különbségek sorozatával, sohase lehetnek teljeskörűek.

Ezeket figyelembe véve használtuk és használjuk a rendszertanilag számunka legelfogadhatóbb jogi kultúra fogalmát³²². Iberoamerika kapcsán álláspontunkat árnyalni kívánjuk.

2.4.1. A jogi kultúra elemei Visegrády Antal jogbölcseleti munkásságában

Egy viszonylag szűk időintervallum – az 1996-2017 közötti időszak – figyelembe vétele mellett szeretnénk áttekintést adni Visegrády professzornak a jogi kultúrával kapcsolatos egyre bővebben és mélyülő elméleti igénnyel kifejtett és a joghatékonyságra is tekintettel levő munkásságáról.

2.4.1.1. A „Jogi alaptan” című mű

Az 1996-ban megjelent Jogi Alaptan³²³ címet viselő egyetemi jegyzet a jogi kultúráról rövid ismertetést adva, négy elemét említi meg: a) a law in books (törvényi jog) és a law in action (valóságos, érvényes jog) kétarcuságát; b) az intézményrendszert (infrastruktúraként a bírósági rendszer és a jogász hivatás); c) a jogi relevanciával bíró magatartásmodelleket (ilyen pl. a pereskedés); d) a jogtudatot (egyen jogi kulturáltságát). Utóbbi elemmel hozza kapcsolatba – persze a szervezetekre és a jogszabályi célkitűzésekkel összhangban - a jog hatékonyságát.

2.4.1.2. „A jog- és -állambölcselet alapjai”

2001-ben lett kész és került megjelentetésre a fenti címet viselő tankönyv és mára már szakirodalom. Szerző fenntartva korábbi álláspontját, a jogi kultúra elemei számát nem módosítja, de kiegészíti értelmezési tartományát, beleértve a jogtranszplantáció elméletével, Alan Watson modelljét bemutatva, egyben továbbgondolva. A chicagói vizsgálat részletezésével (a jog legitimációs funkcióját, a lakossági elfogadottsági szintjét is mérni lehetett) a jogkövetés és a jogi hatóságok támogatottsága került bemutatásra. Példát említett német nyelvterületről is a törvények fogadtatásáról, ha azok jogi előírásai sérthették

³²² Tengernyi irodalom foglalkozik a jogi kultúra fogalmával, csak a neveket példaadó jelleggel említve: Jorge Sánchez Cordero (mexikói), Manuel Gutan (román), Fernando Hinesrosa (mexikói), Georg Mohr (német), Kaarlo Tuori (finn), Nagy Zsolt, Fekete Balázs, Péteri Zoltán, Varga Csaba, Visegrády Antal.

³²³ Visegrády Antal: Jogi Alaptan
Pécs 1996.

Kondorosi, Ferenc – Visegrády, Antal: A jogi gondolkodás kezdete és új irányai Európában Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány 2010

az állampolgárokat. Külön tárgyalja az egyetemisták jogtudatát, jogismeretét a család, a halálbüntetés és az eutanázia kapcsán.

2.4.1.3. „A jogi gondolkodás kezdete és új irányai Európában”

A 2010-ben kiadott művet Kondorosi Ferencsel közösen jegyzi Visegrády professzor.³²⁴

A témaválasztásból adódóan más az iránya a kifejtésnek, de a politikai és jogi kultúra itt is részletesen kifejtésre került. Itt az EU jogi kultúrái közti konvergenciaelméleteket ismerteti és kitér a nemzeti jogrendszerek jogintézményeinek „EU hasznosítására”. Kiemeli a német Alkotmánybíróság emberjogi határozatainak beépülését a közösségi jogba éppúgy mint az Európai Bíróság szerepét a kontinentális jogcsalád és a common law „összegyűrésében” („kohó”-ként működik). Szól a brit bíróságok amerikai modell felé tolódásáról az ítélkezési gyakorlatukban és a magyar jogi kultúráról is a jogharmonizációval összefüggésben.

Amellett teszi le a voksát, hogy az EU joga az európai jogi kultúrák terméke, mely alakulóban, formálódóban van. Írnak a szerzők a spanyol és portugál jogrendszerről – jó színvonalon, érdekesen és érthetően kibontva megállapításait.

2.4.1.4. „Jog- és állambölcselet”³²⁵

2016-ban jelent meg e tartalmas és esztétikus küllemű könyv. Alapvetően előbbi pont alatt kifejtettek kerülnek kicsit átfazonírozva bemutatásra.

2.4.1.5. „A jogi kultúra és a joghatékonyág értelmezési keretei”³²⁶

Visegrády professzor tanulmányában jog és kultúra fogalmainak jelzős szerkezetű válasát, terminus technikusszá nemesülésével kezdi, utal Friedmann-ra (őt tekintjük a jogi kultúra kifejezés atyjának egy 1975-ös könyvében írtak alapján) majd sorba veszi a többi álláspontot is, amelyeket a kifejtése szempontjából fontosnak tart.

³²⁴ Kondorosi, Ferenc – Visegrády, Antal: A jogi gondolkodás kezdete és új irányai Európában Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány 2010

³²⁵ Visegrády, Antal: Jog- és állambölcselet
Menedzser Praxis Szakkiadó és Gazdasági Tanácsadó Kft.
Budapest
2016

³²⁶ uő: A jogi kultúra és a joghatékonyág értelmezési keretei
Jura 2017. 2. szám 238-254.pp.

Fontos felismerése, hogy „Nincsen olyan ország, amely egyetlen, egységes jogi kultúrával rendelkezne.”³²⁷ A jogi kultúrának történetisége és folyamatjellege van.

Tanulmánya második részében a jog érvényességéről és effektivitásáról ír a német nyelvterület vonatkozásában, a XX. századi jogtudósok elméleteinek bemutatásával összekötve. Majd az angolszász koncepciókat ismerteti, utána a francia (belga frankofon), ezt követi a skandináv jogi realizmus jogérvényességi koncepcióinak felvázolása. Végül régióink kerül terítékre: a jog hatékonyságáról vallott nézetekről olvashatunk, a tőle megszokott precíz és gördülékeny stílusában, gondolatgazdag kifejtéssel.

2.5. Uwe Kischel: Latin-Amerika egy spanyol-portugál jogcsalád³²⁸?

Uwe Kischel Könyve 2019-ben jelent meg összehasonlító jog (Comparative Law) címmel. Az 585-619. oldalakon Latin-Amerika jogrendszereiről ad visszatekintést a gyarmati múltig, s halad előre a függetlenné vált államok jogi modell-kereséséig a XIX. század folyamán, melyben a romanista francia jog és a common law amerikai válfaja alkotmányjogi megoldásai kerültek előtérbe. A francia Code civilen kívül e volt gyarmatokat érdekelték a köztársasági államrend eme franciás változatai is. A XX. században megnőtt az USA érdeklődése is „hátsódudvara” iránt, de főként a common law penetrációs kísérleteit igyekezett elősegíteni. Amerika mint földrész két fele, az angolszász illetve az iberoamerikaiak között a múlt század nyolcvanas éveitől kezdett végbemenni egy paradigmaváltás, mely az indigena őslakosság emberi jogi és szokásjogi helyzetében óriási változásokat eredményezett.

Kischel szemügyre veszi úgy az alapvető jogok generációit mint ezek bírói érvényesítése – érvényesíthetősége lehetőségeit.

Felhívja a figyelmet arra a sajátos társadalmi tudati rögzültségre, hogy a gyarmati spanyol hatóságok bevett szokása volt a „se obedece, pero no se cumple” szójárás, azaz „betartja a törvényt, de nem követi” elv érvényesülése. Így vált a törvény szöveg írott malasztá, a jogi valóság pedig ténykérdéssé, s közöttük a mély szakadék, e jogi kultúra egyik ismertetőjegyeként. Ez a probléma nem mindegyik alkirályságra és audienciára volt ugyanolyan mértékű és ugyanakkori jelenlétű – ,de máig fenmaradt és negatív módon hat e

³²⁷ im. 239.p.

³²⁸ Kischel, Uwe: Comparative Law
Oxford University Press
2019 590. p.: A spanish-Portuguese Legal Family?

társadalmakra. Érdekes következtetés, hogy abból kiindulva, mily nehéz hatékonyan átemelni az írott törvényeket e kultúrákba, ez fokozódik azáltal, hogy a kommentárok szövege igen nyers nyelvezetet használ a jelenségek leírására, s úgy jelenik meg mint egy valódi „elengedhetetlenség kultúrája” vagy „törvényi szabályozatlanság”. A probléma akkor válik nyilvánvalóvá, amikor egy miniszter nyilvánosan kijelentheti: „Kit érdekel az alkotmány. Az csak egy darab régi papír.” Ezért a reformok, panaszok nem érnek el semmit. Kialakul ehhez az élethelyzethez egy sajátos terminológia, az impunidad (büntetlenség). Az elit még az általánosság fokán sem fél az elszámoltathatóságtól, s immunissá válik a büntetőjogra, a felelősségre vonásra. Az előbb említett mély szakadék nyomán párhuzamos világok jönnek létre azt irányító-befolyásoló szabályokkal, viselkedésmódokkal. És az emberek ehhez a kettősséghez alkalmazkodva élik életüket. A népesség széles rétegei a jogelkerülésre vesz irányt, mert a bíróságok jogalkalmazásában nem bíznak, s növekszik a megélt emberi igazságtalanság érzete.³²⁹ Azok az írott törvények, amelyek a bírói függetlenséget garantálják az összes iberoamerikai országban, semmi esetre se biztosítják az elvárt mértékű gyakorlati-tényleges függetlenséget még megközelítőleg sem és hatástalanságuk is közismert).

³²⁹ A Badó-Harkai-Hettinger szerzői hármast (ls. 27 l.) teljességgel azonos elméleti belátására jut a hatalmi ágak társadalomra gyakorolt hatásmechanizmusai kapcsán: „Latin-Amerika országait többnyire erőteljes, beavatkozó végrehajtó hatalom jellemzi. A Világbank terminológiáját használva azonban a 'felelősségteljes kormányzás' (good governance) megvalósítása különösen a jog terén hiányosságokban bővelkedik. A sokszor rendkívül gyenge vagy esetlegesen nemlétező törvényhozó hatalom mély sebet hagyott a jogalkotásban. Ne essék tévedés, a latin-amerikai országok nem szűkölködnek elegánsan megszerkesztett törvénykönyvekben, alkotmányokban és egyéb jogszabályokban. Az Andrés Bello munkájaként létrejött chilei polgári törvénykönyv egyesek szerint megfogalmazásában és szerkezetében már-már irodalmi magaslathoz tör. Latin-Amerikában ez a jogszabályalkotási technika nagy múltra tekint vissza. Ennek ellenére a latin-amerikai jogrendszerek vizsgálatából az derül ki, hogy a jog sok tekintetben nem tükrözi az egyes nemzetek által leképezett heterogén társadalmi valóságot, a népesség számos rétege inkább a jogelkerülést választja, a bíróságok jogalkalmazása pedig társadalmi igazságtalanságot szül. A jog és a társadalom diszfunkcionális kapcsolata egyre jobban mélyülni látszik, amit a népesség ugrásszerű növekedése, falvakból városokba özönlése, és az 1980-as évek adósságválsága csak fokozott. A végrehajtó hatalom többször vette át a törvényhozó hatalom helyét Latin-Amerikában, és törvényi szabályozást kívánó életviszonyokat a végrehajtó hatalom rendelti úton szabályozta. Ehhez még az is hozzájárult, hogy a végrehajtó hatalom gyakorta katonai rezsim kezében összpontosult, ami a törvények kihirdetését a transzparenciát és a beszámoltathatóságot mellőzve tette lehetővé. Így a törvényhozás nem volt, nem is lehetett abban a helyzetben, hogy a társadalmi igényeket és kontextust figyelembe véve végezze munkáját. A törvényhozó hatalom egyébként is hatékonyságot és a parlamenti vitát nélkülöző múltra tekint vissza. A gyenge vagy nemlétező törvényhozó hatalom azt eredményezte, hogy a jog nem tükrözi a társadalmi valóságot. A latin-amerikai államok nem feltétlenül képesek hasonulni a civiljogi rendszer ideáljaival. Ha figyelembe vesszük a latin-amerikai társadalmak fejlődési ütemét, és a népesség heterogenitását, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy legtisztább formájában a szigorú értelemben vett civiljogi rendszer célkitűzéseit Latin-Amerikában nem lehet megvalósítani.” im. 178-179.pp.

2.5.1. Az igazságszolgáltatás alacsony presztízse

A harmadik hatalmi ág a sikertelen működés gyarmati időktől örökölt élő kövülete. Miközben az inkvizitórius eljárás egészen más tartalmú a romanista Franciaországban vagy a német büntetőeljárásban, az iberoamerikai országok döntő többségében „hiteles inkvizitórius elemekkel” van dolgunk. A gyanúsítottak gyakran voltak bebörtönözve, a vizsgálati fogság elhúzódott és csak nagy nehézségek árán tudták visszanyerni szabadságukat. Az egészet a titokzatosság csendje lengte körül. Se jogvédelemről, se a szóbeliség elvének érvényesüléséről nem lehetett szó. A német jog alapján kezdtek hozzá a reformokhoz a büntetőügy területén. Iberoamerikában – mint minden reform esetében – a jogi reform felmerültekor is, a sikeres változás – változtatás csak állhatatos politikai próbálkozás eredményeként lehetséges, s ez kihat a jogi kultúra változására. Nehezítő tényezők: a bizalmatlanság és a pénzügyi erőforrások hiánya.

Az igazságszolgáltatás terén 1992 után beszélhetünk jelentősebb változásról, de a helyzet még így se megnyugtató. Ami tapasztalható az az alkotmányok szociális-kulturális jogokkal való feltöltődése (a szakirodalom szociális alkotmányozásról beszél), de ez egyben utat nyit a bírói jogértelmezésnek, ami esetjogi megoldás, vagyis fellazítja a civil jogi rendszert, így az új alkotmányjogi normák a common law penetrációja előtt nyitnak utat. Ez a magánjog hagyományos területeinek egységes szabályozását is megbontja.

Ezért a köz- és magánjog nem alkotnak stabil jogrendszert, mert se a politikai, se a gazdasági, se a szociális helyzet és környezet ezt nem teszi lehetővé (miközben a nemzetközi viszonyok igen előnyösen változtak meg). A stabilitás ellenében hat a korrupció és a kábítószer-kereskedelem kiterjedtsége és beágyazódottsága is, melyek befolyással vannak az állam minden része működésére, igaz különböző módokon és szinteken, országoktól függően. Korrelációs együttetés érvényesülése mutatható ki: „There is a statistical correlation between the level of mistrust in a particular country and the objective level of income inequality, as well as the extent to which citizens perceive this inequality as unfair. In other words: the greater the inequality, the greater the mistrust.”³³⁰

³³⁰ Kischel im 605.p. Magyarul: „Statisztikai összefüggés van a bizalmatlanság szintje között egy bizonyos országban és a jövedelem egyenlőtlenség objektív szintje között, illetve mely polgárok érzékelik ezt az egyenlőtlenséget igazságtalannak. Más szavakkal: minél nagyobb az egyenlőtlenség, annál nagyobb a bizalmatlanság” saját fordítás (AZG)

2.5.2. Az alapvető jogok bírói úton történő érvényesítése

Amerikai mintakövetéssel a XIX. század közepén került bevezetésre a bírói út igénybe vétele, mely elindítója lett az esetjogi ítélkezésnek. A XX. században egy európaibb modell (European model of constitutional adjudication) felé mozdultak el az alkotmányi döntésekkel: elkülönített alkotmányjogi tevékenységgel és – időről időre – független alkotmánybíróságokkal. Az alkotmánybíróságok gyakran „aktivisták”, absztrakt bírói jogértelmezésekkel igyekeznek adott jogszabály alkotmányellenességét kimutatni és vitatni. Ez paradigmaváltást jelez. Olyan is előfordul – például Chilében -, hogy csak addig terjed a bírói recenziás joga, amíg a törvény jogerőre nem emelkedik. Másutt, mint Mexikóban 30 nap (Alk. 105. cikkely 2.§); Nicaraguában 60 nap (Ley de Amparo 12. cikkelye); Peruban akár 6 év (Código Procesal Constitucional 100. cikkelye) a nyitva álló határidő illetve vannak államok, ahol nincs határidő és olyan is, amely meghatározott polgárszámú csoportnak, pártnak teszi lehetővé a bírói felülvizsgálati utat.

Külön is nevesítjük Brazíliát, amely szintén kiépítette a maga alkotmányos rendszerét. Már Hamza Gábor nyomatékositotta, hogy Brazília nemcsak feltörekvő gazdasági hatalom (ún. BRIC-ország: Brazília-Oroszország-India-China), de jogi nagyhatalom is.

A bírói út kezdetben felhatalmazási formát öltött és bármely szövetségi bíróság bármely konkrét esetben hivatott volt felülvizsgálni az törvények alkotmányosságát és szükség esetén megvonhatta annak érvényességét. Ehhez már a brazil alkotmány 97. cikkelye értelmében plenáris bírósági ülés vagy e célra létrehozott különleges testület döntése kellett, mely abszolút többségű szavazatarányt írt elő. A brazil bírósági hierarchia élén a Supremo Tribunal Federal (STF) áll (Legfelsőbb Bíróság). Az STF felszólíthatja a törvényhozó testület felsőházát a szövetségi szenátust, hogy vonja vissza a jogszabályt, utóbbit nem köti az STF, így saját megítélése szerint dönthet.

A törvény vitatásának másik módja a direkt panasz benyújtása alkotmányellenességre (acao directa de inconstitucionalidade) hiavtkozva az Alkotmány 102. cikkelye 1(a) §-a és a 103. cikkelye alapján. Ez a rendelkezés lehetőséget biztosít bizonyos limitált számú alkotmányos szerv számára, hogy panaszt nyújtson be határidő nélkül, vagy egy törvény megkérdőjelezése okán, vagy a törvény elfogadásának kudarca okán. Az ezen procedúra során meghozott döntés azonban már érvényes erga omnes (mindenkivel szemben). Egy altípusa ennek a panasznak, amelyet ugyanazok az alkotmányos rendelkezések szabályoznak az alkotmányosság meghatározását célzó panasz

(acao declaratória de constitucionalidade). Ez azt a célt szolgálja, hogy kompenzálja az indirekt bírói recenzió hiányosságait, nevezetesen a törvénykezési rendszerben generált bizonytalanságot, mert a szabályozásnak nincs erga omnes hatása, a döntési hatalom nem csak egy bíróságra korlátozódik egy STF rendelkezés, hogy egy törvény alkotmányellenes, nem kötődik kizárólag a szövetségi státuszhoz. Az acao declaratória nem teszi lehetővé, hogy az STF olyan absztrakt döntést hozzon, melynek általános hatása van, és ezáltal jogi bizonyosságot biztosítson.

A brazil törvénykezés nem engedélyezi a német mintára működő alkotmányos panaszt, ahol a polgár számára lehetővé teszi, hogy miután élt a jogorvoslat lehetőségével a közönséges bíróság előtt, az alapvető jogait ért sérelmeket az alkotmánybíróság elé vigye. Ez teljes mértékben egyértelműsíti a tény, mely szerint az STF, bármely esetben, minden kérdést tekintve a legfelsőbb bírósági fórum, így egy különleges formában benyújtott alkotmányos panasz szükségtelenné válik. Mindazonáltal léteznek speciális procedúrák, melyek lehetővé teszik, hogy személyes alapvető jogokat az STF elé vigyenek. Ezek közé tartozik az úgynevezett habeas corpus, mely a fogvatartást érintő procedúrára vonatkozik, a Mandado de Seguranca, mint átfogó panasz minden személyes jog megsértésére vonatkozóan (nem pusztán azokra, melyeket az alkotmány garantál), és a Mandado de Injuncao, amely a bizonyos területeken elkövetett törvénykezési hibák esetén benyújtott panaszokra vonatkozik, mint például a szociális jogok területe. Ezek a speciálisan kialakított eljárások nyilvánvalóan hiányoznak a polgári jogból, és bírói végzésnek nevezik még Brazíliában is. Mindezzel együtt az alkotmányos jogok jogi védelmének teljes rendszerét nem lehet csak az idegen jogrendszerekre történő hivatkozásokkal megérteni azt, saját – brazil – terminológiáján keresztül lehet megközelíteni.

2.5.3. Iberoamerika jogi kultúrája (jogrendszerei) egyik alkotóeleméről: a szokásjogról

A szokásjog: a jogi kultúra fontos eleme és jogforrásként különleges hely illeti meg az Indiák történetében.

Kischel nagy teret szentel az indián jogok és régi szokásjogaik mai érvényesülésére. Figyelmet érdemel a finn Rafaél Karsten (1879-1956) 2018-ban újból kiadott Civilization of the South American Indians: With special Reference to Magic and Religion (Classic

Reprint) című könyve is, mely megkerülhetetlen tényadatolást tartalmazva segít az indián szokások jobb megismerésében.

2.5.3.1. Az inka civilizáció: egy totalitárius állam kultúrái továbbélése napjainkig

Tanulmányunkban már bemutattuk az inka kultúra alapvető vonásait, most kicsit részletesebben taglaljuk, mert az iberoamerikai jogi kultúra éppen az indián őslakosság szokásjogaival lép túl, válik mássá a portugál-spanyol jogrendszeren, de annak eldöntése, hogy önállósul is ezáltal vagy speciális részként marad utóbbin belül, az itt még eldöntetlen kérdés. A D-Peruban, É-Chilében és Ny-Bolíviában élő aymarák, továbbá kecsuák – ugyanezen országokban és Ecuadorban, Argentínában – valamint a guaranik Paraguayban (és közeli nyelvrokonaik, a tupik Brazíliában) a prekolombián kultúrák mai utódai.

Az inkák és alávetett népeik faluközösségekben (ayllu) éltek, melyeket tíz, száz, ezer és tízezer családból álló közösségekbe sorolták be. Az előjárói-főnöki tisztelet a chunca-camayoc töltötte be. Az inka állam négy régióból tevődött össze, ezek megyékből álltak. A spanyolok megjelenése előtt az inka államon belül erőeltolódás ment végbe az északi régió javára, így kiéleződtek az uralkodó eliten belüli viszonyok is. A trónutódlás megoldatlansága kedvezett mind a spanyoloknak, mind az alávetett népek önállósulási törekvéseinek. A küzdelem hamar eldőlt, az európai (római) eredetű osszd meg és uralkodj elve eltörölte az inkák államát, de nem tűnt el az azt alkotó népek kultúrája és szokásjoga. A spanyolok (Toledo alkirálysága idején) felfedezték a kötelező közmunkát jelentő mitarendszer átfogó jellegét, mely munkakényszert és kényszermunkát egyként jelentett. Ezt kor szerint kilenc kategóriába sorolták. Fontos szempontjuk volt a munkára nevelés és a közösségiség mindenekfelettsége. Individualizmusról, elkülönülésről szó sem lehetett. A szó szoros értelmében mindenkiről gondoskodtak, senki sem maradt ellátatlanul (fogyasztási kommunizmus). Innen ered az is, hogy nem ismerték, főleg nem gyakorolták a monogám házasság intézményét.³³¹ A legmagasabb rangúak akár ötven asszonyt is tarthattak ágyasaikként, a közösségek főnökei „középvezetőként” (huno-camayok) harminc ágyassal rendelkezhettek. Nem véletlen, hogy a portugál-spanyol családjog transzplantációja igen dőcögősen haladt az őslakosság körében. Az indián társadalmak archaikus vonásai sokáig fennmaradtak, így a termelési folyamatok is alig változtak (ls.

³³¹ Ebből következően a spanyolok megjelenésével nem minden mesztic fogantatott erőszak eredményeként, s tudjuk azt is, hogy a kereszt képviselői, főként a (világi) papság, de a szerzetesek közül is sokan apaságra jutottak ebben a „nagy keveredésben”.

mita-rendszer), tehát leginkább a keresztény ideológia, liturgia és szervezetrendszer hatásában kereshetjük a monogám család lassú térnyerésének okait.

Az inkák „büntetőjoga” egyrészt személy elleni cselekmények büntetésére (ölés, lopás, az Inka-az uralkodó – és családja ellen) illetve különlegességgént dolog (építmény: hídrombolás) ellen elkövetett agresszióra valamint – mai kifejezéssel – környezet-, állat- és növényvédelemre irányult.

Az inka Nap-kultuszra épülő jogszabályok, szokások és rítusok betartását feltétlenül megkövetelték, így a bűncselekmények igen ritkán fordultak elő.

Az Inka Birodalom egy precíz, jól szervezett hatalmas kiterjedésű birodalomként olyan képet sugall, hogy nem kérdőjeleződik meg autokratikus hatalmi berendezkedése, de kiegészül szociális érzékenységgű szokásjoggal, mellyel a társadalmi elégedetlenséget kezelni és mederben tartani lehetett. A birodalom bukását az uralkodó „osztályokon” belüli hatalmi harcok és a spanyol konkvisztádorok együttesen idézték elő.

2.5.3.2. Az indiánok jogai és elismerésük alkotmányos szintjei

Visszaautalunk a gyarmati Iberoamerika idején alkotott azon spanyol (és portugál) jogszabályokra, melyek először az indiánokat emberként majd keresztényként és legkésőbbben polgárként is elismerték – elméletileg (lásd „Se obedece, pero no se cumple...”).

A XIX. század eleji függetlenségi küzdelmekben a kreolok vitték a prímet (mint tudjuk Mexikó a kivétel) és erőteljesen támaszkodtak a mesztic rétegre. Az indiánok sorsában kevés változás volt kimutatható.

Viszont a függetlenség kivívása után a kreol vezetés számára különös jelentőséget nyert a nemzeti egység fogalma. Ezért – papíron legalább is – az „indiosokat” az új köztársaságok polgáraivá kívánták tenni. Ez asszimilációs kísérletekben öltött testet, mely nemcsak a korábbi koloniális védőjogok, de a volt gyarmattartók által már garantált és limitált autonómiák eltörlésében mutatkozott meg. A kulturális és politikai jogok „felszívódtak”, néhány „népi elem” mint szokásjog megmaradt és az indián népcsoportok kultúráját kifejezetten üldözni kezdték. Az „indiosok civilizálását” egyfajta gyarmati szeparációs stratégia kísérte, melyet ötvöztek az indiánok jogainak limitálásával. Ez a taktika kezdetben

átmeneteinek tűnt, de vagy lassúsága (spanyol nyelvterületen) vagy eredményei miatt (Brazíliában) stratégiává változott át.³³²

A huszadik század közepére az asszimilációs politika egyfajta integrációvá változott, melyet az „indiosok” bizonyos specifikus és közösségi jogainak elismerése jellemzett. Felismerték, hogy a koloniális jogi védelem eltörülése nem liberalizálja az „indiosokat”, sokkal inkább néhány fehér oligarcha koncentrált földbirtoklásához vezetett, valamint az őslakos populáció elnyomásához, illetve nem megfelelő mértékű fejlődéshez, beleértve az mezőgazdaságot is. Ezek a negatív hatások szemben álltak a jóléti állam tipikus mechanizmusával, melyeket ugyanebben az időszakban foglaltak bele a latin-amerikai alkotmányokba. Új törvényeket vezettek be a kizsákmányolás elleni védelem érdekében, de részben a specifikusan indián szervezetek, a közös tulajdonjog, és az anyanyelv használatának joga, valamint az őslakos kultúra gyakorlásának joga érdekében is. Ugyanakkor a jogrendszer megőrizte az egyetlen (unitárius) állam koncepcióját, és csak egy jogi rendszert ismert el, a hivatalos állami törvénykezelést. Legfeljebb bizonyos indián szokásokat ismertek el, de azokat is csak és kizárólag szokásként. Az „indiosokat” továbbra is sebezhető, gyenge kisebbségnek tekintették, amely speciális védelmet igényel.

Sok latin-amerikai államban csak a katonai diktatúrák végeztével, a huszadik század végén álltak készen a körülmények egy új megközelítéshez: ez volt a pluralista koncepció mely gyorsan teret nyert. Ez a megközelítés többé már nem pusztán bizonyos speciális „Indios-jogok” elismerésén alapult, melyek védelmet biztosítottak számukra, vagy specifikus szervezeteiket és csoportjaikat ismerték el. Inkább egyenlő népcsoportként ismerték el őket egy többnemzetiségű, multikulturális állam keretein belül, egymás mellett létező jogi rendszerekkel. Ez a fejlesztés különösen világosan tükröződik Bolívia modern hivatalos jellemzésében, az Estado Plurinacional de Bolivia-ban. Más országok alkotmányai is merítettek inspirációt többé-kevésbé a pluralizmusból, mint Ecuador, Kolumbia, Mexikó, Paraguay és Peru. Ezekben az esetekben azonban országról-országra jelentősen változhat a helyzet. A Chilei Alkotmányból például továbbra is hiányzik az indián népességre való

³³² Is. Kischel im. 606-611. pp. Brazília példát szolgáltat arra, hogy az asszimiláció stratégiája milyen különböző hatásokkal jár a gyakorlatban: míg a tényleges szeparációja a fehér és indián népességnek megmaradt a szabályozásban más latin-amerikai államokban, Brazília elkezdte előmozdítani a két népcsoport keveredését, figyelemre méltó sikerrel. Ennek a demográfiai fejlesztésnek mellékes hatásaként jelentkezett a majdnem teljes eltűnése az őslakos indián népességnek, mely annak is vallotta magát. Bizonyos szempontból ez a stratégia tekinthető egyfelől az asszimiláció iránti igény teljes elkerülésének, másfelől az asszimiláció legradikálisabb formájának, ami csak elképzelhető.

utalás, és így aztán, alkotmányos szempontból, megmaradt benne az asszimilációs politika kifejeződése. A nemzetközi jogban a pluralizmus különösen erős támogatottságra talál az ILO Óslakos és Törzsi Népek Egyezménye 169. számában, mely 1989-ben került beiktatásra és 1991-ben emelkedett jogerőre. (Az 1957-es ILO Egyezmény 107. számát váltotta fel, melyet gyakran tekintettek az asszimilációs tendenciák megtestesülésének.)

A pluralisztikus szemléletmódot gyakorta tekintik multikulturálisnak, és így aztán globális kontextusba helyezik, amely minden alkotmány számára plurális karaktert kíván. Az egyik fő oka ennek a nyelvészeti fordulatnak, az emigráció párbeszédbe helyezése. Ez az érvelés legitim, bár aligha sürgető, mivel a két jelenség közti különbség legalább annyira egyszerű, mint amennyire messzire nyúló: a bennszülött népcsoportok tekintetében, mint Latin-Amerikában, a pluralista mozgalom azon csoportok speciális jogainak elismerését igényli, melyek már a gyarmatosítók érkezése előtt ott éltek, és saját szociális és jogi struktúrákkal rendelkeztek. Aligha lehetséges ezen népcsoportok integrációját, vagy asszimilációját követelni ugyanazon indoklással, mint a bevándorlók esetében. Ugyanakkor, a pluralizmus koncepciója nincs kizárólag az „indiosokra” limitálva, még Latin-Amerikában sem, ám szintén alkalmazható az afrikai származású színes bőrű népességre, akik időről időre felemelik hangjukat a diszkrimináció ellen. Egy erőteljes alkotmányos rendszer hiányában, mely a kisebbségek védelméért felel, néhány alkotmány azzal a meglepő és szokatlan lépéssel áll elő, hogy a feketéket az „Indios-okkal” egyenlőként kezeli, például a földdel kapcsolatos speciális jogok kapcsán.³³³ Más országok, mint például Kolumbia, ehelyett a törvényen alapuló védelem beiktatását választja.³³⁴

2.5.3.3. Indián jogok és elismerésüknek szintjei

Az őslakos indián populációknak adott jogok változatosak.³³⁵ Először is, a többelvűség elvének központja az, hogy az ilyen csoportokat népeknek nevezzék – az őslakos emberek csoportjai népekként vannak elismerve, akik ennek következtében jóval

³³³ Lásd a teljes rendelkezéseket a 3.,32.,100., cikkely 2. 395. és 1. bekezdésében a Bolíviai Alkotmányban és az Ecuadori Alkotmány 56. 58. 60. és 257-ik cikkelyében.

³³⁴ Lásd Ley 70 de 1993, Diario Oficial 1993. augusztus 31-ei 41,013. szám, mely a kontinentális törvényekre fókuszál; ezen a jogon és ennek gyakorlati hatásaival lásd pl.: Agier, Michel; Hoffman, Odile, Las tierras de las comunidades negras en el pacífico colombiano – Interpretaciones de la ley, estrategias de los actores, Territorios – Revista de estudios regionales y urbanos 1999, 53 (53ff).

³³⁵ Lásd a jól összeállított kérdőívet Aguilar, Gonzola et al, Az Alkotmányos Elismerése az Óslakos Népeknek Latin Amerikában, Pace International Law Review Online Companion 2/2(2010), 44 (47), értekezések fejlesztésekről, melyek megemlítik Nicaraguát, Ecuadort, Mexikót, Guatemalát és Bolíviát lásd Hausotter, Carola, Das Recht indigener Völker Lateinamerikas auf interne Selbstbestimmung, 2010, 147.

több jogot követelhetnek, mint a puszta kisebbségek.³³⁶ A “népek” szó használatos a bolíviai (a 2. és 3. cikkely; a “nemzetek” szó is használatos), argentin (75. cikkely 17. bekezdés), ecuadori (56. cikkely), kolumbiai (246. cikkely), mexikói (2. cikkely 2. bekezdés), nicaraguai (5. cikkely), paraguayi (62. cikkely), és venezuelai (119. cikkely) alkotmányokban. De mégis, a többelvűség problémájának gerincéhez is hozzákapcsolódik ez a kifejezés. Egy “nép” a nemzetközi jog értelmében követelheti az önrendelkezés jogát, ezzel pedig esetleg a független állam létrehozását is. Régóta megalapított államok hajlamosak extrém fenntartásokkal nézni ezekre az elszakadási erőfeszítésekre.³³⁷ Még az ILO Egyezmény 169. száma is foglalkozik ezzel a problémával az 1. cikkely 3. bekezdésében, mely kifejezetten állítja, hogy a népként leírás “ nem értelmezhető úgy, mintha lenne bármi jogi következménye, ami hozzákapcsolhatja a kifejezést nemzetközi jog alatt” – egy figyelemre méltó mondat, amit a nemzetközi jog eszközében találhatunk. Eszerint, a népek és nemzetek sokféleségének számos megerősítése ellenére a latin-amerikai alkotmányokban, az állam egységessége sosincs megkérdőjelezve. Amíg az őslakók csoportjainak elismerése népekként általában együtt jár a kulturális változatosság elismerésével (C 1 és 56 az Ecuadori Alkotmányból), az önrendelkezés joga csak nagyon kevés esetben kerül szóba, ha egyáltalán szóba kerül. Az Ecuadori Alkotmány 57. cikkelyének 2. paragrafusa megemlíti az őslakó népek önrendelkezését, de csak abban az esetben, mikor önálló elszigeteltségben szeretnének maradni. Még Bolívia sem használja - annak ellenére, hogy egyszer a pluralista mozgalmak élén járt - alkotmányában az „autodeterminación” szót, inkább a szabad elhatározást említi az egységes állam keretein belül;³³⁸ a mexikói helyzet hasonló.³³⁹

³³⁶ Alapos értekezésekről a kisebbségektől való megkülönböztetésekről, lásd Hawsotter (n 506), 30.

³³⁷ Barié(492) 550 jellemző módon beszél a különállástól való örök félelemről (“el eterno temor al separatism”).

³³⁸ “Dada la existencia precolonial de las naciones y pueblos indígena originario campesinos y su dominio ancestral sobre sus territorios, se garantiza su libre determinación en el marco de la unidad del Estado, que consiste en su derecho a la autonomía, al autogobierno, a su cultura, al reconocimiento de sus instituciones y a la consolidación de sus entidades territoriales, conforme a esta Constitución y la ley”; 2. cikkely Bolíviai Alkotmány (Adott a gyarmatosítás előtti létezésük a nemzeteknek és az őshonos vidéki bennszülött népeknek, illetve ősi irányításuk területeik felett. Ezért szabad elhatározásaik garantáltak az állam egységességének keretrendszerén belül. Ebbe beletartozik az autonómiához, önkormányzathoz, kultúrájukhoz, intézményeik elismeréséhez és a területi egységeiknek konszolidációjához való joguk összhangban ezzel az Alkotmánnyal és a törvénnyel.”)

³³⁹ El derecho de los pueblos indígenas a la libre determinación se ejercerá en un marco constitucional de autonomía que asegure la unidad nacional”; 2. cikkely 5 paragrafus Mexikói Alkotmány („A bennszülött népek joga az önrendelkezéshez az autonómia alkotmányos keretrendszerén belül gyakorolható, ami garantálja a nemzeti egységet”)

Az őslakók különleges jogaik a földjükhez elismert számos különböző megszövegezés által, melyek gyakran némileg elővigyázatosak.³⁴⁰ A természeti erőforrásokhoz való jogok még ennél ritkábban is említettek és általában még elővigyázatosabban fogalmazottak. Az Ecuadori Alkotmány 57. cikkelyének 1. paragrafus 6. és 7. száma például megemlíti a puszta jogot ahhoz, hogy részt vegyenek a használatában, adminisztrációjában és fenntartásában a megújuló erőforrásoknak – nem megújuló erőforrásokról csak az előzetes és korlátlan konzultációkhoz van joguk, de bármilyen eredmény nem kötelez semmire.

A legtöbb Latin-Amerikai alkotmány védi a bennszülöttek nyelveit az önrendelkezéshez való jog részeként. A megoldások itt terjedhetnek egészen a bennszülött nyelvek védelmétől, mint nemzeti örökség a 36 őslakó nyelv elismeréséig, mint hivatalos nemzeti nyelv. Illetve legalább két hivatalos nyelv használatáig nemzeti és helyi hatóságoknál, abban az esetben, ha ez egyik spanyol. Az Argentin Alkotmány, mint kontraszt, nem említ semmiféle védelmet. A nyelvek használata az iskolában különleges fontossággal bír a sikeres védelmükben, kölcsönösen az iskola lehet az egyik legsikeresebb módja egy közös nyelv megalapozásának a mindennapi életben. Az Ecuadori Alkotmány ezen pontja kivételesen tiszta. Biztosít interkulturális, kétnyelvű oktatást és meghatározza

³⁴⁰ Például a Mexikói Alkotmány cikkely 2.A.VI garantálja a következő jogot, mely számos fenntartás tárgya: „Acceder, con respeto a las formas y modalidades de propiedad y tenencia de la tierra establecidas en esta Constitución y a las leyes de la materia, así como a los recursos naturales de los lugares que habitan y ocupan las comunidades,...” („Elérni – közben tiszteletben tartva az ingatlan tulajdonjog és föld birtoklás formáit megalapítva ebben az alkotmányban és a törvényekben ebben a témában valamint tiszteletben tartva a harmadik felek vagy a közösség tagjai által szerzett jogokat- kedvező használatát és élvezését a természetes erőforrásoknak a területeken melyeken a közösség él...”) A Bolíviai Alkotmány 394. cikkely 3. paragrafusa sokkal messzebb megy: „El Estado reconoce, protege y garantiza la propiedad comunitaria o colectiva, que comprende el territorio indígena originario campesino, las comunidades interculturales originarias y de las comunidades campesinas, La propiedad colectiva se declara indivisible, imprescriptible, inembargable, inalienable e irreversible y no está sujeta al pago de impuestos a la propiedad agraria. Las comunidades podrán ser tituladas reconociendo la complementariedad entre derechos colectivos e individuales respetando la unidad territorial con identidad.” (Az Állam elismeri, védi és garantálja a közösségi vagy kollektív tulajdont, mely magába foglal bennszülött vidéki területet, bennszülött interkulturális közösségeket és vidéki közösségeket. A kollektív tulajdon oszthatatlan, visszavonhatatlan, nem elragadható, elidegeníthetetlen, visszafordíthatatlan és nem tárgya mezőgazdasági tulajdon adóknak. Községek lehetnek tulajdonosok, elismerve a kiegészítő jellegét a kollektív és egyéni jogoknak, tisztelve a terület és identitás egységét.”) Ecuadori Alkotmány cikkely 57.1. paragrafus 4. no. kevésbé fenntartott: „Conservar la propiedad imprescriptible de sus tierras comunitarias, que serán inalienables, inembargables e indivisibles. Estas tierras estarán exentas del pago de tasas e impuestos.” („Hogy megtartsuk a közösségi földek visszavonhatatlan tulajdonjogát, mely elidegeníthetetlen, nem elragadható és oszthatatlan. Ezek a földek kötelesek mentesülni díjak és adók alól.”)

ezen keretrendszeren belül, hogy a releváns őslakos csoport nyelve legyen használva fő nyelvként, míg a spanyol a kultúrák közötti kapcsolatok nyelve.³⁴¹

Az indiánok politikai részvételi jogok meghatározó szerepet játszanak néhány alkotmányban. A Kolumbiai Alkotmány 171. és 176. cikkelye engedélyez kvótafoglalást bennszülött embereknek a parlament mindkét házában. A Mexikói Alkotmány véd egy kivételes jogot a hatóságok és képviselők választásához az indián önkormányzatokba vagy közösségekbe bennszülött populációkkal és kivet egy kötelességet az állam minden szintjére, hogy konzultáljanak a bennszülött népekkel, lásd cikkely 2.A.III, 2. A. VII, 2.B.IX Mexikói Alkotmány.

Ahhoz, hogy megragadhassuk a sokféle módot, amivel az indiánok jogai be vannak építve (vagy nincsenek beépítve) a latin-amerikai alkotmányokba, hasznos lehet csoportokba osztani őket. Egy megközelítés, mely számos területén használva volt már az összehasonlító jognak. Létezik egy bizonyos egyöntetűség és átlátszóság a spektrum extrém végein. Míg Belize, Chile, Uruguay és Suriname alkotmányai meg sem említik az indiánok jogait, Bolívia általában a pluralista állam modelljének és koncepciójának élcsapataként van figyelembe véve. Ennek megfelelően néha egy háromosztatú osztályozás használatos: először, a fent említett országok, melyek nem említik a bennszülött népeket; másodszor azok, melyek említik őket, de csak felületes módon (Costa Rica, El Salvador, Guyana, Honduras); és a harmadik, a bennszülöttek elismerésének vezetői, akik védik az etnikai identitását az indiánoknak állampolgárságuk részeként (Argentína, Bolívia, Brazília, Kolumbia, Ecuador, Guatemala, Mexikó, Nicaragua, Panama, Paraguay, Peru, Venezuela). Más tanulmányok szimplán kihagyják azokat az országokat, melyek figyelmen kívül hagyják az indiánok jogait alkotmányaikból és a maradék államokat aszerint osztályozzák, hogy az állítólagos kilenc típusú indián jogokból mennyit ismernek el. Ez a hozzáállás szintén különbséget tesz három csoport között és a következő sorrendet alakítja közöttük: Bolívia, Ecuador, Mexikó, Nicaragua, Paraguay és Venezuela kilenctől hét joggal; Argentína, Panama, Peru, Guatemala és Brazília hattól négy jogig; és Costa Rica, El Salvador és Honduras háromtól egy jogig. Az, hogy ez az osztályozás erősen

³⁴¹ „Garantizar el sistema de educación intercultural bilingüe, en el cual se utilizará como lengua principal de educación la de la nacionalidad respectiva y el castellano como idioma de relación intercultural,” cikkely 347 no. 9 Ecuadori Alkotmány („Az interkulturális kétnyelvű oktatási rendszer garantálásáért, melyben az oktatás fő nyelve az adott nemzet nyelve és a spanyol a kultúrák közötti kapcsolat nyelve.”).

leegyszerűsített, hiszen még az egyes jogok védelmének szintje sincs figyelembe véve, a tanulmány írói is elismerik.

Más megközelítések, például megpróbálnak létrehozni egy osztályozást mely tényleges kritériumokon alapul, megkülönböztetést téve az asszimiláció két koncepciója között: a) védelem kirekesztés által és b) felismerés általi védelem. Ebben a szerkezetben az asszimiláció fogalma használhatatlanná vált és legfeljebb azoknak az államoknak tulajdonítható, melyek egyáltalán meg sem említik a bennszülöttek jogait. A védelem kirekesztés által azt jelenti, hogy míg az indiánok nincsenek autonóm csoportként elismerve, bizonyos intézkedések használatosak, hogy aktívan támogassák az „elválasztódásukat” a társadalom többi részétől. A cél hasonló ahhoz, melyet a korai gyarmati szétválasztó rendszer üldözött: megvédeni az indiánokat azzal, hogy elkülönítik őket. Mindez Brazília által bemutatva, amely ennek fő gyakorlója, az ötlet az, hogy megvédjük a kicsi, megmaradt törzseket, melyek élik életüket szinte teljes elszigetelésben a modern társadalomtól és így is szeretnék folytatni a jövőben is.

A Brazilian Estatuto do Índio 7. cikke biztosítja, hogy az indiánok és az indián közösségek melyek még nem lettek integrálva a nemzeti közösségbe, mind az állam gondnoksága alatt állnak,³⁴² végtére is a Brazil Polgári Törvénykönyv 4. cikkének 4. paragrafusa erre az alkotmányos rendelkezésre utal.³⁴³ Vitás kérdés Brazílián belül, hogy a törvény ezen állása fenntartható-e, hiszen a Brazil Alkotmány 232. cikke jogot ad az indiánoknak és indián közösségeknek, hogy megvédjék jogaikat a bíróságon. A kizárás általi védelem szembeállítható a felismerés általi védelem két modelljével, melyek nem exkluzívak. Az első típus elismeri az indiánok jogát saját jogi rendszerük felállításához. A második típus biztosítja az indiánokat különleges ösztönzésekkel és jogokkal, hogy növeljék a nemzeti politikai folyamatban való részvételt, mint például kvóták bevezetésével a képviselői szervezetekben vagy a választói körzetek újrakonfigurálásával az indiánok javára. Mindkét típus előfordulhat egyidejűleg, például mikor a szövetségi állam létrehoz független szövetségi irányító egységeket, melyekben legalább a többség indián kell legyen.

³⁴² Lásd 7 cikk, 8 Estatuto do Índio, Éaw 6.001; a 9. cikkely alatt, bármilyen indián felszabadítható ez alól a gondnokság alól bizonyos körülmények között, ha bizonyítható hogy integrált.

³⁴³ A Brazil Polgári Törvénykönyv 4 cikkely 4 §1 előírja: „A capacidade dos índios será regulada por legislação especial” („Az indiánok jogképessége külön jogszabály alapján szabályozott.”).

2.5.3.4. Az indián védelem értékelése

Az indiánok jogi alapon történő megközelítése a legjobb esetben is ellentmondásos kérdés maradt. Míg néhányan előnyben részesítik a lehető legtágabb formáját a jogi pluralizmusnak, mások azt állítják, hogy minden egyes jogrendszernek legyenek meg a sajátos előnyei és mind feleljen meg egy-egy „ilyen-specifikus” országnak. Így a brazil „kizárás általi védelem” rendszere megmagyarázható a brazil őshonos népek specifikus szituációjával, ahogy azt fentebb leírtuk. Az elismerés hiánya pedig Uruguayban egyszerűen magyarázható azzal a ténnyel, hogy az indiánok rendkívül kicsi százalékát alkotják a populációnak és – kontrasztban Brazíliával – törzsenként összegezve sem tesznek ki több mint pár ezer embert. A rendkívül kiterjedt bolíviai jogi megközelítés csak olyan államokban lehet alkalmazható, amelyekben az indián populáció már többségben van.

A nehézség, a különböző megközelítések értékelésében megmagyarázható azzal a ténnyel, hogy az indiánok szubjektív érdekei meglehetősen változatosak lehetnek. Szeretnének-e alkalmazkodni vagy szeretnének-e teljesen elszeparálódni, hogy megőrizték a kultúrájukat, amennyire csak tudják? Vagy szeretnének-e a társadalom tagjává válni és teljesen részt venni, de közben megőrizni az indián identitásukat – és ha ez utóbbi a választásuk, hogy lehet ezt a gyakorlatban elérni? Minek kéne történnie, mikor egyéni indián csoportok vagy falvak maguk is megosztottak ezekben a kérdésekben? Központi és dicséretre méltó főgondolata a pluralizmusnak az, hogy nem a nem-indiánok feladata az, hogy ezekben vagy hasonló kérdésekben döntsenek, mert az állam nem tudja a jó válaszokat és nem állapíthatja meg őket paternalistaképpen, ha modernként tételezi magát.

Az, hogy az indiánok objektív érdekei nem mutatkoznak meg jobban itt, mint az élet bármely másik területén, éppen ebből fakad, hogy az indiánok maguk kell, hogy döntsenek, kollektíven vagy egyénileg kéne ezeket a döntéseket meghozni? Milyen szinten (falu, régió, nép, minden indián egy bizonyos államban) definiáljuk az összességet? Illetve hogyan egyeztessünk össze eltérő döntéseket egy kollektív és egy kisebb egység, vagy akár csak az egyének között. Ezek elméleti jellegű felvetések, de gyakorlati megoldást kell találni rájuk.

Már az alkotmányjogi alapokon folyó konzultáció is limitált megértést kínálhat fel az indián jogok létező, de hatékonyabb védelméről. A tény, hogy az alkotmányok és tartalmi elemeik elengedhetetlenül részei ennek a problémának a megtárgyalásában, részben magyarázható azzal, hogy a törvényes alap nem mindig van jelen, hogy rávilágítson az

alkotmányos védelemre. E tekintetben kivételt képez a brazil Estatuto do Índio, még úgy is, hogy az alkotmánnyal szemben ez a törvény néha nagyobb lépéssel tekint hátra, mint előre. Mindazonáltal számos érdekes részletet tartalmaznak az alapjogszabályok. Ez nem csak Kolumbiára igaz, ahol – ahogy láttuk – az afro-kolumbiai népesség földjogainak védelme nem az alkotmányban, hanem különleges törvényekbe van foglalva. Chile, mely néha „korholva van” a bennszülöttek érdekeit képviselő rendelkezések hiánya miatt az alkotmányát illetően, lefedi és védi az indiánokat az 1993-as Ley Indígena-jában.³⁴⁴ Teljesen függetlenül ezektől a széleskörűen különleges törvényektől, az indián népesség egyedi helyzetét az általános törvényeknek is figyelembe kellene vennie. Így az ILO egyezmény 10. cikkelyének 169. pontja felszólítja a nemzeteket, hogy vegyék figyelembe a gazdasági, szociális és kulturális jellemzőit a bennszülött népeknek, mikor büntetőügyben törvény elé állítják őket. Közösségi alapú szokásjogukra hivatkozva azt szeretnénk elérni, hogy az állam részesítsen előnyben másféle büntetéseket, mint a börtön. Eszerint a perui Bűnügyi Törvénykönyv 15. cikkelye 1991-ből tartalmaz egy szabályt, ami irányítva kezeli a kulturális konfliktusokat, s amely gondoskodik arról, hogy ezen emberek ne lehessenek büntethetőek olyan törvénysértésért, melyet azért követtek el, hogy önnön kultúrájukat és szokásaikat betartsák.³⁴⁵ A törvény ezzel dekriminalizálja a kulturális különbségeket.³⁴⁶ Már ez is óriási lépésként értékelhető.

Az is igaz viszont, hogy még a jogszabályok értelmezési keretei sem festik le a teljes és valós képet. Ahogy máshol is az iberoamerikai jogban, gyakran nagy rések tátonganak a könyvszerinti jog és az alkalmazott jog között. Az indiánok jogainak védelme papíron megoldhatónak tűnik, de a valóságban gyakran lényegesen eltérnek a scriptumtól. A bennszülött népek gyakran hiányolják a valós hozzáférést a jogrendszerhez és emiatt a lehetőségeik is korlátosabbak, hogy megvédjék jogaikat. Ez kivételesen tisztává válik,

³⁴⁴ Ley No 19253 de octubre de 1993 sobre Protección, Formento y Desarrollo de los Indígenas; a törvényét lásd Aylwin, José, *El derecho de los pueblos indígenas a la tierra y al territorio en América Latina – Antecedentes Históricos y Tendencias Actuales*, 2002, 13ff, <http://ibcperu.org/doc/isis/12328.pdf> (legutóbb megtekintve 2012. december 18-án).

³⁴⁵ A 15. cikkelyben olvashatjuk: „El que por su cultura o costumbres comete un hecho punible sin poder comprender el carácter delictuoso de su acto o determinarse de acuerdo a esa comprensión, será eximido de responsabilidad. Cuando por igual razón, esa posibilidad se halla disminuida, se atenuará la pena.” („Akárki, a kultúrája és szokásai miatt, elkövet egy bűncselekményt, de nem képes megérteni a tettének deliktualis karakterét vagy annak megértésével cselekedni, kizárandó a felelősség alól. Ha ugyanazon okért ez a lehetőség csökkentett, az ítélet is csökkentve lesz.”).

³⁴⁶ Yrigoyen Fajardo, Raquel, *Peru- Pluralista Alkotmány, monisztikus igazságszolgáltatás – Egy reformálás utáni felbecsülés*, lásd: Sieder, Rachel (ed), *Multikulturalizmus Latin Amerikában – Bennszülött jogok, Sokszínűség és Demokrácia*, 2002, 157 (166).

mikor a nagy földbirtokosok vagy a természeti erőforrásokban érdekelt ipari vállalkozások gazdasági érdekeltségei konfliktusba kerülnek a bennszülött populáció érdekeivel.

2.5.3.5. Az indián törvények jelentősége

a.) Az indián törvények alkotmányos védelmében játszott szerepe: problémák és limitek

Az indián szokásjogi rendszerek elismerése az iberoamerikai államok által különleges fontosságot élvez az indián kultúrákban és különösképpen érdekes az összehasonlító joggal foglalkozók számára. Ugyanakkor az indián szokásjogi rendszer létezése jelöli ki a legfontosabb területeit az összeütközéseknek az állam és annak belső szuverenitása között. Az állam hatalma főként a jogszabályokon keresztül érvényesül. Mikor elfogadja a szokásjogi „beékelődések” létezését, egyben legitimálva limitálja annak legalapvetőbb állításait. Mégis sok indiánnak a saját jogi kultúrájuk elvárásai ugyanannyira elkötelezőek, ha nem jobban, mint az államiaké. A bennszülött törvény közelebb is áll hozzájuk, könnyebben értik meg és sokkal könnyebben tudják betartani. Autonóm jogi rendszerként való elismerése éppen ezért rutinos és létfontosságú része az indiánok követeléseinek identitásuk és kultúrájuk védelmében.

Az indián és az állami jogrendszer interakciója széles körű problémákhoz vezetett és vezet, melyek csak felületesen vannak elfedve olyan jogi normák által, melyek szándéka az, hogy elismerjék az indián jogszokásokat egy elég zavaros és általánosított nyelven. Ilyen a Brazil Alkotmány 231. cikkelye.³⁴⁷ Az első kérdés az, hogy az indián szokásjog kiterjedhet-e a saját törzsi és hasonló szervezeteikre. A kérdés feltevése összehasonlító perspektívából, azt feltételezi, hogy a törvény tényleges és szervezeti aspektusainak szeparációja megfelel a tipikus nyugati jogi gondolkodásnak. De ez nehezen illik bele a rugalmas természetű indián szokásjogba, mely egyértelműen nem elválasztható a szociális struktúrától. Ezért lehetetlen lenne kiválasztani és elismerni csupán a „tényleges törvényt”. Ha egy, az állam által kijelölt bíró megpróbálna dönteni ilyen ügyben „az indián törvény szerint” az hiábavaló erőfeszítés lenne. Az iberoamerikai alkotmányos törvények, ezért általában kombinálják a bennszülött törvény elismerését az indiánok döntéshozó szerveinek elismerésével. A Kolumbiai

³⁴⁷ Brazil Alkotmány 231. cikk: „São reconhecidos aos índios sua organização social, costumes, línguas, crenças e tradições ...” („Az indiánok szociális szervezete, szokásai, nyelvei, vallásai, és tradíciói elismertek...”).

Alkotmány 246. cikke például garantálja a bírói hatalom gyakorlását a bennszülött hatóságokon keresztül, összhangban a saját normáikkal és eljárási szabályaikkal.³⁴⁸

Egy másik probléma az indián törvény és az állami igazságszolgáltatás személyi, földrajzi és tényleges feltételeiben keresendő.³⁴⁹ Néha nincsenek „tényleges” határai, mint például az, amikor még a komoly bűncselekményeket is bennszülött hatóságok kezelik. Ugyanakkor van olyan rendelkezése, mint a 171. cikkelye az Ecuadori Alkotmánynak, mely csak „belső konfliktusok” esetében engedélyezi az indián törvény alkalmazását. Ez valószínűleg tényleges korlátozásként fogható fel.

A földrajzi igazságszolgáltatás szabályai tisztábbak. Gyakran biztosítják, hogy a bennszülött bírósági hatalom csak a natív csoportok területén belül alkalmazandó. („dentro de su ámbito territorial”).³⁵⁰ Ez elég tisztának tűnik a felszínen, de sok kérdést megválaszolatlanul hagy a mélyben. Például, nehézséget okozhat abban, hogy megállapítsák, mi számít pontosan indián területnek; a Brazil Alkotmány 231. cikke ezért kifejezetten megköveteli az államtól, hogy húzza meg a határokat. A Bolíviai Alkotmány kérdést intéz egy ügy és az indián terület közötti pontos kapcsolatáról. Két lehetséges kapcsolat közül választ: vagy a cselekmény elkövetésének helye ad teret a vitának vagy a hely ahol a vitatott cselekménynek kihatása volt.³⁵¹ Az ecuadori alkotmányos törvényben, mintegy ellentétként, a kérdés újra arra élezhető ki, hogyan definiáljuk a „benső viszályokat” az alkotmányos szövegek nyelvtani jelentésén belül. Mint személyes igazságszolgáltatás, az egyik opció az, hogy a Venezuelai Alkotmány 260. cikkét követjük, mely korlátozza az igazságszolgáltatást olyan konfliktusokra, melyek csak indiánokat érintenek. Első látásra ez lehet a megoldás a „benső viszályok” záradékra is az Ecuadori

³⁴⁸ Kolumbiai Alkotmány 246. cikk: „Las autoridades de los pueblos indígenas podrán ejercer funciones jurisdiccionales dentro de su ámbito territorial, de conformidad con sus propias normas y procedimientos, siempre que no sean contrarios a la Constitución y leyes de la República. La ley establecerá las formas de coordinación de esta jurisdicción especial con el sistema judicial nacional.” („Az indián népek hatóságai gyakorolhatják bírósági funkciójukat saját területükön belül megfelelően a saját normáiknak és eljárásaiknak, mindig biztosítva, hogy azok nem mondanak ellent a Köztársaság Alkotmányával és törvényeivel. Törvény állapítja meg a koordináció formáit, a különleges bíróságnak a nemzeti bírósági szerkezettel.”)

³⁴⁹ A következő pontokon lásd: Yrigoyen Fajardo, Raquel, Törvényes pluralizmus, bennszülött törvény és a különleges bíróság az Andok országaiban, a törvényen túl – Informális igazság és törvényes pluralizmus a Globális Délen 10 (2004), 32 (37ff).

³⁵⁰ Lásd pl.: Kolumbiai Alkotmány 246. cikk, Perui Alkotmány 149. cikkely, Venezuelai Alkotmány 260. cikkely

³⁵¹ 191. cikkely 3. paragrafus Bolíviai Alkotmány: „Esta jurisdicción se aplica a las relaciones y hechos jurídicos que se realizan o cuyos efectos se producen dentro de la jurisdicción de un pueblo indígena originario campesino” („Ez az igazságszolgáltatás a kapcsolatokra és jogi aktusokra alkalmazandó melyek kivitelezettek vagy a hatásaikra melyek létrehozottak a bennszülött vidéki népek igazságszolgáltatáson belül.”) a 11. cikkelyt végrehajtó törvénynek (Ley de Deslinde Jurisdiccional, Ley 073 2010 december 29), gyakorlatilag tartalmazza ugyanazt a nyelvet, tisztázza, hogy ez a törvényes norma a területi hatályokra vonatkozik.

Alkotmányban. Mégis ez a záradék úgy is olvasható, mint a bennszülött jog engedélyezése arra, hogy meghatározza mi tekinthető benső viszálynak. Ez az utolsó megközelítés szintén megvalósítható, amikor a törvény nem tartalmaz semmilyen rendelkezést személyes igazságszolgáltatásra, mint Kolumbia és Peru esetében. A biztonság kedvéért, miután bármilyen releváns rendelkezés hiánya különbözőképpen olvasható nincs más hátra, mint létrehozni a lehetőséget arra, hogy alkalmazzák az őshonos törvényt minden konfliktusra az indián területeken belül, figyelmen kívül hagyva azon embereket, akik érintettek. De ez szokatlan lenne és valószínűleg idegen az indián törvény karakterétől, hogy engedjen más állami hatóság alá venni olyan embereket, akiket az indián törvény maga sem igényel. Egy másik megközelítés a Bolíviai Alkotmány 191. cikkének 2. paragrafusának 1. bekezdése. Ez alapvetően biztosítja, hogy csak az indiánok „essenek” indián igazságszolgáltatás alá, de aztán kimondja, hogy ez a szabály akkor is alkalmazandó, ha az érintett felperes vagy alperes.³⁵² Ezért, elég mikor egy jogi vitában csak az egyik oldalon érintett félként az indián.

A bennszülött törvények problémái, melyek fentebb csak nagyjából lettek felvázolva, beárnyékolják a különleges kapcsolat kérdését és az indián szokásjog viszonyát az állam törvényeihez. A pluralizmus eszméje, logikus konklúziójáig vezetve, igényelné a valódi egyenlőséget az állam törvényeivel minden szinten, beleértve az alkotmányt is. De még Bolívia sem megy ilyen messze. A biztonság kedvéért a Bolíviai Alkotmány tisztán követeli az egyenlőséget indián igazságszolgáltató szervek és az állami bíróságok között a 178. cikkelyében és kötelez minden állami hatóságot arra, hogy kövessék az indián ítéleteket a 192. cikk első paragrafusában. Mindazonáltal a bennszülött ítéletek egyértelműen ki vannak téve az állam alkotmányának a 190. cikkely 2. paragrafusában.

A mögöttes probléma az, hogy a bennszülött törvény semmilyen értelemben sem egyféle ideális és természetes törvény, mely harmonikus egésszé kovácsolná az indián közösségeket, ha szimplán szabadon engedélyeznék alkalmazását. Ehhez hasonló romanticizált nézetek mintegy „átnéznek” a megszámlálhatatlan probléma felett, melyet a bennszülött törvény magában hordoz.

³⁵² 191. cikkely 2. paragrafus no 1. Bilíviai Alkotmány: „Están sujetos a esta jurisdicción los miembros de la nación o pueblo indígena originario campesino, sea que actúen como actores o demandado, denunciante o querellante, denunciados o imputados, recurrentes o recurridos.” („A nemzet vagy vidéki bennszülött népek tagjai ez alatt az igazságszolgáltatás alatt állnak akkor is ha felperesként vagy alperesként szerepelnek, indítványozók vagy vádlottak és akkor is, ha olyan emberek, akiket elítéltek vagy vádlottak, vagy fellebbezők vagy válaszadók”).

Különösen az alapvető emberi jogok nem mindig garantáltak. A bennszülött törvények gyakran nem követelnek meg vagy állítanak fel egyenlőséget a nemek között és a személyi szabadság gyakran háttérbe kell, hogy szoruljon a „közös érdekek” érdekében. Számunkra archaikus viselkedésformák, mint a nők kényszerházasságai, akár mindennaposnak is tekinthetők. Kollektív közösségek, például családok, gyakran kerülnek felelősségvontásra egy tagjuk viselkedése miatt. Továbbá a hatalom is szerepet játszik a bennszülött törvények alkotásában és alkalmazásában. Következésképpen lehetséges, hogy különböző csoportok, mint fiatalok és idősek, különböző véleménnyel vannak a tartalmukra és alkalmazásukra nézve és azoknak, akiknek több társadalmi hatalmuk van, rávetíthetik akaratukat, főképp a törvények alkalmazása kérdésében. Az alkotmányos garancia, mint egy határ tekinthető a szükséges minimum elvárásnak, hogy védje a közös vagy egyszerűen magasabb értékeket. Még akkor is, ha ez eltérést képvisel a pluralizmus alapeszméjétől.³⁵³ Ezért, az alkotmányos garancia határa szintén megemlített, például az Ecuadori Alkotmány 171. cikkében vagy a Perui Alkotmány 149. cikkében. Más iberoamerikai alkotmányok jóval tovább mennek ennél a minimum standardnál és a bennszülött jogot az állam alaptörvényébe emeli.³⁵⁴

2.5.3.6. Az indián törvények tényleges tartalma

Egy kérdés, amely meglepő ritkasággal kerül feltevésre, habár rögtön elő kéne jönnie: Mi a bennszülött jogi rendszer tartalma? Milyen tényleges és jogi eljárási szabályokat tartalmaznak? Valóban, csak kísérleti válaszok látszódnak lehetségesnek a kérdésekben? A válaszok talán még sokáig elégtelenek maradnak a nyugati jogászok számára, hiszen még a kérdések megfogalmazása sem nyújtja elismerését a bennszülött törvényeknek.

aa.) Átfogó és rugalmas karaktere a bennszülött törvénynek

A bennszülött jogot nem lehet megragadni a nyugati jog standardjaival és terminológiájával. Tanulmányunkban abból indultunk ki és igyekeztünk bizonyítani, hogy a portugál-spanyol jogi kultúra, úgy is mint egy jogrendszer, jogi normákból van összeállítva, melyeket egy bizonyos szituációra alkalmaznak egy eljárásán belül, mely

³⁵³ Ez okból, néhány kommentátor azt javasolja, hogy a védett alkotmányos jogokat alá kell rendelni interkulturális interpretációnak, például kevert törvényszékek létrehozásával ezen kérdések eldöntéséért, lásd: Yrigoyen Fajardo (n 535) 43f.

³⁵⁴ Lásd: pl.: Kolumbiai Alkotmány 246. cikkely, Venezuelai Alkotmány 260. cikkely, mely hozzáadja az *ordre publicot* is (magyarul: közrend, mely a jogrendszer alapvető intézményeit és elveit foglalja magában).

magában is, a lehető legnagyobb mértékben a törvény által van szabályozva. Mégis, még az elszigetelt, azonosítható jogi elvek fogalma sem alkalmazható a bennszülött törvényekre. Nincs sikeres próbálkozás arra, hogy a bennszülött jog függetlenségét egyéni ügyek alapján bíráljuk el.

Ezért még nehezebb a bennszülött jog szabályainak “alkalmazásáról” beszélni. A bennszülött jog inkább úgy fejlődik, mint egy tapasztalat és kultúra kifejezése az egyéni problémák specifikus megoldása által. Alkalmazásának folyamata alig megkülönböztethető a tartalmától, mint az, hogy lehetetlen az állami bíróságnak döntenie a bennszülött jog szerint, ha ez elvárt lenne a kollíziós jogszabályok miatt. A bennszülött jog jellemző karaktere, mindent figyelembe véve az, hogy átfogó megoldással szolgáljon, mely törekszik a probléma minden aspektusát figyelembe venni és annak következményeit egy bizonyos személy csoportjára nézve. Egy ilyen megközelítés a csoport precíz megértését kívánja és személyes részvételt abban a kultúrában, melyben a probléma felmerült. A bennszülött jog ezért nem statikus, viszont folyamatos fejlődésben van. Változékonysága az egyik legmegkülönböztetőbb tulajdonsága és ez elveszne, ha a jogok maradandó írott formába lennének foglalva. Ugyanez mondható el a bennszülött jog általánosítására vagy állami jogba való foglalásába. (Például: külsőleg kiszabott földregisztrációs rendszer vagy képviselők választása.) Az indián szokásjogra rugalmassága és folyamatos változása, miatt szintén hiba lenne úgy tekinteni rá, mint a gyarmatosítás előtti idők indián kultúrájának maradványára. Inkább úgy tűnik, hogy a régi törvény maradványtalanul eltűnt és modern indián jog fejlődött ki léthelyzetükhöz igazodva a gyarmatosítás és az utána következő idők termékeként.

Végül az sem tisztázott, hogy a jog ezen kategóriája, megkülönböztetve a pusztán szociális normáktól, teljes igazságot ad-e a bennszülött jognak. Kifejezetten ez a megkülönböztetés az, mely ellentétes a bennszülött jog állításával, ami az, hogy holisztikus módon oldja meg a problémákat és mellette az összes szociális aspektussal is foglalkozik. Ez nagyon különböző megközelítés a polgári vagy a magánjog megközelítésétől, melyek az oldalak közötti szociális kapcsolatoknak csak bizonyos limitált aspektusait veszi figyelembe és minden mást a társadalomra és annak mechanizmusaira hagy. A tény, hogy a rondas campesinas tevékenységei Peruban³⁵⁵ például hallgatólagosan tökéletes példának

³⁵⁵ Peruban az 1970-es években a növekvő rablások és élőállat lopások, párosulva a hatástalan állami védelemmel, az úgynevezett rondas campesinas létrehozásához vezetett. Ez egyfajta „szomszédság figyelő rendszer” volt

tekinthető a bennszülött jogban, mely megmutatja, ezek a jelenségek hogyan tesztelik a nyugati koncepciók jog szélső határait. Ezek a tevékenységek láthatóan egyfajta szomszédsági önszegélyekként jöttek létre a hatástalan állami igazságszolgáltatási intézmények sikertelensége miatt. Ebből a nézőpontból, egy ilyen jelenség önvédelmi-biztonsági szerződés, ahogy az amerikai szomszédság fegyveres polgárőrségei is ezt mutatják. Mégis a jogászok az Amerikai Egyesült Államokban aligha látnák ezen csoportok tevékenységeit egy független jogi rendszer bizonyítékaként, mely elismerést és egyenlő figyelembevételt igényel. Inkább a törvényre való veszélyként tekintenének rá, mintegy a vigilante – önbíráskodó (saját kézbe vevő) - igazságszolgáltatás felé tendálva – s minden esetben tisztán társadalmi és nem jogi jelenséggként fognák fel.

2.5.3.7. A mapuche (araukán) indiánok szokásjogi rendszere³⁵⁶

Valójában találunk leírását a bennszülött jog tartalmának, például a mapuchék törvényét. Egy bennszülött nép, melynek életterületei túlhaladnak Chilén és Argentínán. Amikor a mapuche tagjai leírják belső szokásjogi rendszerüket, újra tisztává válik, milyen szorosan kapcsolódik e bennszülött nép szokásrendszere a közösségi élethez és a kultúra

választott vezetőkkel. A rondas campesinas a saját kezébe vette a törvényt és kényszerítette az elkövetőket, hogy kiegyenlítsék a veszteségeket, melyeket okoztak, de néha meg is verték őket. Mindazonáltal elutasították ennél további büntetések kirovását és hivatalosan állították, hogy előnyben részesítik a nem-testi büntetéseket, mint például közösségi munka, főleg az őrzőparancsban való részvétel formájában. Ez konfliktusokhoz vezetett, hiszen a rondas campesinast megvádolták, az állam vagy azok, akiket elfogtak azzal, hogy megszegték a törvényt, ők maguk is törvénysértések elkövetésével, mint emberrablás és bántalmazás. A konfliktus folytatódott a rondas campesinas és az állam között, a rondas tagjainak többszörös megvádolásával. A törvényhozás elfogadott egy törvényt, mely e szituációnak akart véget vetni 1986-ban. A törvény elismerte az őrzőparancs és a rondas campesinas jogát az önvédelemhez, de nem adott nekik igazsághozó hatalmat. Ilyen hatóság az Alkotmány 149. cikkében lett körülírva 1993-ban.

„A campesinos közösségei és a bennszülött népek hatóságai a Rondas Campesinas támogatásával kivitelezhetik a törvényeket a saját területeiken belül, egy vonalban a létező törvénnyel, ameddig nem sértik meg a személyek alapvető jogait. Törvények fogják eldönteni a koordináció formáit különleges igazságszolgáltatásnak, békebírókkal és az igazságszolgáltató rendszer más részeivel együtt.”

Röviddel a jogszabály hatályosulása előtt, a rondas campesinas katonai felügyelet alá lett helyezve. Ez komolyan aláásta a függetlenség garanciáját az 1993-as Alkotmányban. Néhány rondas elutasította ezt a felügyeletet, ami azt jelentette, hogy a tagjait bünvádi eljárás elé állíthatták, ha folytatták tevékenységeiket. Ugyanez a dolog történt, mikor helyi hatóságok megtagadták bizonyos rondasok elismerését, ahogy az megkövetelt volt egy 1988-as törvény alapján. Ez az elutasítás néha azon az alapon volt indokolt, hogy a jogszabály, mely elismerést kívánt irrelevánsnak bizonyult, miután a rondas katonai felügyelet alá került. A perui bíróságok nem védték a rondas jogait a Perui Alkotmány 149. cikke alapján. Például, egy ronda elkapott egy marhatolvajt és elítélte több napos őrzőparancs részvételre. Az állami bíróság ezt emberrablásnak ítélte. A 149. cikkelyről szóló vitákat elutasították azzal a szimpla észrevétellel, hogy a rondas megfosztotta a férfit a személyes szabadságától, mely alapvető jog, s amelyet a 149. cikk által fokozottan védettként kiemelték. Csak a perui alkotmánybíróság egy 2004-es döntése adott tiszta lapot a rondas jogai érvényesülésének.

³⁵⁶ Kischel részletes leírást ad az araukán indiánok (mapuchék) életviszonyairól, szokásjogi rendszerükről műve 617-619. oldalain

többi részéhez. Egy nép, melyet nyugati perspektívából és nyugati koncepciókkal leírni különösképpen nehéz.³⁵⁷

A mapuchék kozmológiai világnézete oszthatatlan alapja a törvényeiknek. Általánosságban a mapuche törvénye, az Az Mapu, tartalmaz egyedi és kollektív viselkedési normákat, melyeknek a mapuchek kötelesek engedelmeskedni, hogy megőrizték a kozmikus harmóniát. Ezen viselkedési normák minden megsértése zavarja a kozmikus egyensúlyt, mely aztán többféle módon visszaállítható. A törvény alkalmazása ezért egyúttal a kozmikus egyensúly visszaállítását is jelenti. Nem a jog nyugati értelméről beszélünk, inkább egy holisztikus rendszerről, mely tartalmaz minden kapcsolatot a természethez, társadalomhoz és a spirituális világhoz. Ezért az Az Mapu részletesen tartalmazza a mapuchék kozmológiai elméletét, mint az ember, a föld és a természet egységét; a négy természeti erőt: a föld, víz, levegő és tűz; és a négy isteni lényt. A mapuchék számára az ember nem ura a földnek, inkább a föld az ura az embernek. A földterületnek sokkal több dimenziója van náluk, mint a nyugati koncepcióban. Beleintegrált a világ körforgásába és alávetett annak pozitív és negatív energiáinak. A föld sokkal többet tartalmaz mint csupán területet; szintén tartalmaz földalatti területeket, vizet, növényeket, állatokat és ezek termékeit.

A mapuchék legkisebb politikai rendszere a lof, a falusi közösség és annak választott vezetője, a logko. A falusi közösség kifejezéssel elővigyázatosan kell bánni, hiszen a lofok nem feltétlenül szinonímái az állam által szervezett önkormányzatoknak. Még a valóéletbeli falvakban sem az összes család tartozik bele feltétlenül a lofba. Például azért, mert keresztények és nem tartoznak az Az Mapu alá. A logko felelős minden tradicionális ceremóniáért és ezért az Az Mapu alkalmazásáért is specifikus ügyekben. A kilenc lof minden csoportja apai ági kapcsolatokon keresztül kötődik egy Rewe Mapuhoz, aminek vezetője az ülmen logko a kilenc résztvevő lof által választott. Kilenc Rewe Mapu alkot egy aillarewet vagy fütalmaput, egy kicsi mapuche államot a választott ülmen fűxta logko vezetése alatt. Az Az Mapu a Mapuche gazdasági életét is irányítja és tartalmaz normákat bizonyos aspektusokra nézve, mint közösségi munka, közösségi házépítés és a családon belüli munka felosztása. A férfial például felelősek a halászatért és aratásért, a nők a háztartás vezetéséért, az erőforrások kezeléséért és kiskertekért. Kívülálló nyugati

³⁵⁷ Egy általános leírás belső perspektívából, lásd: Sanchéz Curihuentro, Juan, El Az Mapu o Sistema jurídico mapuche, Revista Crea 2 (2001), 28 (28).

jogászoknak ezeknek csak egy kis része hangzik törvénynek, míg a nagyobb része inkább a mapuche szociális struktúrája leírásához hasonlítható. Mégis, ezen nép tagjainak ezek az ügyek oszthatatlan részeit képzik az Az Mapunak.³⁵⁸

3. Az indián népek jogi kultúrája és jelentősége az iberoamerikai jogrendszer szempontjából

A XX. században, főként 1950 után jelentős népességszámrobbanás érte el és rázta meg Iberoamerikát is. A gyorsan szaporodó népességben belül az átlagot is meghaladóan nőtt az indigena (azaz: natív indián, bennszülött) lakosság körében a születésszám és csökkent a halandóság. Azonban a különféle latin-amerikai államokban az indián népesség profiljai különbözőek, csakúgy, mint az indián népesség aránya. Ez lehet 0,4 % mint Brazíliában és Uruguayban, 8 %, mint Chilében és 14 %, mint Mexikóban, de akár lehet 38 %, mint Ecuadorban, vagy 74 % Peruban, de akár 66 %, mint Guatemalában és 71 %, mint Bolíviában. Tekintet nélkül a bennszülött népesség megoszlására, minden iberoamerikai állam szembe kellett nézzen az őslakos jogok elismerése iránti követelésekkel, melyek mesze túlhaladtak a kisebbségek pusztá védelmén, vagy az integráció támogatásán. Ez a folyamat több mint egy emberöltő óta gyorsult fel és ért el figyelemre méltó eredményeket.

Összehasonlító jogi szempontból az egyik legérdekesebb kérdés, hogy vajon milyenek az őslakos jogszokások, milyen szabályokat tartalmaznak és mik a különleges

³⁵⁸ A mapuche törvény sajátosan szigorú az egyéni ügyek és megoldásaik leírásában. Például egy gyilkost elengedtek az állami börtönből csak három hónap után és visszavitték a falujába. A faluközösség nem csak őt, de az egész családját is 2 év száműzésre ítélte a közösségből. Ennek az ítéletnek az volt az oka, hogy a család vitatta a gyűlés jogát, mely azért lett összehívva, hogy ítéletet hozzanak és ezzel megtagadta az Az Maput. Ilyen száműzések szigorú büntetésnek számítanak a kollektívan orientált közösségben és maga után vonja a szociális elszigeteltséget a mindennapi életben, melyben még a másik ember köszöntése az utcán is tiltott. A mapuche közeli kapcsolata a közösségéhez akkor figyelhető meg, mikor egy mapuche elhagyja a faluját, hogy a városban éljen, de továbbra is konzultál a logkoval segítségért fontos problémákban. Ez történt egy nő esetében, aki 20 éve nem élt a faluban. Köteles volt eltölteni egy hetet börtönben, mert az unokahúga le lett tartóztatva marihuána vásárlás közben és a nagynénje személyigazolványát mutatta fel a rendőrségnek, melyet előtte vágott zsebre. Az unokahúg apja kijelentette a faluközösség előtt, hogy nem volt befolyása a lányán és a viselkedése teljesen független volt tőle, még akkor is, ha nagyon sajnálatosnak vélte. Szankcióként a család csupán arra volt utasítva, hogy utasítsa gyermekeiket, megerősítve mindenkit a közösségben, senki nem sértheti meg egy családtagját. Egy utolsó ügy bemutatja a Mapuche gazdaság kollektív formáját, mely szintén érvényesül az állam egyedi intézkedései előtt. A mapuche támogatásáért Chile biztosított mezőgazdasági támogatásokat melyek igényléssel elérhetőek voltak egyének számára. A faluközösség korábban eldöntötte, hogy minden ezáltal az eljárás által szerzett támogatást egy közös alapba fektetnek, amiből trágyát és magot fognak venni majd kiosztani a közösség 35 családjának. 15 ember kapott támogatást, de egyikük megtartotta magának a pénzt. A közös alap ezért csak 34 család számára volt használva. Azonban a mapuche nézeteiben a közös alapba történő fizetés megtagadása igazságtalan eltulajdonítása volt egy egyén által. Emiatt az árulás miatt az elkövetőt kizárásra ítélték minden közösségi előnyből és tevékenységből a faluközösség által egészen addig, míg meg nem magyarázza a viselkedését és visszafizette legalább egy részét a pénznek (mit, mellel, sosem tett meg).

jellemzőik. Az ezekre a kérdésekre vonatkozó információk homályosak maradnak, ha csak nyugati szemszögből vizsgáljuk meg a helyzetet.

Ezért részletesebb elemzés alá vettük az indián jogszokásokat, valamint az egyes államok által alkotott ún. bennszülött törvényeket. Arra a belátásra jutottunk, hogy beindult egy jogi pluralizációs folyamat, s ennek nyomán paradigmaváltás vette kezdetét. Az indiánok állami gyámsága, az atyáskodó védelmezés –egyúttal elkülönítés és kizárás – a portugál-spanyol hódítással vette kezdetét.

Ismeretes, hogy a hódítók első lépésként birtoka vették az indián földeket, elpusztították a vezetői réteget a legfelső szintig, és alárendelt népességgé alacsonyították a bennszülötteket. A későbbiekben létrehoztak egy kolonális szeparációs rendszert, ahol a szociális szférák és az slakos populáció alapjaiban elkülönült a gyarmatosítókétól. Ezen elkülönítés eredményeként az indiosok bizonyos védelemhez jutottak a területi igényeik tekintetében, és rendelkeztek a joggal, hogy kisebb jogi problémákat a közösségeiken belül megoldjanak – azonban megtagadták tőlük a jogot, hogy fontosabb ügyekben, mint például súlyos büntettek, ítélezhessenek. Eltekintve ettől a relatív függetlenségtől, az őslakos népcsoportok a kolonális szabályozás és törvénykezés alá estek, amely a hatalmat gyakran az indián szociális struktúrákon keresztül gyakorolta. Mindazonáltal a kolonális rendszer nem ért el minden népcsoporthoz; néhány törzshöz a kapcsolatok csak a velük kötött szerződések jelentették, további más népekhez pedig kizárólag a misszionáriusok jutottak el. A függetlenség kivívása után – mint utaltunk rá – megjelent a nemzeti egység fogalma, de az indiók sorsa ettől nem változott meg.

Mindent egybevetve és a jelenből kiindulva az indián népesség jogi kultúrája jelenti elsősorban azt a „többletet” az iberoamerikai jogi kultúrában, ami a portugál-spanyolban nem található meg.

A kérdés az, hogy ezzel együtt tartható-e egy közös jogelvi-jogtechnikai alapokon nyugvó portugál-spanyol-iberoamerikai jogi kultúra tételezése vagy bekövetkezett szétválásuk és két különálló csoportot képeznek?

4. Álláspontunk a portugál, a spanyol és az iberoamerikai jogi kultúrák klasszifikációjáról

Nézetünk szerint az alábbi „besorolások” jöhetnek számításba:

- önálló spanyol-portugál jogcsalád tételezése;

- a romanista jogkörből kivált és önállósult portugál-spanyol jogkör (benne az iberoamerikaival);
- portugál-spanyol jogi kultúra, melynek részei az iberoamerikai jogrendszerek;
- van külön portugál-spanyol és külön egy iberoamerikai jogi kultúra;
- végül létezhet portugál-spanyol-iberoamerikai jogi kultúraként (ahol az egyes jogi elemek eltérései nem érik el az önállóvá váláshoz szükséges szintet);

Ha megnézzük a lehetőségek eme tárházát és tekintettel kívánunk lenni a jogelméleti és jogbölcseleti vizsgálódások eddig elért eredményeire, úgy a következő megállapításokat tehetjük fentiekre vonatkozóan:

- a René David által kimunkált jogcsalád fogalmának – melyet kérdőjelesen Uwe Kischel is feltételez „spanyol-portugál jogcsalád? néven – szerintünk se a spanyol-portugál, se Iberoamerikával kiegészítetten együttesen sem felelnek meg ezek a jogrendszerek;
- a romanista jogkörtől való eltávolodás, a „francia minta” halványulása valós folyamat, viszont a német és a svájci jog befolyása erősödött és 1978 után a spanyol jogtudomány és joggyakorlat is növelte tekintélyét Iberoamerikában; nézetünk szerint ennél a hipotézisnél az a jónak tűnő álláspont, ha a romanista jogkörön belül hagyjuk, mely erősödő német és common law hatásnak van kitéve;
- az utolsó három klasszifikáció közös alapja: a jogi kultúrák felőli megközelítés, melyre zsinórmétéskül tekintettünk az I-V. fejeztek kifejtése során; a jogi kultúrát tekintjük a legrugalmasabb fogalomnak a „rendszeren besorolás” elvégzése során.

4.1. A portugál-spanyol-iberoamerikai jogi kultúrákról

Az egyes fejezeteken belül igyekeztünk feltérképezni, hogy milyen alkotóelemekből jött-jöhetett létre először a portugál-spanyol majd a gyarmatosítás és a függetlenség elnyerését követően az iberoamerikai jogi kultúra.

Fentiekből következően, több fajta korszakolás is elképzelhető e jogi kultúrák életében. A modern jogrendszerek oldaláról nézve könnyűnek tűnik az idő-zítés: premodernre és modernre tagolható. Ha fejlődésükben, tartalmi-formai-jogtechnikai gazdagodásaikban és változásaik felől közelítünk, akkor szinte tetszőleges számú korszakhatárok húzhatók meg.

A változások hangsúlyozása azért is fontos, mert vannak olyan elemei e jogi kultúráknak, melyek jelenleg nincsenek előtérben (ilyen lehet a kánonjog), olyan elemek, melyek úgymond „lüktetésben” vannak, azaz hol előtérbe kerülnek, hol meg háttérben, látszólagos nyugalomban vannak. Az iberoamerikai szokásjogi kultúrák és a vizigót-germán joghatás a spanyoloknál sorolhatók ebbe a körbe.

A portugál-spanyol jogi kultúra az előbb említett vizigót (és szvév) hatáson és jogátvételen túl a frankok jogát is beépítette korai rendszerébe (különösen Katalónia) és a XVIII. századi Bourbon uralom előkészítette az 1808-ban fegyveres invázióval „ajándékba hozott” Code Napóleont és gyors recepcióját. A jogi modernizáció kívülről érkezett és elsöprő erejűnek bizonyult. Ugyanez játszódott le Iberoamerikában is. Itt súlyosító tényezőként tartjuk számon a társadalom és a jog közötti ellentétek halmozottságát, melyek a jogon kívüli normák szövevényes rendszerének kiépüléséhez vezet akár a tulajdonszerzés, akár a kereskedelem vagy a viták rendezése „a közösség szintjén megvalósuló kormányzás területén.”³⁵⁹ Ezek a negatív következmények a formális (az írott) jog alacsony hatékonyságát mutatják³⁶⁰

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, milyen „erős ellenérzés alakult ki a szokással szemben a formális jog területén. Így például a chilei polgári törvénykönyv megalkotásakor az egyik legfontosabb alapelv az írott jog primátusa volt. Juan G. Matus Valencia szerint „a szokás nem emelkedik törvényerőre, kivéve azokban az esetekben, amikor a jogszabály kifejezetten erről rendelkezik. Ez az attitűd az uralkodó nézet még a mai latin-amerikai polgári törvénykönyvek felülvizsgálata során is. A perui polgári törvénykönyv 1. cikke kifejezetten tiltja a törvényrontó szokásjog alkalmazását. Ez a törvényszakasz lényeges következményekkel jár mind az őslakosság körben hagyományosan rögzült szokásjog, mind pedig az informális szektor modern szokásai tekintetében. Az őslakos társadalmak több évszázados múlta visszatekintő normaszintű jogintézményekkel rendelkeznek, amelyeket a formális jogrendszer legjobb esetben is vonakodva és szórványos jelleggel

³⁵⁹ Badó-Harkai-Hettinger im. 187.p. /66

³⁶⁰ „A latin-amerikai országokat a jog és a társadalom közötti ellentét szempontjából a következőképpen lehet jellemezni: elsősorban ellentét van az informális szektor szokásjoga és a formális jog között. Másodsorban a mintaként átvett civiljogi bíró bürokratikus eszméje és a heterogén, változó társadalmi valóság között is ellentét feszül. Harmadsorban a formális jogot gyakran széleskörben elkerülik azért, hogy a társadalomra vagy a gazdaságra nézve kedvező ügyletek menjenek végbe. Végül a nem alkotmányos kormányzatok de facto legitimációja, valamint az általuk alkotott jogszabályok régi keletű hagyománya is tovább él a latin-amerikai térségben.” uo.

ismert el. A 20. században az informális szektor megerősödésével gombamód elszaporodtak a kodifikálatlan, íratlan alapelvek.

Az informális szektor számos latin-amerikai országban létezik, és a kormányzatok a törvénykönyvek hatókörén kívül eső jogszabályokat léptetnek életbe, amivel hallgatólagosan elismerik, hogy a törvénykönyvek nem tükrözik a valós, társadalmi viszonyokat. Brazíliában például a mikrovállalkozásokról szóló törvény elfogadásával a jogalkotó a szürkegazdaságban létrejött illegális vállalkozások részére bejegyzési kötelezettséget teremtett, hogy visszatereljék őket a legális, fehér gazdaságba. Merryman ezt a 'jogi mikrorendszerek' sajátos jogalkotásának tekinti. E[zek] »jogszabályok« nem légyüres társadalmi térben törvénykönyveket készítő jogászprofesszorok kezéből kerülnek ki, hanem olyan kompromisszum révén jönnek létre, amelyet nagy lehetőségeket rejtő társadalmak heterogén és a status quo fennállását veszélyeztető erői hívtak életre.

A latin-amerikaiak ambivalens érzelmeket táplálnak a jog iránt. Bizonyos tekintetben figyelmen kívül hagyják, másfelől viszont továbbra is él bennük az idealisztikus felfogás, miszerint a jogalkotással minden problémát meg lehet oldani.”³⁶¹

A valóságos hatalom a végrehajtó hatalom és az alkotmányok többsége felhatalmazza a kormányokat, hogy rendeletileg szabályozzanak életterületeket és ily módon is felülírhatják a bírói döntéseket, így a bírói hatalom és kontroll csak látszólagosan érvényesülhet. A bíróságok igazgatásának minőségén is emelni szükséges, ami érinti a kinevezési és előmeneteli rendszer átalakítását. Ennek jele, hogy európai (spanyol-francia) mintára bírói tanácsokat hoznak létre (ilyen volt Magyarországon az OIT, jelenlegi neve: OBH).

A bírói tanácsok mint önigazgató testületek csak az egész igazságszolgáltatás átalakításával együtt tudják feladatköreiket hatékonyan és autonóm módon ellátni.

³⁶¹ im. 188-189.pp.

5. Összegzés

Tanulmányunk utolsó fejezetében a portugál-spanyol-iberoamerikai jogi kultúra XIX-XX. századi fejlődéstörténete felvázolására valamint jogelméleti és –bölcseleti szempontú elemzésére vállalkoztunk.

Legfontosabbnak a modern jogrendszerekké válását tartjuk, mert a főleg romanista, kisebb részben német-svájci jogi megoldások tették lehetővé, hogy ez megvalósulhatott.

Figyelmet érdemelnek azok az erőfeszítések is, melyek Iberoamerikában megteremtették saját jogi kultúrájukat, s ez jelentős mértékben mutat azonosságot, vagy hasonlóságot a portugállal és a spanyollal, de az indián szokásjog lassú elismertetési folyamata révén ezen új jogi kultúra is része lett az iberoamerikai jogrendszereknek.

Mintegy látélet készült a common law terjeszkedéséről és e térfoglalás jogrendszerben is megmutatkozó változásairól.

Összehasonlítottuk a jogrendszerek szakirodalomban elfogadott klasszifikációs modelljeit David, a Zweigert-Kötz szerzőpáros valamint a jogi kultúrák mintái alapján.

Kiemeltük egy magyar – Visegrády Antal – professzor – és egy külföldi – Uwe Kischel professzor – jogelméleti-bölcseleti szaktekintély munkásságát, bemutattuk főbb következtetéseiket.

Az V. fejezetben belül kiemelten foglalkoztunk az iberoamerikai jogrendszerek elemzésével, itt jelentős mértékben vettük alapul Kischel professzor meglátásait.

Nagy teret szenteltünk az indián szokásjog bemutatásának, lényegi elemei működéséről példálózó áttekintést adtunk.

Végül állást foglaltunk tanulmányunk klasszifikációja kérdésében és egyértelműen a portugál-spanyol-iberoamerikai jogi kultúra meghatározás és besorolás mellett tettük le a szavazatunkat.

Igaza van Benedictus Spinozának, a nagy újkori portugáliai származású filozófusnak, amikor Etika címét viselő könyvét így fejezi be:

„De minden, ami kiváló, éppoly nehéz, mint amilyen ritka.”